

MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 25.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

Menekültek, migránsok, új hazát keresők

SZERKESZTETTE:

PAPP KLÁRA és KEREPESZKI RÓBERT

DEBRECEN, 2016

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE
grafikus

A kötetet lektorálta:

OROSZ ISTVÁN
akadémikus, professor emeritus, DE

KAISER FERENC
egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem

Technikai szerkesztő:

H. BALÁZS ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

a Debreceni Egyetem,
a DE Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti és
Néprajzi Kutatási Központja,
a DE Nemzetközi Migrációkutató Központja

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-473-942-5

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
СЕРГЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ ШУРИГИН: Трудовая иммиграция в Россию в контексте национальной безопасности: внешний вызов	11
SZERGEJ VASZILJEVICS SURIGIN: A munkavállalói bevándorlás Oroszországba a nemzetbiztonság kontextusában: külső kihívás	29

A MIGRÁCIÓ TÖRTÉNETI ASPEKTUSAI

BOZZAY RÉKA: Tanulási célú migráció. Debreceni diákok kora újkori peregrinációja nyugat-európai egyetemeken (1588–1795)	47
PUSZTAI GÁBOR: Migráció Hollandia „Arany Évszázadában”. Flamandok, zsidók, hugenották és magyarok	65
GELLÉN JÓZSEF: A tengerentúlra irányuló európai kivándorlás általános vonásai a 19–20. század fordulóján	93
BARTA RÓBERT: Emery Reves – Egy sikeres magyar emigráns	117
PALLAI LÁSZLÓ: „Valahol Európában.” Népeségátrendeződés Közép- és Kelet-Európában a második világháború korában	135
BÍRÓ-LUKOVICS ANIKÓ: Az államilag propagált migráció mint a nemzetállamiság kiépítésének eszköze Csehszlovákiában 1945 után ...	151

A MIGRÁCIÓ JELENKORI KIHÍVÁSAI

LAJOS VERONIKA: Migránsvilágok, jótékonykodás és gyakorlati alkalmazása. Lehetséges kulcskérdések a kortárs migrációs folyamatok kutatásában	175
--	-----

SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: A globális migráció társadalomföldrajzi háttere	191
VETŐ GÁBOR: A Közös Európai Menekültügyi Rendszer elvei	207
TÓTH-MATOLCSI LÁSZLÓ: Az oktatás mint integrációs eszköz hatékonysága. Első és második generációs bevándorló gyerekek tanulmányi eredményessége alapján	219
DAJNOKI KRISZTINA – KÖMÍVES PÉTER MIKLÓS: Migránsok integrációja a munkaerőpiacon és az oktatás világában – lehetőségek és kérdések	231
PIEROG ANITA – SZABADOS GYÖRGY NORBERT: Migránsok, civilek, szervezeti lehetőségek – civil szervezetek a migránsokért, a migránsok által	253
A KÖTET SZERZŐI	265

ELŐSZÓ

*A Debreceni Egyetem két kutatóközpontja, a 2012-ben alakult Nemzetközi Migrációkutató Központ és a 2014-ben alakult Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténelmi és Néprajzi Kutatóközpont vezetői és kutatói egyetértettek abban, hogy építve a két központ tudományos eredményeire és nemzetközi kapcsolataira kezdeményezik egy tudományos tanácskozás megszervezését, amelynek fő célkitűzése a Magyarországon kialakult menekültügyi probléma megoldásának segítése. Ezért annak érdekében, hogy a város és a régió érdeklődő polgárai, s különösen a tanintézmények oktatói pontos képet nyerjenek a menekültprobléma részletkérdéseiről, valamint helyesen válaszolhassanak diákjaik felvetéseire 2015. november 26-án, a Debreceni Egyetemen a „**Menekültek, migránsok, új hazát keresők**” címmel tudományos konferenciát szerveztek.*

*A konferencián, amelyet jelentős érdeklődés kísért, három nyitó előadás hangzott el. **Daniel Lopez-Acuna**, az Andalúziai Közegészségügyi Kar (a Granadai Egyetemen belül) docense, a WHO Egészségügyi Válsághelyzetek Akciócsoportjának korábbi igazgatója „**Az Európába érkező menekültek, menedékkeresők és egyéb migráns népesség egészségügyi szükségletei**”, míg **Hárs Ágnes**, a Kopint-Tárki Zrt. vezető kutatója „**Migránsok, menekülők és a munkaerőpiac**” címmel tartották meg komoly érdeklődésre számot tartó előadásait, **Szergej Vasziljevics Surigin**, a Ruszkij Mir Alapítvány igazgatóhelyettese pedig „**A migráció problémái a mai Oroszországban**” témakörben nyújtott valamennyiünk számára új, érdekes és hasznos ismereteket. A nyitó előadások közül az orosz szervezet meghatározó tisztségviselőjének írását van módunkban közölni, orosz és magyar nyelven egyaránt. Tesszük ezt annál inkább nagy örömmel, hiszen az orosz nyelv és kultúra ápolására létrehozott szervezet a Debreceni*

Egyetemmel együttműködve hamarosan Orosz Kulturális Központ átadására készül a Debreceni Egyetemen.

A 2015-ben tartott tanácskozás kitért a migráció történeti aspektusaira, s külön szekcióban vizsgálta a 20. századi népmozgásokat, amely a jelenlegi vándorlások történeti előzményének tekinthető. A menekültkérdés szociális, jogi és népegészségügyi felvetéseit, problémáit is egy-egy szekció előadói mutatták be. A kötet szerkesztői ezért a konferencia szervezőinek szándékát követve külön fejezet szentelnek a migráció történeti aspektusainak és a jelenkor kihívásainak.

Jelen tanulmánykötetünk írásai a konferencia előadásainak átdolgozott, jegyzetekkel ellátott változatai, amelyet az egyetem vezetésének támogatásával jelentetünk meg 2016 őszén, tervezetten azzal a szándékkal, hogy migráció által felvetett kérdésekkel kapcsolatban hasznos segédanyagot kínáljunk a régió oktatási szakembergárdája számára.

Debrecen, 2016 szeptembere

Szerkesztők

*A konferencia megnyitója
a Debreceni Egyetem Aulájában,
Dr. Szilvássy Zoltán rektor köszöntője*

*Szergej Surigin,
a Ruszkij Mir Alapítvány igazgatóhelyettese
előadása*

*Daniel Lopez-Acuna,
a WHO Egészségügyi Válsághelyzetek Akciócsoportja
korábbi igazgatója előadása*

A résztvevők egy csoportja

СЕРГЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ ШУРИГИН

ТРУДОВАЯ ИММИГРАЦИЯ В РОССИЮ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ВНЕШНИЙ ВЫЗОВ

Традиционное многообразие национального (этнического) состава населения России, уходящее в глубь веков, исторический опыт межкультурного и межрегионального взаимодействия, сохранения и развития традиций проживающих на ее территории народов, несомненно, по праву являются общим достоянием российской нации, служат ключевым фактором укрепления российской государственности, во многом определяют характер современной национальной политики страны.

Среди острых проблем, с которыми сегодня сталкивается Россия, особенно выделяются неурегулированность этномиграционных процессов, вопросов социокультурной адаптации и интеграции мигрантов, экспансия международного терроризма и религиозного экстремизма, а также носящие подрывной характер санкции, применяемые в последнее время к России отдельными странами Запада. С их преодолением связано возникновение качественно новых задач и приоритетов в национальной политике России, решать которые намечается в рамках утвержденной президентом Путиным 19 декабря 2012 года *Стратегии государственной национальной политики РФ на период до 2025 года*.¹

В этой связи закономерно встает вопрос совершенствования государственного управления этой сфере. Вполне естественно, что здесь применен испытанный программно-целевой подход: своевременно была сформирована и утверждена *федеральная целевая программа «Укрепление единства российской нации и этнокультурное развитие*

¹ Указ Президента РФ от 19 декабря 2012 г. N 1666. „О стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года” msu.lenobl.ru/Files/file/metodicheskie_materialu.docx, letöltve 2016. 09.10.

народов России (2014–2020 годы)»,² разработана и планомерно внедряется модель региональной программы по гармонизации межнациональных отношений и укреплению единства российской нации, во всех субъектах Федерации образованы постоянно действующие межведомственные координационные рабочие группы экспертно-консультативные органы по вопросам гармонизации межэтнических и этноконфессиональных отношений.

С участием этих общественных формирований начиная с 2014 г., проводится конкурсный отбор региональных целевых программ, предусматривающих поддержку общественных инициатив и мероприятий, направленных на формирование и укрепление гражданского патриотизма и российской гражданской идентичности. Еще одно направление – это реализация мероприятий, направленных на этнокультурное развитие народов России и поддержку языкового многообразия на территории РФ, предоставление субсидий из федерального бюджета бюджетам субъектов Федерации в рамках федеральной целевой программы «Укрепление единства российской нации и этнокультурное развитие народов России (2014–2020 годы)».

Всего в 2014 г. на конкурс поступила 61 заявка субъектов Федерации, из них до дальнейших конкурсных процедур было допущено 55. По итогам конкурса субсидии получили 39 субъектов Федерации, а в соответствии с заключенными соглашениями все они были профинансированы из федерального бюджета в сумме 361,0 млн рублей.

Среди последних принятых законов, оказывающих наибольшее влияние на миграционную политику России и миграционную ситуацию, является закон от 24 ноября 2014 года о введении патентной системы осуществления трудовой деятельности для мигрантов из государств с безвизовым порядком въезда.³ Данный закон кардинально изменил существующий порядок привлечения и использования трудовых мигрантов из государств СНГ.

² <http://fcp.economy.gov.ru/cgi-bin/cis/fcp.cgi/Fcp/ViewFcp/View/2017/420/> letöltve 2016.09.10.

³ Патенты вместо разрешений на работу: чего ждать от новых правил привлечения „безвизовых” иностранцев 30 декабря 2014. Антон Филимонов ГАРАНТ.РУ: <http://www.garant.ru/article/592407/#ixzz4ElfxxAWY> letöltve 2016.09.10.

Большим плюсом закона явилась возможность оформления разрешительного документа – патента – для работы не только у физических, но и юридических лиц. Новый закон о патентах, по сути, кардинальным образом поменял принципы управления миграционными потоками. Впервые предпринята попытка регулировать внешнюю трудовую миграцию не только административными, но и экономическими методами, суть которых состоит в том, что величина стоимости патента теперь устанавливается субъектом Российской Федерации исходя из необходимости поощрения притока трудовых мигрантов или его ограничения. На сегодняшний день 52 субъекта Российской Федерации установили новую стоимость патента:

В большинстве из них стоимость патента возросла от 2 до 6,6 раза. В остальных субъектах Российской Федерации, где объемы привлечения иностранной рабочей силы незначительны, стоимость патента осталась на уровне 2014 года – 1 216 рублей.

Вместе с тем, анализ результатов реализации патентной системы пока не вселяет оптимизма, что говорит о несовершенстве предусмотренных мер. Количество оформленных патентов по России в целом за 8 месяцев 2015 г. оказалось в 1,3 раза меньше, чем за аналогичный период прошлого года. Причины: дороговизна патента (в Москве – 14 000, в Московской области – 30 000 рублей), сложность экзаменов на знание русского языка, истории и культуры, сложность получения полиса медицинского страхования. Исходя из этого мигранты вынуждены трудиться нелегально, оплачивая ежемесячно участковому по 1–2 тыс. рублей, что не дешевле, но, по крайней мере, по силам для среднестатистического мигранта.

Миграционная ситуация в Российской Федерации после распада СССР имела преимущественно стрессовый характер. Структура и направления миграции обуславливались политическими, экономическими и культурными факторами и характеризовались вытеснением населения нетитульной национальности из той социальной ниши, которую оно занимало ранее; эмиграцией изперенаселенных районов и увеличением эмиграции в дальнее зарубежье за пределами государственно-правового регулирования данного процесса.

В настоящее время Россия переживает острый демографический кризис. Учитывая современные миграционные тенденции, население России, согласно оценкам, сократится к 2050 г. на 20% и составит

112–119 млн. человек. В ближайшем будущем Россия столкнётся также с проблемой нехватки населения в трудоспособном возрасте, которая требует немедленного решения на государственном уровне. Привлечение квалифицированных работников из-зарубежа и эффективное перемещение рабочей силы внутри страны – наиболее очевидный выход из сложившейся ситуации.

Сегодня Россия является одним из крупнейших глобальных центров притяжения трудовых мигрантов. Так, по данным Федеральной миграционной службы России в стране на законных основаниях пребывают около 10 млн. иностранных трудовых мигрантов, что эквивалентно примерно 14% занятых в экономике россиян. Особенно крупные потоки формируются в странах – бывших советских республиках. Языковая и культурная близость, наличие развитой транспортной инфраструктуры, разветвленные диаспоры делают процесс трудоустройства в России простым и доступным практически для всех социальных групп стран выезда.

В 1990–2010 годы в посылающих странах трудовая миграция в Россию определялась целой группой этно-политических факторов, которые порождали эмиграцию в Россию русского и русскоязычного населения из стран Центральной Азии и Закавказья. Причинами стали гражданские войны, межнациональные конфликты, бытовой национализм в 1990-е годы, а также сокращение сферы использования русского языка, невозможность карьерного роста, отсутствие перспектив. В некоторых странах люди преследовались за несогласие с курсом официальных властей, за политические убеждения, сексуальную ориентацию. Политические конфликты, революции и войны в Киргизстане, Грузии, Узбекистане и Украине стимулировали миграцию в Россию, прежде всего, этнических русских.

С другой стороны, на бывшем постсоветском пространстве происходила политическая и экономическая интеграция между странами. Один из последних тому примеров: *29 мая 2014 года был подписан договор о создании Евразийского экономического союза (ЕАЭС), который вступил в силу 1 января 2015 года.*⁴

⁴ Вступил в силу Договор о Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС) <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/01-01-2015-1.aspx> letöltve 2016.09.10.

В настоящее время в состав ЕАЭС входят пять стран – Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Киргизская Республика и Российская Федерация. Кроме того, 29 мая 2015 года было подписано соглашение с Вьетнамом о зоне свободной торговли. Президент Таджикистана Э. Рахмон в 2014 году заявил о необходимости изучения экономической базы и правовых документов ЕАЭС с целью возможного вхождения в это интеграционное объединение.

ЕАЭС создан в целях всесторонней модернизации, кооперации и повышения конкурентоспособности национальных экономик и создания условий для стабильного развития в интересах повышения жизненного уровня населения государств-членов. В ЕАЭС обеспечивается свобода движения товаров, а также услуг, капитала и рабочей силы, и проведение с координированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики. Общая численность населения в ЕАЭС составляет 183 миллиона человек. Гражданам Армении, Беларуси, Казахстана, Киргизстана, России не только не требуются визы для пересечения границ между своими странами, но и не нужны разрешительные документы на работу внутри ЕАЭС.

Также сохраняется безвизовый режим въезда в Российскую Федерацию для граждан Таджикистана, Узбекистана, Азербайджана, Украины, Молдовы. Приехав в Россию они могут в течение 30 дней искать работодателя и получить патент для работы в стране. Рабочая виза и разрешение на работу в России из стран бывшего СССР необходимы гражданам Грузии, Туркменистана, Латвии, Литвы и Эстонии.

Таким образом, в Северной и Центральной Азии существует миграционная подсистема, которая характеризуется масштабными потоками и их устойчивой географической направленностью из стран Центральной Азии и Закавказья в Российскую Федерацию, а также в Республику Казахстан. Прежде всего, она представлена крупными потоками трудящихся-мигрантов. Кроме того, трудовая миграция „переплетается” и трансформируется в другие формы (миграцию на постоянное место жительства, брачную миграцию, учебную миграцию). Всё чаще временные трудовые мигранты из стран Центральной Азии и Закавказья получают российское гражданство, остаются на постоянное местожительство в Российской Федерации и Республике Казахстан.

Специалисты по демографии из МГУ Рыбаковский Л.Л.⁵ и Судоплатова В.С. произвели анализ миграционного потенциала населения стран Средней Азии для России, на основе которого сделаны следующие выводы:

1. *Республика Узбекистан* – крупнейшее по численности населения государство Средней Азии с 93% мусульман, 16 занимавшее в 2013 году 114-е место по индексу человеческого развития (ИЧР). Оценки численности населения на начало 2014 года составили 29–30 млн. человек. Плотность населения – 66 человек на кв.км. Естественный прирост за 2013 год составил полмиллиона человек. После 1989 года переписей населения в стране не было, поэтому национальной структуре населения можно судить лишь по оценкам на 2000 год. Согласно им, русских, украинцев и белорусов было 1,3 млн. человек, татар – 0,3 млн. человек. Их численность в результате миграционного оттока, в том числе в Россию, с каждым годом сокращалась.

В России живет и трудится большое число легальных и нелегальных трудовых мигрантов из Узбекистана. Многие из них не хотят возвращаться назад. Для их интеграции в российское общество требуется целый комплекс мероприятий, включающий изучение русского языка, основ культуры и законодательства и т.п. Но в современных российских условиях решение таких проблем упирается в элементарное отсутствие свободного времени у трудовых мигрантов на это обучение.

2. *Туркменистан* – четвертая в мире страна по запасам природного газа. Оценка ООН численности населения на 2013 год – 5,2 млн. человек. Занимала 112 место по уровню ИЧР в 2013 году. В качестве эмиграционного потенциала для России в данный момент это государство Нового зарубежья можно не рассматривать.

3. *Республика Таджикистан* по оценке на начало 2014 года насчитывает 8,2 млн. человек, плотность 57 человек на кв.км. Подавляющая часть населения исповедует Ислам. По ИЧР в 2013 году занимала 125-е место в мире. ВВП по паритету покупательной

⁵ Рыбаковский Л.Л.: *Миграция населения (вопросы теории)* (монография). – М.: ИСПИ РАН, 2003. – 238 с, Рыбаковский Л.Л. и др. *Демографическое будущее России* (монография). – М.: Права человека, 2001. – 51. с. Судоплатова В.С. *Тенденции миграции населения России* (3. с.)

способности на душу населения составлял чуть более \$2000. Русский язык в Таджикистане является языком межнационального общения. По переписи СССР 1989 года в Таджикистане было около 400 тыс. русских, по данным текущего учёта естественного и миграционного движения в 1996 году осталось 190 тыс. человек. Но по переписи 2000 года было выявлено лишь около 70 тысяч русских. Ситуация с трудовой миграцией в Россию – такая же как с Узбекистаном. В 2012 году Таджикистан объявил о намерении вступить в Таможенный союз ЕАЭС.

4. И, наконец, *Кыргызская Республика* – 124-е место по ИЧР, \$2400 – ВВП по паритету покупательной способности на душу населения, 5,9 млн. человек на конец 2015 г. Русский язык имеет официальный статус. Плотность 29 человек на кв. км. Подавляющая часть населения исповедует Ислам. 73% населения – киргизы, русских – около 370 тыс. человек (6,4%). Кыргызстан присоединился к Евразийскому экономическому союзу и к Таможенному союзу ЕАЭС в мае 2015 года. Это более тесно свяжет народы экономически и миграционно.

Здесь необходимо также остановиться на примере *КНР* как на потенциально мощном ресурсе пополнения рабочей силы для рынка труда России. Большинство специалистов, занимающихся проблемами миграции, сходятся во мнении, что население России в целом пока заметно не прирастает китайцами. Не подтверждает тезис о «китайской угрозе» и «демографической экспансии Китая» и официальная статистика. По оценкам ФМС России, по состоянию на конец августа 2015 года на территории России находилось свыше 263 тыс. китайских граждан. Это значительно меньше в сравнении с численностью китайцев во многих странах мира. Даже по самым крайним оценкам численность китайцев в России может составлять до 350–400 тыс. человек.

Необходимо отметить, что официальная статистика, к сожалению, недостаточно четко отражает все многообразие трудовых перемещений граждан из соседнего государства и не раскрывает их истинные масштабы, тенденции, виды и направления. Более того, она трактует их довольно поверхностно, искажая реальную картину китайской трудовой миграции в России.

Видимо, по этой причине проблема китайской миграции является предметом острых споров в среде экспертов. *Одна группа экспертного сообщества* считает, что происходит массированная иммиграция китайцев, теневые стороны которой представляют реальную угрозу экономической и национальной безопасности страны. В результате их экономической активности происходит хищническая эксплуатация природных ресурсов на Востоке страны. В перспективе интенсивное проникновение китайцев в отдельные российские регионы, прежде всего в приграничные территории Дальнего Востока и Сибири, рано или поздно может привести к утрате этих территорий.

Другие признают расширение китайской иммиграции, однако отмечают ее положительную роль для развития регионов, возможность смягчить напряженность баланса трудовых ресурсов в отдельных регионах и сферах занятости, содействовать решению острых проблем на потребительском рынке страны. Утверждается при этом, что в перспективе в складывающейся демографической ситуации Россия может и должна прирастать китайцами. Так или иначе, можно утверждать, что в последние годы среди стран дальнего зарубежья, направляющих в нашу страну рабочих и специалистов, КНР уверенно занимала первое место.

Основные сферы занятости граждан КНР – строительство, торговля, мелкий бизнес, сельское хозяйство, где в настоящее время в российских регионах работает большинство китайских мигрантов. Большую часть мигрантов притягивает сфера неформальной экономики, где хозяйственная деятельность часто протекает вне правового поля. Около 70% общей численности китайцев, работающих на российской территории, заняты в экономике регионов Дальнего Востока и Сибири.

В России в мероприятиях, связанных с реализацией утвержденной в июне 2012 года президентом Путиным *Концепции государственной миграционной политики на период до 2025 года* (этот документ представляет собой систему взглядов на содержание, принципы и основные направления деятельности Российской Федерации в сфере миграции), потребуется принятие гибких и комплексных решений, направленных, с одной стороны, на реализацию максимальных выгод от китайской трудовой миграции, а с другой, – на минимализацию ее неблагоприятных последствий. В частности, это прежде всего

касается целевой подготовки к работе китайских граждан перед их трудоустройством в России, а также совершенствования системы иммиграционного контроля и противодействия организации каналов незаконной миграции и латентной занятости китайских трудовых мигрантов.

В условиях отсутствия возможности восполнить дефицит рабочей силы в восточных регионах страны, особенно в строительном комплексе, одной из важнейших задач должно стать снижение требований по подтверждению владения русским языком для востребованных временных китайских работников, прибывающих в организованном порядке на Дальний Восток для осуществления трудовой деятельности.

Для регулирования процессов вхождения китайских работников на региональные рынки труда необходимо расширить информационно-аналитическую базу обеспечения миграционной политики. Большое практическое значение имело бы развитие системы статистического наблюдения за миграционными потоками из КНР, введение внятной статистики китайской трудовой иммиграции. Существует реальная потребность проведения в российских регионах, особенно на территории Дальнего Востока и Сибири, выборочных обследований по проблемам привлечения и использования иностранной рабочей силы, включающих вопросы трудовой миграции из Китая.

Проблема беженцев. В этом контексте уместно упомянуть о беженцах из Украины, как существенной части иммиграционного потока. Ситуация кажется нетипичной, однако весьма болезненной, если иметь в виду тот факт, что гуманитарные проблемы, связанные с оттоком беженцев из Украины, превращаются из внешнеполитического во внутривнутриполитический вопрос. Сложность для исследования этих процессов сегодня заключается в том, что в информационном пространстве существует разнообразие различных данных о количестве беженцев, находящихся на территории России. Согласно информации из СМИ, Россия на конец 2014 года уже приняла около 730 тысяч украинских граждан, которые были вынуждены покинуть свою страну. По данным Общественной палаты, эта цифра уже перевалила через 1 миллион человек. Однако Украина не признает такой интенсивный отток со своих территорий. Необходимо отметить, что и глава европейского отделения Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев Венсан Коштель говорил о

цифре, равной в 730 тысяч человек, но также отмечает, что официально встали на учет в ФМС всего 170 тысяч.

Чтобы найти ответ на вопрос об интенсивности потока беженцев, эксперты прибегают к различным вариантам компоративного анализа подобных ситуаций в других странах. В таких зонах конфликтов, как Ирак, Сирия, Косово, Дарфур, Палестина, Афганистан, страна, выступающая принимающей стороной, обычно не стремится решить проблемы с расселением беженцев как можно быстрее и не особо старается содействовать в поиске работы и жилья для людей. Беженцы находились только в пределах лагерей для перемещенных лиц и, как в случае с Палестиной, арабские страны как могли препятствовали получению ими гражданства всеми доступными способами.

В России к украинским беженцам совсем другое отношение. Им стремятся найти жилье во всех регионах страны, в том числе и в Сибири и на Дальнем Востоке. Они имеют возможность получить российское гражданство всего за три месяца, причем без необходимости подтвердить отказ от украинского. Они могут получить разрешение на работу и проживание на территории РФ по облегченной схеме, если они не хотят отказаться от гражданства Украины.

Для России есть очевидные преимущества этого в любом случае негативного процесса. Например, приезжих из стран Средней Азии и Закавказья в Россию становится все больше и больше, что является перекосом в демографической ситуации в стране. Увеличивающийся поток украинцев, братьев-славян, которые разделяют с русскими бытовую и языковую культуру, может послужить отличным балансом этого положения. Уровень профессиональной компетенции и подготовки у украинцев значительно превышает уровень выходцев из Азиатских республик. К тому же, люди, лишившиеся дома, потерявшие почву под ногами, скорее всего, будут согласны принять любое место для возможного жилья в России.

Несколько слов также и об *иностранцах образовательных мигрантах в России и их доступе на рынок труда*. Этот вопрос был недавно исследован *научными сотрудниками Института социально-*

*политических исследований Российской Академии наук Письменной Е.Е., Рязанцевым С.В. и Скоробогатовой В.И.*⁶

Образовательная миграция является одним из самых желательных миграционных потоков для Российской Федерации. Она имеет несколько положительных социально-экономических последствий: пополняет численность трудоспособного населения, „омолаживает” возрастную структуру населения, увеличивает численность высококвалифицированных специалистов, стимулирует культурный обмен и развитие системы образования. На протяжении последних лет приток иностранных образовательных мигрантов в Российскую Федерацию стабильно увеличивался. Данный поток включает иностранных студентов, аспирантов, докторантов, стажеров, приезжающих на обучение и прохождение стажировок в Российскую Федерацию. Согласно официальным данным Министерства образования и науки России, которые основаны на отчетности университетов в 2010–2011 учебном году, в стране обучались около 119 тысяч иностранных студентов, аспирантов, докторантов, стажеров. На протяжении 2000–2010-х годов отмечался постоянный рост численности иностранных образовательных мигрантов в Российскую Федерацию.

Основными странами, обеспечивающими Россию образовательными мигрантами, являются Казахстан (16,6 тысяч), Китай (16,5 тысяч), Туркменистан (5,3 тысячи), Украина (4,9 тысячи), Индия (4,5 тысячи), Беларусь и Азербайджан (по 4,2 тысячи), Вьетнам и Таджикистан (по 3,6 тысячи человек). Около 40% иностранных образовательных мигрантов в Российской Федерации – граждане стран бывшего СССР. Однако, исследования показывают, что в последнее время поток учебных мигрантов из стран СНГ постепенно переориентируется на другие государства, которым Россия проигрывает в конкурентной борьбе на рынке образовательных услуг.

⁶ Письменная Е.Е. *Миграция иностранных студентов в Россию*. Народонаселение. – М., 2008. – No. 1. (39). – С. 77–84., Письменная Е. Е. – Рязанцев С. В. *Роль международной миграции в Россию в демографическом и социально-экономическом развитии страны*. SPERO. Социальная политика: экспертиза, рекомендации, обзоры. – М., 2006. – No. 5. – С. 151–169.

В настоящее время иностранные образовательные мигранты обучаются более чем в 600 российских вузах и распределяются неравномерно по территории страны. Около 49% иностранцев обучается в Центральном федеральном округе, 17% – в Северо-Западном, 12% – в Сибирском, 8% – в Приволжском, 6% – в Южном федеральном округах.

Заканчивая обзор миграционного потенциала для России, целесообразно перейти к рассмотрению ситуации, которая сложилась внутри потока трудовой миграции, к анализу преимуществ и угроз для России, которые она в себе несет.

В краткосрочной перспективе эта ситуация является весьма благоприятной для стран-доноров, так как приносит значительные социально-экономические и политические дивиденды. Во-первых, это существенный приток денежных средств в виде переводов, работающих за рубежом. Экономика такого экспортера рабочих рук как Таджикистан критически зависима от денежных переводов мигрантов. Так, соотношение переводов (на общую сумму в 3,8 млрд долл) к ВВП страны (8,5 млрд долл) в 2013 году составляло около 50%. С помощью средств мигрантов в стране обеспечивается определенная социальная стабильность, на эти деньги функционирует малый бизнес, рынок недвижимости и т.д. Официальным источником этой информации могут служить данные о личных переводах, которые собирает Центральный банк России. Информационной базой для формирования статистических данных служат отчеты о трансграничных операциях физических лиц, поступающие от систем денежных переводов и банков. Учитывая, что страны СНГ являются основными поставщиками трудящихся-мигрантов в Россию, основной поток личных переводов направляется в эти страны. В 2013 году максимальные объемы личных переводов были направлены трудовыми мигрантами из России в Узбекистан – 7,9, Украину – 4,1 млрд долларов США.

Во-вторых, снижается давление на внутренний рынок труда. Выезжающие значительно снижают безработицу внутри страны, что позволяет сократить расходы на социальное обеспечение ищущих работу.

В третьих, сохраняется политическая стабильность. Снижение безработицы, особенно среди молодежи, и полученные доходы из-за

рубежа конкретными домохозяйствами снижают протестные настроения в обществе.

Трудовая миграция для Российской Федерации также имеет существенные положительные экономические последствия. Благодаря трудящимся-мигрантам развиваются такие отрасли экономики как строительство, жилищно-коммунальное хозяйство, сфера обслуживания, сельское хозяйство, транспорт и др. В 2008 году директор Федеральной миграционной службы России К. О. Ромодановский впервые публично отметил, что трудом рабочих-мигрантов создается от 6% до 8% ВВП России. Методика данных расчетов не была озвучена, но цифра стала активно „циркулировать” в российских средствах массовой информации и политическом дискурсе.

Согласно расчетам, сделанным *ведущим российским специалистом в области демографии и миграции населения Рязанцевым С. В.*, в 2010 году трудящиеся-мигранты в России произвели ВВП на сумму около 3 триллионов рублей. Даже если принять во внимание тот факт, что потери российского бюджета от неуплаты налогов составляют не менее 200 миллиардов рублей, то „чистая прибыль” российской экономики от деятельности трудящихся-мигрантов в 2010 году составила не менее 2 трлн 714 млрд рублей.

Таким образом, в странах-донорах поддерживается определенная политическая стабильность. Можно привести еще ряд позитивных эффектов трудовой миграции для посылающих мигрантов стран, однако, если эти эффекты подвергнуть анализу в долгосрочной перспективе все выглядит не столь однозначным. Более того, те дивиденды, которые присутствуют сейчас, в будущем могут обернуться глубоким экономическим, социальным и политическим кризисом.

Миллиарды денежных переводов мигрантов, рассматриваемые на микроуровне как позитивное явление, на макроуровне и при долгосрочном прогнозировании не могут оказывать значительное воздействие на устойчивое поступательное развитие. Распределяясь по домохозяйствам денежные переводы, по сути «проедаются». Они не участвуют в инвестициях в крупные проекты, не обновляют инфраструктуру стран, не идут на развитие здравоохранения, образования всей социальной сферы. Также зависимость от денежных переводов пагубно воздействует на внутренний рынок труда,

сокращает предпринимательскую активность, инициативу, формирует иждивенческие настроения в обществе.

Стимулируя эмиграцию и снижая давление на рынке труда, государства несут значительные потери в человеческом капитале. Пример государств Средней Азии показывает, что потеряв в 90-е годы львиную долю управленческих, образовательных, военных, научных, медицинских и других элит, государства лишили себя необходимого кадрового фундамента устойчивого развития.

Например, в Киргизии дефицит высоко квалифицированных кадров наблюдается практически во всех отраслях экономики, некоторые направления перестали функционировать, т.к. специалистов в стране нет. Экономическое развитие России конца нулевых годов сгенерировало новые волны трудовой иммиграции, что нанесло и продолжает наносить значительный удар по человеческому капиталу стран-доноров. При этом нужно понимать, что потенциал превращения временной трудовой эмиграции в миграцию на постоянное место жительства огромен. Большинство потерь человеческого капитала для отдающих стран носит характер невосполнимых. Сюда нужно отнести и образовательный поток, т.к. уезжают учиться наиболее подготовленные, талантливые, целеустремленные и зачастую остаются жить за рубежом на постоянной основе.

Даже если предположить, что трудовой мигрант через определенное время планирует вернуться, то не стоит забывать, что полученные им компетенции в процессе трудовой деятельности за рубежом вряд ли будут представлять какой-либо ценности на его родине.

Это в свою очередь приводит к сокращению прямых инвестиций, т.к. в настоящее время практически все отрасли экономики становятся тесно связанными с высокими технологиями и требовательными к качеству персонала.

Следует также учитывать и значительные социальные, культурные и психологические деформации отдающего общества, что также сказывается на человеческом капитале. В Таджикистане, Узбекистане, Киргизии, по сути, произошли процессы девиантного характера в институте семьи и в воспитании детей. Растут поколения детей без отцов, которые годами не бывают дома, распадаются семьи и т.д.

Решая оперативные проблемы уровня жизни, страны-доноры трудовых ресурсов подрывают собственный человеческий капитал, делают практически невозможным сокращения отставания в уровне развития от передовых стран.

Можно с уверенностью говорить о том, что, например, *в государствах Средней Азии закладывается фундамент негативного социально-экономического развития на ближайшие десятилетия.*

Важным аспектом являются и политические процессы в странах-донорах. Сохраняя политическую стабильность во многом благодаря экспорту трудовых ресурсов, элиты теряют стимул к политическим реформам, решению насущных социальных проблем. Происходит консервация политической ситуации, в рамках которой полученная стабильность лишь только оттягивает социальный взрыв в обществе, делает его в перспективе более мощным и разрушительным.

Какие угрозы национальной безопасности России формируют эти процессы? В первую очередь следует остановиться на наших миграционных донорах в Средней Азии. Все перечисленные проблемы характерны для этих стран в наибольшей степени. Формирование нестабильной политической и социально-экономической ситуации может стать основой для создания управляемого извне кризиса в геополитически значимом для России регионе. Возможность государственных переворотов, кровавых военных конфликтов, в условиях наличия российских военных баз, интересов и собственности отечественного бизнеса может быть использована против России. Ситуация усложняется исламским фактором, нестабильной ситуацией в Афганистане, растущей активностью ИГИЛ, вероятностью притока вооружённых боевиков из зоны сирийского конфликта и т.д. В результате Россия получит локальный вооруженный конфликт у своих границ с неясными перспективами и путями выхода.

Указанные выше внешние и внутренние вызовы должны быть учтены в рамках реализации государственной политики в сфере обеспечения национальной безопасности России. В рамках проведенного анализа рядом российских исследователей предлагается несколько мер по предотвращению негативных последствий существующих миграционных процессов:

1. *Выработка приоритетов миграционной политики в соответствии с требованиями обеспечения национальной безопасности.*

В настоящее время в России наблюдается глубокий кризис управления трудовой миграцией, основанный на несоответствии проводимой миграционной политики целям и задачам развития государства. В полной мере это проявляется в игнорировании последствий для национальной безопасности. Трудовая миграция используется для сиюминутного удовлетворения потребностей экономики в рабочих руках, без какого-либо стратегического планирования. Все это требует выработки новых приоритетов миграционного развития во взаимосвязи с экономическим и геополитическим развитием Российской Федерации.

2. *Стимулирование притока прямых российских инвестиций в страны-доноры трудовых ресурсов.* Несмотря на кризисные явления в отечественной экономике, российский бизнес необходимо стимулировать вкладываться в эти страны, что позволит не только сформировать спрос на рабочие руки, но и даст возможность к оздоровлению социально-экономической сферы. Развитие экономики позволит расширить налоговую облагаемую базу стран-доноров, что в перспективе сможет минимизировать зависимость от денежных переводов из-за рубежа.

3. *Содействие в реализации инфраструктурных проектов в странах-донорах рабочей силы.* После развала Советского Союза в большинстве новых независимых государств практически не реализовывались крупные инфраструктурные проекты в энергетике, транспорте, социальной сфере.

Реализация таких проектов позволит не только получить новые рабочие места, но и создаст основу для привлечения инвестиций в различные отрасли экономики. Крупные инфраструктурные проекты большинству бывших советских республик «не по плечу» без внешнего кредитования. Российские усилия должны быть направлены на активизацию работы с международными финансовыми институтами. Приоритет должен быть отдан образованным финансовым организациям на площадках БРИКС и Шанхайской организации сотрудничества. Откладывание вложений в инфраструктуру сказывается на всей экономике и, как следствие, может привести к обострению внутривосточной ситуации. Яркий пример тому – народные волнения июля 2015 года в Армении.

4. *Возвращение российского образования в страны-доноры рабочих рук.* Деструктивные явления на постсоветском пространстве не могли затронуть и сферу образования. Именно негативные процессы там во многом объясняют снижения качества человеческого капитала. В конечном счете это сказывается на экономике и уровне жизни. Министерство образования РФ, Министерство иностранных дел РФ должны стимулировать открытие филиалов среднепрофессиональных и высших учебных заведений в этих странах.

5. *Усиление позиций русского языка на постсоветском пространстве.* Российские власти должны лоббировать расширение использования русского языка и обучения на русском. В данном контексте речь должна идти не только о качестве миграционного потока в Россию. В первую очередь необходимо говорить о знании русского языка как коммуникативного инструмента, позволяющего получить доступ к большому массиву учебной, научной, экспертной, социокультурной и другой информации. В конечном счете, расширение использования русского языка вместе с ростом количества российских учебных заведений позволит дать новый толчок развитию сфер науки и образования, что скажется на качестве человеческого капитала стран-доноров.

Перечисленные мероприятия должны лечь на плечи, прежде всего, России. К сожалению, без финансового участия российских налогоплательщиков перебороть негативные тенденции вряд ли получится. Но следует четко понимать, что необходимые вложения в страны-доноры рабочей силы значительно меньше тех, которые потребуются в случае реализации негативных сценариев у наших границ.

В этой связи минимизация воздействия отрицательных эффектов внешней трудовой иммиграции на этот процесс – приоритетная задача ближайших лет.

SZERGEJ VASZILJEVICS SURIGIN

A MUNKAVÁLLALÓI BEVÁNDORLÁS OROSZORSZÁGBA A NEMZETBIZTONSÁG KONTEXTUSÁBAN: KÜLSŐ KIHÍVÁS

Oroszország hagyományos nemzetiségi (etnikai) sokszínűsége, amely évszázadokra nyúlik vissza, a kulturális és regionális együttműködés tapasztalata, az ország területén élő népek hagyományainak megőrzése és fejlesztése kétségtelenül az orosz nemzet közös eredményének tekinthető, az orosz államiság erősítésének kulcsfontosságú tényezője, és sok vonatkozásban meghatározza az ország jelenlegi nemzetiségi politikáját.

A meghatározó fontosságú kérdések közül, amelyekkel Oroszország manapság szembesül, kiválnak az olyanok, mint a migrációs folyamatok szabályozatlansága, a migránsok szociokulturális adaptációjának és integrációjának kérdései, a nemzetközi terrorizmus és a vallási szélsőségesség térhódítása, valamint az utóbbi időben néhány nyugati ország részéről Oroszország ellen alkalmazott, az ország stabilitásának aláásását szolgáló szankciók. A felmerülő kockázatok, kihívások és fenyegetettségek leküzdésével áll összefüggésben a minőségileg új feladatok és prioritások megjelenése Oroszország nemzetiségi politikájában, amelyeknek megoldására született a Putyin elnök által 2012. december 19-én kiadott, az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikájának stratégiáját 2025-ig előírányzó dokumentum.¹

A migrációval összefüggésben törvényszerűen merül fel az állami irányítás e szférán belüli tökéletesítésének kérdése. Teljesen természetes, hogy ebben a jól bevált, célirányos megközelítést alkalmazzák: *Az orosz nemzet egységének erősítése és Oroszország népeinek etnokulturális fej-*

¹ Указ Президента РФ от 19 декабря 2012 г. N 1666 „О Стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года” msu.lenobl.ru/Files/file/metodicheskie_materialu.docx, letöltve 2016. 09.10.

*lesztése (2014–2020)*² című stratégiában kidolgozták és meghonosították a nemzetiségek közötti kapcsolatok és az orosz nemzeti egység megerősítése harmonizációjára irányuló regionális program modelljét. A Föderáció minden entitásában állandóan működő hivatalok közötti koordinációs munkacsoportokat, valamint szakértői-konzultációs szervezeteket hoztak létre, amelyek az etnikumok és a vallási felekezetek közötti kapcsolatok harmonizációját hivatottak megvalósítani.

2014 óta pályázati rendszerben kiválasztják azon regionális célirányos programokat, amelyek azoknak a társadalmi kezdeményezéseknek és rendezvényeknek támogatását irányozzák elő, amelyek az állampolgárok patriotizmusát és az orosz identitás kialakítását és erősítését célozzák meg. Van még egy vonulat – azoknak a rendezvényeknek megvalósítása, amelyek Oroszország népeinek etnokulturális fejlesztésére irányulnak, támogatják az Oroszországi Föderáció területén a nyelvi sokszínűséget, a szövetségi költségvetésből támogatást nyújtanak a Föderáció entitásai költségvetései számára a szövetségi célirányos program, *Az orosz nemzet egységének erősítése és Oroszország népeinek etnokulturális fejlesztése (2014–2020)* keretén belül.³

2014-ben 61 jelentkezés érkezett a Föderáció entitásaitól, ezek közül 55-öt engedtek az eljárás további szakaszába. A pályázat végeredményeként a Föderáció 39 szakmai érdeklődője kapott támogatást, amelyekre a szövetségi költségvetésből 361 millió rubelt folyósítottak.

Oroszország migrációs politikájára és a migrációs helyzetére legnagyobb hatást gyakorló legutóbbi jogszabályok közül a 2014. október 24-én kiadott törvény emelendő ki, amely a vízummentes országokból érkező migránsok munkavállalásával kapcsolatos szabadalmi rendszer bevezetéséről szól. E törvény alapvető változást hozott a FÁK államaiból érkező vendégmunkások fogadása és alkalmazása terén.⁴

A törvény újdonsága, hogy megjelent benne annak lehetősége, hogy engedélyt – szabadalmat – állíthassanak ki nem csak természetes, hanem jogi személyek számára is. A munkavállalói szabadalomról szóló új tör-

² <http://fcp.economy.gov.ru/cgi-bin/cis/fcp.cgi/Fcp/ViewFcp/View/2017/420/> letöltve 2016.09.10.

³ Патенты вместо разрешений на работу: чего ждать от новых правил привлечения „безвизовых” иностранцев 30 декабря 2014. Антон Филимонов ГАРАНТ.РУ: <http://www.garant.ru/article/592407/#ixzz4ElfxxAWY> letöltve 2016.09.10.

⁴ FÁK = Független Államok Közössége

vény meghatározó változást hozott a migráció irányítási elveiben. Első ízben történt meg, hogy a vendégmunkára érkezők migrációját nem csak adminisztratív, hanem gazdasági eszközökkel is megkísérelték szabályozni, amelynek lényege abban áll, hogy a szabadalom árának nagyságát most az Oroszországi Föderáció entitásai határozzák meg, abból a megfontolásból kiindulva, hogy ösztönözni vagy korlátozni akarják-e a munkavállaló migránsok beáramlását. Napjainkra az Oroszországi Föderáció 52 entitása állapított meg új árat a szabadalomra.

A Föderáció államainak többsége esetében a szabadalom ára 2-től 6,6-szeresére nőtt. Az Oroszországi Föderáció többi entitásában, ahol a külföldi munkaerő beáramlása nem olyan jelentős mértékű, a szabadalom ára megmaradt a 2014-es szinten, vagyis 1216 rubelbe kerül.

A szabadalmi rendszer bevezetése egyelőre nem ad okot optimizmusra, ami a bevezetett intézkedések nem megfelelő voltára utal. Oroszországban 2015 első nyolc hónapjában a kiállított szabadalmak száma 1,3-szer kevesebb volt, mint az előző év megfelelő időszakában. Az okok: a szabadalmak drágasága (Moszkvában – 14 000 rubel, a Moszkvai körzetben – 30 000 rubel), az orosz nyelvből, történelemből és kultúrából leteendő vizsgák nehézsége, a betegbiztosítás megszerzésének nehézsége. Ennek köszönhetően a migránsok kénytelenek illegálisan dolgozni, miközben havi 1–2 ezer rubel kenőpénzt fizetnek a körzeti megbízottnak, ami persze nem olcsóbb megoldás, de végül is elviselhető egy átlagos migráns számára.

Az Oroszországi Föderációban a Szovjetunió felbomlása után a migrációs helyzet leginkább kihívásokkal telinek mondható. A migráció szerkezetét és irányát politikai, gazdasági és kulturális tényezők határozták meg, és az volt rá a jellemző, hogy a kisebbségben lévő nemzetiségeket kiszorították abból a szociális térből, amelyben korábban léteztek. Jellemző volt még, hogy a túlnépesedett körzetekből emigráltak az emberek, illetve emelkedett a távolabbi országokba, az adott folyamat állami-jogi szabályozásának határain túlra történő emigráció mértéke.

Oroszország manapság jelentős demográfiai válságot él meg. Figyelembe véve napjaink népesedési és migrációs tendenciáit, Oroszország lakossága az előrejelzések szerint 2050-re 20%-kal csökkenhet, 112–119 millió fős lehet. Oroszországnak a közeljövőben szembe kell néznie azzal a problémával, hogy nem lesz elegendő munkaképes korban lévő polgára, és e probléma sürgős, állami szintű beavatkozást igényel. A külföldi kép-

zett munkaerő becsábítása és a munkaerő országon belüli hatékony átrendezése a legnyilvánvalóbb kiút a kialakult helyzetből.

Oroszország ma a munkavállaló migránsok vonzásának egyik legnagyobb globális központja. Ennek megfelelően az Oroszországi Migrációs Szolgálat adatai szerint az országban törvényesen körülbelül 10 millió külföldi munkavállaló dolgozik, ami nagyjából az aktív korú orosz állampolgárok 14%-a. Különösen jelentős a beáramlás az egykori szovjet köztársaságokból. A nyelvi és kulturális közelség, a fejlett közlekedési infrastruktúra, a szerteágazó diaszpórák az oroszországi munkavállalást egyszerűvé és elérhetővé teszik a küldő országok gyakorlatilag minden társadalmi rétege számára.

Az 1990–2010 közötti időszakban a munkavállalók Oroszországba irányuló migrációját egész sor etnikai-politikai tényező határozta meg a küldő országokban, amely az orosz és orosz nyelvű lakosság emigrálását eredményezte a közép-ázsiai és a Kaukázuson túli területekről. Okai a polgárháborúk, a nemzetiségek közötti konfliktusok, az 1990-es évek hétköznapi nacionalizmusa voltak, valamint az orosz nyelv használatának szűkülése, a karrierépítés lehetetlensége és a kilátástalanság. Egyes országokban az embereket üldözték, mert nem értettek egyet a hivatalos hatalmi kurzussal, s üldözték a politikai meggyőződésük vagy a szexuális orientációjuk miatt is. A politikai konfliktusok, a forradalmak és háborúk Kirgizisztánban, Grúziában, Üzbegisztánban és Ukrajnában fokozták az Oroszországba történő migrációt, mindenekelőtt az orosz etnikumú lakosság körében.

A posztszovjet térségben eközben végbement az országok politikai és gazdasági integrációja. Erre az egyik legutolsó példa: 2014. május 29-én aláírták az Eurázsiai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló szerződést, amely 2015. január 1-én lépett hatályba.⁵

Az EGK-hoz jelenleg öt ország tartozik: Örményország, Belorusszia, Kazahsztán, Kirgizisztán és Oroszország. A szervezet 2015. május 29-én szabadkereskedelmi övezet létesítéséről szóló megállapodást írt alá Vietnámmal. Tádzsikisztán elnöke, Emomali Rahmon 2014-ben bejelentette,

⁵ Вступил в силу Договор о Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС) <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/01-01-2015-1.aspx> letöltve 2016.09.10.

hogy feltétlenül tanulmányozni kell az EGK gazdasági bázisát és jogi dokumentumait, mivel lehetségesnek véli a belépést ebbe az integrációba.

Az EGK-t azzal a céllal hozták létre, hogy lehetővé tegyék a sokoldalú modernizálást, együttműködést, és emeljék a nemzeti gazdaságok versenyképességét, valamint, hogy stabil feltételeket hozzanak létre a gazdasági fejlődéshez azzal a céllal, hogy emeljék a tagországok lakosságának életszínvonalát. Az EGK-n belül szabad az áru-, szolgáltatás-, tőke- és munkaerő-áramlás, miközben koordinált, egyeztetett vagy egységes politika alakult ki a különféle gazdasági ágazatokban. Az EGK lakosságának összlétszáma 183 millió fő. Örményország, Belorusszia, Kazahsztán, Kirgizisztán és Oroszország polgárainak nemcsak hogy vízumra nincs szükségük egymás határainak átlépéséhez, de az EGK-n belül munkavállalói engedélyt sem kell kérniük.

Továbbra sincs vízumkényszer az Oroszországba való beutazáshoz Tádzsikisztán, Üzbegisztán, Azerbajdzsán, Ukrajna és Moldávia lakosai számára. Miután megérkeztek Oroszországba, ha 30 napon belül munkaadót találnak, akkor munkavállalói engedélyt kaphatnak. Munkavállalói vízumra és oroszországi munkaengedélyre van szükségük viszont az olyan egykori szovjet tagköztársaságok polgárainak, mint Grúzia, Türkmenisztán, Lettország, Litvánia és Észtország.

Észak- és Közép-Ázsiában olyan migrációs alrendszer működik, amelyet tömeges beáramlás jellemez, amely földrajzilag a közép-ázsiai és a Kaukázuson túli területekről egyértelműen Oroszország és Kazahsztán felé irányul. Ez mindenekelőtt hatalmas munkavállalói migránsáradatot jelent. Ezen kívül a munkavállalói népességmozgás más formákká is transzformálódik, összefonódik más formákkal (az állandó lakhelyre történő, a családgyejesítő, illetve a tanulmányi célú migrációval). A közép-ázsiai és Kaukázuson túli térségből érkező munkavállalói migránsok egyre gyakrabban kapnak orosz állampolgárságot, állandó lakhelyükül Oroszországot vagy Kazahsztánt választják.

A Moszkvai Állami Egyetem két demográfiai szakértője, Ribakovszkij⁶ és Szudoplatova elvégezték a közép-ázsiai országok lakosságának felmé-

⁶ Рыбаковский Л.Л.: *Миграция населения (вопросы теории)* (монография). – М.: ИСПИ РАН, 2003. – 238 с., Рыбаковский Л. Л. и др. *Демографическое будущее России* (монография). – М.: Права человека, 2001. – 51 с.. Судоплатова В.С. *Тенденции миграции населения России* (3 с.)

rését az Oroszországba irányuló migráció vonatkozásában, és ennek alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

1. *Üzbegisztán* – Közép-Ázsia legnépesebb állama, a lakosság 93%-a muzulmán, 2013-ban a 114. helyet foglalta el a humán fejlettségi index tekintetében. 2014 elején a lakosság létszáma 29–30 milliót tett ki. A népsűrűsége 66 fő/km². A természetes népszaporulat 2013-ban félmillió fő volt. 1989 után az országban nem történt népszámlálás, ezért a nemzetiségi megoszlásról csak a 2000-es adatok alapján lehet becslésekbe bocsátkozni. Ennek alapján orosz, ukrán és belorusz volt 1,3 millió fő, tatár – 0,3 millió. A kisebbségek száma az elvándorlás, többek között az Oroszországba történő kivándorlás következtében évről évre csökken.

Oroszországban nagyszámú üzbegisztáni migráns dolgozik legálisan és illegálisan. A többségük nem akar visszatérni hazájába. Az orosz társadalomba való integrálásukhoz egész sor intézkedésre van szükség, olyanokra, mint az orosz nyelv, kultúra, törvénykezés stb. alapszintű megismertetése. A problémák megoldását azonban akadályozza, hogy a munkavállaló migránsoknak nincs szabadidejük ilyen tanulmányok folytatására.

2. *Türkmenisztán* – a világ 4. legnagyobb földgázkészletekkel rendelkező országa. Az ENSZ adatai szerint 2013-ban a lakossága 5,2 millió fő volt. A humán fejlettségi index alapján 2013-ban a 112. helyen állt. Oroszország számára, mint migrációs kibocsátó térség jelen pillanatban nem számottevő.
3. *Tádzsikisztán* 2014 elején 8,2 millió lakossal rendelkezett, a népsűrűsége 57 fő/km². A lakosság túlnyomó többsége iszlám vallású. A humán fejlettségi index alapján a 125. helyen áll. Az egy főre jutó GDP alig haladja meg a 2000 dollárt. Tádzsikisztánban az orosz a nemzetiségek közötti érintkezés nyelve. Az 1989-ben, még a Szovjetunióban végzett népszámlálás szerint Tádzsikisztánban körülbelül 400 ezer orosz élt, a természetes és migrációs mozgás következtében 1996-ra ebből 190 ezer maradt. A 2000-es népszámláláskor azonban már csak alig 70 ezren vallották magukat oroszoknak. A munkavállalói migráció tekintetében a helyzet hasonló Üzbegisztánéhoz. 2012-ben Tádzsikisztán bejelentette szándékát, hogy belép az EGK vámuniójába.

4. *Kirgizisztán* – a humán fejlettségi index alapján a 124. helyen áll, az egy főre jutó GDP – 2400 dollár, 2015 végén a lakosság létszáma mintegy 5,9 millió fő volt. Az orosz a hivatalos nyelv. A népsűrűség – 29 fő/km². A lakosság döntő többsége iszlám vallású. A lakosság 73%-a – kirgiz, az oroszok száma körülbelül 370 ezer (6,4%). Kirgizisztán 2015 májusában csatlakozott az EGK-hoz és az EGK vámuniójához. Ez még szorosabban összefűzi az országot az Oroszországi Föderációval, mind migrációs, mind gazdasági szempontból.

E ponton mindenképpen meg kell állnunk a Kínai Népköztársaságnál, amely a munkaerő tekintetében Oroszország szempontjából az egyik legnagyobb potenciállal rendelkező ország. A migrációval foglalkozó szakemberek döntő többsége egyetért abban, hogy Oroszország lakosságát észrevehetően egyelőre nem lepik el a kínaiak. Nem erősíti meg a „kínai veszélyről” vagy a „kínai demográfiai expanzióról” szóló tézist a hivatalos statisztika sem. A Szövetségi Migrációs Szolgálat értékelése szerint 2015 augusztusában Oroszország területén valamivel több, mint 263 ezer kínai állampolgár tartózkodott. A legszélsőségesebb becslések szerint sem haladja meg az Oroszországban élő kínaiak száma a 350–400 ezret.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos statisztika sajnos nem tükrözi pontosan a szomszédos országból érkező munkavállalói migránsok átáramlását, nem tárja fel a népességmozgás valódi nagyságrendjét, tendenciáját, formáit és irányultságát. Sőt mi több, nagyon is felszínesen érinti, ezzel elferdíti a kínai migránsokkal kapcsolatos reális képet.

Láthatóan éppen emiatt a kínai migráció kérdése éles vitákat vált ki a szakértők körében. Egy csoportjuk úgy véli, hogy tömeges kínai bevándorlás zajlik, aminek árnyoldalai reális fenyegetést jelentenek Oroszország gazdasági és nemzeti biztonságára. A kínai bevándorlók gazdasági aktivitásának eredményeként az ország keleti részén kifosztják a természeti kincseket. Nagyobb távlatokban szemlélve: az, hogy a kínaiak beáramlanak az ország egyes régióiba, különösen a távol-keleti határvidékekre és Szibériába, előbb vagy utóbb e területek elvesztéséhez vezethet.

Más szakértők elismerik ugyan a kínai bevándorlás növekedését, ugyanakkor megjegyzendőnek tartják ennek pozitív szerepét az egyes régiók fejlődésében. A kínai bevándorlás egyes régiókban csökkentheti a munkaerőhiányból adódó feszültséget, elősegítheti bizonyos problémák megoldását

a fogyasztói piacon. Mindemellett azt is állítják, hogy perspektivikusan nézve a kialakult demográfiai helyzetben Oroszországot el is kell, hogy lepjék a kínaiak. Akárhogyan is van, a távol-keleti országok közül a Kínai Népköztársaság lassan, de biztosan az első helyre került abban a tekintetben, hogy a legtöbb munkást és szakembert küldi az Oroszországi Föderációba.

A kínaiak elsősorban olyan szférákban helyezkednek el, mint az építőipar, a kereskedelem, a kisvállalkozások, a mezőgazdaság, a kínai migránsok többsége e területeken dolgozik. A bevándorlók egy jelentős része a feketegazdaságba kerül, ahol a gazdasági tevékenység gyakran átlépi a törvényes határokat. Az Oroszországban dolgozó kínaiak nagyjából 70%-a a Távol-Keleten és Szibériában talált munkát.

Oroszországban azok a programok, amelyek összefüggésben állnak a Putyin elnök által 2012 júniusában életbe léptetett migrációs törvény megvalósításával (ez a törvény az Oroszországi Föderáció migrációs tevékenységének tartalmát, elveit és főbb irányait tartalmazza), rugalmas és komplex döntéseket igényelnek, amelyek egyfelől a kínai munkaerő bevándorlásából adódó maximális előnyök kiaknázására irányulnak, másfelől pedig a nemkívánatos kísérőjelenségek minimalizálását célozzák meg. Jelenti ez mindenképp a beérkező kínaiak felkészítését az oroszországi munkavállalásra, valamint a bevándorlás ellenőrző rendszerének tökéletesítését, a törvénytelen migrációs csatornák elzárását és a kínai munkavállaló bevándorlók (szürke vagy fekete) alkalmazásának megakadályozását.

Mivel az ország keleti részében nincs lehetőség a munkaerőhiány megszüntetésére, különösen az építőiparban, így az egyik legfontosabb feladat, hogy csökkenteni kell az ideiglenes kínai munkavállalókkal szemben támasztott orosz nyelvtudási követelményeket.

A kínai vendégmunkások bevándorlásának szabályozásához a regionális munkaerőpiacokon mindenképp szélesíteni kell az információs bázist. Szükség lenne a Kínából érkező migránsok statisztikai felmérésének fejlesztésére. Reális igény merül fel arra is, különösen a Távol-Keleten és Szibériában, hogy felmérjék a külföldi munkaerőre vonatkozó igényeket és felhasználási lehetőségeket, beleértve a Kínából érkező vendégmunkásokét is.

A menekültek problémája. E kontextusban helytálló megemlíteni az Ukrajnából érkező menekülteket, mint az Oroszországba irányuló migráció egy jelentős részét. A helyzet nem tipikus, ugyanakkor nagyon is fájdal-

mas, ha figyelembe vesszük, hogy a humanitárius válság, amely összefüggésben áll az Ukrajnából való kivándorlással, külpolitikai kérdésből belpolitikaivá vált. E folyamatok vizsgálatának nehézsége abban áll, hogy jelentős eltérést mutató adatok jelentek meg azon menekültek számáról, akik Oroszország területén vannak. Sajtóértesülések szerint Oroszország 2014 végére 730 ezer olyan ukrán állampolgárt fogadott be, akik kénytelenek voltak elhagyni országukat. A Társadalmi Kamara adatai szerint ez a szám már meghaladta az egymilliót. Ugyanakkor Ukrajna nem ismeri el, hogy ilyen intenzív kivándorlás zajlik. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ENSZ menekültügyi főbiztosa, Vincent Cochetel szintén 730 ezer emberről beszélt, ugyanakkor megjegyezte, hogy hivatalosan mindössze 170 ezret ismertek el.

Hogy a menekültáradat nagyságrendjét fel lehessen mérni, a szakértők az összehasonlító elemzés különféle formáihoz folyamodtak, amelyeknek során megvizsgálták a más országokban előfordult hasonló helyzeteket. Az olyan konfliktuszónákban, mint Irak, Szíria, Koszovó, Dárfúr, Palesztina, illetve Afganisztán, a befogadó ország általában nem különösebben törekszik minél hamarabb megoldani a menekültek problémáit, és segítségükre lenni munkahely vagy lakás keresésében. A menekültek táborokban laknak, etnikailag és vallásilag összekeverve, és pl., mint a palesztinok esetében, az arab országok a legkülönbélebb módszerekkel igyekeztek megakadályozni, hogy állampolgársághoz jussanak.

Oroszországban az ukrainai menekültekkel egészen másként bánnak. Igyekeznek az ország bármely régiójában lakást találni nekik, akár a Távols-Keleten vagy Szibériában is. Lehetőségük van három hónap alatt orosz állampolgársághoz jutni, ráadásul nem feltétlenül kell az ukrán állampolgárságról lemondaniuk. Könnyített módon kaphatnak munkaengedélyt és lakhatási engedélyt, akkor is, ha nem akarnak lemondani az ukrán állampolgárságról.

Oroszországnak nyilvánvaló előnyei származnak ebből az egyébként negatív folyamatból. Például, Közép-Ázsiából és a Kaukázuson túlról egyre többen érkeznek Oroszországba, és ez felborítja az ország demográfiai helyzetét. Az ukrán menekültek egyre nagyobb száma, vagyis a szláv testvéreké, akik az oroszokkal hasonló nyelvvvel és kultúrával rendelkeznek, jó egyensúlyi helyzetet teremthet ebben a folyamatban. Az ukránok szakmai felkészültsége jelentős mértékben meghaladja az ázsiai köztársaságokból érkezőkét. Ráadásul azok az emberek, akik elvesztették a házu-

kat, a talajt a lábuk alól, könnyebben elfogadják Oroszországban bármilyen lakhelyet maguknak.

Néhány szót ejtenék még az Oroszországban lévő képzett migránsokról és azok munkaerő-piaci helyzetéről. E kérdést nemrégiben az Orosz Tudományos Akadémia Társadalmi-Politikai Intézetének munkatársai, Piszmennaja, Rjazancev és Szkorobogatova vizsgálták.⁷

A képzett bevándorlók jelentik Oroszország számára az egyik legkívánatosabb migrációs hullámot. E népességmozgásnak van néhány pozitív társadalmi-gazdasági hozadéka: növeli a munkaképes lakosok számát, „fiatalítja” a társadalom szerkezetének felnőtt szegmensét, emeli a magasan képzett szakemberek számát, stimulálja a kulturális és oktatási cserét. Az utóbbi években az Oroszországba érkező képzett migránsok száma stabil növekedést mutat. Ez a népességmozgás magába foglalja a külföldi diákokat, aspiránsokat, doktoranduszokat, részképzésen résztvevőket, akik azért érkeznek, hogy tanuljanak és országot lássanak. Oroszországban az Oktatási Minisztérium adatai szerint, amelyek az egyetemek beszámolóira épülnek, a 2010–2011-es tanévben nagyjából 119 ezer külföldi hallgató tanult a föderáció felsőoktatási intézményeiben. A 2000–2010 közötti időszakban a tanulási céllal Oroszországba érkező hallgatók létszámának folyamatos növekedése volt tapasztalható.

2011-es adatok szerint a legfontosabb országok, amelyekből képzett migránsok érkeznek Oroszországba: Kazahsztán (16 600), Kína (16 500), Türkmenisztán (5300), Ukrajna (4900), India (4500), Belorusszia (4200), Azerbajdzsán (4200), Vietnám (3600), Tádzsikisztán (3600). Az Oroszországba érkező képzett bevándorlók körülbelül 40%-át a volt Szovjetunió területéről érkezett. Ugyanakkor a felmérések azt mutatják, hogy az utóbbi időben a FÁK országaiból érkező képzett migránsok helyére más országokból érkezők kerülnek, olyanokból, amelyekkel szemben Oroszország vesztesre áll az oktatási piacon folytatott konkurenciaharcban.

Jelenleg a külföldi hallgatók több mint 600 oroszországi felsőoktatási intézményben tanulhatnak, de nem egyenletesen oszlanak el az ország terü-

⁷ Письменная Е.Е. *Миграция иностранных студентов в Россию*. Народонаселение. – М., 2008. – No. 1. (39). – С. 77–84., Письменная Е.Е.–Рязанцев С.В. *Роль международной миграции в Россию в демографическом и социально-экономическом развитии страны*. SPERO. Социальная политика: экспертиза, рекомендации, обзоры. – М., 2006. – No. 5. – С. 151–169.

letén. Nagyjából 49%-uk tanul a középső országrészben, 17%-uk az északnyugati, 12%-uk Szibériában, 8%-uk a Volga mentén, 6%-uk pedig a déli országrészben.

Miután áttekintettük az Oroszországba irányuló migrációt, át kell térnünk a kialakult helyzet vizsgálatára, annak elemzésére, milyen előnyökkel és veszélyekkel jár ez Oroszországra nézve.

Rövid távon a donor-országok számára a folyamat nagyon is kellemes, mivel jelentős társadalmi-gazdasági és politikai hozadéka van. Először is, komoly anyagi haszonnal jár. Az olyan „munkás-exportőr” ország, mint pl. Tádzsikisztán, kritikus függőségben van a migránsok pénzáttalásaitól. A hazautalások összege (3,8 milliárd dollár) az ország nominális GDP-jének (8,5 milliárd dollár) majdnem 50%-át teszi ki. A migránsok anyagi eszközei segítségével valósulhat meg az országban bizonyos társadalmi stabilitás, ezekből a pénzekből működnek a kisvállalkozások, az ingatlanpiac, stb. Ennek az információnak hivatalos forrásai azok az adatok lehetnek, amelyeket az Oroszországi Központi Bank a személyi áttalásokról vezet. A statisztikai adatok kialakításához segítséget nyújthatnak a határon átnyúló pénzügyi magántranzakciók, amelyekről a bankrendszernek információi vannak. Figyelembe véve, hogy a munkavállaló migránsok Oroszországba elsősorban a FÁK országaiból érkeznek, az áttalások ezekbe az országokba irányulnak. 2013-ban a legnagyobb mértékű áttalások, amelyeket a munkavállaló bevándorlók hajtottak végre Oroszországból Üzbegisztánba 7,9 milliárd dollárt és Ukrajnába 4,1 milliárd dollárt tettek ki.

Másodszor, csökken a nyomás a belső munkaerőpiacon. A kiutazók csökkentik az országban lévő munkanélküliek számát, ami lehetővé teszi a munkát keresők szociális ellátásának csökkentését.

Harmadszor, megőrződik a politikai stabilitás. A munkanélküliség csökkenése, különösen a fiatalok körében, s a külföldről kapott jövedelem mérsékli a társadalmi elégedetlenséget.

A munkavállalók migrációja Oroszország számára jelentős gazdasági előnyökkel jár. A munkavállaló bevándorlók segítségével fejlődhetnek a gazdaság olyan ágazatai, mint az építőipar, a kommunális ellátás, a szolgáltatóipar, a mezőgazdaság, a közlekedés. 2008-ban az Oroszországi Migrációs Szolgálat igazgatója, Romodanovszkij először jelentette ki nyilvánosan, hogy a munkavállaló bevándorlók hozzájárulnak létrehozva Oroszország GDP-

jének 6–8%-át. Hogy milyen módszerrel számították ezt ki, nem került nyilvánosságra, viszont a számadat „keringeni” kezdett a médiában és a politikai diskurzusban.

Egy vezető orosz kutató, a demográfiával és migrációval foglalkozó Rjazancev számításai szerint 2010-ben a munkavállaló migránsok nagyjából 3 trillió rubel értéket állítottak elő Oroszországban. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy az orosz költségvetés vesztesége az adófizetés elmulasztása miatt nem kevesebb, mint 200 milliárd rubelt tesz ki, akkor is az orosz gazdaság „tisztá haszna”, amelyet a migráns munkavállalók hoznak, 2010-ben nem kevesebb, mint 2 trillió 714 milliárd rubel volt.

A donor-országokban tehát megőrződik a politikai és gazdasági stabilitás. Fel lehetne sorolni még jó néhány pozitívumot, amellyel a munkavállalók migrációja jár, ám ha hosszú távon szemléljük a folyamatot, a kép már nem olyan egyértelmű. Ráadásul azok a hozadékok, amelyek ma léteznek, a jövőben akár mély gazdasági, társadalmi és politikai válsaggá válhatnak.

Azok az átutalások, amelyeket a migránsok hajtanak végre, és amelyeket rövid távon és mikro-szinten pozitívnak értékeltünk, hosszú távon és makro-szinten nem tudnak jelentős befolyást gyakorolni a stabil fejlődésre. A háztartásokhoz átutalt pénzeket lényegében „felélik”. Ezen összegek nem vesznek részt nagy befektetésekben, nem újítják meg az ország infrastruktúráját, nem fordítódnak egészségfejlesztésre, oktatásra. Az átutalásoktól való függőség negatívan hat a belső munkaerőpiacra, csökkenti a vállalkozói kedvet, kezdeményezést, élősdi hangulatot teremt a társadalomban.

Miközben elősegítik az emigrációt, és csökkentik a belső munkaerőpiac feszültségét, folyamatosan fogy a lakosság. Ennek veszélyét a közép-ázsiai országok példája mutatja, amelyek a 90-es években elvesztették értelmiségi, katonai, tudományos, orvostudományi elitjük jelentős részét, s ezzel megfosztották magukat a fejlődéshez szükséges humán erőforrástól is.

Kirgizisztánban például a magasan kvalifikált szakemberek hiánya kiütkezik szinte minden területen, néhány ágazat lényegében nem is tud működni, mivel nincs hozzá megfelelő szakember. Oroszország 2000-es évek végén bekövetkezett jelentős fejlődése újabb migrációs hullámot indított el az ország felé, ami a származási-országok számára újabb csapást jelentett az emberi erőforrások területén. Mindehhez látni kell azt is, hogy az ideiglenes munkavállaló migránsok hamar átfordulnak állandó lakhellyel rendelkező bevándorlókká. A legtöbb emberi forrás-vesztés az átadó ország számára

helyrehozhatatlanná válik. Ide tartoznak a tanulni igyekvők is, mert éppen a legfelkészültebbek, legtehetségesebbek, legcélratoróbbak mennek el külföldre, és maradnak is ott végzésük után, külföldön találva állandó lakhelyet maguknak.

Ha feltételezzük is, hogy a migráns valaha hazatér, aligha képzelhető el, hogy a külföldön megszerzett kompetenciái az eredeti hazájában bármilyen értéket is képviselnek.

Ez aztán a közvetlen befektetések elmaradásához is vezet, mivel manapság gyakorlatilag a gazdaság minden ágazata magasan kvalifikált szakembereket igényel.

Figyelembe kell venni a származási állam társadalmában lezajló kulturális, társadalmi, pszichológiai deformálódásokat. Tádzsikisztánban, Üzbegisztánban, Kirgizisztánban lényegében deviáns folyamatok mentek végbe a család intézményében és a gyermeknevelésben. Nemzedékek nőnek fel apa nélkül, az apák éveken át nincsenek otthon, a családok szét hullanak.

A donor-országok, miközben operatívan megoldják az életszínvonal problémáját, gyakorlatilag aláássák a saját emberi erőforrásukat, és ezáltal lehetetlenné teszik, hogy a lemaradásban felzárkózzanak.

Egészen bizonyosan kijelenthetjük, hogy a közép-ázsiai országokban a közeli évtizedekben már jól láthatóak lesznek a negatív társadalmi-gazdasági folyamat hatásai.

Fontos tényezők a politikai folyamatok is a származási (donor) országokban. Miközben politikai stabilitásukat sokban a munkaerő exportálásának köszönhetően őrzik meg, a politikai elit elveszíti késztetését a reformok végrehajtására, a legszükségesebb társadalmi problémák megoldására. A politikai hatalom konzerválása zajlik, amelyben az átmeneti stabilitás legfeljebb csak elodázza a politikai robbanást, amely perspektivikusan így még nagyobb erejű és pusztítóbb lesz.

Milyen veszélyekkel fenyegetik Oroszország biztonságát e folyamatok? Mindenekelőtt álljunk meg a közép-ázsiai országoknál. A felsorolt problémák teljes mértékben jellemzők a térség valamennyi országára. Az instabil politikai, társadalmi és gazdasági helyzet kialakulása alapul szolgálhat válságok kialakulásához egy geopolitikai szempontból Oroszország számára meghatározóan fontos régióban. Politikai fordulatok, véres háborúk alakulhatnak ki olyan környezetben, ahol orosz katonai bázisok, érdekeltségek és magántulajdonok vannak, és mindezek felhasználhatóakká

válhatnak Oroszország ellen is. A helyzetet bonyolítja az iszlám tényező, az afganisztáni instabil helyzet, az Iszlám Állam fokozódó aktivitása, a szíriai övezetből fegyveresek átáramlása a térségbe. Mindezek eredményeként Oroszország határvidékein lokális katonai konfliktusok alakulhatnak ki, amelyekből alig látszik kiút.

A fent említett külső és belső kockázatokat, kihívásokat és fenyegetéseket figyelembe kell venni Oroszország biztonságpolitikája szempontjából is. Az elvégzett elemzés keretében orosz kutatók sora javasol olyan intézkedéseket, amelyek kiküszöbölik a meglévő migrációs folyamatok negatívumait:

1. *A bevándorlási politika prioritásainak kidolgozása a nemzetbiztonság követelményeivel összhangban.* Oroszországban jelenleg mély válság figyelhető meg a munkavállalók migrációjának irányítása területén, amely azon alapszik, hogy a bevándorlási politika nincs összhangban az ország feladataival és céljaival. A leginkább mindez a biztonságpolitikai szempontok ignorálásában mutatkozik meg. A munkavállalói migráció a jelen pillanat gazdasági követelményeit elégíti ki, mindenféle stratégiai tervezés nélkül. Mindez olyan új prioritások kidolgozását követeli a bevándorlás területén, amelyek összhangban állnak Oroszország gazdasági és geopolitikai fejlődésével.
2. *Közvetlen orosz befektetések ösztönzése a donor-országokban.* A hazai gazdasági életben tapasztalható válságjelenségek ellenére az oroszországi üzleti szférát ösztönözni kell, hogy fektessen be ezekben az országokban, ami nemcsak azzal fog járni, hogy kereslet lesz a munkáskézre, hanem lehetőséget ad a társadalmi és gazdasági bajokból való kilábalásra is. A gazdaság fejlődése lehetőséget ad az adóalap szélesítésére, ami csökkentheti a külföldről érkező átutalásoktól való függőséget.
3. *Együttműködés a donor-országok infrastruktúrájának fejlesztésében.* A Szovjetunió szétesése után a térség függetlenné vált államainak többségében gyakorlatilag nem valósultak meg nagy infrastrukturális projektek az energetikában, a közlekedésben, illetve a szociális szférában. Az ilyen programok megvalósítása nemcsak új munkahelyeket teremt, hanem lehetőséget ad a gazdaság más ágazataiba való befektetésekre is. A leg-

több egykori tagállam erejét meghaladják ezek a nagy beruházások, ha nincs külső hitelezés. Az oroszországi erőfeszítéseknek arra kell irányulniuk, hogy aktivizálják a nemzetközi pénzpiac intézményeit. Prioritást az újonnan létesült finansiális szervezeteknek kell élvezniük, olyanoknak, mint a BRICS (Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság laza együttműködése) vagy a Sanghaji Együttműködési Szervezet. Az infrastruktúrába való befektetés halogatása megmutatkozik az egész gazdaság állapotán, és a belpolitikai helyzet kiéleződéséhez vezethet. Fényes példája ennek a 2015 nyarán Örményországban lezajlott zavargás.

4. *Az oroszországi oktatási színvonal visszaállítása a donor-országokban.* A posztszovjet időszak destruktív jelenségei megmutatkoztak az oktatásban is. Éppen az oktatás területén lezajlott negatív folyamatok eredményezik az emberi erőforrás minőségének csökkenését. Végső soron mindez megmutatkozik a gazdaságban és az életszínvonalban is. Az oroszországi Oktatási Minisztériumnak és a Külügyminisztériumnak ösztönöznie kell, hogy középfokú szak- és felsőfokú oktatási intézmények kihelyezett tagozatokat nyissanak ezekben az országokban.
5. *Az orosz nyelv pozíciójának megerősítése a posztszovjet térségben.* Az oroszországi vezetésnek, Moszkvának lobbiznia kell az orosz nyelv mind szélesebb körben való használata és az orosz nyelven folyó oktatás mellett. E kontextusban nemcsak a munkavállaló migránsok minőségéről kell beszélni. Mindenekelőtt az orosz nyelvről, mint kommunikációs eszközről kell beszélni, amely lehetővé teszi a hozzáférést egy sor oktatási, tudományos, szakértői, szociokulturális vagy más információhoz. Végső soron az orosz nyelv szélesebb körű használata az orosz nyelvű oktatási intézmények számának növekedésével együtt lökést adhat a tudomány és az oktatás fejlődésének, ami megmutatkozik az emberi erőforrás minőségén a donor-országokban.

A felsorolt programokat elsősorban az Oroszországi Föderációnak kell a vállán hordania. Sajnos, az orosz adófizetők hozzájárulása nélkül aligha sikerül leküzdeni a negatív tendenciákat. Azt azonban meg kell érteni, hogy a donor-országokba való legszükségesebb befektetés még mindig jóval kevesebb annál, mint az, amibe az kerülne, ha a negatív jelenségek a határaink mentén kialakulnának. *Ebben az értelemben a munkavállalói migráció negatív hatásainak minimalizálása az elkövetkező évek egyik kiemelt feladata.*

A migráció történeti aspektusai

**TANULÁSI CÉLÚ MIGRÁCIÓ.
DEBRECENI DIÁKOK KORA ÚJKORI PEREGRINÁCIÓJA
NYUGAT-EURÓPAI EGYETEMEKEN (1588–1795)**

A migráció kérdése napjainkban kiemelten fontos szerepet tölt be a politikai közbeszédben. Ebben a tanulmányban a migráció egy sajátos aspektusával, a tanulási célú migrációs mozgások bő két évszázados tendenciáival foglalkozom a debreceni diákok körében. Munkámhoz Rédei Mária 20–21. századi tanulási célú migrációs társadalomföldrajzi vizsgálatait során meghatározott elveit¹ követve elemzem a kora újkori debreceni diákok nyugat-európai peregrinációját. Ezek az elvek egyébként igen sok esetben egyezést mutatnak a történeti egyetemjárás vizsgálatában használatos szempontokkal.

Magyar diákok peregrinációjáról, vagyis a történeti diákmigrációról részletes és egyre bővülő szakirodalom áll a rendelkezésünkre. A Szögi László vezette kutatócsoport alapos külföldi levéltári kutatómunkát követően állította és állítja össze a történeti Magyarországról külföldi egyetemeken tanult diákok névsorait. Ezek az adatok kiváló alapot nyújtanak az európai egyetemek létrejöttétől kezdve a magyarországi diákok külföldi tanulmányainak feltérképezéséhez, a tanulmányi célú migrációs mozgások tendenciáinak kimutatásához. Tanulmányomban is ezeket a köteteket használtam fel a debreceni diákok külföldi tanulmányainak feltérképezéséhez,² míg a debreceniek identifikációjára a közelmúltban megjelent kol-

¹ L. Rédei Mária: *A tanulmányi célú mozgás*, Bp., 2009. (továbbiakban L. Rédei, 2009.)

² Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*. Bp., 2011.; Tar Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*. Bp., 2004.; Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. Bp., 2001.; Hegyi Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. Bp., 2003.; Szögi László: *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*. Bp., 2000., Gömöri György: *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*. Bp., 2005.; Szögi László: *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*. Bp., 2000.; Bozzay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. Bp., 2007. (továbbiakban Bozzay–Ladányi, 2007.)

légiumi diáknévsorokat³ alkalmaztam. A kutatás közvetlen előzménye lehet Draskóczy István közelmúltban megjelent tanulmánya, amely a debreceni diákok Mohács előtti bécsi és krakkói egyetemjárását vizsgálta.⁴

Rédei megfogalmazása szerint a „migráció a lakóhely huzamos idejű, vagy végleges szándékú más országba történő lakó/munkahely vagy [...] a tanulás áthelyezését jelenti.”⁵ Ebben az értelemben tekinthetjük a kora újkori egyetemjárást migrációnak is, mely az esetek túlnyomó többségében nem jelentett végleges külföldön maradáást, hanem csak huzamosabb idejű helyváltoztatást tanulás céljából.

Elsőként azt vizsgáljuk meg, hogy mi motiválta a diákokat a tömeges külföldi tartózkodásra? Hrubos Ildikó szerint a történeti peregrinációban a társadalom elitjét jelentő mobil réteg vett részt, akik több földrajzi helyen szerzett tapasztalattal kívánták növelni szellemi értéküket.⁶ Ez azt jelenti, hogy alapvetően az egyéni és nem a közösségi érdekek jelentették az elsődleges motiváló tényező. A debreceni diákok kora újkori peregrinációjában véleményem szerint mind az egyéni, mind a közösségi érdekek egyformán szerepet játszhattak.

A reformáció elterjedésével a mobil hallgatók felekezeti, világnézeti alapon választottak egyetemet.⁷ A református egyháznak szüksége volt magasan képzett lelkészekre. Teológiai oktatásban itthon is részesülhettek a diákok, hiszen a kollégiumi képzés utolsó éveiben teológiai tanulmányokat is folytathattak. Egyetemi oktatásra és doktori fokozat megszerzésére viszont itthon nem volt lehetőségük, hiszen Magyarországon a kora újkorig nincsen szilárd bázissal rendelkező egyetem, az 1635-ben alapított nagyszombati egyetemen pedig csak katolikusok tanulhattak. A protestáns peregrináció megindulásában és évszázadokon keresztül fenntartásában tehát a protestáns közösség érdeke – miszerint igény volt magasan kvalifikált értelmiségiekre, akiknek képzése csak külföldön volt elképzelhető –

³ *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I.* Szerk. Szabadi István, Debrecen, 2013.

⁴ Draskóczy István: Debreceni diákok egyetemjárása a középkorban. In: *Katolikus újjászületés Debrecenben.* Speculum Historiae Debreceniense 23. szerk. Orosz István és Papp Klára, Debrecen, 2015. 17–36.

⁵ L. Rédei, 2009. 17.

⁶ Hrubos Ildikó: A peregrinációtól az Európai Felsőoktatási Térségig = *Educatio*, 2005. 2. sz. 224–225. (továbbiakban Hrubos, 2005.)

⁷ Hrubos, 2005., 225.

játszotta a legfontosabb szerepet. Nem feledkezhetünk meg természetesen az egyéni motivációról sem. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a külföldön tanult lelkészek magasabb fizetésre számíthattak itthon, mint a csak itthoni kollégiumban tanult ún. domi doctusok.⁸ Ebben a tekintetben komoly hasonlóságot fedezhetünk fel a jelen kor diákmigránsai, akik bízva abban, hogy munkavállalásukkor külföldi tanulmányaik alatt tett erőfeszítéseik kedvező társadalmi és gazdasági következményekkel járnak⁹ és a kora újkor protestáns debreceni peregrinusai között, akik külföldi tanulmányaiban is fontos egyéni tényező volt a hazatéréskor várható magasabb fizetés, jobban fizető gyülekezeti állás.

A nyelv alapvetően meghatározza a más országban történő tanulási törekvést, hiánya a tudás megszerzésének korlátja is lehet.¹⁰ A nyelvtanulás, mint motiváló tényező nem játszhatott elsődleges szerepet a kora újkorban, hiszen itthon is, akár csak külföldön az oktatás nyelve a latin volt, teológusok emellett tanultak itthon héberül és ógörögül is. A latin volt a kor lingua francája, hiszen a szállásadóikkal is latinul beszéltek.¹¹ A nyelvtanulás lehetőségét, mint motivációt inkább a helyi nyelv (holland, német, angol) elsajátításában vélem felfedezni. Ezeket a nyelveket ugyanis csak az adott országban tudták elsajátítani, a legtehetségesebbek később fordításokat is készítettek a modern nyelvek felhasználásával.¹²

Érdeemes megvizsgálunk, hogy milyen iskolázottságú életkori csoportok vettek részt a diákmigrációban. Ellentétben a jelenkori tendenciákkal, mely szerint Magyarországról a tanulási célú migránsok fő tömegét a felsőoktatásban tanuló hallgatók jelentik,¹³ ezen belül is a graduális képzésben résztvevők,¹⁴ a kora újkori debreceni peregrinusok hazai tanulmányaik lezárása után, indultak el peregrinációs útjukra. Az így külföldre indulók, tehát már rendelkeztek iskolai végzettséggel, itthon akár tanárként

⁸ A 17. századtól kezdve a lelkészek ordinálásakor feltüntették, ha valaki akadémiákon járt. *Adalékok a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez*. I. füzet Kiadja: Tóth Sámuel, Debrecen, 1894. 21.

⁹ L. Rédei, 2009. 102.

¹⁰ Uo., 46.

¹¹ Woltjer, J. J.: *De Leidse universiteit in verleden en heden*. Leiden, 1965. 141.

¹² Eredics Péter: *Ungarische studenten und ihre Übersetzungen aus dem Niederländischen ins Ungarische in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main, 2008.

¹³ L. Rédei, 2009. 72.

¹⁴ Uo., 49.

vagy lelkészként is működhettek, de ez a végzettség nem felelt meg egyetemi szintnek, sőt fokozatot sem szerezhettek a debreceni kollégiumban. A nyugat-európai egyetemjárás során sem tekintette mindenki céljának valamilyen egyetemi fokozat (baccalaureatus, licentiatius, magister vagy doktori cím) megszerzését, hiszen önmagában már az a tény, hogy valaki külföldön tanult is elegendőnek bizonyult az itthoni jobban fizető állások megszerzéséhez. Debreceni diákjaink életkorukat tekintve általában 20-as éveik közepén jártak, amikor külföldön beiratkoztak, ez derül ki legalábbis a holland matrikulákba bevezetett adatokból.

Az életkori tényező azonnal át is vezet minket a pénzügyi kérdéshez. A magyar és így a debreceni diákok is idősebbek voltak általában, mint a kora újkori külföldi egyetemisták többsége és általában idősebbek a mai kor diákjainál. Hrubos Ildikó megállapítása szerint a 16–17. század külföldi diákjai nem voltak szegények, „éppen ellenkezőleg a privilegizált gazdag családok küldték gyermekeiket külföldi tanulmányra.”¹⁵ Ez a kijelentés a magyarországi viszonyokra vetítve csak részben helytálló. Volt arra példa, hogy arisztokraták gyermekei tanultak külföldön, gondoljunk például az erdélyi arisztokraták közül a Bethlen,¹⁶ Teleki család¹⁷ fiaira, vagy az Eszterházyakra¹⁸ a magyarországi főnemesség soraiból. Ha a 16–17. század debreceni diákjait vizsgáljuk meg, akkor viszont azt látjuk, hogy a peregrinációban való részvételüket éppen a pénzügyi kérdés befolyásolhatta, mivel többségük szerény körülmények közül származott, ezért itthoni tanulmányaik befejezése után először külföldi tanulmányaik anyagi hátterét kellett megteremteniük.

¹⁵ Hrubos, 2005. 224.

¹⁶ Bethlen Péter tanult az odera-frankfurti egyetemen 1625-ben. Szögi, 2011. 98., a leideni egyetemen 1626. 7. 25-től. Bozzay–Ladányi, 2007. 220., Oxfordban és Cambridge-ben 1628-ban. Gömöri, 2005. 41. és 64. Bethlen Miklós tanult Heidelbergben 1661. 9. 3-tól. Szögi, 2011. 133., Utrechtben 1662-ben és Leidenben 1663. 5. 2-től. Bozzay–Ladányi, 2007. 133. és 245., megfordult Oxfordban 1663-ban. Gömöri, 2005. 42.

¹⁷ Teleki Pál tanult Odera-Frankfurtban 1695. 9. 25-től, Marburgban 1697. 12. 30-tól. Szögi, 2011. 109. és 217., Groningenben 1696-ban és Franekerben 1696. 8. 21-től, valamint Amszterdamban 1697. 11. 22-től. Bozzay–Ladányi, 2007. 194., 85. és 212. Továbbá felkereste a cambridge-i egyetemet 1697 májusában. Gömöri, 2005. 67.

¹⁸ Eszterházy Antal 1711. 4. 22-től, Eszterházy József 1714. 92. 20-tól tanultak a leideni egyetemen. Bozzay–Ladányi, 2007. 271. és 272.

A külföldi tanulmányokért súlyos árat kellett fizetni,¹⁹ ezért a diákok eladósodását megakadályozandó a református egyház már 16. századtól kezdve zsinati határozatokban döntött a külföldi akadémiákra készülő diákok pénzügyi támogatásainak feltételéről. 1582-től indul a német akadémiákra menő jótéteményes diákok sora, akiket hazatérve egyházi szolgálatra köteleznek, amennyiben ezt megtagadják a felvett pénzt visszafizetik „egyházi használatra más akadémikusok javára”, ha egyházi szolgálatba lépés előtt meghalnak, a felvett pénz negyede rokonaiké, háromnegyede egyházi rendelkezés szerint más akadémikusokat illet.²⁰ Egy évtizeddel később a wittenbergi és heidelbergi polgárokat és tanárokat arra figyelmeztetik, hogy az ott tanuló magyar ifjaknak kölcsönt ne adjanak, mert azt nem kapják vissza (Keresztúr, 1593),²¹ az ösztöndíjas diákok a kapott pénzt csak tudományos célokra használhatják (Nyírbátor, 1631),²² illetve külföldre csak olyanok utazhatnak, akiknek pénzüik és patrónusuk volt (Feketeardó, 1680,²³ majd újból megerősítik 1712-ben Debrecenben²⁴).

Debrecenben a kollégium külön kasszát (Bursa Sacra) létesített a külföldön tanulni kívánó peregrinusok számára,²⁵ sőt magánszemélyek is létesítettek kollégiumi alapokat, amelyek diákok külföldi tanulmányait segítették. 1709-ben Szabó Szappanos Istvánné szül. Kocsi Kata végrendeletében egy Csapó utcai ház eladásából származó pénz kamatait és nyolcvan forintot készpénzben adott a kollégiumnak, hogy azt külföldön doktori címet szerző diáknak adják,²⁶ 1717-ben Báthori Szabó András 100 magyar forint kamatait hagyta a kollégiumra,²⁷ 1723-ban Telekesi Török István özvegye 1000 forint kamatát adta a peregrinációra stb.²⁸

¹⁹ Rácz István: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. Debrecen, 1995. 235.

²⁰ Tóth, 1894. 3.

²¹ Uo., 7–8.

²² Uo., 29–30.

²³ Uo., 54–55.

²⁴ Uo., 94.

²⁵ Baráth Béla Levente: *Adattár Martonfalvi György peregrinus diákjairól*. Debrecen, 2001.

²⁶ Uo., 253.

²⁷ Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Főiskola alapítványi törzskönyve*. Debrecen, 1911. 29.

²⁸ Uo., 305.

Debrecen város tanács a 17. században Medgyesi Pált 200 dukáttal, 100 tallérral és 100 forinttal,²⁹ Laskói Lőrincet 50 tallérral,³⁰ Tarczali Pált 25 tallérral,³¹ Tiszavarsányi Dánielt 100 tallérral³² támogatta. Arra is volt példa Debrecenben, hogy közvetlenül magányszemélyek adtak pénzt. Németi N. János és Debreceni Csorba István meg nem nevezett debreceni polgároktól,³³ Szokolyai Anderko István hidvégi Nemes Jánostól, illetve Nádudvari K. András Király Annától, Bácsi Jánostól és Tiszta Jánostól szerzett támogatással utazott külföldre.³⁴ A 18. században Hatvani István 300 rénes forintot gyűjtött össze Debrecen város tanácsától, a debreceni gyülekezettől és a kollégiumtól még további 200 rénes forintot kapott.³⁵ Sőt, miután Svájcból Hollandiába ment tanulmányait folytatni, Debrecen város tanácsától még 100 rénes forintot kapott. Utrechtbe 160 forintot, majd még 40-et küldtek neki, amit Dömjén Gergely ágens utalt el neki, hogy a könyveit kiválthassa.³⁶

A pénzügyi feltételek megteremtése mellett különösen fontos volt a megfelelő engedélyek beszerzése az utazáshoz. A külföldi tanulmányokat a Magyar Királyságban a 17. században semmiféle törvény nem szabályozta, egyedül 1609-ből ismerünk egy törvényt, amely olyan személyekre vonatkozott, akik haszonból vagy zsoldért utaztak külföldre, nekik kiutazásuk előtt királyi engedélyre volt szükségük.³⁷

A Rákóczi-szabadságharc idején debreceni és pataki diákok útlevelet és gyakran pénzt is kaptak a fejedelemtől.³⁸ A szabadságharc leverése után

²⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL HBML), Magisztrátusi jegyzőkönyvek. IV. A 1011/a. 9. k. 228.

³⁰ MNL HBML IV. A 1011/a. 17. k. 234.

³¹ Uo., 302.

³² Uo., 506.

³³ Tóth, 1894. 4–5.

³⁴ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban TtREKL) II. 28. c.1. Főiskolai tanárok névsora 1588–1791.

³⁵ Lósy-Schmidt Ede: *Hatvani István élete és művei 1718–1786*. Debrecen, 1931. 60–61.

³⁶ Uo., 76–77.

³⁷ Klein Gáspár: *Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a XVIII. és XIX. században*. Debrecen, 1930. 360–361.

³⁸ Ladányi Sándor: A sárospataki és debreceni kollégium a Rákóczi-korban. In. *Rákóczi-tanulmányok*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Köpeczi Béla, Hopp Lajos, Bp., 1980. 339–341.

Magyarországon is azok a szabályozások voltak érvényesek, amelyek Erdélyben is a diákok kiutazását befolyásolták: így 1725-től útlevél-kötelezettséget vezettek be, amely a debreceni diákokat is érintette.³⁹

A külföldön megfordult debreceni diákok többsége teológiát tanult, ezért féltő volt, hogy a külföldön, elsősorban a hollandiai kálvini egyházban megjelenő, a Magyarországon elfogadott ortodoxiától eltérő újítások a Tiszántúlra is megtalálják az utat a diákokon keresztül. A külföldi akadémiákról hazatérőket ezért vizsgálatnak vetették alá, a bűnösöket kiközösítették.⁴⁰

Az egyik legsúlyosabb vád, amivel a Hollandiából, mindenekelőtt Leidenből hazatérő diákokat illethették, az arminianizmus vádja volt. Jacobus Arminius (1560–1609) leideni professzor követőit az 1618-as dordrechi zsinaton felmentették hivatalukból, egyetemi állás betöltésére pedig alkalmatlannak nyilvánították őket.⁴¹ Mégis igen sok követőre találhattak nézetei a magyarok között is, mivel a 1631-ben a nyírbátori zsinat is foglalkozott az arminianizmus kérdésével.⁴² A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban őrzik azt a formulát, amelyet magyar diákok írtak alá, mielőtt külföldre utaztak volna, ebben tettek ígéretet arra, hogy a helvét hitvallással ellenkező mindenféle szektáktól, így az arminianizmustól is távol tartják magukat.⁴³ A helyzet viszont a szigorú szabályozás ellenére sem változott meg, legalábbis ezt bizonyítja az 1638. szeptember 23-án kelt debreceni zsinati határozat, amely szerint „*a magyarországi egyházban régóta fenálló rendtartásokban, magánosan, saját tekintélyével sokak botrányára és sérelmére senki változtatást vagy ujitást tenni ne merészeljen, hanem ha valamit megújítandónak tart, az egész egyház megegyezésével nyilvános zsinaton történjék az*”.⁴⁴

³⁹ Szabó Miklós: Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI–XVIII. században. In. *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sipos Gábor, Tonk Sándor, Bukarest, 1980. 162.

⁴⁰ Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán: *A magyar református egyház története*. Bp., 1949. 29.

⁴¹ SPIJKER, W. VAN 'T, BRUIN, C.C. DE, FLORIJN, H., MOERKERKEN, A., NATZIIL, H.: *De Synode van Dordrecht in 1618 en 1619*. Den Hertog, 1987. 115.

⁴² „Ezentúl csak olyanok ajánlatnak a patrónusoknak, akik (...) a helvét hitvallással ellenkező mindenféle szektáktól, véleményektől pl. arminianizmustól óvakodnak” – Tóth, 1894. 41.

⁴³ TIREKL I.1.j. Külföldi akadémiákon tanult diákok iratai D.1.

⁴⁴ Tóth, 1894. 63.

A 18. századtól kezdve főleg a kollégiumok foglalkoztak a diákok peregrinációjával. 1750. január 21-én Debrecenben a professzorok olyan határozatot hoztak, hogy „*a külföldi akadémiákra menendő ifjak itthoni iskolájuk professzoraitól bizonyítványt vigyenek*”,⁴⁵ még ugyanabban az évben az egyházkerületi jegyzőkönyvbe is beírták, hogy az „*Académiákra menők, a superintendenstől és tanároktól bizonyítványt mutassanak fel. Kiknek ilyen és erkölcsi bizonyítványaik nincsenek, nem alkalmazhatók egyházi szolgálatra.*”⁴⁶ Tíz évvel később ezt a határozatot újból megerősítették.⁴⁷ A debreceni professzorok félve attól, hogy diákjaik esetleg külföldön maradnak, 1750-ben Debrecenben a következő határozatot hozták: „*az alumnusok kézzel kötelezik magukat, hogy két évet kint töltenek; ha egyik-másikójukat ez időn belül visszaszólítja valamely tisztviselő hivatal, azt a professzoroknak hírül adják.*”⁴⁸

Külföldön a diák befogadásáról nem az állam, hanem az adott egyetem döntött, máshol nem kellett magukat a diákoknak regisztrálni, de itthon pontosan tudni akarták, hogy ki és hova ment ki. Külföldön a mai viszonyokhoz hasonlóan létezett tandíjfizetési kötelezettség, de a magyarokkal például Hollandiában rendszeresen kivételt tettek.⁴⁹

A TANULMÁNYOK HELYE

Debreceniek külföldi tanulmányai követik más református kollégiumok diákjainak trendjeit az egyetemek kiválasztásában, így német, holland, angol illetve skót valamint svájci intézményekben bukkanunk a nyomukra.

A beiratkozások idejét tekintve a következő tendenciákat figyelhetjük meg. A debreceni kollégium első peregrinusáival német egyetemeken találkozhatunk: a 16. század végén 1590-től Wittenbergben 11 főről, majd 1597-től Heidelbergben 2 főről vannak ismereteink. A 17. század első

⁴⁵ TtREKL I. 3. d. Világi urak levelei. Ezt a határozatot 1759. január 17-én tartott egyházkerületi gyűlésen újból megerősítették.

⁴⁶ Tóth, 1894. 29.

⁴⁷ Uo., 110.

⁴⁸ TtREKL I. 3. d. Világi urak levelei 1731–1895.

⁴⁹ Leidenben az első ilyen magyarokra vonatkozó bejegyzés 1623-ból származik. Bozzay–Ladányi, 2007. 218.

éveiben Herbornban és a görlitzi akadémiai gimnáziumban is felbukkan 1–1 debreceni neve. Odera-Frankfurt (1 fő) Marburg (10 fő) és Heidelberg (44 fő) vonzza a debrecenieket nagyobb számban 1600-tól 1619–20-ig. A harmincéves háború következtében azonban megváltozik a peregrináció iránya, német területen a Hollandia felé útba eső brémai akadémiai gimnáziumban találkozunk 1623 és 1637 között 9 debrecenivel. A debreceniek tömege viszont innentől kezdve Hollandiában tanul. Mindazok a debreceniek, akik a 17. század hatvanas és hetvenes éveitől kezdve újra megfordulnak német egyetemeken, Frankfurtban (17), Heidelbergben (4) és Marburgban (10) nem peregrinációjuk végcéljának, hanem csak útjuk egyik állomásának tekintik azokat, a holland egyetemek felé.

A holland egyetemek elsősége a kora újkori debreceni peregrináció volumenét tekintve elvitathatatlan, hiszen összesen 942 debreceni regisztrációt sikerült megállapítani ezeken az egyetemeken. Közülük az 1585-ös alapítású franekeri és az 1575-ben létrehozott leideni fogadta be 1623-tól és 1625-től kezdve a debrecenieket. 1627-től kisebb számban az 1614-es alapítású Groningenben is tanultak debreceniek, de jelentős változásra az egyetemválasztásban csak az 1640-es évek közepe tájától került sor, amikor is az 1636-ban egyetemi rangra emelt Utrechtben és az 1629-ben létrehozott deventeri illusztris iskolában bukkanunk debreceniekre. Míg Franekerben a 17. és 18. században a városbeliek körülbelül egyenlő arányban oszlanak meg (17. század: 205, 18. század: 197 fő), addig Leidenben főleg a 17. században tanultak (137-ből 117-en), míg Utrechtben főleg a 18. században (284-ből 228-an) iratkoztak be Debrecenből. Deventerben csak 1643 és 1649, Harderwijkben pedig csak a 18. században subscribálnak debreceniek. Groningenben a 17. században valamivel többen tanultak (95-ből 58-an) a debreceniek közül, de itt a két évszázad folyamán elég egyenletes a városbeliek jelenléte.

Azt mondhatjuk, hogy Hollandiából már csak egy „ugrás” volt az angol és skót egyetemek felkeresése. A református egyház zsinati határozatban (Nyírbátor, 1631) igyekezett azonban elejét venni annak, hogy kizárólag „gyönyörködés végett” Angliába látogassanak a peregrinusok és ezzel nagyobb adósságokba verjék magukat.⁵⁰ A korlátozások, szigorúbb szabályozások ellenére találunk – főleg a 17. században – debrecenieket a magyarok között, Oxfordban 89 magyarból 21, Cambridge-ben 87-ből 19, a

⁵⁰ Tóth, 1894. 29–30.

londoni Grasham College-ban 131-ből 31 és a skóciai Edinburgh-ben 4 magyarból kettő volt debreceni diák.

A 18. században bár továbbra is a holland egyetemek vezetnek mind az összmagyar, mind a debreceni beiratkozásokat tekintve, részben útban a holland egyetemek felé, részben akár végcélként is egy új terület kezd el vonzani a debrecenieket is, ezek pedig a svájci egyetemek. Hegyi Ádám vizsgálataiból kiderült, hogy a 18. századtól kezdve folyamatos a svájci peregrináció, ekkor történt a magyar beiratkozások 88%-a.⁵¹ A 17. és 18. század folyamán 295 debreceni regisztrációból mindössze 10 történik a 17. században, vagyis a debreceniek esetében 96,6% a 18. századi regisztráció. Az egyes egyetemekre történő beiratkozás tendenciáit tekintve csak Bern és Zürich esetében van különbség a magyarországi és a debreceni arányokat megvizsgálva: a legtöbb magyar és közülük is a legtöbb debreceni a Baseli Egyetemen tanul: 261 magyarból 115 debreceni, a Berni Akadémián 216 magyarból 58 debreceni, a Zürichi Akadémián 198 magyarból 94 debreceni, a Genfi Egyetemen 97 magyarból 25 debreceni, a Lausanne-i Akadémián 5 magyarból 3 debreceni.

A 18. században újból megnő az érdeklődés a német egyetemek, köztük az eredetileg lutheránus egyetemek iránt is. A korábbi szakirodalom a 18. századi debreceni peregrináció német területekre irányuló volumenét nagyobbnek becsülte és elsősorban Jénát és Göttingent emelte ki.⁵² A legújabbban megjelent debreceni matrikula és a kiadott egyetemi források összevetéséből azonban a korábbiaktól eltérő tendenciákat lehetett megállapítani 1795-ig. Minimális létszámban tanultak debreceniek Strassburgban (1 fő), Altdorfban (2 fő), Herbornban (2 fő), Lipszében (2 fő), Wittenbergben (2 fő) és Tübingenben (3 fő). A Brémai akadémiai gimnáziumban megfordult 14 fő, Halléban pedig 19. A korábban igen jelentősnek becsült Göttingenben mindössze 28, Jenában pedig 34 debreceniről tudunk. A legtöbb debreceniekéntől származó regisztráció Marburgban (43 fő), Heidelbergben (54 fő) Odera-Frankfurtban (53 fő) és Erlangenben (63 fő) történt.

⁵¹ Hegyi, 2003. 17.

⁵² Jenában 1790–1796 között 43 debreceni hallgatóról tud, (lásd Kormos László: A debreceni kollégium külföldi kapcsolatai. In: *Történeti tanulmányok II*. Szerk. L. Nagy Zsuzsa és Veress Géza, Debrecen, 1993. 61.) de én csak 30-ról tudtam bizonyosan megállapítani a debreceni beiratkozást. Sajnos Kormos László tanulmánya nem közli a göttingeni és jénai egyetemeken járt debreceniek névsorát, az adatok a szerző saját névösszevetéseiből származnak.

A VÁLASZTOTT SZAKOK

Mit tanultak a debreceniek? Sajnos a kora újkori egyetemi matrikulák általában igen hiányosan rögzítették a hallgatók tanulmányait, de a regisztrációban egyetemenként és korszakonként is igen nagy eltérések mutatkoztak. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a következő megállapításokat tehetjük: A debreceniek által legnagyobb számban felkeresett holland egyetemeken tanulmányaikat illetően sem tértek el a debreceniek szakválasztásai a magyar tendenciáktól. Bár 502 esetben nincsen feltüntetve a tanult szak, a legtöbben, 417-en teológiát hallgattak első szakként és második szakként még négyen választották ugyanezt, orvosnak első szakként 11-en, másodikként még hárman tanultak, első helyen filozófiát 9 ember választott, másodikként még 23 diák. Jogot ketten, keleti nyelvet egy ember tanult. Olyan esetekben, amikor a beiratkozáskor nem tüntették fel a szakot, a hallgatók tanulmányainak meghatározásában segítségünkre lehetnek a disputációk témái. 61 teológiai disputációról tudunk olyan hallgató esetében, akinek hivatalosan nem ismerjük a választott szakját. Öten filozófiából, heten orvostudományból disputáltak, így feltételezhetjük, hogy ebben az irányban végezték tanulmányaikat is.⁵³

A svájci egyetemeken és akadémiákon 295 debreceniből 236 alkalommal a teológiát tüntetik fel választott szaknak, emellett Baselben négyen hallgatnak orvostudományt és 1–1 diák filozófiát és jogot.⁵⁴ Angliában Oxfordban, Cambridge-ben és a londoni Grasham College-ban többször is előfordult, hogy egy debreceni több szakon is hallgatott órákat. Az angol és skót regisztrációkat összesítve azt láthatjuk, hogy a 73 debreceni beiratkozáskor 67 alkalommal rögzítették a teológiát, hét alkalommal az orvostudományt, háromszor a filozófiát és egyszer a jogot.⁵⁵ A német egyetemek esetében a leghiányosabbak az ismereteink, a 16. század végéről és a 17. századból egyáltalán nincsenek bejegyzések a matrikulákban a diákok tanulmányaikra vonatkozóan. A 18. századból egyetemenként eltérő volt a tanulmányok regisztrálása, de ebből a századból már töredékesen ugyan, de vannak adataink a debreceniek által választott szakokról. A kora újkori 481 német regisztrációból – kizárólag tehát csak a 18. századra vonatkozóan – vannak adataink, ekkor 188 esetben teológiát, 13 alkalommal

⁵³ Az adatok a Bozzay–Ladányi adattárból származnak.

⁵⁴ Az adatok Hegyi Ádám adattárból származnak.

⁵⁵ Az adatok Gömöri György adattárból származnak.

filozófiát, 12 alkalommal jogot és háromszor orvostudományt jegyeztek be a választott szakhoz.

Összesen 1791 esetben ismerjük tehát debreceniek nyugat-európai egyetemi, vagy akadémiai beiratkozását, ebből 818 esetben semmit nem tudunk a tanulmányaikról, 973 esetben teológiát, 54 esetben filozófiát, 35 alkalommal orvostudományt, 16 esetben jogot hallgattak és egy ember pedig keleti nyelveket tanult. Bár nagyon sok esetben semmit sem tudunk egy diák tanulmányairól, és ezen adatok megléte bizonyosan árnyalná a tanulmányok képét, továbbá azt is tudjuk, hogy egy-egy diák peregrinációja során egy egyetem felkeresésekor, vagy több egyetemet végiglátogatva különböző tudományterületekkel is foglalkozott, a rendelkezésre álló adataink megerősítik azt a feltételezésünket, hogy a debreceni kollégium elsősorban lelkészek képzését várta el a külföldi tanulmányoktól. Természetesen a magyar tudománytörténet szempontjából nem hanyagolható el sem a filozófia, sem orvostudomány vagy a jog külföldi tanulmányozása sem, hiszen éppen ezeknek a nyugat-európai tanulmányoknak köszönhetően maradhatott a tiszántúli református közösség az európai szellemi vérkeringés része.

A KÜLFÖLDI TÁMOGATÁS

A kora újkori nyugat-európai protestáns egyetemjárás irányát az egyetemeken oktató professzorok hírneve mellett a fogadó egyetemek által külföldi diákoknak biztosított anyagi támogatások is jelentős mértékben befolyásolták. A segítségnek különféle formái ismertek: étkezés támogatása vagy teljesen ingyenessé tétele, útiköltség biztosítása, disputák, disszertációk kiadásának finanszírozása, lakhatás támogatása, esetleg teljes ellátás.

A legkomolyabb anyagi segítségnyújtásra a holland egyetemeken számíthattak a magyarországi, közülük a debreceni diákok is. Az egyik legszélesebb körű ellátást a leideni Staten College biztosította lakhatással, teljes ellátással, sőt útiköltség támogatással. 1703-tól már több magyar is megfordult itt, de 1715-től rendszeresen részesültek erdélyiek ösztöndíjban, 1734-ig gyulaféhvár/nagyenyedi diákok, majd ettől az évtől kezdve kolozsváriak is kaptak még két helyet. Debrecen 1738-ban és 1745-ben is próbált saját

diákjainak helyet szerezni, sikertelenül.⁵⁶ Mégis volt debreceni diákja a Staten Collegenek, ugyanis 1709-ban Johannes Antonius Valesius-t említik a leideni iratok.⁵⁷ Valesius cseh származású volt, Szakolcán született, de 1703. március 24-én a debreceni törvényeket írta alá.⁵⁸

Harderwijkben a magyar diákok a Fraterhuisben kaptak ösztöndíjas helyet, köztük három debreceni: Nagykőrösi Úri János 1750. szeptember 1.⁵⁹ és 1756. június 9 között,⁶⁰ Balogh Ádám 1757. június 1-től 1758. április 10-ig, 18 gulden 15 stuivert is kapott Magyarországra való utazására.⁶¹ Szalai Pálnak 1790. június 9-én a kurátorok,⁶² majd június 22-én a szenátus tanulmányai folytatására egy évre 100 guldent állapított meg, valamint engedélyezték, hogy a Fraterhuis-ben lakhasson.⁶³ Szalai a számlák tanúsága szerint egy évig maradt Harderwijkben.⁶⁴

Groningenben 1614-ben Groningen város és Ommeland tartomány rendjei döntöttek egy bursa '*beneficium mensa publica*' felállításáról,⁶⁵ amelyet a Broederskerkhoffon helyeztek el, ahol a bursa egészen 1813-ig

⁵⁶ Het Archief van Curatoren van de Leidsche Universiteit (a továbbiakban AC) Net-resolutiën. Nr. 32. 267.; AC Bijlagen tot de resolutiën, 1574–1811. Nr. 45. Miután Debrecen megismételte kérését, újabb emlékeztető készült a sárospataki, debreceni és marosvásárhelyi kollégium helyzetéről. Uo. 1745. április. 7.

⁵⁷ AC, A2 680. Acta van het Collegie der Theologie Nr. 680. 633.

⁵⁸ Szabadi, 2013. 366.

⁵⁹ Harderwijk: Gelders Archief (A továbbiakban GldA) 0013 Academie te Harderwijk 2.1.3.30. Rekeningen 25–46 van W. ten Holthe, 1728–1751.

⁶⁰ GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.1.3.35. Rekeningen 1–26 van R.C.W. de Wolff van Westerrode, 1752/1753–1777/78.

⁶¹ Uo.

⁶² GldA 0013 Academie te Harderwijk, 2.1.2.3. Register van besluiten van de curatoren, 1788–1799, 54–56.

⁶³ GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.2.1.56. Besluiten van de Academische Senaat, 1784–1796. 337–338.

⁶⁴ GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.1.3.38. Rekeningen 1–10, 12–13, 19 en 24–30 van A. P. van Westervelt 1778/79–1807.

⁶⁵ Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (továbbiakban RGCGA), Toegangnummer 47. Curatoren van de Groningse Universiteit, 2.1.3.35. Resolutiën rakende de provinciale burse, register van resolutiën der staten van Stad en Lande en het college van curatoren betreffende de burse, 1615. febr. 28.–1770. april 9.

üzemelt.⁶⁶ A diákok itt féláron vagy teljesen ingyen étkezhettek.⁶⁷ Mivel a szabad vagy fél-szabad asztal használata kiváltságnak számított, csak vizsga letételével a legkiválóbbak nyertek erre lehetőséget,⁶⁸ valamint a szabad asztal használatában csak azok részesültek, akik az egyetemi törvények felolvasásakor jelen voltak, különben elveszítették kiváltságukat.⁶⁹ 1658 és 1783 között 104 magyarországi diák kapott itt ellátást, ebből 33 volt debreceni.⁷⁰ Már az első bejegyzés is egy debrecenitől származott. Csedregi Péter szűkös helyzetéről panaszkodott a rektornak, aki végül a gondnokokkal folytatott tárgyalás után télire megadta a szabad bursa használatot, valamint egy heti pénzt rendelt neki.⁷¹

Utrechtben magyarok 1723-tól a várostól⁷² (300 gulden), majd a tartománytól (450 majd 600 gulden) támogatást kaptak.⁷³ A diákok neveit az 1750-es évektől tüntették fel, többször a beiratkozás vagy az ösztöndíjban való részesülés időpontjával együtt. Itt 1750 és 1794 között 99 debreceni

⁶⁶ Jonckbloet, W. J. A.: *Gedenboek der Hoogeschool te Groningen*. Groningen, 1864. 406–407.

⁶⁷ RGCGA, Toegangnummer 47. Curatoren van de Groningse Universiteit, 2.1.3.9. „Resolutien der heeren curatoren”, resolutiën van het college van curatoren, 1700. febr. 20–1750. mei 28.

⁶⁸ Jonckbloet, 1864. 414.

⁶⁹ RGCGA, Toegangnummer 47. Curatoren van de Groningse Universiteit, 2.1.3.35. Resolutiën rakende de provinciale burse, register van resolutiën der staten van Stad en Lande en het college van curatoren betreffende de burse, 1615. febr. 28.–1770. april 9., itt: 1717. július 23.

⁷⁰ Csedregi Péter, Sallai Pál, Szilágyi Márton, Szőnyi István, Bölskei Mihály, Veresmarti Mátyás, Bósházi János, Debreceni K. Benedek, Ráczkevi Márton, Thúri Sebestyén, Őri P. Péter, Gúti András, Negyedi Sámuel, Császári István, Maróthi György, Naszályi István, Liskai Miklós, Debreceni Király János, Debreceni János, Kalmár János, Patai János, Molnár Ferenc, Habokai Márton, Munkácsi István, Török János Ferenc, Szőnyi G. Mihály, Jenei Ferenc, Vásárhelyi Sámuel, Bojtó Pál, Vecsei József, Pálos János, Sinai Miklós, Csernák László. Bozzay Réka: Magyar diákok a groningeni bursában. In: *Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára*. Szerk.: Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debrecen, 2010. 131–139.

⁷¹ RGCGA, Toegangnummer 46. Senaat en de faculteit van de Groningse universiteit, 2.1.1.2.16. 'Acta senatus academici', klad-resoluties van de senaat, 1651 aug. 25.–1671 aug. 17.

⁷² 1721. május 5. *Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht betreffende de Academie*. Kiad.: Miedema, Lucie. Utrecht, 1900. 200.

⁷³ 1720. március 6. Het Utrechts Archief (A továbbiakban HUA), 233 Staten van Utrecht, Tweede serie van de resoluties: 232. Nr. 67.

kapott ösztöndíjat.⁷⁴ Szintén utrecht-i a Stipendium Bernardinum is, amelyet 1761-ben alapítottak, ebből is részesült 22 debreceni.⁷⁵ Az ösztöndíjban részesültek névlistájának összevetéséből úgy tűnik, hogy egy ember, akár több forrásból is számíthatott támogatásra. A franekeri bursában, vagy mensa academicán 1774-ig 10, 15 majd a rendek kérésére 20 ember kapott naponta ebédet és vacsorát.⁷⁶

1766-ból származik az udvari kancellária 540. referádája, amelyben a holland mellett az angol, a német és a svájci egyetemek magyar diákok számára biztosított ösztöndíjait is feltüntetik. Sajnos ez a kimutatás kizá-

⁷⁴ HUA 702-1 Stad van Utrecht, Minutenresolutie 123. Nr. 54-től 109-ig. 1750–1794 között: Cserei János, Soós Imre, Szalai István, Kádár János, Szilágyi István, Csepeli Ferenc, Bekes János, Veszprémi István, Kolársányi János, Szentgyörgyi Sámuel, Somodi István, Szappanos Mihály, Farkas István, Polgári Mihály, Farkas István, Nagy Mihály, Tunyogi Mihály, Szikszai György, Bóka Sándor, Csernák László, Dobrai József, Fazekas János, Márialaky Dániel, Kiss Imre, Szondi György, Madas Sámuel, Szőke Mihály, Nagy Mihály, Árvay Pál, Szikszai Benjámín, Mándi József, Debreceni István, Konkoly Tege Mihály, Dömsödi Dániel, Técsi Miklós, Kőrösi János, Molnár József, Mándi József, Szabó József, Dósa Harcsa János, Ferenczi István, Petredi József, Szanai István, Göde István, Fodor András, Bányai János, Ájler György, Kehi Mihály, Fodor János, Szilágyi János, Löcsö András, Benedek Mihály, Pálffy Ferenc, Nagy Mihály, Vadász Pál, Keresztesi József, Tamásza Ferenc, Szilágyi P. János, Nagy István, Osgyáni Pál, Kenéz Gergely, Kemenszki János, Blasek Mihály, Boros György, Mocsi János, Sági Sámuel, Péczeli Sámuel, Rétsey János, Galamb Zsigmond, Péczeli József, Szentesi Dániel, Keck Dániel, Fazekas András, Ormos József, Szentmiklósi Timót, Kállay János, Tóth Ferenc, Pethe Ferenc, Sátor János, Szalai István, Tóth Ferenc, Naszályi János, Török András, Szentés Sámuel, Musai János, Kovács József, Bodnár Nátán, Tarczali József, Szilágyi István, Maller Pél, Szathmári Dániel, Bartha György, Körtvélyesi Pál, Szabó Péter, Imre János, Gangol István, Bartha György, Bod Péter, Sári Mihály.

⁷⁵ Schinkelshoek, W. M.: *Was ist ein Name? Liste der Studenten aus der Pfalz und aus Ungarn, die mit Hilfe des Stipendium Bernardinum in Utrecht studiert haben (1761–1945)*, PDF, 2011. Bijlage bij academisch proefschrift. A debreceni diákok nevei: Polgári Mihály, Bóka Sándor, Csernák László, Dobrai József, Fazekas János, Márialaky Dániel, Kállay Imre, Dömsödi Dániel, Konkoly Tege Mihály, Dósa Harcsa János, Göde István, Ájler György, Szilágyi P. János, Szentesi Dániel, Kenéz Gergely, Péczeli Sámuel, Rétsey János, Fazekas András, Tóth Ferenc, Pethe Ferenc, Bartha György, Körtvélyesi Pál.

⁷⁶ Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban TREL), Sárospatak; A XII/3613. Nr. 100. 1766. júl. 9. A bursáról bővebben lásd: Postma, Ferenc: *Magyarok és a franekeri egyetemi oktatás. Debrecenről Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Szerk. Pusztai Gábor, Bozzay Réka. Debrecen, 2010. 115.

rólág számadatokat tartalmaz, esetleg valamilyen megjegyzést tesz az ösztöndíj jellegéről, de pontos névadatokat nem közöl. Angliában Cambridgeben és Oxfordban 3–3 kollégium helyet és a szükséges útiköltséget biztosították. A debreceniek által felkeresett német egyetemek közül Heidelbergben és Herbornban 3–3, Brémában minden oda látogatónak, Marburgban 3, Odera-Frankfurtban 6 és 10 között, Halléban 2, Erlangenben 2 magyarnak járt ösztöndíj. Svájcban Baselben négyen kaptak szállást a Collegium Erasmianumban ellátással együtt, Zürichben hárman, Genfben hárman és Bernben négyen kaptak valamennyi útiköltséget.⁷⁷ Debreceniekkel kapcsolatos adataink csak Tar Attila 18. századi német egyetemi névsorából vannak. Ebből kiderül, hogy a marburgi ösztöndíjból több debreceni is részesült, vagy szabadasztal, vagy útiköltség formájában.⁷⁸

KÜLDŐ VAGY FOGADÓ?

A jelenkori diákmigrációs tendenciák szerint a magyar felsőfokú oktatási intézmények mind küldőként, mind befogadóként működnek.⁷⁹ A kora újkorban Magyarország, így Debrecen is elsősorban küldő volt a diákmigrációban, hiszen a kora újkori protestáns egyetemjárás a hazai iskolarendszer hiányosságainak pótlásául szolgált. Mégis Debrecen fogadott, még ha csak igen csekély számban is, külföldről diákokat, bizonyosan a 18. században. Polgári Mihálynak 1733-ban két cseh szobatársa volt, és 1772. március 31-én subscribált Michael Blasek, később cseh szuperintendens. A Türelmi

⁷⁷ Finánczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. I. kötet 1740–1773. Budapest, MTA, 1899. I. melléklet. A protestánsok alapítványai külföldi akadémiákon (1766). 357–359.

⁷⁸ Tar 266. o.: Balog Ádám: 1757. jún. 1.–1757. Júl. 14-ig + szabadasztal, Tunyogi Mihály: 1764. június 1-től 1766. aug. 17-ig. (extra ordinem zugelassen) + szabadasztal, Kuthi András: 1769-ben csak viaticum; 267. o. Marialaky Dániel: csak szabadasztal 1769. dec. 31-től 1770. aug. 6-ig, Szilágyi Tönkö István: csak viaticum 1769-ben, Rozgonyi Gergely: csak viaticum 1771-ben, Szántó János csak viaticum 1771-ben, Szikszai József: szabadasztal 1770. aug. 12-től 1771. jún. 4-ig, Szatmári István csak viaticum 1773-ban. 269. Mocsi Mihály és Szilágyi János 1778-ban részesültek ösztöndíjban, de nincsenek erről számlák.

⁷⁹ 2006-ban Magyarország a világ 19. legtöbb külföldi diákot befogadó országa volt. L. Rédei, 2009. 35. A 2005/06-os tanévben 15 500 külföldi tanult Magyarországon, a többségük Európából érkezett. L. Rédei, 2009. 87.

Rendelet kiadása után Cseh- és Morvaországból érkeztek még néhányan Debrecenbe.⁸⁰ Svájci teológushallgató a Graubünden kantonból származó Petrus Dominicus Rossius à Porta 1753. február 17-én iratkozott be,⁸¹ 1768-ban 20 ft. hazautazási segélyt adott a kollégium két további svájcinak, akik egy évet és kilenc hónapot töltöttek Debrecenben. 1780-ban és 1785-ban még négy svájciról tudunk.⁸² Egy Philippus Keck nevű diák, aki 1780. április 27-én írta alá a kollégiumi törvényeket, származási helyeként Herborn-Nassovia van feltüntetve. Ő később Józsan teljesített lelkészi szolgálatot.⁸³ Rajta kívül egy szebeni görög neve ismert még 1775-ből.⁸⁴

MENNI VAGY MARADNI?

A kora újkorban diákok jelentős része tanulmányai befejezése után hazatért, ezt támogatóik el is várták tőlük. Többségük teológiai tanulmányaikból adódóan lelkészként helyezkedett el, néhányan szép karriert futottak be az egyházon belül, akár a legmagasabb tisztségig, a püspöki címig is vihették.⁸⁵ A külföldi képzés nem titkolt szándéka volt, a debreceni kollégium tanárainak kinevelése. A kora újkorban valamennyi későbbi professzora megfordult valamelyik külföldi egyetemen.⁸⁶ Az orvostanhallgatók közül Herczeg János városi tanácsos lett, Pataki Sámuel lelkészként szolgált, a többiek feltehetőleg maradtak az orvosi hivatás mellett. Hollandiában jelentősebb pályát a debreceni (és a magyarországi) diákok közül csak Csernák László futott be, aki a deventeri illusztris iskolában lett a filozófia

⁸⁰ *A Debreceni Református Kollégium története.* Szerk. Barcza József, Debrecen, 1988. 137.

⁸¹ Jan-Andrea Bernhard: *Rosius à Porta (1734–1806) Ein Leben im Spannungsfeld von Orthodoxie, Aufklärung und Pietismus.* Zürich, 2005. 50.

⁸² Barcza, 1988. 137.

⁸³ Szabadi, 2013. 618.

⁸⁴ Barcza, 1988. 137.

⁸⁵ Szilágyi Tönkö Mártont 1699. szeptember 27-én. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* online kiadás: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/sz/sz26642.htm> (hozzáférés dátuma: 2012. december 1.)

⁸⁶ A tanárok életrajzáról lásd: Barcza, 1988. vonatkozó fejezeteit.

és matematika tanára.⁸⁷ Angliában Oxfordban a Bodlain Könyvtárban alkalmazták keleti kéziratok rendezésére Nagykőrösi Uri Jánost, aki valamikor 1771 körül érkezik Angliába és itt is él 1796-ban bekövetkezett haláláig.⁸⁸

A debreceni diákok, ahogy a fentebbi példák mutatják, igen jelentős létszámban vettek részt a nyugat-európai peregrinációban, de többségük, egyházuk elvárásának megfelelően hazatért és megszerzett ismereteit volt iskolája, egyháza vagy városa szolgálatába állította.

⁸⁷ Csernákról bővebben: Bozzay Réka: László Csernák (1740–1816) een Hongaarse hoogleraar in Deventer. In. *Lage Landen, Hoge Heuvels: Handelingen Regionaal Colloquium Neerlandicum*. Szerk. Novaković-Lopušina, Jelica, Britka, Tamara, Budimir, Bojana, Vukomanović, Lada, Cvetković, Mirko. Belgrád. 2012. 425–433.

⁸⁸ Balogh Ferenc: Uri János magyar tudós Oxfordban. *Sárospatoki Füzetek*. 1866. 5. sz. 409–410.

PUSZTAI GÁBOR

MIGRÁCIÓ HOLLANDIA „ARANY ÉVSZÁZADÁBAN”. FLAMANDOK, ZSIDÓK, HUGENOTTÁK ÉS MAGYAROK

A migráció nem csak korunk sajátossága. Mióta ember él a Földön, azóta létezik migráció is. Az utóbbi 1–2 év jelenségei nem kirívóak a történelemben, csupán a ma emberének tűnik ez így, mivel ilyen mértékű és intenzitású migrációval Európában az utóbbi ötven évben nem találkoztunk. Az Európán kívülről jövő migrációs áradatra az európai országok különböző módon reagáltak. Voltak, akik a határellenőrzés szigorítását és a határvédelem megerősítését szorgalmazták, mint Magyarország, de voltak akik kifejezetten üdvözölték a Közel-Keletről Európába özönlő migránsokat. Ez utóbbi csoporthoz tartozott többek között Hollandia is. A holland médiában, főleg 2015 őszén, sokat találkozott az ember a mostani migráns helyzet és a 17. századi „Arany Évszázad” [Gouden Eeuw] párhuzamával.

A Leideni Egyetem történelemprofesszora, Leo Lucassen azt nyilatkozta egy interjúban, hogy a holland Arany Évszázad az akkori migránsok nélkül elképzelhetetlen lett volna. A migránsok voltak azok, akik a 17. századi Hollandiában gondoskodtak a jólétről és a gazdasági fellendülésről, és párhuzamot vont a 17. századi holland történelem valamint a jelenlegi Észak-Afrikából Európába irányuló migráció között.¹ A holland baloldali napilap, a *Volkskrant* „A befogadó országnak gazdasági érdeke, hogy befogadja a menekülteket” [Gastland vaart wel bij opname vluchtelingen] címmel jelentetett meg cikket, amelyben azt taglalja az újságíró: a történelmi tények bizonyítják, hogy a menekültek befogadása gazdasági hasznot hajt a befo-

¹ Marjolein Overmeer: „Migratie is nog nooit faliekant misgegaan.” <http://www.kennislink.nl/publicaties/migratie-is-nog-nooit-faliekant-misgegaan> – 2015. szeptember 8.

gadó országnak.² Peter de Waard újságíró egy, szintén a *Volkskrant*-ban megjelent másik írásban egyenesen úgy fogalmazott, hogy a holland flottát kellene Afrikába küldeni, hogy minden menekültet közvetlenül Hollandiába vigyenek, hiszen ez a záloga egy új Arany Évszázadnak.³ Erwin van den Brink, a *Het financieel dagblad* című holland gazdasági napilap újságírója ezzel kezdi cikkét: „Miért beszélünk itt menekültválságról? Jó lenne, ha emlékeznénk rá, hogy a holland Arany Évszázadot nagyrészt az akkori politikai menekülteknek köszönhetjük.”⁴ Ugyanebben a lapban jelent meg hat héttel később egy írás, amelynek már címe is önmagáért beszél: *A történelem motorja a migráció* [Migratie is de motor van de geschiedenis].⁵ A holland média tehát többszörösen is párhuzamot vont a máig nosztalgiával övezett, Arany Évszázadként emlegetett 17. századi gazdasági konjunktúra és a jelenleg az afrikai kontinensről Európába bevándorló milliók között.

A továbbiakban arra szeretnék kitérni, hogy mi is volt pontosan a holland Arany Évszázad, majd pedig a 17. századi hollandiai migráció okait és következményeit elemzem, különös tekintettel a Holland Kelet-indiai Társaságra és annak magyar munkavállalóira.

HOLLANDIA „ARANY ÉVSZÁZADA”

A 17. századot Hollandiában azért nevezik „Arany Évszázadnak”, mert ez volt az az időszak, amikor Hollandia mind politikai, mind gazdasági, mind pedig kulturális értelemben soha nem tapasztalt és azóta is egyedülálló pályát futott be. 1648-ban a münsteri béke megkötésével lezárult a holland függetlenségi háború (az ún. nyolcvanéves háború) Spanyolország ellen. Ezzel Hollandia szabad és szuverén országgá vált, és az akkori Európában ritkaság számba menően köztársaság volt az államformája. Egy kis or-

² Vinp Avanesi: Gastland vaart wel bij opname vluchtelingen. = *Volkskrant*, 2015. szeptember 15.

³ Peter de Waard: Hoe creëer je een Gouden Eeuw? = *Volkskrant*, 2015. augusztus 25.

⁴ Erwin van den Brink: Vluchteling brandstof voor Duitse groeimotor. = *Het financieel dagblad*, 2015. szeptember 11.

⁵ Rob de Lange, Henk Dirk Hekking: „Migratie is de motor van de geschiedenis.” = *Het financieel dagblad*, 2015. október 16. – Az adatot Dr. Jaap Doedensnek köszönöm.

szág, amely azonban sok mindenben eltért az akkori Európa más országaitól. Állami berendezkedése egyedülálló és rendkívül demokratikus volt. A tartományok külön törvényhozással és gazdasági függetlenséggel rendelkeztek. A döntések alapja a parlamentben a vitát követő kompromisszum volt, amelyben minden fél engedett követeléseiből. A nemesség messze nem játszott akkora szerepet, mint más országokban. A nemesi előjogok helyett a vállalkozó szellem, a tőkeerősség és a tudás volt a döntő. Hollandia a kereskedők országa volt és sok mindent az üzletnek rendeltek alá.⁶ Ez a feltörekvő kereskedőréteg adta Hollandia elitjét. Ők voltak a döntéshozók a parlamentben, a tartományokban és a gazdag kereskedővárosokban is, mint Amszterdam, Rotterdam, Leiden, Vlissingen, Middelburg vagy Delft. Szintén fontos elem volt, hogy az ország deklaráltnan protestáns állam volt. A katolikus egyház befolyása tehát nem érvényesült. Míg Hollandiában a katolikusokkal szemben inkább intoleráns volt az állam,⁷ addig más vallásúakkal szemben (mint például a zsidókkal, újrakeresztelőkkel, mennonitákkal, ariánusokkal vagy spinozistákkal szemben) kifejezetten toleránsnak mutatkozott. Ez a viszonylagos tolerancia sok olyan csoportot vonzott, amelyek az akkori Európában vallásuk miatt üldözöttek számítottak.

A gazdasági fellendülés szintén hatalmas volt, amely elsősorban a kereskedelemnek, mégpedig a tengeri közvetítő-kereskedelemnek volt köszönhető. A holland hajósok Európa fuvarosaiként vezető szerepet játszottak a Balti-tengeren, az Északi-tengeren, de érezhetően jelen voltak a földközi-tengeri és az atlanti kereskedelemben is.⁸ Az akkori holland flotta Európa legerősebb hajóhadának számított és messze maga mögé szorította mind az angol, mind a francia, mind a spanyol tengeri haderőt.⁹ 1670 körül a holland flotta kb. 15 000 hajóval rendelkezett, ami ötször akkora volt, mint az angol flotta. Tengeri dominanciájának csúcán a fiatal Holland Köztársaságnak 20 000 hajója volt. Sokatmondó tény, hogy a holland flotta 1672. június 7–8-án sikeresen verte vissza az egyesült angol-francia

⁶ Geert Mak: *Amszterdam. Egy város életrajza*. Bp., Corvina, 2001. 111.

⁷ Az Egyesült Tartományokban a katolikusok nem gyakorolhatták nyilvánosan vallásukat. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy nem lehettek köztéri templomaik, ezért „rejtett templomokban” vagyis magánházakban berendezett egyházi közösségi terekben tartottak misét. Ez nyílt titok volt, de senki sem zaklatta emiatt a katolikusokat, amíg azok tartották magukat a hallgatósági játékszabályokhoz. Mak, 2001. 111.

⁸ J. C. H. Blom, E. Lamberts: *Geschiedenis van de Nedelranden*. Baarn, HB, 2006. 118.

⁹ Mak, 2001. 95.

flotta támadását Solebaynál, De Ruyter admirális vezetésével, miközben a szárazföldön délről a francia csapatok, keletről pedig német haderő támadta az Egyesült Tartományokat.¹⁰

Nem utolsó sorban szót kell ejtenünk a kulturális föllendülésről is a 17. századi Hollandiában. Itt elsősorban a képzőművészet, azon belül is a festészet az a művészeti ág, melyben a hollandok egyedülállót tudtak alkotni. Egy sor tehetséges és ma is csodált művész teremtett iskolát az akkori „Hét Egyesült Tartományban.” Gondoljunk Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606–1669) *Éjjeli őrzőjára, Dr. Tulp anatómialeckéjére vagy A posztóscéh elöljáróira*. Vagy Jan Vermeer van Delftre (1632–1675) és híres képeire, melyek ma is a világ számos múzeumának féltve őrzött kincsei közé tartoznak: *Lány gyöngy fülbevalóval, Tejet öntő lány, Delft látképe* vagy *A kerítőnő*. Frans Hals (1580–1666) portréira *A Szent György lövészegylet tisztjei és altisztjei, Az aggok menhelyének elöljárónői, A jókedvű ivó* vagy *a Cigánylány* című festményeire. Rembrandt, Vermeer és Hals azonban csak a jéghegy csúcsa a 17. századi holland festészetben. Sok más kiváló művész dolgozott még ekkor, mint Ferdinand Bol, Jan van Goyen, Willem Kalf, Pieter Lastman, Karel Mander, Adriaen van Ostade, Jan Steen és még hosszan sorolhatnánk. Az irodalomban is soha nem látott író nagyságok születtek az „Arany Évszázadban” mint Joost van den Vondel, P. C. Hooft, Bredero vagy Jacob Cats.

Ennek a példátlan gazdasági és kulturális fellendülésnek Hollandia történetében számos oka volt. Amiben a történészek egyetértenek, hogy az egyik ok minden kétséget kizárólag a migráció volt.¹¹ A 17–18. század folyamán félmillió migráns telepedett le Hollandiában, ami azt jelentette, hogy a lakosság 6–8%-a külföldi származású volt.¹² A migránsok nagy része az ország nyugati részén fekvő nagyvárosokban talált új otthonra, mint pl. Amszterdam, Rotterdam, Leiden, Hága, Delft vagy Haarlem. Beván-

¹⁰ J. G. Kikkert: *Michiel Adriaensz. De Ruyter*. Soesterberg, Aspekt, 2007. 88.

¹¹ Klaas Jansma, Meindert Schroor: *Onze vaderlandse geschiedenis*. Lisse, Rebo, 1991. 197.; Geert Mak: *Amszterdam. Egy város életrajza*. Bp., Corvina, 2001. 99.; Joop Garssen, Han Nicolaas en Arno Sprangers: *Demografie van de allochtonen in Nederland*. = *Centraal Bureau voor de Statistiek, Bevolkingstrends 3e kwartaal*. 2005. 96–117.; W.B.H.J. van de Donk: *De identificatie met Nederland*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2007. 31.; J.C.H. Blom, E. Lamberts: *Geschiedenis van de Nederlanden*. Baarn, HB, 2006. 119.; Leo Lucassen: *Feit en fictie over migratie en integratie*. www.vijfveeuwenmigratie.nl – 2016. március.

¹² Maarten Prak: *Hollandia Aranykora*. Bp., Osiris, 2004. 135.

dorlók érkeztek Skandináviából, Lengyelországból és Németországból is, akik a jobb megélhetés reményében¹³ vállaltak munkát, mint mesterember, mezőgazdasági szezonmunkás,¹⁴ házaló, építőmunkás, hajóépítő, vagy kikötőmunkás.¹⁵ Sokan közülük szegényen érkeztek, de milliomosként haltak meg, mint a holsteini Jacob Poppen, aki nincstelenül került Amszterdamba, de mint a város polgármestere és egyik leggazdagabb embere halt meg 1624-ben. De Rembrandt *Éjjeli őrjárat* című híres festményén szereplő központi figura, a polgárórség parancsnoka, a befolyásos és gazdag amszterdami kereskedő Frans Banning Cocq egy bevándorló brémai munkás fia volt.¹⁶ A továbbiakban három migráns csoportról lesz szó, akik nem elsősorban a jobb megélhetés, az anyagi előnyök miatt érkeztek az Egyesült Tartományokba, hanem mert vallási, politikai okok miatt elűldözték őket szülőföldjükről: a szefárd zsidókról, a francia hugenottákról és a flamandokról.

HOLLANDIÁBA IRÁNYULÓ MIGRÁCIÓ

SZEFÁRD ZSIDÓK

Granada visszafoglalása (1492) után a spanyol Katolikus Királyok rendeletben kötelezték a zsidó közösséget a keresztény hitre való áttérésre. Aki erre nem volt hajlandó, azt kiűzték az országból. Igaz, hogy a szefárdok nagy része a kikeresztelkedést választotta, de így is 150 000 kasztíliai és aragóniai zsidó hagyta el Spanyolországot és keresett új hazát Észak-Afrika muzulmán városaiban, az Oszmán Birodalomban, Portugáliában vagy Itáliában.¹⁷ Egy

¹³ Hollandiában és különösen Amszterdamban a reálbérek magasabbak voltak, mint a környező országokban. Kölnben csak feleannyit keresett egy munkás, mint Amszterdamban. Ez is vonzóvá tette Hollandiát a bevándorlók körében. Mak, 2001. 94.

¹⁴ Főleg a Hollandiával határos német tartományokból érkeztek mezőgazdasági idénymunkások. Maarten Prak: *Loopbaan en carrière in de Gouden Eeuw. = De zeventiende eeuw.* 2011. 2. sz. 130–140.

¹⁵ Amszterdamban például a 16–19. században a németek uralták a pékszakmát. Minden második Amszterdamban, a 17. században házasságot kötött pék német származású volt. Prak, 2004. 136.

¹⁶ Paul Zumthor: *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában.* Bp., Gondolat, 1985. 275.

¹⁷ Fernando García de Cortázar, José Manuel González Vesga: *Spanyolország története.* Bp., Osiris, 2001. 174.

részük a 16. században tovább indul északra és a század végén Hollandiában talál otthonra. Hollandiában, protestáns állam lévén, nem kellett félniük az inkvizíciótól, sőt a hollandok bizonyos fajta toleranciát mutattak a szefárdok iránt. Igaz, a maguk módján korlátozták a zsidók szabadságát. Zsidók nem lehettek céhek tagjai, tiltották a keresztényekkel való házasságot, vagy a keresztények áttérítését. A legtöbb holland városban az úgynevezett „zsidó rendeletekben” [jodenreglement] határozták meg a zsidók számára letelepedésük feltételeit. Ugyanakkor 1632-ben az amszterdami városi tanács lehetővé tette a zsidók számára, hogy polgárjogot szerezhessenek, még akkor is, ha nem keresztelkedtek ki. Viszont a polgárjog a zsidók számára nem volt örökölhető.¹⁸ A szefárdok elsősorban a pezsgő kereskedelmi életben és a bankszektorban találtak munkát. Itt tudták kamatoztatni magukkal hozott tőkéjüket, kapcsolatrendszerüket, tapasztalatukat. Sok nyugat-hollandiai város versengett a gazdag szefárd zsidókért, különböző kedvezményeket és előjogokat kínálva nekik,¹⁹ de nem minden holland város volt ilyen befogadó. Arnheimben például a 16. században következetesen elutasították a bevándorló zsidók polgárjogért folyamodó kérvényeit.²⁰ A Harmincéves Háború alatt askenázi zsidók is érkeznek Hollandiába. Amszterdam a 16. század végére a legnagyobb zsidó közösséggel rendelkező nyugat-európai várossá vált, ahol több mint 10 000 zsidó élt. Ez azt jelenti, hogy az akkor kb. 200 000-es lélekszámú Amszterdam lakosságának mintegy 5%-a volt zsidó, de egész Hollandiának csupán 1,5%-a.²¹

FRANCIA HUGENOTTÁK

A 16. században Franciaországot vallási ellentétek tépázták. A várva várt béke helyett, amelyet Medici Katalin leánya, Valois Margit és a protestáns Navarrai Henrik esküvőjének kellett volna megpecsételnie, 1572. augusz-

¹⁸ Prak, 2004. 203.

¹⁹ Alkmaar 1604-ben teljes vallásszabadságot kínált a zsidóknak. Haarlem is szívesen fogadott be szefárd zsidókat, illetve ösztönözte azok Portugáliában maradt vagy Törökországban, illetve Itáliában letelepedett rokonainak bevándorlását. 1610-ben Rotterdam előjogok és mentesség felkínálásával csábította a városba a zsidó migránsokat. Prak, 2004. 202.

²⁰ Prak, 2004. 151.

²¹ Ronald Bosman: *Immigratie uit historisch en economisch perspectief*. Amsterdam, De Nederlandse Bank 2003. 3.

tus 23-ról 24-re virradó éjszaka, Szent Bertalan éjszakáján IX. Károly lemészároltatta a Párizsban összegyűlt protestáns nemeseket. Az eredetileg néhány tucat áldozattal számoló, sebtében megtervezett politikai gyilkosság országos méretű vérengzéssé fajult. Először Párizsban koncolta fel a helyi lakosság a hugenottákat, de később egész Franciaországra kiterjedt a mézszárlás. A vallásháborúk kiújultak, melynek az 1598-as nantes-i ediktum vetett véget. Ebben a király vallásszabadságot garantált a hugenottáknak és majd százévnyi viszonylagos nyugalom következett. XIV. Lajos trónra lépésével azonban a hugenották elleni állami erőszak felerősödött, majd az uralkodó 1685-ben visszavonta a nantes-i ediktumot.²² Emiatt a hugenották tömegesen menekültek el hazájukból, elsősorban Európa protestáns országaiba. Közel 300 000 francia protestáns hagyta el hazáját a következő évtizedekben. Svájcba, Németországba, Angliába, skandináv országokba és Dél-Afrikába is menekültek. 30–50 000 hugenotta Hollandiában talált új hazára. A hollandok örültek a jövevényeknek, mert azok szaktudást és tőkét hoztak magukkal. Amszterdam ösztönözte a hugenották letelepedését, külön lakónegyedeket épített nekik a városban, ahol a házakhoz tágas műhely is tartozott. Itt telepedtek le a francia kalaposok, aranyozók, selyem- és brokátszövők, paszománykészítők és csipkeverők.²³ Fellendülést hoztak a holland órás kézművesség iparrá fejlesztésében is, megteremtve ezzel a holland mechanikai ipar alapjait. Sokan alapítottak francia iskolákat vagy dolgoztak zenészként, tánctanárként. Többségük a francia nyelvű protestáns közösséghez, a „vallon egyházhoz” csatlakozott. A hugenották a teljes lakosságnak csupán 3%-át alkották,²⁴ de beilleszkedésük nehézkes volt, mivel nehezen tanultak meg hollandul. Gyakran csak a második, harmadik generáció volt képes teljesen elfogadtatni magát a többségi társadalommal.²⁵

FLAMANDOK

Antwerpen a 16. században virágzó kereskedőváros volt, az atlanti kereskedelem európai központja, 100 000 lakosával a legnagyobb németalföldi város. A század második felére kifejezetten protestáns város lett, a katoli-

²² Hahner Péter: Szent Bertalan éjszakája. = *Rubicon*, 2000/1–2. sz. 25.

²³ Mak, 2001. 100.

²⁴ Bosman, 2003. 4.

²⁵ Zumthor, 1985. 277.

kus vallást be is tiltották. 1579-ben Antwerpen csatlakozott az Utrechti Unióhoz, vagyis a hét északi holland tartomány szövetségéhez és ezzel deklarálta elszakadását a spanyol koronától. A spanyol hadak sorra foglalták el a felkeléshez csatlakozott flamand városokat (Brüsszel, Mechelen). 1584 júliusában Antwerpen ostroma is megkezdődött. Mikor 1585. augusztus 17-én, 13 hónapnyi ostrom után Antwerpen elesett és a polgármester, Filips van Marnix van Sint-Aldegonde felajánlotta a kimerült és kiéhezett város kulcsait a spanyol hadak parancsnokának, Alexander Farnesének, Párma hercegének, Pármai Margit fiának, a két fél között megállapodás született. Azok az antwerpeni polgárok, akik nem akartak spanyol uralom alatt élni, szabadon elhagyhatták a várost. A protestáns antwerpeniek tömegesen menekültek északra. Akinek volt veszteni valója, elmenekült a városból. Kereskedők, művészek, tudósok, értelmiségiek tömegei indultak útnak. A 100 000 fős nagyvárosban csakhamar nem maradt több 40 000 lakosnál. A zeelandi hajósok lezárták a Scheldét, így az antwerpeni hajók nem tudtak kifutni a nyílt tengerre. Ezzel vége szakadt az antwerpeni kereskedelemnek, funkcióját Amszterdam vette át. Dél-Németalföldről 1580 és 1620 között összesen körülbelül 100 000 migráns menekült Hollandiába.²⁶ Nekik volt köszönhető, hogy meghonosították Amszterdamban a selyemgyártást, a cukorfinomítást, gyémántcsiszolást, új posztófestési technikákat és az ő révükön vált nemzetközi hírűvé az amszterdami könyvnyomtatás.²⁷ A flamand bevándorlók virágoztatták fel Leiden textiliparát és Haarlem vászonfehérítő manufaktúráját is.²⁸ A teljes lakosságnak ugyan csupán 7%-át képezték a flamand bevándorlók,²⁹ de egyes nyugat-holland városokba olyan nagy számban érkeztek, hogy a 17. században sokszor ők alkották ezen városok többségi lakosságát.³⁰ Leidenben 67%, Middelburgban 50%, Haarlemben 55%, de Rotterdamban is 40%, Amszterdamban 33% volt a flamand bevándorlók aránya. Ennél fogva a flamandok erősen befolyásolták a holland kultúra és nyelv fejlődését is.³¹

²⁶ Prak, 2004. 135.

²⁷ Mak, 2001. 73.

²⁸ Zumthor, 1985. 275.

²⁹ Bosman, 2003. 3.

³⁰ Garssen, Nicolaas, Sprangers, 2005. 96–117.

³¹ Jan W. de Vries, Roland Willemyns, Peter Burger: *Het verhaal van een taal*. Amsterdam, Prometheus, 1993. 70.

Antwerpenből Amszterdamba menekült kereskedők kapcsolatainknak, tőkeerősségüknek és tapasztalatainknak köszönhetően jelentős szerepet játszottak több jelentős kereskedelmi és pénzügyi intézmény megalapításában, így a Holland Kelet-indiai Társaság létrehozásában is. A továbbiakban a migránsok, különösen a magyar munkavállalók szerepét elemzem a Holland Kelet-indiai Társaságban.

A HOLLAND KELET-INDIAI TÁRSASÁG ÉS MAGYAR MUNKAVÁLLALÓI

A holland kereskedők voltak „Európa fuvarosai”. A Hollandiában előállított saját exporttermékeik (textil, sör, sajt, vaj, hal)³² mellett főleg az igen jövedelmező közvetítő kereskedelemről éltek. A Balti-tengeri kikötőkből a 14. század közepétől elsősorban gabonát (főleg rozst Königsberg és Danzig kikötőiből) és fát (Norvégiából hajóépítéshez, építkezéshez) szállítottak. A 15. században maguk mögé szorították a Hanza-városokat és a 16. században elosztópiacot [stapelmarkt] hoztak létre Amszterdamban. A holland tengerentúli terjeszkedés kezdete a 16. század legvégére tehető és több tényező együttes hatásának köszönhető. Az egyik tényező az egyik kereskedelmi cikk, a bors volt.

A hollandok a függetlenségi háború (vagy Nyolcvanéves Háború 1568–1648) idején is kereskedtek az ellenséggel, a spanyolokkal és a portugálokkal is. Gabonát és fát vittek spanyol és portugál kikötőkbe, innen – elsősorban Lisszabonból – távol-keleti árukat, főként fűszereket szereztek be.³³ Különösen a bors volt igen keresett cikk. A bors kelendősége két okra vezethető vissza. A 16. században az élelmiszerek, különösen a hús konzerválása nagy nehézségekbe ütközött. Ismerték ugyan a sózás, füstölés és szárítás technikáját, de ha a hús egyszer oszlásnak indult, kellemetlen szaga és íze miatt fogyasztásra alkalmatlanná vált. A bomlásnak indult hús ízét csak egy módon lehetett kompenzálni: erős fűszerekkel, különösen a távoli vidékeken termő borssal. Ezért volt hát ez a keleti fűszer any-

³² Blom, Lamberts, 2006, 118–119.

³³ J. van Goor: *De Nederlandse koloniën*. Den Haag, SDU, 1994, 16.

nyira keresett Európában: valamivel el kellett csapni a rothadó hús ízét.³⁴ A fűszerkereskedelem azonban nem csak a gasztronómiai élvezetek elősegítését szolgálta, hanem a korabeli gyógyításban is nagy szerepet játszott. A keleti fűszereket tehát gyógyszerként is használták. A szegfűszeg például a fogfájás és a hasmenés ellenszereként volt ismert. Gyomor- és májpanaszok esetén a korabeli orvosok szemes bors rendszeres szedését írták elő, a szerecsendió pedig emésztéssegítő hatásáról volt híres. Menstruációs panaszok esetén fahéjat szedtek, de fűszerkivonatokat használtak még terhesség-megszakítás céljára, vagy fogkrém helyett, a szájszag és az izzadt bőr szagának ellensúlyozására is.³⁵ Olyan ma is ismert élvezeti cikkeket, mint a kávé, tea, kakaó vagy dohány kezdetben orvosságként használtak.³⁶

A fűszerkereskedelem, de különösen a borskereskedelem nagyon jövedelmezőnek számított. A 15. század közepén ugyan akár két évbe is beletellett, míg a bors az ázsiai termelőtől elért az európai fogyasztó asztalára, de a fogyasztói ár a beszerzési árnak akár százszorosára is rúghatott. Az Ázsiában egy aranyért beszerzett borsmennyiség Európában száz aranyért kelt el, vagyis a kereskedőnek 10 000%-os haszna is lehetett.³⁷ Persze a gyakorlatban ez a haszon nem egyetlen ember vagy társaság zsebébe vándorolt, hanem több közvetítő kereskedő között oszlott meg. A 15. század közepéig a szokásos fűszerkereskedelmi útvonal a termelő szigetektől, kínai és jávai kikötőkön keresztül perzsa, arab és ázsiai kereskedők közvetítésével érkezett Konstantinápolyba, majd itáliai kikötőkbe, ahonnan Spanyolország, Franciaország, Hollandia és más európai országok piacára került. Miután a portugálok 1498-ban megkerülték Afrikát és rátaláltak az ázsiai kikötőkhöz vezető útra, közvetítő nélkül, közvetlenül juthattak hozzá a fűszerekhez, mely hatalmas üzlet volt. Ezért hétpecsétes titokként őrizték az oda vezető tengeri útvonal titkát. Az 1494-es tordesillasi szerződés alapján és főleg saját meggyőződésük szerint, de mindenekelőtt erős flottájuknak köszönhetően a világnak ezen a területén ők voltak az urak.

³⁴ Mike Dash szerint Amszterdam a „rothadó hús ízére épült”, vagyis a borskereskedelem nagyban hozzájárult a város gazdagságához. Mike Dash: *De ondergang van de Batavia*, Amsterdam, Single Pockets (Arbeiderspers), 2005, 87.

³⁵ Wim Wennekens, *Gouden handel. De Nederlanders overzee en wat ze dar haalden*, Amsterdam, Olympos, 2008, 10.

³⁶ Pestis ellen például készítettek olyan kenőcsöt, amely nikotin tartalmú volt. Lásd: Wennekens, 2008, 10.

³⁷ Dash, 2005. 88.

Még Portugália spanyol anektálása (1580) után sem változtak a holland–spanyol kereskedelmi kapcsolatok, sőt a holland hajók ekkor még részt vettek a Brazíliából Spanyolországba irányuló cukorszállításban is.³⁸ Azonban a spanyol király, II. Fülöp 1585-ben, lezáratta a spanyol és portugál kikötőket és elkobozta az ott lévő külföldi hajókat.³⁹ Nagy csapás volt ez a holland kereskedőknek, akik nemcsak a hajóikat veszítették el, de a továbbiakban nem tudták honnan beszerezni abban az időben igen kapós ázsiai árucikkekét sem. Ezért 1595-ben amszterdami kereskedők egy csoportja egy kis flottát indított útnak Afrika irányába. Cornelis de Houtman vezetésével, négy hajóval⁴⁰ és 249 emberrel a fedélzeten elindultak, hogy megtalálják a tengeri útvonalat, amely Afrika megkerülésével Ázsiába, a mesés Fűszer-szigetekre vezet. Miután 1597 augusztusában visszaérkeztek az első holland expedíciós flotta maradékai Amszterdamba (három hajóval, összesen 89 túlélővel a fedélzeten és némi borssal a raktérben), minden kereskedő flottát akart indítani a mesés Kelet felé. Ugyanis a veszteségek ellenére az expedíció sikeres volt: megtalálták a Fűszer-szigetekhez vezető tengeri utat, megnyílt a lehetőség a portugálok után a holland kereskedők számára is, hogy közvetlenül a termelőktől szerezzék be az akkor a 16–17. századi Európában oly kapós fűszereket: borsot, szegfűszeget, fahéjat, szerecsendiót. Az egymás közötti konkurencia elkerülésének érdekében 1602-ben megalakult a Holland Kelet-indiai Társaság,⁴¹ amely kizárólagos kereskedelmi jogokkal rendelkezett a Jóreménység-foktól keletre eső területeken, vagyis Afrika keleti partján, az Indiai-óceán szigetein, Ázsiában és elvileg az akkor még ismeretlen Ausztráliában is. A társaság kora leghatalmasabb vállalkozásává nőtte ki magát. A 17. században jóval nagyobb és tőkeerősebb volt, mint az 1601-ben alapított Angol Kelet-indiai Társaság. Több száz hajója járta a tengereket és több tízezer ember állt alkalmazásában. Egy ilyen hatalmas vállalkozás működtetéséhez nagyon sok emberre volt szükség. A 17. század végére az összes holland matróz egy negyede, az összes katona egy harmada a Kelet-indiai

³⁸ Ez elsősorban az angol-spanyol háborúnak (1585–1603) volt köszönhető, mivel a spanyoloknak szükségük volt a brazíliai cukorszállításához olyan semleges hajókra, amelyeket nem támadtak meg az angolok. Goor, 1994, 17.

³⁹ 1598-ban ismét elkobozták a holland hajókat, amelyek spanyol vagy portugál kikötőkben horgonyoztak.

⁴⁰ 1595. április 2-án a texeli kikötőből indult útnak a négy hajó: a *Hollandia*, a *Mauritius*, az *Amsterdam* és a *Duyfken*.

⁴¹ Hollandul: Verenigde Oost-Indische Compagnie, röviden VOC

Társaság szolgálatában állt.⁴² Világos volt, hogy a kis Hollandia képtelen hosszútávon ellátni személyzettel ezt a hatalmas vállalkozást. Friss emberekre pedig folyamatosan nagy szükség volt, ugyanis amellet, hogy magas volt a halálozási arány a társaság állandóan terjeszkedett, újabb és újabb területeket hódított meg, újabb és újabb kereskedelmi lerakatokat, városokat, erődöket épített. A 18. századra a Holland Kelet-Indiai Társaság már kiterjedt tengerentúli területekkel rendelkezett Afrikában és Ázsiában. Kereskedelmi lerakatai, kikötői, telepei és erődei voltak többek között Afrika déli csücskén (Fokváros), Jáva szigetén (Bantam, Batavia, Cheribon, Semarang, Surabaja), Indiában (Suratte, Vengurla, Cochin, Negapatam), Ceylonon (Colombo, Galle, Negombo, Jafna, Mannar), Kínában (Macao, Kanton), Tajvanon, Celebesen (Makasar), a Fülöp-szigeteken (Manilla), Japánban (Deshima, ma Nagaszaki) és Borneón (Pontianak) is. Az egyre több európai alkalmazottra azért is szükség volt, mert az európaiak halálozási aránya a trópusokon ijesztő méreteket öltött. A rossz higiéniai körülmények, az ismeretlen trópusi betegségek⁴³ és a szokatlan klíma miatt csak minden harmadik ember tért vissza élve Európába.⁴⁴ Emiatt szükségessé vált a külföldi, vagyis nem-holland személyzet toborzása. Elsősorban a matrózok és a közkatonák, tehát az alacsonyabb beosztásúak között találunk nem kevés külföldit. Ők főleg Németországból és Skandináviából érkeztek. Számuk a katonák között 1770-re elérte a 80%-ot, a matrózoknál, az 50%-ot.⁴⁵ Azonban a 18. században még a külföldi önkéntes munkavállalók ellenére is nagy volt az emberhiány. A Holland Kelet-Indiai Társaság ezen a problémán különböző módon próbált segíteni. Az egyik megoldás a reklám volt. A 17–18. századi Hollandiában ez elsősorban alkalmi irodalmi műveken keresztül történt. A Kelet-Indiákat megjárt tapasztalt kereskedők, katonák leírásaiból megismerhette a közönség a

⁴² Femme S. Gaastra: *De geschiedenis van de VOC*. Zutphen, Walburg Pers, 1991, 81.

⁴³ Nem csak Ázsiában, hanem a hajóúton is betegségek tizedelték a legénységet. Mosdásra alig volt lehetőség, de ezt akkor egészségtelennek is tartották, így a legénység egyszerűen nem mosdott. Emiatt a bűz a fedélközben szinte elviselhetetlen volt. Az élősködők (tetvek, bolhák), rágcsálók (egerek, patkányok), csótányok, a mellékhelyiségek hiánya és az egyoldalú táplálkozás (alig ettek friss zöldséget és gyümölcsöt) a betegségek (skorbut, vérhas) melegágyává tette a hajót. Aki mindezt túlélte, arra Jáván a malária, tífusz, kolera várt. Caroline Hanken: *Sebalds reizen. Het verlangen van de zeeman in de zeventiende eeuw*. Amsterdam, Meulenhoff, 2001. 40.

⁴⁴ Gaastra, 1991. 82.

⁴⁵ Gaastra, 1991. 81.

mesés Kelet szépségeit, a távoli Batávia gazdagságát, lakóit és csodás élővilágát. Ez a fajta propaganda persze csak az olvasni tudó érdeklődők számára volt elérhető. És a társaságnak nem elsősorban magas műveltségű, művészi érzékkel megáldott, kifinomult irodalmi vénával rendelkező, jól iskolázott munkavállalókra volt szüksége, hanem erős fiatalemberekre, akik katonaként vagy matrózként ötéves szerződést írnak alá⁴⁶ és vakon teljesítik feletteseik parancsát. Ez a réteg pedig alacsony iskolázottságú volt, sőt sokszor analfabéta. Gyakran voltak itt hazájukból elszökött bűnözők, kalandorok, tönkrement és hitelezői elől menekülő kereskedők, bukkott diákok vagy az éhezés és munkanélküliség elől idetévedt szegény parasztok Németországból, Lengyelországból, Dániából, Svédországból, Norvégiából vagy Franciaországból. Nekik a nyomtatott betű nem mindig csillapította információéhségüket, ezért nagyon elterjedt volt, hogy dal formájában reklámozták a keleti kalandot.⁴⁷ Ezek a dalok elsősorban a társasághoz való elszegődést, a mesés Kelet kincseit és gazdagságát hangsúlyozták ki, ahol persze a dalszövegek szerint könnyen meggazdagodhat és dúsgazdagon térhet vissza az ember. Emellett a dalokban visszatérő motívumként előfordul a bennszülött vagy mesztic nők csábító bájainak leírása, mely természetesen szintén vonzerőként hatott a fiatalemberekre.⁴⁸ A dalok, akármilyen csábító is volt a szövegük, nem mindig voltak elegendőek, hogy megfelelő számú ember írja alá a szerződést. Ezért gyakran erőszakos vagy agyafűrt módszerekhez folyamodtak a helyi toborzóügynökök, akiket akkoriban hollandul találóan „lélekkufároknak” [zielverkopers] hívtak.⁴⁹ A 17–18. században szinte egész iparaggá fejlődött a toborzás főleg a holland kikötőkben, de az egész országban, sőt a határokon túl is. Annak érdekében, hogy meglegyen a kívánt létszám a hajókon, he-

⁴⁶ Az ötéves szerződés valójában hét évet jelentett, mert az oda és a visszautat nem számolták bele a szolgálati időbe.

⁴⁷ Bert Paasman: *De Indisch-Nederlandse literatuur in de VOC-tijd*. In: *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Szerk. Theo 'd Haen, Amsterdam, Bert Bakker, 2002, I, 62.

⁴⁸ Paasman, 2002. 63–65.

⁴⁹ Még Hollandia határain túl is (főleg német területen) működtek ilyen ügynökök. Ilyen volt például a hanai gróf Ludwig von Solms–Greiffenstein, aki néhány helyi fiatalembernek azt mesélte, hogy Velence számára toboroz katonákat. A valóságban a Holland Nyugat-Indiai Társaságnak dolgozott és Velence helyett Brazíliaba szállította az újoncokat. Köztük volt a később Ambonon híressé vált természettudós Eberhard Rumphius is. Lásd: E. M. Beekman: *Paradijzen van weleer. Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië 1600–1950*, Amsterdam, Prometheus, 1998, 94.

lyi fogadókat, kocsmárosokat, prostituáltakat bíztak meg azzal, hogy csellel vagy rábeszéléssel szerezzenek még több embert a társaságnak, amiért aztán fejpénzt kaptak.⁵⁰ A gyakran tudatlan, analfabéta idegeneket, akik a meggazdagodás vágyával, a pénz bővületében érkeztek a kikötőbe, a legelképezetőbb történetekkel traktálták a toborzók. Az egyik rotterdami lélekkufár például 1734-ben azzal próbált rávenni egy német kádárinast a szerződés aláírására, hogy Batáviában a gyémántok és más drágakövek az utcán hevernek, és csak le kell hajolni értük.⁵¹ Egy másik, agyafúrta módszer az volt, hogy egy beugrató ember a gyanútlan utazót, vagy munkakeresőt meghívta egy kocsmába vagy fogadóba azzal az ígérettel, hogy ő fizet. Aztán jelentős mennyiségű fogyasztás után szőrén-szálán eltűnt „a meghívó”, majd a természetesen szintén beépített kocsmáros horribilis összeg fizetésére szólította fel a gyanútlan „meghívottat”. Ez utóbbi persze nem tudott fizetni és ezért arra beszélték rá, vagy fenyegetéssel kényszerítették, hogy álljon a kereskedelmi társaság szolgálatába, mert az ötéves szerződés aláírásakor előlegként nagyobb összeget kap a zsoldjából (általában kéthavi zsoldot). És ebből persze ki tudta fizetni az „adósságot”.⁵²

Kevés adat van arról, hogy ebben az időben hány magyar és milyen minőségben járt a Holland Kelet-Indiákon. Egyetlen magyarnak ismeretes az életútja és fényes karrierje a Holland Kelet-indiai Társaságnál, őt Magyarországon Jelky Andrásként ismerjük.

Jelky András bajai szabólegény fantasztikus kalandjainak első leírása 1779-ben jelent meg németül és rögtön három kiadást is megért egy év alatt: kettőt Bécsben⁵³ és egyet Prágában.⁵⁴ Az első két kiadásnál nincs

⁵⁰ Ez az összeg a 18. század második felében 40 gulden volt. Roelof van Gelder: *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600–1800)*. Nijmegen, SUN, 1997, 44.

⁵¹ Gelder, 1997. 124.

⁵² Mint látni fogjuk ezzel a klasszikusnak számító módszerrel csapták be egy rotterdami fogadóban a bajai szabólegényt is.

⁵³ *Geschichte des Herrn Andreas Jelky eines gebohrnen Ungars, welcher nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefahren unter den Wilden, endlich zu Batavia zu ansehnlichen Ehrenstellen gelangen ist.* Wien, Johann Georg Weingand, 1779. A német szöveg magyar fordítását közli Solymos Ede: Solymos Ede: *Ki volt Jelky András?* Baja, 1983, 9–17 (A bajai Türr István Múzeum kiadványai 25). A harmadik kiadás: Anton Ferdinand von Geissau, *Etwas für alle zum Lesen im Frühling und Sommer: cverm. mit einem Auszuge aus der ostreichischen Geschichte und die wunderbare Geschichte des Herrn Andreas Jelky*, Weingard, Wien, 1779.

megadva az író neve, a harmadik kiadásnál Anton Ferdinand von Geissau (1746–1809) van szerzőként feltüntetve.⁵⁵ Feltételezhető, hogy Jelky tollba mondta élete történetét Geissaunak, vagy valaki másnak és nem maga vetette papírra.⁵⁶ Az első kiadás 20, a második kiadás 16 számozott oldalból áll, és a rövidke könyv Jelky kalandjait beszéli el Bajától, Batávián át a bécsi hazatérésig. A harmadik kiadás nem csak Jelky kalandjait tartalmazza, hanem szemelvényeket is az osztrák történelemből [Auszüge aus der österreichischen Geschichte]. A könyvecskén belül Jelky kalandjait 20 oldalon keresztül meséli el a szerző. A bajai szabólegény kalandjainak negyedik kiadása, egyéb szórakoztató történetekkel és anekdotákkal együtt egy kötetben 1784-ben jelent meg, ezúttal Budán és Pozsonyban.⁵⁷ Ez a kiadás abban tér el a többitől, hogy Jelky élettörténetét az utolsó oldalon új fejleményekkel egészíti ki, hiszen az első három kiadás és a negyedik között öt év telt.⁵⁸ A magyar nyelvű kiadás 1791-ben látott napvilágot Győrött, *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei* címmel⁵⁹. A 29

⁵⁴ *Wunderbare Reise-Geschichte des Hrn. Andreas Jelky eines gebohrnen Ungars, welcher als Schneidergeselle in die Fremde gereiset, nach ausgestandenen vielen unglücklichen Zufällen, Schiffbrüchen, Sklaverey und Lebensgefahren unter den Wilden, endlich zu Batavia in Indien zu ansehnlichen Ehrenstellen gelanget und anjetzo wirklich in Wien sich befindet, allwo er die allerhöchste Gnade gehabt, beyden Kaiserl. Majstätén seine Geschichte zu erzählen, und von allerhöchst Denenselben beschenkt zu werden.* Prag, Johann Ferdinand Edlen von Eschnfeld, 1779.

⁵⁵ Anton Ferdinand von Geissau előszeretettel írt, illetve adott ki magyar témájú könyveket. Jelkyről szóló munkája mellett írt még Bécs ostromáról Hunyadi Mátyás idején és adott ki munkát Benyovszky Móricról is. Anton von Geissau, *Geschichte der Belagerung Wiens durch den König Mathias von Hungarn, in den Jahren 1484 und 1485*, Wien, Strauss, 1805; Anton Edlen von Geissau, *Merkwürdige Aufmunterungsrede, welche Benjowsky gehalten für die Religion, den König und das Vaterland wider die Franzosen unverweilt die Waffen zu ergreifen*, Wien, Sammer, 1796.

⁵⁶ *Jelky András viszontagságai.* Szerk. Konrády Lászlóné, Povázsay László, Bp., Légrády, 1947, 39. Solymos, 1983. 6.

⁵⁷ *Geschichte des Herrn Andreas Jelky, eines gebohrnen Ungars, Nebst andern kurzweiligen Anekdoten.* Ofen und Pressburg, Floridus Diepold Benedikt und Compag., 1784.

⁵⁸ A könyv utolsó oldalán leírják, hogy Jelky 1778-ban Budára költözött, újra nősült és fia született. 1783. december 6-án tüdőbajban [Lungensucht] meghalt. *Geschichte*, 1784. 24.

⁵⁹ *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei. A' ki, minek utána sok szerentsétlen eseteken, hajó töréseken, raboskodáson, és a' vad emberek között életének külömbféle veszedelmei által ment vólna, végtére Batáviában nevezetes tisztségekre hágott.* Győr, Streibig József, 1791, (ford.: Sándor István)

oldalal könyvecske gyakorlatilag hű fordítása a német nyelvű első kiadásnak. Ennek alapján röviden összefoglalom Jelky kalandjait.

A bajai szabó céh ifjú tagja elindult, hogy tudását külföldön tökéletesítse. Bajáról Bécsbe ment, ahol bátyja udvari szabóként dolgozott. Bátyja azt tanácsolta neki, menjen Párizsba, ott tanulhat még igazán a francia mesterektől. Jelky András el is indult 1754. március 13-án Prágába, majd Drezdán, Lipszén és Nürnbergben keresztül Erlangenbe érkezett. Itt hosszabb időt töltött, és csak bátyja sürgető levelének hatására folytatta útját Párizs felé. Aschaffenburgban és Hanauban is megpróbálták erővel besorozni katonának, de neki sikerült mindig megszöknie. Innen Bonnba, majd Nijmegenbe ment, ahol egy hesseni férfival találkozott. Ő ajánlotta neki, hogy menjenek Rotterdamba, ahol neki (a hesseninek) sok rokona és barátja van, és ahol Jelky könnyedén találhat egy hajót, mely Franciaországba viszi. Rotterdamba érkeztek, és egy fogadóban szálltak meg, ahol a fogadóst „a Hassiabéli a maga atyfiának nevezte, a leg-jobb módon megvendégelteté. Négy nap múlva a Hassiabéli egyszerűen eltűnt, s a Gazda azon megvendégeltetésért Jelkitől 50 tallért kére.”⁶⁰ Jelki hiába bizonygatta, hogy becsapták, és hogy nincs pénze, mindez nem használt. A nagy adósságtól csak úgy tudott szabadulni, hogy elszegődött katonának. „Uniformisba öltöztetétek ’s 80. Némettel és egynéhány Hollandussal kilentz forint hópénz’ fizetéssel hajóra helyezteték, melly is kevés idő múlva a’ napkeleti Indiába készült evezni.”⁶¹ 1755. október 30-án Jelky elindult Ázsia felé, mint a Holland Kelet-Indiai Társaság katonája. Az angol partoknál viharba keveredett a hajó, villámcsapás érte, kigyulladt és a tapasztalatlan Jelky ijedtében másokkal együtt a tengerbe ugrott, noha a hajó nem süllyedt el. Hősünk a partra sodródott, egy halásznál húzta meg magát, míg egy újabb hajó fel nem vette, mely Surinaméba igyekezett, mely „egy Hollandiai telepedés (:*Colonia*:) Ámérikában.”⁶² Úgy látszik az eredeti párizsi úticél nem izgatta már Jelkyt, fel se merült, hogy visszamenjen Európába, vagy hogy valamiképp eljusson Franciaországba. A bajai szabólegény elindult Dél-Amerika felé, a hajón saját mesterségéből élt, vagyis szabóként dolgozott. A holland gyarmaton nem sokat időztek, a dohánnyal megrakott hajó néhány hét múlva visszaindult Európába, ahol egy vihar miatt Lisszabonban kötött ki. Mikor Jelky itt a kapitánytól a bérét

⁶⁰ Jelki, 1791. 5.

⁶¹ Jelki, 1791. 6.

⁶² Jelki, 1791. 7.

kérte, közölték vele, hogy „elégednék meg azzal, hogy az egész útban ingyen való táplálása vala.”⁶³ Lisszabonból sem Párizs felé vette az irányt, úgy látszik a szabóság nem izgatta már, sokkal inkább megjött a kedve a kalandokhoz. Egy máltai hajó fedélzetén ismét tengerre szállt, de néhány napi hajózás után ellenséges gályát pillantottak meg. „A’ Kapitány észre vevé, hogy tolvaj hajósok vólnának és szaladást parantsola”⁶⁴ de a hajó árboca megsérült, így a kalózok könnyűszerrel beérték őket. Aki ellenállt, azt megölték, a megmaradtakat eladták rabszolgának. Jelky is erre a sorsa jutott, ahonnan azonban sikeresen megszökött és egy portugál hajón Makaóba vitorlázott, ahová 1557 Szent Iván havában, vagyis júniusában meg is érkezett. Innen egy kínai hajóval Kantonba ment, ahol a holland konzulnál jelentkezett és katonának állt. Így került Jávára, a holland kereskedelem ázsiai központjába, Batáviába „1758-ik esztendő Bódog Asszony havában” vagyis januárjában. Itt a kereskedelmi társaság egyik magas hivatalnokának „Parrai Péter Albert”-nek (vagyis Petrus Albertus van der Parrának) a szolgálatába állt és szabóként dolgozott, polgárjogot kapott. Elvette egy angol Szequin nevű „arendásnak” (vagyis földbérlónek) a lányát, tisztos polgári életet élt. Egy szerencsétlen hiba miatt (Van der Parra nevében vételezett anyagot az egyik ruhához, az ő tudta nélkül) megharagszik rá a befolyásos kormányhivatalnok, és Jelkyt ismét besorozzák, majd Ceylonra vezénylik. Innen Banda, Ambon, majd Ternate szigetére megy, mindig kereskedelmi hajók katonai kísérelőjeként. Ternate szigetén akaratlanul egy vad törzs a „Papony” (vagyis a pápuák) területére tévedt csapatával és a bennszülöttek fogságába esett. Egy fiatal lány (akinek Jelky örök szerelmet ígért) és két másik bennszülött segítségével megszökött. Egy kietlen helyen több mint egy évig bujkáltak a pápuák elől, és ezalatt Jelky a lánnyal élt együtt. A lány azonban váratlanul meghalt és a két bennszülött „nem szüntek Jelkit vigasztalni és kérdezők őtet, ha nem parantsolna-é a’ meghólt Kedvesének testéből egy étket a maga számára tsináltatni.” De Jelky nem parancsolta, így a lányt eltemették. Öt nap múlva egy kínai hajó felvette, így visszatért Batáviába. Megérkezése után kezdődött igazi karrierje. A korábbi főkormányzó Messel (helyesen Mossel) időközben meghalt és Van der Parra lett az utódja, aki megbocsátott neki, sőt mindenben segítette. A polgárórség zászlósává, később hadnaggyává léptették elő és gyámja lett minden batáviai árvának, valamint va-

⁶³ Jelki, 1791. 8.

⁶⁴ Jelki, 1791. 9.

gyonuk kezelője. Nagy vagyonra tett szert, földbirtokot vásárolt és a holland kormány titkos tanácsosa lett. „Ezen Tiszt-viselésben, valamint a napkeleti Indiai Társaságot, szint úgy magát az Országot illető legfontosabb dolgok reá bízattattnak.”⁶⁵ Követként eljutott Japánba, Bandába, Palumba. 1772-ben meghalt a felesége, 1775-ben pedig jötevője, a főkormányzó. Ezután Jelky úgy döntött, elhagyja Jávát és hazatér Magyarországra, „hogyan annyi idő múlva az ő hazáját, és az Ő atyafiait még egyszer megsemlélhetné.” A *Gokendorf* nevű holland hajóra szállt fel 1776-ban „Mindszent havának 25-ik napján” (vagyis október 25-én) és elindul Európa felé. December 31-én érte el a Jóreménység-fokot. Innen a *Serres* nevű hajóval indult tovább június 6-án. 1777 októberében érkezett Bécsbe, ahol az uralkodó fogadta és Jelky elmondhatta történetét. Ezzel ért véget életéről szóló könyvecske magyar nyelvű, 1791-es kiadása. Hogy mennyire hiteles a leírt történet, arra itt nem kívánok kitérni.⁶⁶

Nem Jelky volt az egyetlen magyar munkavállalója a Holland Kelet-indiai Társaságnak. A zsoldkönyvek alapján megállapítható, hogy Holland Kelet-indiai Társaság közel kétszáz éves fennállása alatt több mint száz⁶⁷ Magyarországról származó személy állt holland szolgálatban a tengerentúlon. Ez a szám persze messze elmarad a német, francia vagy skandináv munkavállalók arányától és egy elenyésző kissebseget képez. Azonban a

⁶⁵ Jelki, 1791. 24.

⁶⁶ Jelky élettörténetének hitelességéről és névváltozatairól (Ilka, Jelleke, Jelky) lásd Pusztai Gábor: A nem létező Jelky András. = *Alföld*, 2014/1. sz. 72–85.; Pusztai Gábor: Bajától Batáviáig. Jelky András a Holland Kelet-indiai Társaság szolgálatában. In. *Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Szerk. Bozzay Réka, Debrecen, Printart-Press Kft. 2014. 524–576.; Pusztai Gábor: Een Hongaarse VOC-dienaar. De avonturen van András Jelky. In. *Peregrinus sum: Studies in History of Hungarian–Dutch Cultural Relations in Honour of Ferenc Postma on the Occasion of his 70th Birthday*. Szerk. Margriet Gosker, István Monok, Budapest; Amsterdam: Magánkiadás, 2015. 161–231.; Pusztai Gábor: Robinsonok között (Jelky András kalandjai és a robinzonádok). = *Alföld* 2011/10. sz. 66–77.; Pusztai Gábor: A magyar Robinson. Jelky András és a robinzonádok irodalmi hagyománya In. *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére* I. kötet. Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2011. 391–398.

⁶⁷ A zsoldkönyvekben összesen 118 olyan munkavállalót találtam (főleg katonákat és matrózokat), akik Magyarországot, vagy Erdélyt adták meg származási helyükként. A teljes listát lásd: Pusztai Gábor, Kees Teszelszky: In dienst van de VOC. Een voorlopige inventaris van Hongaren in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (1602–1795). = *Tropisch Avontuur, Acta Neerlandica* 12/2016. 25–108.

tény, hogy eddigi ismereteink szerint összesen 118 magyarországi migráns talált állást a VOC-nél, jelzi a magyarországi lakosság mobilitását. A legtöbben közülük nem magyar nevéek, mint a legkorábban, 1690-ben holland hajóra elszegődött Jurien Soubach, aki 1690. június 7-én indult el Hollandiából Batávia felé a *Honselaarsdijk* nevű hajón, és akinek származási helye Hongarije, vagyis Magyarország volt.⁶⁸ Többet azonban nem tudunk róla. Az írások a hajón egységes helyesírás nem lévén, hallás után úgy jegyezték le a származási helyet, ahogy jónak látták. Ezért a zsoldkönyvekben a ma is használatos Hongarije [Magyarország] mellett rengeteg variáció előfordul: Hongarijen, Hognie, Hanga, Hong raien, Hongaris, Hongarein, Hongarien, Hungarije, Hungarijen, Ungarien, Ongarien, Ongaar, Ongaer, Ongarie, sőt Magijare [magyar] is. Egyes esetekben az országnév mellett megjelenik egy másik földrajzi név is, mint például Poppe Janko esetében, aki katonaként szolgált a Holland Kelet-Indiai Társaságot, 1749. március 11-től, a *Gustaaf Willem* nevű hajóval indult el Jáva szigetére és több, mint 27 évi szolgálat után Ázsiában halt meg 1776. április 23-án. Származási helyéhez „Sevenbergen in hongarien” került bejegyzésre, amely Erdély német nevére Siebenbürgenre utal.⁶⁹ Tehát Janko erdélyi volt. Hasonló megjelölést találunk Johan Roedersho esetében is, akinek a származási helyéhez „Debberten in hongarijen” van bejegyezve, vagyis valószínűleg debreceni származású volt. Hogy eredeti családneve pontosan mi lehetett, nehéz lenne megmondani. Keresztneve a Johan alapján valószínűleg János volt. 1763. április 26-án közkatonaként [soldaat] hajózott ki a *Rotterdam* nevű hajóval és 1775-ben, 12 évi szolgálat után a *Bredenhof* nevű hajóval tért vissza Hollandiába. Ő azon kevesek közé tartozott, akik élve jutottak vissza Európába.⁷⁰

Van, hogy a földrajzi specifikáció nem segíti az eligazodást. Ez a helyzet a holland szolgálatban katonáskodó Ladislaus Kisch vagyis Kis László esetében, akinek a származási helyéhez „Jungus in hong raien” van bejegyezve. Ő pontosan két hónapig állt a Kelet-Indiai Társaság szolgálatában (1746. március 22-től május 22-ig), vagyis még a Fokváros felé vezető út

⁶⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 12234, folionummer: 1

⁶⁹ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13036, folionummer: 285

⁷⁰ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14241, folionummer: 255

során, a hajón meghalt.⁷¹ Hogy „Jungus” milyen településre utalhat, nem sikerült kideríteni.

Vannak olyan magyarok, akiknél nem Magyarországot tüntették fel származási helyként. Ilyen például Paulus Borosnijdi Nagij, vagyis Borosnyai Nagy Pál, akinek származási helyéhez az került, hogy „Huijed in sevenbergen” vagyis Hunyad Erdélyben. Borosnyai 1780. december 19-én írta alá a szerződését, és aznap el is indult Ázsia felé. Sorstársaihoz képest magasan kvalifikált munkavállaló volt, hiszen „tweede meester” vagyis orvos volt a beosztása. Borosnyai az Utrechti Egyetemen tanult orvostudományt és 1780-ban jelent meg *Tentamen practicuminaug. de dysenteria* című munkája Utrechtben (Trajecti ad Rh., 1780.) A *Vriendschap* nevű hajón indult Jáva felé, ahol 11 évig dolgozott. 1791. október 18-án halt meg valahol Ázsiában.⁷²

A magyarországi származásúak között túlnyomó többségben német nevéek szerepelnek, mint Soubach, Ernst, Kaufmann, Milder, Meyer, Esser, Hermans, Kraus stb. De vannak délszláv nevéek is, mint pl. Herkowits (Herkovics), Brasewits (Brazevics), Poppowits (Popovics). A magyar nevéek viszonylag kevesen vannak. A már fent említett Kis László és Borosnyai Nagy Pál mellett a teljesség igénye nélkül néhány példa: az először közkatonaként [soldaat], majd tizedesként [korporaal] szolgáló Matthias Comlodie vagyis Komlódi Mátyás, aki 1774–1788 között katonáskodott a Holland Kelet-indiai Társaság szolgálatában,⁷³ a matrózként szolgáló Joseph Tackas (vagyis valószínűleg Takács József), aki 1790–1791 között alig több mint egy évig szolgált és Fokvárosban szűnt meg a munkaviszonya.⁷⁴ Samuel Dioschkij (Diósi Sámuel) 1754–1759 között katonaként szolgált a Holland Kelet-indiai Társaságot és Ázsiában halt meg.⁷⁵ Johannes Tokajj (vagyis Tokay vagy Tokaji János) közkatonaként

⁷¹ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13021, folionummer: 267

⁷² Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14508, folionummer: 25

⁷³ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13243, folionummer: 274

⁷⁴ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14291, folionummer: 119

⁷⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14003, folionummer: 207

kezdte pályafutását és ennél nem is jutott előrébb, mert valószínűleg még a Jáva felé vezető hajójút során, vagy közvetlenül a Batáviába érkezés után (indulás után 8 hónappal) életét vesztette.⁷⁶ Michiel Gaal (Gaál Mihály) is csupán egy évig volt közkatoná (1736–1737) és Jáván szenderült jobblétre.⁷⁷ Andreas Pek (Pék András) azonban 1719 és 1742 között, vagyis 23 évig szolgálta közkatonaként a hollandokat és Ázsiában halt meg.⁷⁸ A Holland Kelet-indiai Társaság utolsó magyar munkavállalója Joseph Farkas, vagyis Farkas József volt, aki 1790. szeptember 8-án szegődött el matrónak és 1791. május 28-án Fokvárosban már ki is lépett a szolgálattól.⁷⁹

Amint a fentiekből is látszik, a magyar nevek átírásával komoly problémája volt a holland írnokoknak, hiszen mindent hallás után jegyeztek le. Jelky András esetében is ez az elhallás játszhatott szerepet, ugyanis Jelky Baján Jilka András Anzelm Nepomukként látta meg a napvilágot és ezen a néven anyakönyvezték. Rotterdamban hajóra szállva azonban már Jelleke néven vették fel a Holland Kelet-indiai Társaság nyilvántartásába. Hogy a Jilkából miért lett Jelleke, könnyen kitalálható. A holland írnok valószínűleg ritkán találkozott magyar névvel. A számára szokatlan hangzású nevet az írnok természetesen hallás után írta le és olyan nevet jegyzett fel, ami számára ismerősen csengett. A Jelle egy holland nyelvterületen szokványosnak számító fríz férfinév, aminek a becézett alakja a Jelleke. Az írnok tehát a számára ismeretlen Jilkából hasonló hangzású, ismert Jellekét csinált. Ez a fajta elhallás természetesen nem csak a 18. századi holland írnokokra jellemző. Az egyik legismertebb talán a lengyel származású angol írónak, Joseph Conradnak az esete. Az 1857-ben, Bergicsevben született későbbi író eredeti neve Teodor Józef Konrad Nałęcz-Korzeniowski volt. Mikor 21 évesen először szegődött el egy angol hajóra matrónak, valószínűsíthető, hogy a toborzásért felelős tiszt, vagy a kapitány hasonlóan járhatott, mint a rotterdami írnok: a Teodor Józef

⁷⁶ A hajójút Hollandiából Jáváig általában 9 hónap hosszú volt. Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), Nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6311, folionummer: 274

⁷⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13960, folionummer: 207

⁷⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14685, folionummer: 213

⁷⁹ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13285, folionummer: 279

Konrad Nałęcz-Korzeniowski névből a Józef és a Konrad még ismerősen csenghetett, de a többi teljesen érthetetlen maradt. Így lehetett Teodor Józef Konrad Nałęcz-Korzeniowski egyébként lengyel nemesből Joseph Conrad matróz, majd később angol író. Egy másik ismert példa Szenci Molnár Albert fiának, Szenci Molnár Jánosnak az esete, aki peregrinus-ként 1638. május 6-án beiratkozott Hollandiában a Leideni Egyetemre. A beiratkozás a rektor irodájában történt, a hallgatónak hangosan meg kellett mondania a nevét, származását, amit aztán a rektor beírt az egyetem matriculájába. A rektor persze holland volt és számára a (Szenci) Molnár név szokatlanul hangzott. Ezért a matriculába egy hasonló csengésű (és egyébként a magyarral azonos jelentésű) holland családnevet írt be: Molenaer.⁸⁰ Jilka Andrásból tehát a holland írnok elhallásának köszönhetően Andries Jelleke lett, majd 1779-ben megjelent, kalandos életéről szóló leírás csinált belőle Jelky András és azóta így ismerjük nevét.

Jelky nem az egyetlen magyar volt a VOC szolgálatában. Egy holland hajóra elszegődő munkavállaló különböző funkciókat tölthetett be a fedélzeten. Alapvetően négy kategória létezett: 1. tengerészek 2. katonák 3. A Holland Kelet-indiai Társaság ázsiai személyzete (magas rangú tisztségviselők) 4. egyéb személyzet (kereskedők, lelkészek, orvosok, mesteremberek).

A magyarok közül, aki tengerésznek szegődött el, az egyik legalacsonyabb beosztásba, a matrózok közé kerülhetett. A 118 munkavállalóból ez 10 főt jelentett. Egy tapasztalt matrózt, aki az ágyuk kezelésében is jártas volt, „bosschieter”-nek hívták, ebben a pozícióban 4 magyart foglalkoztattak. Az alacsonyabb rangú matrózok, segédek voltak a „jongmatroos” vagy „hooploper”, akik között alig volt magyar. A legtöbb magyar munkavállalót a katonák között találjuk, ott is ők a legalacsonyabb rangúak, a közkatona. 118-ból 87-en töltötték be ezt a funkciót, ami azt jelenti, hogy a magyarok 74%-a közkatona-ként szolgált a társaságot. Altisztek, mint tizedes vagy őrmester [korporaal, sergeant] vagy kadétek [adelborst] sokkal kevesebben voltak. A Holland Kelet-indiai Társaság vezetői fontosnak tartották, hogy a vezető funkciókat a hollandok maguknak tartsák meg.⁸¹

⁸⁰ JOHANNES MOLENAER Hungarus. 24, T, Beiratkozott: 1638. május 6. Forrás: Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV: accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula. Ed. Willem Nicolaas du Rieu. Hagae Comitum, Martinus Nijhoff, 1875, 295.o. Az adatot Dr. Bozzay Rékának köszönöm.

⁸¹ Gelder, 1997. 56.

Itt a vallás is nagy szerepet játszott: a protestánsokat előnyben részesítették a katolikusokkal szemben. Azon kevés magyar katonák közé tartozik Johannes Hermans aki rangban az egyszerű közkatonák felett állt. 1750. május 22-én tizedesként vette fel a szolgálatot és az *Oosthuizen* nevű hajóra osztották be, de egy évvel később 1751. szeptember 24-én a fedélzeten életét vesztette.⁸² Paul Louis Thibault is ide tartozik, akinek a származási helyeként „Akitzo in hongarijn” vagyis Akitzo (hogyan lehetett a település valódi neve, azt sajnos nem tudni) Magyarországon szerepel, és aki 1765. november 15-én szállt hajóra, mint őrmester [sergeant] akinek a hajón utazó katonák felügyelete volt a dolga. Ő 24 éven keresztül szolgált a gyarmati hadseregben és 1789. március 22-én halt meg Ázsiában.⁸³ A fent említett 3. kategóriába (Holland Kelet-indiai Társaság Ázsiában szolgálatot teljesítő személyzete, általában magas kereskedelmi funkcionáriusok) tartozó munkavállalók közül egy sem volt magyar. A 4. kategóriában is nagyon kevés magyart találunk. Van néhány mesterember, például kádárok, hajóácsok, fegyverkovácsok, de a magasan kvalifikált munkavállalók között alig találunk magyart. Összesen egy főorvos és egy beosztott orvos található a magyarok között.

Néha előfordul, hogy ugyanaz a munkavállaló egymás után többször is elszegődött a társasághoz. Például Matthijs Comlodie (Komlódi Mátyás) akinek a származási helye „Hongarijn” vagyis Magyarország, 1774. szeptember 27-én írta alá a szerződését, a *Delftshaven* nevű hajón hagyta el Európát és csak 1783-ban tért vissza.⁸⁴ Minden valószínűség szerint ugyanez a Matthijs Comlodie „Hongarijen”-ből három évvel később, 1783. június 1-én ismét a Holland Kelet-indiai Társaság szolgálatába állt, mint tizedes [korporaal] és az *Ouwerkerk* nevű hajón elindult Batavia felé. Őt évvel később, 1788. november 27-én Ázsiában meghalt.⁸⁵ Jacob Hendriksz Magyarországról („Hongarijen”) még színesebb karriert futott be. 1739. április 7-én indult el Jáva felé a *Delfland* nevű hajón, mint matróz.

⁸² Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14449, folionummer: 177

⁸³ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 6453, folionummer: 206

⁸⁴ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 14044, folionummer: 226

⁸⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13243, folionummer: 274

Tíz évvel később, 1749. szeptember 12-én tért vissza Hollandiába⁸⁶ és két hónappal később 1749. november 23-án ismét szolgálatra jelentkezett, mint „bosschieter” (tapasztalt matróz, aki tüzéri feladatokat is ellátott) és a *Vosmaar* nevű hajón intett búcsút Európának. Másfél évig szolgált, majd 1751. május 10-én visszatért Hollandiába.⁸⁷ Öt hónap elteltével azonban ismét elszegődött a társasághoz, ezúttal, mint közkatona és 1751. október 21-én a *Bevalligheid* nevű hajón örökre elhagyta az öreg kontinenst. Egy évvel később, 1752. november 25-én halt meg Ázsiában.⁸⁸

A legtöbb magyar migráns számára a trópusi kaland szomorúan végződött. Gazdagság és boldogság helyett nem várt más rájuk a messzi Keleten, mint betegség és halál. Különösen 18. században volt kiugróan magas a halálozási arány.⁸⁹ Ez volt az az időszak, mikor a VOC egyre több külföldi munkavállalót foglalkoztatott, mivel a holland munkavállalók kezdtek megfogyatkozni. A holland történész Femme Gaastra szerint 1770 körül a külföldi közkatonák aránya 80%, a külföldi matrózok aránya 50% volt.⁹⁰ Elsősorban az alacsonyabb beosztású munkavállalók, tehát a közkatonák és a matrózok voltak külföldiek, akiknek a legkevesebb volt az esélyük a túlélésre. Azoknak a közkatonáknak, akik 1775-ben túléltek a Batáviába vezető hajóutat, és szerencsésen megérkeztek Jáva szigetére, a 80%-uk két éven belül meghalt.⁹¹ Ennek a magas halálozási aránynak elsősorban a malária volt az oka.

A magyar munkavállalók nagy része, mint már említettem közkatona volt, tehát statisztikai alapon nekik sem volt túl nagy esélyük a hosszú, nyugalmas életre. Az általunk ismert 118 magyar munkavállalóból 76-an haltak meg, mielőtt lejárt volna a szerződésük a Holland Kelet-indiai Társaságnál. Hatan eltűntek, egy elszökött (weggelopen), egy szabad polgár [vrijburger] lett, egy pedig öreg kora miatt lépett ki a szolgálathól. Ketten Fokvárosban maradtak, 11 ember sorsa ismeretlen. Összesen 21 magyar

⁸⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13967, folionummer: 96

⁸⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13041, folionummer: 55

⁸⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), nummer toegang: 1.04.02, inventarisnummer: 13997, folionummer: 253

⁸⁹ Gaastra, 1991. 88.

⁹⁰ Gaastra, 1991. 88.

⁹¹ Gaastra, 1991. 91.

migráns tért vissza a 118-ból élve Európába. Ez 17,7%-nak felel meg, amely mélyen az átlagos 33% alatt van.

*

Az Arany Évszázadban Hollandiába érkező migránsok tehát, nagyrészt keresztény, protestáns háttérűek voltak (kivéve a zsidó bevándorlókat), komoly szaktudással rendelkeztek, amelyre a befogadó országnak kifejezetten szüksége volt. Ez nagyban elősegítette a helyi ipar fellendülését, vagy új szakmák és ezzel új versenyképes termékek elterjedését is. A 17–18. századi migránsok nagyon gyakran jelentős anyagi háttérrel rendelkeztek, komoly tőkét hoztak magukkal új hazájukba. Ez mind a bank-szektor, mind a kereskedelem területén fontos szerepet játszott. A bevándorlók összlétszáma 10% alatt maradt. Ennek ellenére (szaktudás, tőkeerősség, vallás) beilleszkedésük nem volt zökkenőmentes. Gyakran csak a második generáció tudott belesimulni a többségi holland társadalomba. A magyar munkavállalók nagyon szerény mértékben ugyan, de hozzájárultak a holland tengerentúli expanzió sikeréhez. A legtöbben ezért életükkel fizettek.

A holland médiában, 2015 őszén megjelent eufórikus hangulat és pozitív előrejelzések, amelyekben a jelenlegi, Észak-Afrikából Európába irányuló migráció és az Arany Évszázadban végbement bevándorlás között vannak párhuzamot, a fentiek fényében némi korrekcióra szorul. A jelenlegi migráció sem kulturális, vallási, sem pedig gazdasági, pénzügyi szempontból nem azonos a 400 évvel ezelőtti migrációval, sőt ezen a téren jelentős eltérések mutatkoznak. Véleményem szerint tehát hiba lenne azt gondolni, hogy a jelenlegi migrációs hullám automatikusan egy 17. századihoz hasonló gazdasági, pénzügyi és kulturális fellendüléshez fog vezetni Hollandiában.

1. kép. A holland haditengerészet parancsnoksága (Admiraliteit) az épületet 1656-ban raktárnak építtette Amszterdamban, mikor a város a világ legnagyobb kikötőjének számított. Az épület 1973-óta a Holland Tengerészeti Múzeumnak ad otthont.

2. kép. A Holland Tengerészeti Múzeumban található, 1749-ben vízre bocsátott Amsterdam nevű, hajó másolata.

3. kép. A Holland Kelet-indiai Társaság hajójának képe egy hoorni ház homlokzatán.

4. kép. Bataviai (ma Dzsakarta, Indonézia fővárosa) városháza, mely egyúttal évszázadokig a Holland Kelet-indiai Társaság ázsiai központja volt. Az épület ma múzeum.

GELLÉN JÓZSEF

**A TENGERENTÚLRA IRÁNYULÓ
EURÓPAI KIVÁNDORLÁS ÁLTALÁNOS VONÁSAI
A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN**

A migráció (kivándorlás-bevándorlás) nagy néptömegek nagy földrajzi távolságokat átívelő helyváltztatása, mint a történelemtudomány kutatási témája az európai és amerikai történelemtudományban jelentős súllyal volt és van jelen. A magyar történetírásban inkább csak az 1970-es évek második felétől jelenik meg növekvő érdeklődés¹ a vándormozgalmak iránt, amikor a történetírás szigorúan marxista szemlélete és módszerei rugalmasabbakká váltak és a nemzetközi kapcsolatokban beálló enyhülés (detente) mellékhatásaiként más európai és amerikai történeti iskolák eredményei termékenyítő hatást gyakorolhattak.² Napjainkban hatalmas tömegek Európába áramlása a közfigyelem középpontjába került világ-

¹ Rácz István: Parasztok elvándorlása a faluból. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914* II. kötet, szerk. Szabó István, Bp., 1965. 433–483. Uő: A kivándorlás és a magyar uralkodó osztály = *A KLTE Történelmi Intézetének Évkönyve I.* Bp., 1962. 85–106. Júlia Puskás Emigration from Hungary to the United States before 1914 = *Studia Historica*, 113. sz. Bp., 1975. (továbbiakban Júlia Puskás, 1975.), Gellén József: Migrációs Modellek = *Egyetemes Történeti Tanulmányok 12.* Debrecen, 1978. 157–181. Uő: The Geographical Origins of Two Hungarian Immigrant Parishes in Toledo, OH = *Angol Filológiai Tanulmányok 15.* Debrecen, 1982. 35–49 és Uő: Geographical Origin and Community in Emigration from Hungary as Reflected in Parish Records in early 20th century = *Magyar Történeti Tanulmányok 19.* Debrecen, 1986. 39–57.

² F. Thisleswaite. Migration from Europe Overseas in the 19th and 20th Centuries. In. *Population Movements in Modern European History* (szerk. Herbert Moller) New York, 1964. 73–92., Rudolph J. Vecoli Contadini in Chicago: A Critique of *The Uprooted* = *Journal of American History*, 1964. 73–92, Harold Runblom – Hans Norman, eds: *From Sweden to America, A History of the Migration* (The Uppsala Migration Research Project) Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 1976., (továbbiakban Rundblom–Norman, 1976.) June Granatír Alexander: Staying Together; Chain Migration and Patterns of Slovak Settlement in Pittsburg prior to World War I. = *Journal of American Ethnic History 1* (1981). 56–83. (továbbiakban June Granatír Aleksander, 1981.)

szerte. Ezen migrációs történések jobb megértéséhez kíván hozzájárulni a jelen dolgozat azzal, hogy a 19–20. század fordulójának addig nem látott méretű tömeges főként európai, tengerentúlra irányuló kivándorlás tapasztalatait összegezve párhuzamokat állít fel.

MIGRÁCIÓS MODELLEK

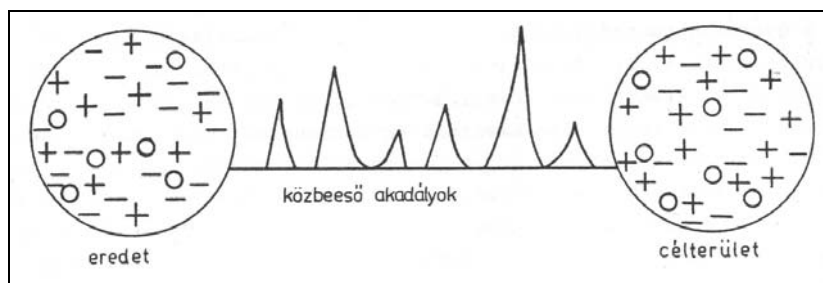
A kivándorlással kapcsolatos magyar gondolkodást sokáig a népies iskola gondolkodása határozta meg. A marxisták által is alkalmazott, leegyszerűsített gazdasági determinizmus azt sugallta, „minél rosszabbak az anyagi életviszonyok, annál inkább elvándorolnak az emberek.” Ennek adtak hangot a már szállóigévé vált sorok József Attila *Hazám* című 1937-es versében „kitántorgott másfél millió emberünk”, Kovács Imre későbbi parasztpárti politikus *Kivándorlás* című, 1938-ban megjelent könyvében „a lábukkal szavaztak az emberek” stb. Ezt csak felerősítette a marxista gondolkodás lineáris-kauzális gazdasági determinizmusa. Az összkép árnyalásához tekintsük át az európai kutatásban kimunkált értelmező illetve operatív modelleket.

- a) A gazdasági ciklusoknak a vándorlásra gyakorolt hatása megfigyeléséből alakult ki a „push” és a „pull” tényezők elkülönítése, amit Everett S. Lee próbált egységes modellé ötvözni (ld. 1. ábra).³ A potenciális vándorló mérlegeli a kibocsátó terület pozitív és negatív tényezőit (0 = semleges tényezők), valamint a sikeres vállalkozás érdekében leküzdendő akadályokat, amelyek nem csak természeti vagy jogi-adminisztratív akadályok, veszélyek lehetnek, hanem közbeeső lehetőségek is.⁴ E modell legnagyobb érdeme, hogy hozzásegít a migrációs folyamat egységes egészként, rendszerben való értelmezéséhez, amelyben a „push” és a „pull” tényezők nem „vagy-vagy” viszonyban, hanem folyamatos kölcsönhatásban állnak egymással. Egy két-végpontú, két pilléren alapuló egységes folyamat a vándorlás, amelyben a kibocsátó egység konkrét viszonyai mellett a befogadó egység viszonyai, az ottani beilleszkedés (az urbánus

³ Everett S. Lee: A Theory of Migration in. *Migration, Sociological Studies 2.* (szerk. I. A. Jackson) Cambridge, 1969. 286.

⁴ S. A. Stouffer: Intervening Opportunities. A Theory Relating to Mobility and Distance = *American Sociological Review* 5–6. (1940) 845–927.

életmódhoz és/vagy az idegen kultúrához való akkulturáció és aszsimiláció) sikere vagy kudarca, stb. fontos befolyásoló tényezők.

1. ábra. Push-pull modell

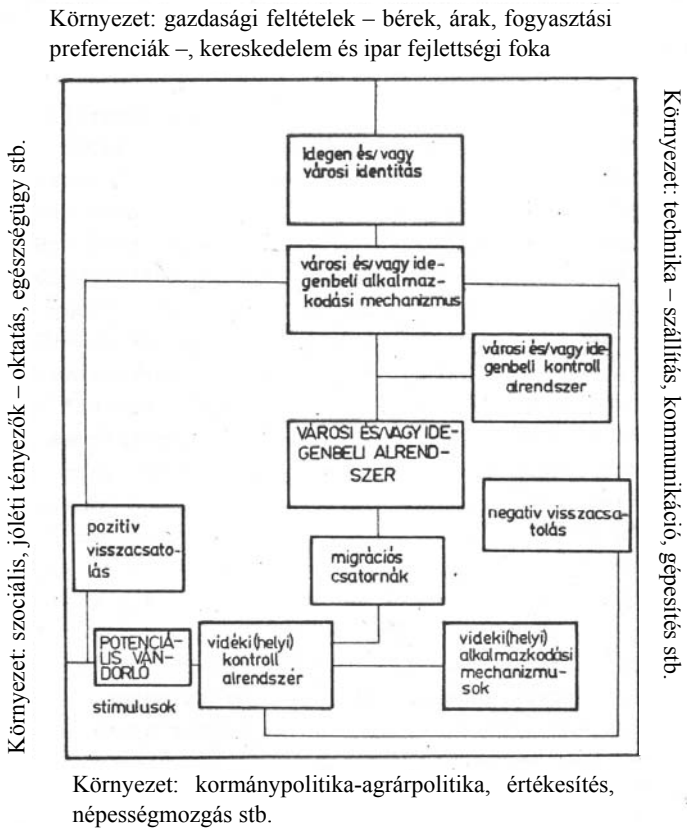
Lee modelljének gyengéje – a szerző is elismeri – az, hogy nem képes érzékeltetni a migrációs folyamatok mélyebb összefüggéseit, elsősorban a vándorlással kapcsolatos döntések végső soron egyéni jellegéből fakadó sajátosságokat. Az egyéni döntési folyamatban az a lényeges, hogy az egyes +, –, 0 tényezőket az egyén (esetleg csoport) hogyan érzékeli és értékeli. Ezért előfordul, hogy ugyanazon tényezőt az egyik potenciális migráns pozitívumnak, a másik pedig semleges vagy éppen negatív dolognak tartja. Tovább bonyolítja a dolgot, hogy a célterületről alkotott kép a beszerzett információk szükségképpen hiányosak, többé-kevésbé torzultak, néha misztikusak, így a döntések is bizonyos irányokban „elfogultak”, többé-kevésbé irracionálisak lesznek. A tényezők megítélése függ – többek között – az egyének társadalmi helyzetétől, életkorától, nemétől. Ugyanakkor a vándorlást követően – annak sikerétől függően – a pozitív és negatív tényezők megítélése változhat, sőt sikertelenség vagy elhamarkodott döntés eredményeként a „push” és a „pull” felcserélődhet, azaz a korábbi lakóhely, a szülőföld vonzó, az új környezet pedig taszító. Mellesleg megjegyezhetjük, hogy a szépirodalmi forrásokból is kitűnik: az idő múlása nem ritkán megszépíti a szülőföldről alkotott képet, különösen azon vonásait nagyítja fel, melyek az új helyen hiányoznak.⁵

⁵ Gellén József: Immigrant Experience in Hungarian–American Poetry before 1945 = *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae* 20. (1–2) 1978. 81–97. A rural-industrial barrier átlépésének szociálpszichológiai problematikájáról lásd: Sune Åkerman: The Psychology of Migration = *American Studies in Scandinavia* 8. (1972) 46–52.

b) A rendszer-modell

Ahogy a fentiekből is kitűnik a vándormozgalom képes változni, fejlődni, a mechanizmus maga, mivel társadalmi jelenségről van szó, képes adaptálódni összhangban, de nem lineáris ok-okozati összefüggésben a külső körülmények változásával. Ezt Lee modellje nem érzékelteti.

Komplex közelítést jelent a systems-modell, amely több tudományterületet is átmetsz. Ennek megvilágításához A. L. Mabogunje a 20 század közepének táján zajló dél-kelet afrikai belső vándorlások alapján készített rendszermodelljét⁶ használjuk fel kisebb módosításokkal. 2. ábra

2. ábra. A. L. Mabogunje rendszer-modellje

⁶ Akin L. Mabogunje: A Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration. In *Man, Space and Environment* (P. W. English – R. C. Mayfield, szerk) New York, Toronto, 1972. 193–206.

Mint a rendszermodell (systems model) sémájából is kivehető, *nyílt rendszerrel* van dolgunk, azaz, kölcsönös függés van a rendszer és a rajta kívül eső környezeti tényezők és más rendszerek között. Nincs egyirányú determinizmus: fenntartva a környezeti tényezők elsődlegességét, hangsúlyozni kell, hogy a rendszer viszonylagos függetlenséget élvez. Külső kiváltó ok hatására belső növekedési folyamatok is elindulhatnak és ellentmondhatnak a lineáris kauzális összefüggéseknek, vagyis a leegyszerűsített „push-pull” koncepciónak. A rendszer-modell alapvető előnye, hogy hangsúlyozza a migráns személy vagy csoport aktív voltát, a folyamatokat továbbfejlesztő és befolyásoló képességét.

A rendszer kiindulópontja a *potenciális vándorlók* csoportja. Ebbe mindazok beletartoznak, akik a társadalmi feszültségek szubjektív megítélése eredményeképpen hajlamosak a vándorlásra és ügynökök, újságok és korszakokban – főként levelezésből (ma: modern hírközlés, internet, stb.) tudomásuk van a vándorlási „kínálatról” is. A társadalom egésze és a potenciális migránsok csoportja között folyamatos oda-vissza átmenetet telezhetünk, de a vándorlás növekedésének szakaszában a tábor nagymértékben növekszik.

A *vidéki (helyi) társadalmi kontroll-alrendszer*-ben döntő szerepe van a családnak. A Nyugat-Európára jellemző nukleáris család, ill. a legidősebb fiú joga a családi földtulajdon örökléséhez lazább kötelekeket jelentett a család többi tagja számára. Kelet Európára inkább jellemző, több generáció együttéléséből létrejövő nagycsalád sokkal erősebb kontrollt eredményezett. A szoros együttélés, a generációk közötti intenzívebb kommunikáció, az idősebbek tekintélye, stb., valamint ezen társadalmi környezet által megkívánt alkalmazkodási mechanizmusok képesek keményen ellenállni a változás (innováció) jelen esetben vándorlásban megnyilvánuló jelentkezésének. Ez a primér falusi közösség a beáramló információk szűrője is. „Az egyén csak *azt képes kihallani* a közlésből, ami egyezik a közvéleményével.”⁷ Ezért van jelentős szerepe a vándorlás egy-egy közösségben vagy régióban kialakuló tradíciójának: minél régebb óta és minél többen vándorolnak el egy adott helyről, elvben annál könnyebb minden további vándorlás, azaz a társadalmi-gazdasági problémamegoldás innovatív migrációs megoldása elfogadottá válik, felpuhul a kontroll-mechanizmus.

⁷ Hoppál Mihály: *Egy falu kommunikációs rendszere*. Bp., 1970. 18. és 38.

A *migrációs csatornák* csak a városi és/vagy idegenbeli alrendszerekkel együtt értelmezhetők. A már korábban említett sikeres akadály-leküzdések konkrét irányokban történnek és a további vándorlásokat is ezekbe az irányokba terelik. Így a városban, ill. az idegen társadalmi környezetben a hazai/eredeti társadalmi környezet valamiféle „híd főállása” jön létre. Belső vándorlás esetén is érzékelhető, hogy egyes területekről származó munkások lakóhely és szakmák szerint „sűrűsödési pontokba” tömörülnek. E jelenség kikristályosodott formájával találkozunk a szoros családi és közösségi kötelékekkel rendelkező arab országokban. Például a dél-tunéziai berber lakosság egy-egy közössége az észak-afrikai városok – Tunisz, Algír, Casablanca – egy-egy kisebb negyedét teljesen megszállja és monopolizál bizonyos foglalkozásokat még az 1950-es években is.⁸ Ennek alacsonyabb szervezetségi szintjével találkozunk a nyugat- és kelet-európai városokban is (pl. az újkeletű albán pékségek). Kivándorlás esetén az idegen társadalmi-kulturális környezet miatt ezen „híd főállások” jelentősége igen nagy: a nyelvi korlátok leküzdhetősége, állásszerzés, személyes kapcsolatok kialakítása, stb., azaz elmondható, hogy az eredeti közösség meghosszabbításáról, átültetéséről van szó.⁹ Hasonló sűrűsödési pontokat, „híd főállásokat” találunk az amerikai nagyvárosokban letelepedő magyarok esetében is. Hegedűs Lóránt közli, hogy a magyarok Cleveland néhány szomszédos utcájában tömörültek és egy részük az Abaúj-Torna megyei Mecenzéffről származik.¹⁰ Az *Amerikai Magyar Népszava Jubileumi Díszalbumában* azt olvashatjuk, hogy a magyar bevándorlók „megyék szerint telepednek le. Sőt, olyannyira mennek ebben a szokásban, hogy a nagyobb plézeken, telepeken, utcák szerint helyezkednek el az ugyanegy vidékre valók”.¹¹

⁸ John I. Clark: Emigration from Southern Tunisia = *Geography* 42. (1957) 96–104.

⁹ Vö.: J. P. Fitzpatrick The Importance of Community in the Process of Immigrant Assimilation = *The International Migration Review* 1. (1966) 5–16, John Bodnar: *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America* Bloomington, 1985. és Gellén József: Transplanted Villagers, Social Networks in Overseas Emigration from Hungary in the early 20th century. In: *Hungarian–American Ties* (Zsolt Virágos szerk) Debrecen, 2013. 103–110. (továbbiakban Zsolt Virágos, 2013.)

¹⁰ Hegedűs Lóránt: *A magyarok kivándorlása Amerikába*. Bp., 1899. 34–35. (továbbiakban Hegedűs, 1899.)

¹¹ *Amerikai Magyar Népszava Jubileumi Díszalbuma* New York, 1909. 97. és John Kosa: *Land of Their Choice* Toronto, 1957. 11–21 részletesen elemzi a kanadai magyarok “hosszúra nyúlt” rokonsági hálózatának szerepét.

A hídfőállásként létrejövő migráns közösségek kialakulásával párhuzamosan formálódnak a vándorlás konkrét irányai, szervezeti formái, a konkrét útvonalak és a segítségnyújtás konkrét intézményei. Ezért aztán a „megnyúlt” közösségi kapcsolatok segítségével kialakított migrációs csatornák nem véletlenszerűen, hanem valószínűségi alapon meghatározott irányokban jönnek létre. Pl. Dél-Olaszországból jellemzően Észak-Amerikába, Észak-Olaszországból viszonylag többen Dél-Amerikába. Hasonló jelenségről számol be Skandináviából Hans Norman a svédek és norvégok észak-amerikai vándorlási irányjaival kapcsolatban.¹² Egy bizonyos térségből a migránsok többsége egy bizonyos földrajzi régióba vándorol. A fő vándorlási irányok, csatornák mellett másodlagos csatornák is létrejöhethetnek, az egyes al-régióknak sajátos vándorlási csatornáik alakulhatnak ki, pl. a közép svédországi Sundsvall körzetéből 1890–91-ben tört ki a „brazil láz” majd később Kirunából 1909–11-ben.¹³ Magyarország esetében Máramarosból tudunk erősebb dél-amerikai kivándorlásról.¹⁴ Az idegen ország és/vagy város jobbra politikai-adminisztratív kontrollja mellett¹⁵ az idegen gazdasági kulturális környezethez való *alkalmazkodási mechanizmus*, az akkulturáció és asszimiláció alakulása perdöntő lehet. A bevándorlók és az általuk létrehozott sűrűsödési pontok (városi és/vagy idegenbeli alrendszerek), szubkultúrák azonban a migráció mechanizmusa szempontjából is aktív szerepet töltenek be: információs és motivációs visszacsatolás forrásai.

Fel kell hívnunk itt a figyelmet a visszacsatolt információk természetére. A hazaküldött levelekben a sikerről – legalábbis anyagi szempontból, több szó esik, a korábbi fontos döntések inkább pozitív megvilágítást kapnak a „kognitív disszonancia” elve alapján. A pozitív részrehajlást (positive bias) erősíti az is, hogy a potenciális migráns inkább a sikeres példákat keresi a várható nehézségek leküzdése érdekében.

¹² Hans Norman: Swedes in North America. In: Harald Rumbloom In: Rundblom–Norman, 1976. 228–301.

¹³ Harald Runblom: Swedish Emigration to Latin America. In: Rundblom–Norman, 1976. 301–310.

¹⁴ Nyegre László: *Máramaros Megye*. Megyei monográfiák 8. Bp., 1900. 47.

¹⁵ Természetesen az idegenellenesség olykor erős hullámai a kontrollt jelentősen befolyásolták, például az 1917 utáni xenofób hisztéria az USA-ban részben a Nagy Háborúban való részvétel és a radikális anarcho-szocialista ideológia terjedése miatt.

Mindezekből érthetővé válik, hogy a migrációs viselkedés miért reagál olyan érzékenyen a rendszer környezetében beálló változásokra. Egész Európában a tengerentúli vándorlásba csak a 19. sz. legvégén bekapcsolódó kelet- és dél-európai társadalmak ugyanazon években produkálják a kiugró volumeneket, mint a már enyhén hanyatló stádiumban levő skandináv térség.¹⁶ Azt tapasztaljuk ugyanakkor, hogy a rendszer – a külső tényezőktől bizonyos mértékig függetlenül is – *képes önmagát gerjeszteni*. Azonos vagy közel azonos gazdasági-társadalmi paraméterekkel rendelkező területek igen eltérő mértékben vesznek részt a vándormozgalomban. Legalábbis a régiók, sőt konkrét települések közötti gazdasági-társadalmi eltéréseknél aránytalanul nagyobb eltérések mutatkoznak a vándorlási hajlamban és intenzitásban. A migráció szempontjából kedvező feltételek megléte esetén a már beindult mechanizmusban igen gyorsan indukálódnak a további vándorlások, azaz – a fentebb tárgyalt tényező együttes eredményeként – a migráció *lokális hagyománnyá, a társadalmi probléma megoldás elfogadott, sőt preferált módjává válik*. A radikálisan differenciált migrációs viselkedés jelenségeire a kortárs elemzők nemigen találtak magyarázatot és „pénzsovárságot”, „viszketegséget” és egyén efféle erkölcsi okokat kerestek a számukra megmagyarázhatatlan jelenségek mögött.¹⁷ A migrációs hajlam tradíciószerű beágyazódására utal az a furcsa jelenség is, amelyről a Pesti Napló századforduló körüli néhány száma tudósít: angol ügynökök a Búr Háború idején zsoldosokat toboroztak Magyarországon és nem máshonnan jönnek a tudósítások, mint az északkeleti migrációs göcből és Dél Erdélyből, Fogaras és a két Küküllő megyéből.

A migráció öngerjesztő (generatív) képességéhez hasonlóan (de valamivel csekélyebb mértékben) képes önmaga lassítására, ill. a lassulás fokozására is a hanyatló szakaszban. Ekkor a rendszer két végpontja – az otthon maradottak és a kivándoroltak közössége – között a kapcsolat gyengül, az információ visszaáramlás lassul. Így gyengül az induktív erő. Thomas–Znanieczki korszakos munkája a migrációs hálózatnak ezt a fokozatos elnyúló életpályáját tárja fel.¹⁸

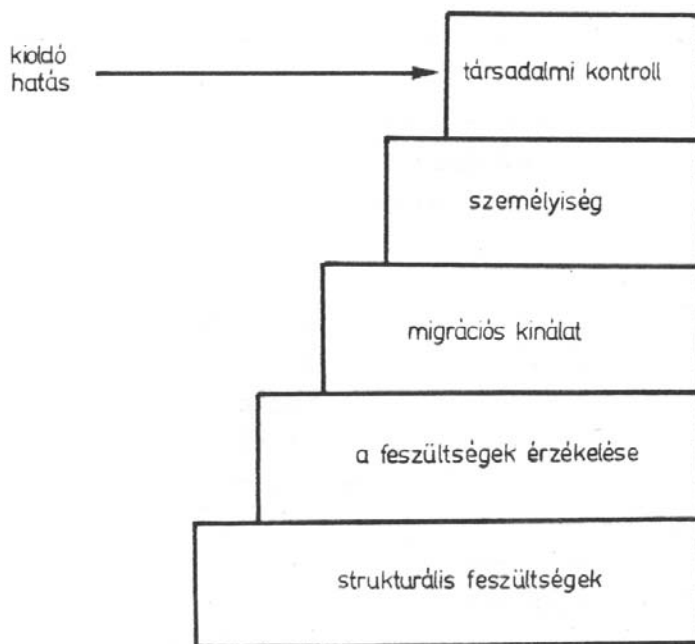
¹⁶ Sten Carlsson: Chronology and Composition of Swedish Emigration to America. In. Rundblom–Norman, 1976. 114–149.

¹⁷ Vö. Legenyei Bodnár Péter: *Bodrogeköz a kivándorlás szempontjából. Megyei monográfiák 12.* Bp., 1903. 29.

¹⁸ W. I. Thomas–Florian Znanieczki: *The Polish Peasants in Europe and America 5.* kötet Chicago–Boston 1918, Julianna Puskás: Changes in Old-Country Ties of an American-Hungarian Fraternal Association 1886–1986. In. Zsolt Virágos, 2013. 75–102.

DÖNTÉSI FOLYAMATOK ÉS TÁRSADALMI SZELEKCIÓ

Jelen tanulmányban csak érintjük a döntési folyamatok, illetve a társadalmi szelekció kérdéseit, amelyek napjaink jelenségei szempontjából érdekesek. Szépirodalmi forrásokból is ismerjük, hogy a migrációs döntési folyamat egyben kiválogatódást is jelent (3. ábra). Ilyen típusú forrásokból¹⁹ is tudjuk, hogy a vállalkozóbb, az innovatív viselkedésre hajlamosabb, az autoritással szembehelyezkedőbb karakterek, akik már a végső döntés előtt magukévá teszik a befogadó ország (pl. USA) valós vagy valósnak vélt értékrendszerét, teszik meg a végső lépést hosszabb-rövidebb mérlegelés vagy egy-egy sokkoló, kiváltó eseményt (trigger effect) követően.

3. ábra. J. E. Ellemers: A döntések „érték-hozzáadott” folyamata²⁰

¹⁹ Például a svéd Wilhelm Moberg. *Utvandrarna* (Kivándorlók) c. regény tetralógia 1. Kivándorlók (1949) 2. Bevándorlók (1952) 3. Telepesek (1956) 4. Az utolsó levél Svédországba (1959) vagy a norvég Ole E. Rølvaag: *Giants in the Earth* trilógia 1. *Giants in the Earth* (1921) 2. *Peder Victorians* (1929) 3. *Their Father's God* (1931) és szintén norvég Johan Bojer: *The Emigrants* New York/London (1925)

²⁰ J. E. Ellemers: *The Determinants of Emigration, an Analysis of Dutch Studies on Migration.* = *Sociologia Neerlandica*, 1964. 41–58.

Mint a 3. ábrából kitűnik, a döntési folyamat egyben kiválogatódást is jelent. Az objektív társadalmi-gazdasági feszültségek különböző mértékű érzékelése a populációt máris bontja: az elégedetlenség valamilyen formája és foka szükséges a vándorlási hajlam létrejöttéhez. A következő lépésben kiválogatódnak azok, akik számára ismertek és önállóan vagy segítséggel elérhetők a migrációs célok. A kellő mennyiségű információ és/vagy segítség a már korábban elemzett okok miatt egyenlőtlenül oszlik meg, s ugyancsak egyenlőtlenül állnak rendelkezésre anyagi lehetőségek az önerőből megvalósuló vándorlásra. A személyiség különböző vonásai növelhetik vagy csökkenthetik a migrációs hajlamot. Mindezeket túl az egyes közösségi és adminisztratív egységek kontrolljának szintje akadályozhatja vagy megkönnyítheti a kiszakadást a közösségből (így pl. a vándorlási hagyomány, a szokások, ill. a jogi szabályozás). Az egyes tényezők egymásra épülése, jelentőségük összeadódása miatt a döntés meghozatalát *érték-hozzáadott folyamattal* is szokták nevezni.²¹

A migrációs rendszer törvényszerűségeinek megfelelően alakul a vándorlásban résztvevők társadalmi demográfiai összetétele. A vándormozgalmak kezdeti szakaszában – a nagyobb leküzdendő akadályoknak, nagyobb mérvű kockázatoknak köszönhetően nagyobb a viszonylag tehetősebb rétegek, az írástudók és általában az iskolázottabbak aránya.²² A migrációs rendszer intézményesülésével és bejáratódásával együtt jár az akadályok illetve a kockázatok csökkenése, így lehetővé válik a szűkebb anyagi lehetőségekkel, gyengébb tájékozódási képességgel rendelkezők növekvő részvétele.

A kezdeti stádiumban fennálló szigorú kontroll a rendszer szankciói miatt is általában jellemző a nők csekélyebb részaránya vándormozgalmakban. A nők inkább követő jellegű migrációja folytán az egyes európai vándorlási mozgalmak „fejlettségi állapotának éppen megfelelő részarányt mutatnak.

Magyarország 1901 és 1913 közötti adatai a svédországinál jóval nagyobb szakadékot mutatnak a férfiak és nők számaránya között, de a kettő ingadozásában hasonló jegeket fedezhetünk fel. Az erősen felívelő szakaszokban a nők részaránya csökken, a stagnáló vagy visszaesést mutató

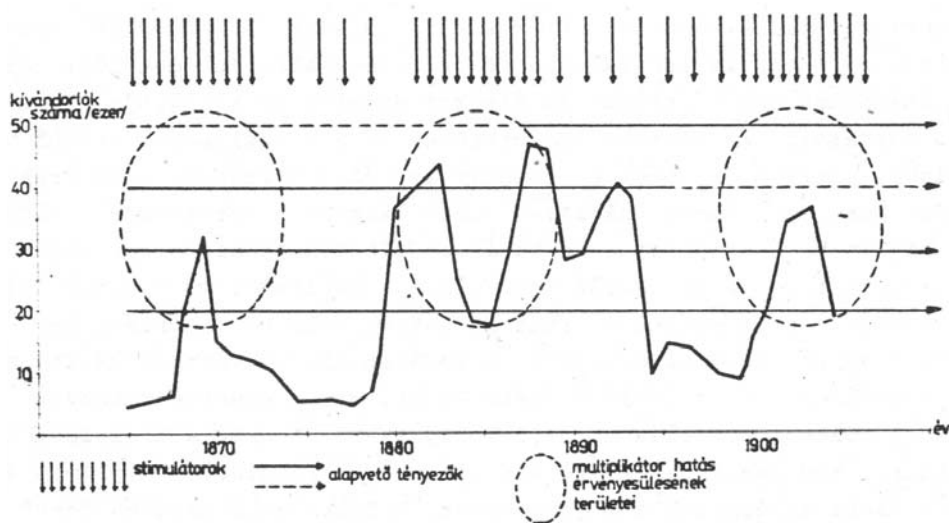
²¹ S. Åkerman, P. G. Cassel and E. Johansson: Background Variables of Population Mobility. An Attempt at AID Analysis. = *The Scandinavian Economic History Review* (1974) 1. sz. 32–60.

²² Júlia Puskás, 1975. 7–8, és Sten Carlsson In. Rundblom–Norman, 1976. 140–148.

években pedig nő. A magyarországi magasabb nő-férfi eltérés azt jelzi, hogy az európai kivándorlások késői (1880-as és 1990-es évektől kezdődő „új kivándorlásnak” is nevezett kelet és dél-európaiak bekapcsolódásával is jellemezhető) szakaszában kidomborodik a (szándék szerint) ideiglenes „vendégmunkás” jelleg. Ha a két ország adatai közül kiemeljük a nők túlsúlyba kerülésének éveit (Svédország 1894, Magyarország 1913) azt kell feltételeznünk, hogy a célterületen a női munkaerő iránti kereslet megjelenítése minimális szerepet tölt be, s az eltérés inkább azzal van összefüggésben, hogy a hanyatló szakasz kezdete a két ország esetében eltérő időpontra esik. Általánosabban kifejezve, a két vándorlási folyamatnak kronológiailag és társadalmilag eltérő fejlődési íve van.

c) Egy operatív modell

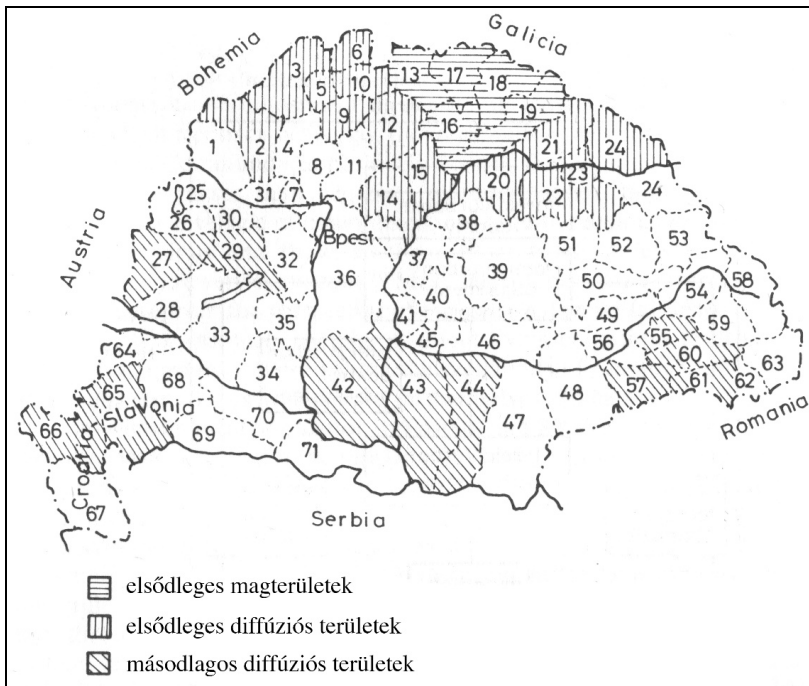
A migrációs rendszer fenti elemzése után, amely elsődlegesen makroszintű adatsorok elemzésén alapul, bemutatjuk Sune Åkerman migrációs modelljét (4. ábra),²³ amely az egyes tényezők szerepét kellő tömörséggel, de hajlékonyan fejezi ki és így könnyebben lefordítható az empirikus kutatás nyelvére. Magyarországról a tengerentúlra irányuló migráció szubregionális

4. ábra. Sune Åkerman operatív modellje

²³ Sune Åkerman: Theories and Methods of Migration Research In. Rundblom-Norman, 1976. 19–75.

szintre lehatoló primér forrásait ezen modell operacionalizálható értelmezési keretei között lehet és érdemes vizsgálni. Ebben a modellben az adott ország/társadalom egészét többé-kevésbé érintő alapvető tényezők mellett kezeli a regionálisan eltérő sűrűségű és erejű stimulusok kérdését kronológiai egymás utániségában (sequentiality). Értelmezni tudja a regionálisan (térben) és időben differenciáltan fellépő pszichológiai és szociológiai sokszorozó (multiplikátor) hatásokat. Ákerman operatív modellje jól érzékelteti, hogy a vándormozgalmak jelleggörbéinek alakulásában döntő szerepet játszanak a jellegzetesen migráns régiók, magterületek (core areas), ahol a multiplikátor hatás a legmarkánsabban jelenik meg és diffundál az ország más (főként érintkező) területeire²⁴ is (1. térkép). A divat vagy hisztéria jellegű multiplikátor hatás (diffúziót eredményez nemcsak regionálisan, hanem életkor, etnikum és nem tekintetében is.

1. térkép. A tengerentúli kivándorlás térbeli eloszlása Magyarországon 1914 előtt

²⁴ Gellén József: A Systems Approach to Emigration from Hungary before 1914. In: *Overseas Migration from East Central and Southern Europe 1890–1940* (Julianna Puskás szerk) Bp., 1990. 89–106. (továbbiakban Gellén, 1990.)

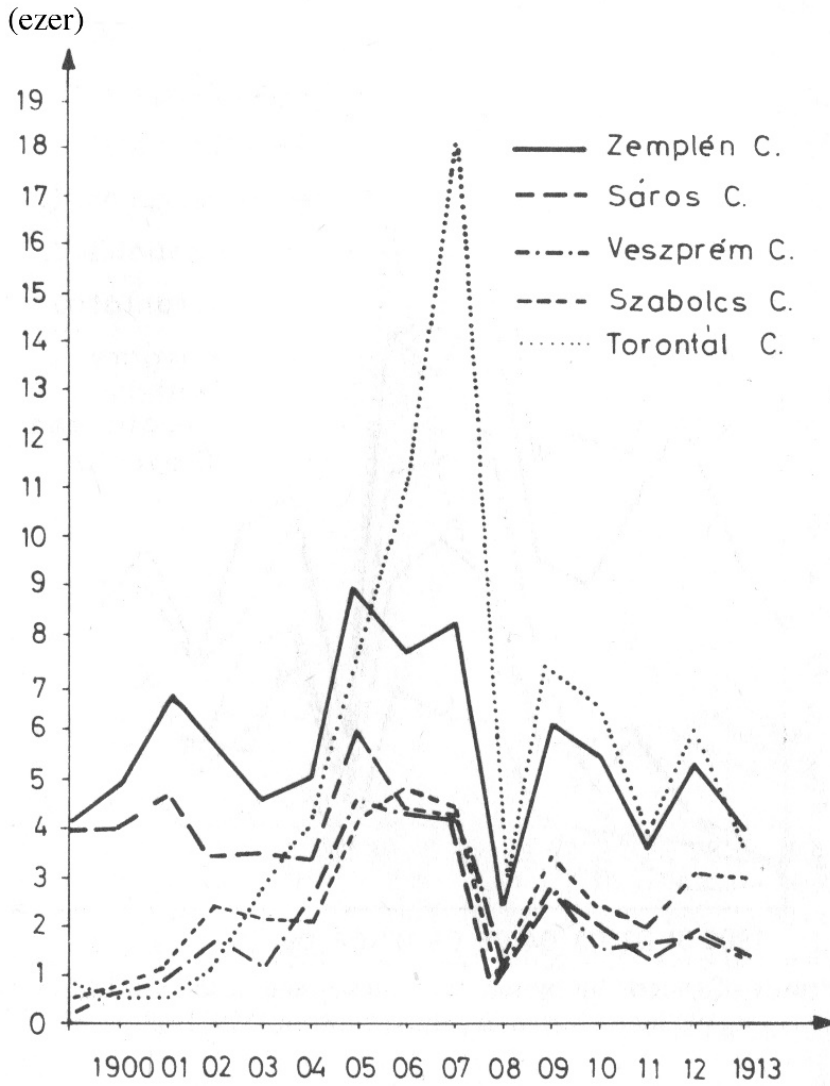
A multiplikáló hatás érvényesüléséhez az életkori összetétel kiterjed a legmigránsabb 20–28 éves lakosról mind a fiatalabbakra (sőt kiskorúakra) és az idősebbekre is.

Ez a modell ugyan nem teszi lehetővé a vándorlási volumen (abszolút számok) és az intenzitás (egységnyi lakosra jutó vándorlók száma) lényegi megkülönböztetését, és nem hangsúlyozza a potenciális vándorlók „tartalék seregének jelentőségét, amelyből a kiválasztódások időben és térben eltérő intenzitással és jelleggel történnek, mégis úgy véljük, az itt vizsgált időszak magyarországi kivándorlásának hivatalos statisztikája,²⁵ bár számos lényeges hiányosságot mutat, szemlélete és az adatsorok bontásai nagyon alkalmassá teszik arra, hogy rendszerszemléletűen vizsgálhassák a volumen és az intenzitásalakulását országos és megyei szinten.

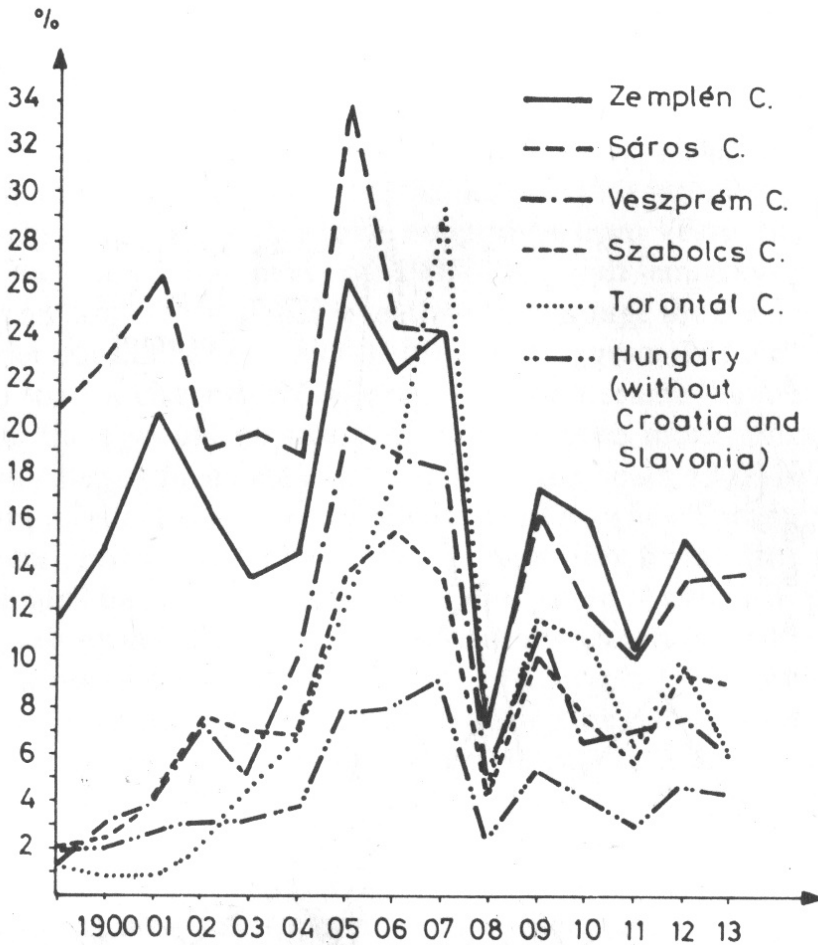
A migrációs volumen regionális (megyei szintű) és kronológiai eloszlása (5. ábra) jól mutatja, hogy a migráció kezdeti elnyúló (1870-es évektől az 1890-es évek közepéig tartó előkészítő szakaszában a központi gócterület (Sáros és Zemplén megyék) abszolút számai már viszonylag magasak voltak, és az Európa szerte egybeeső felívelés éveiben, 1905–1907-ben még képesek voltak jelentősen tovább emelkedni, úgy, hogy a szubregionálisan és demográfiaileg szelektív folyamat már ekkorra jelentősen gyérítette a migráció statisztikai alapját. Ezért látható, hogy a dél-magyarországi másodlagos diffúziós területhez tartozó és későn bekapcsolódó viszonylag nagy népességű Torontál megye bőséges statisztikai tartaléka nagy volumenű migrációs kiugrást produkál 1905–1907-ben, amely nem tűnik fenntarthatónak a gyengébb migrációs hagyomány és a migrációs rendszer relatíve új keletű volta miatt. Sáros-Zemplén számai viszonylag magasak maradnak a „csendesebb” években is. E mögött az húzódik meg, hogy Sáros és Zemplén hagyománnyá szilárdult migrációja magas intenzitást tart fent a korszak teljes időszakában, ennek ellenére még kiugrásra is képesek a multiplikátor hatások érvényesülése idején (6. ábra).²⁶

²⁵ A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. = *Magyar Statisztikai Közlemények*, új sorozat 67. sz. Bp., 1918. (továbbiakban A Magyar Szent Korona, 1918.)

²⁶ 5. és 6. ábra In. Gellén, 1990. 98–99.

5. ábra. A migrációs volumen regionális (megyei szintű) és kronológiai eloszlása

6. ábra. A migráció intenzitásának regionális (megyei szintű) és kronológiai eloszlása

A potenciális migránsok tényleges tömegére utal az is, hogy a kivándorlás szándékával útlevelet kiváltók (passport-holders) átlagosan csupán kb. 75%-a használta ténylegesen az útlevelét,²⁷ míg a multipliktor hatás érvényesülésének időszakában ez lecsökkent 71,1%-ra, vagyis az útlevél nélkül távozők számaránya vélhetően jelentősen növekedett. Arra is gondolhatunk, hogy a kevésbé volatilis időszakokban több megfontoltság jel-

²⁷ A Magyar Szent Korona, 1918. 18.

lemzi a migránsokat.²⁸ Ez arra is utal, hogy a multiplikátor hatás diffúziót eredményez minden vonatkozásban: bekapcsolódnak a kevésbé migráns hajlamúak, a kevesebb migrációs hagyománnyal rendelkező területek, etnikumok, korcsoportok is. Hasonlóan érvényesül ez a jelenség a nemi megoszlásnál. A diffúzió elsősorban a férfiakat érinti.²⁹ A migráció visszaesésének idején viszont nő a nők részaránya.³⁰ A nők migrációs viselkedésére azonban csak a primér forrásokon alapuló mikrovizsgálatok adnak betekintést. Primér források gyűjtése (mintavétele) csak Magyarországon vonatkozásában állt rendelkezésre. Más európai országok esetében másodlagos forrásokat használhatunk csak fel.³¹

A MIGRÁCIÓS HÁLÓZAT, MINT KÖZÖSSÉG

A migrációs közösséget alkotó, a már említett hídfőállásokat létrehozó láncolatokból létrejövő közösség összetételére illetve a migráció, mint társadalmilag is humán-földrajzi szempontból erősen szelektív folyamat törvényszerűségeire még elérhető és alkalmas forrást kínáltak/nak az amerikai-magyar egyházközösségek házassági anyakönyvei.³² Előnyei: a) kb. 1000 fő vagy több adatai érhetők el, így a vizsgálati minta elég nagy és b) durván fele férfiak eredet helyeire, fele pedig nők eredet helyeire vonatkozik, akik egy-egy tengerentúli közösség tagjai lettek. Valamint az, hogy c) 12–20 éves periódust ölelnek fel az alapítástól az első generációváltásig, amikor a helyben születettek kezdenek el nagyobb számban megjelenni a házassági anyakönyvekben. Hátrányai: a) kéziratos anyakönyvekben a földrajzi eredet helyek néha nem azonosíthatók: a lelkész nem rögzítette a földrajzi helynevet vagy olvashatatlan.

²⁸ Vö.: Gellén, 1990. 100–101.

²⁹ Thirring Gusztáv: A felvidéki kivándorlás hatása népesedésünkre = *Budapesti Szemle* 93. (1898) 41–55. (továbbiakban Thirring, 1898.)

³⁰ I. Ferenczi – W. E. Willcox: *International Migrations* New York, 1931. 1. kötet 757–758.

³¹ R. I. Vecoli: The Formation of Chicago's Little Italies". = *Journal of American Ethnic History* (1983) 3–4. sz. 278–301. R. C. Ostergren: A Community Transplanted: The Formative Experience of a Swedish Immigrant Community in the Upper Middle West. = *Journal of Historical Geography* 6. (1979) 72–85. June Granatir Aleksander, 1981.

³² Elsősorban azok a (római katolikus, református, és kisebb számban görög-katolikus) egyházközösségek, amelyek a vándormozgalom első évtizedében jöttek létre és vezetőik több generáción keresztül lelkiismeretesen vezették az anyakönyveket (pl. Cleveland West Side, Toledo, Oh., Perth Amboy, Trenton, N.J., valamint McKeesport, PA)

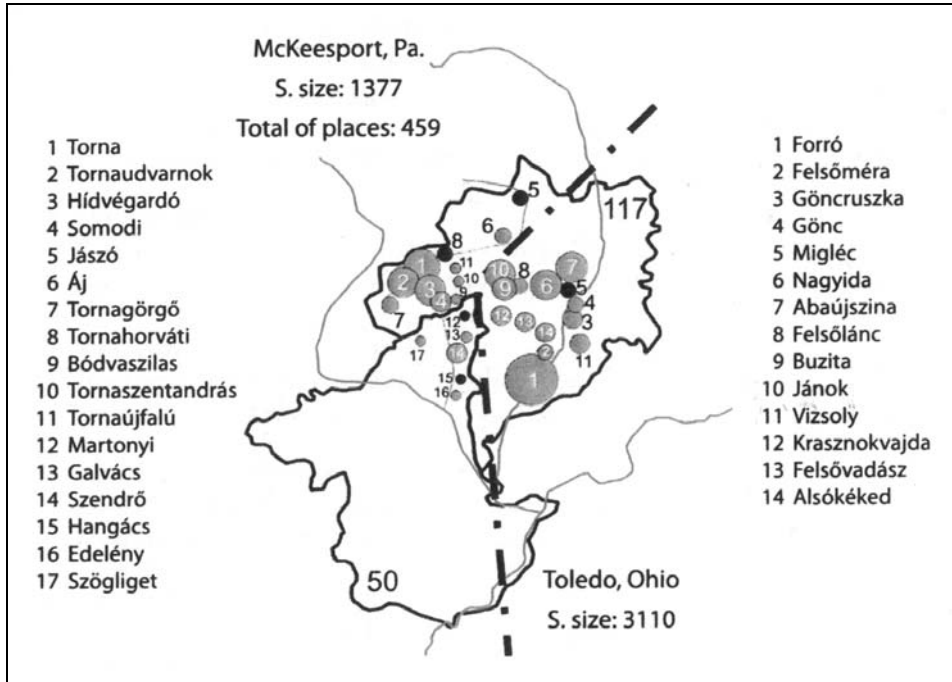
A vizsgálódás eredményei kirajzolják a vándormozgalom szerkezeti fejlődését földrajzi, nemi, etnikai stb. vonatkozásban. A vallási/felekezeti megoszlást csak annyiban, hogy természetesen a dunántúli megyék (Veszprém, Győr, Sopron, Vas) falvait markánsabban reprezentálják a római-katolikus egyházközségek, míg az északkeleti góc-régió települései (Abaúj, Zemplén, Ung, Bereg, Szabolcs és Szatmár megyékben) inkább a református egyházközségekben vannak jelen nagyobb láncolatokkal.³³ (ld: 1. térkép)

Fontos megjegyezni, hogy bár a migrációs lánc egy jó operatív fogalom, de nem szabad determinációt kapcsolni hozzá: bárki bárhol kiköthet a végén. Ezért jobb a migráns közösség hálójáról beszélni, amelyen belül inkább csak valószínűségi pályák jönnek létre A pont és B pont között. Erre utal, hogy az idő múlásával kivehetővé válnak a vizsgálódó számára azok a láncolatok, amelyek a pozitív részrehajlású feed-back információ révén ugyanazon lokalitásokból gerjesztenek újabb és újabb migrációs döntéseket és ezáltal tradíciókká szilárdulnak egyes láncolatok. Ebből adódik, hogy a nők inkább követő jellegű migrációja miatt a legmélyebb gyökerű, legrégebbi migrációs hagyománnyal rendelkező eredethelyekre halmozódik a nők kivándorlása. Azt is megállapíthatjuk, hogy minél nagyobb a vizsgált időszakon belül egy-egy láncolatban a kivándoroltak abszolút száma, annál nagyobb bennük a nők aránya. Térképre vitt eredményeink plasztikusan mutatják a legintenzívebb gócok női túlsúlyát (szürke körök) a 2. sz. térképen (McKeesport, PA és Toledo, OH), valamint három atlanti parti közösség eredményeit mutató 3. sz. térképen (Perth Amboy, NJ, New Brunswick, NJ és Trenton N.J.). Ha a 2. és 3. térképet összetoljuk (4. sz. térkép) egy bizonyos hiátus mutatkozik Abaúj megyének a Hernád bal partjára eső részén, Bridgeport Conn. (még feldolgozás alatt lévő anyaga) előzetes vizsgálati eredménye arra mutat, hogy a Bridgeport Conn. jelentős magyar bevándorló közösségének (1920-ban kb. 10 000) földrajzi gócpontjai Gönc és Boldogkőváralja. Az egyedülállóként földrajzilag szórta (differenciáltabb) településekről érkező férfiak a nagy hagyományú, intenzív vándorlást produkáló helyekről tudnak otthon született házastárshoz jutni az otthonmaradt női tartalékból.³⁴

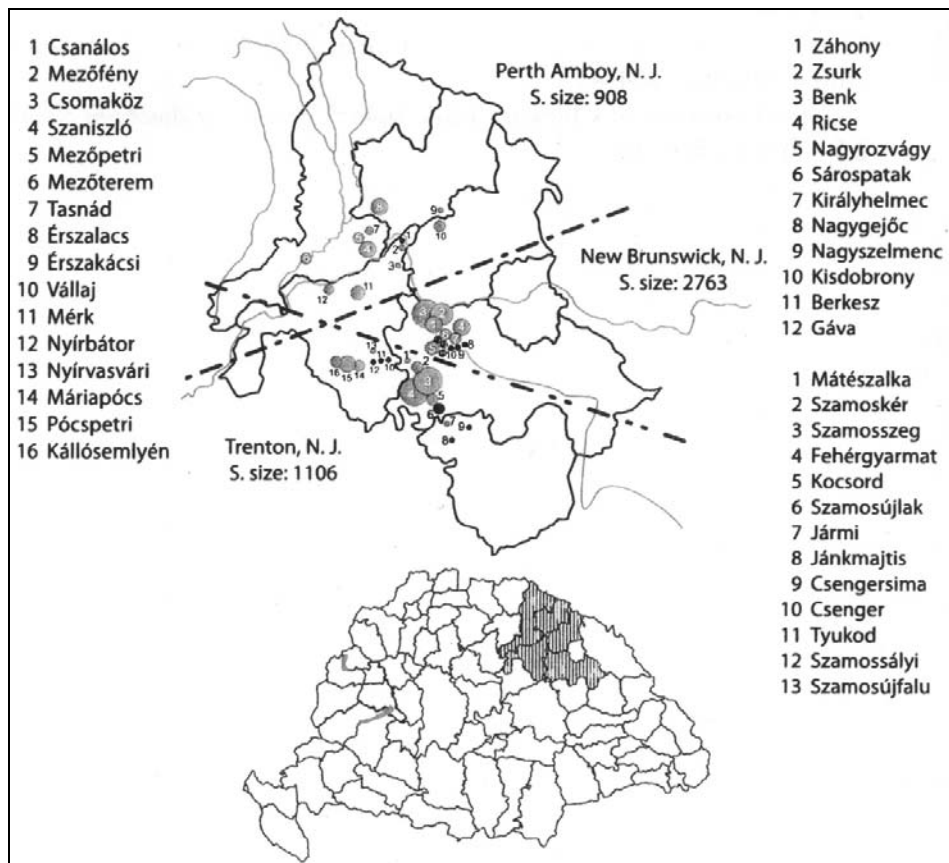
³³ Timothy L. Smith: Religious Denominations as Ethnic Community = *Church History* 35 (1966) 43–59.

³⁴ Hegedűs, 1899., Thirring, 1898., Bujanovich Sándor: A felvidéki különösen a Sáros megyei kivándorlásról. = *Nemzetgazdasági Szemle* 3 (1881) 47–63. A kivándorlási gócterületek demográfiai torzulásaira nemcsak a kortárs elemzők, hanem a szolgabírói jelentések is felhívják a figyelmet. Lásd: ZML, Sátoraljaújhely

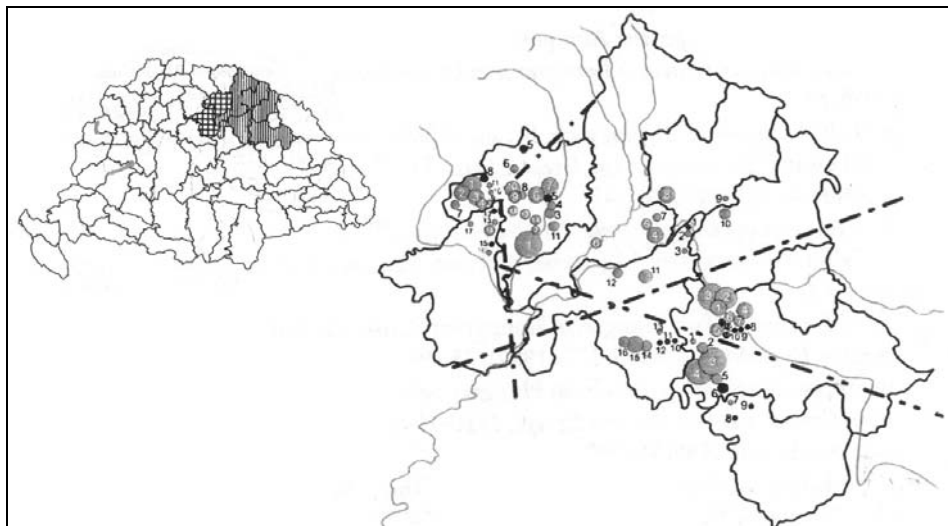
Ennek alapján is elmondható, hogy a jelen migráns tömegekben a túlnyomó férfi többség a gazdasági-társadalmi motivációjú migrációra utal, semmint hirtelen nagy nyomás, illetve kényszer pl. éhínség (lásd Írország az 1846 utáni években) vagy háborús életveszély (lásd II. világháború időszak) okozta hanyatt-homlok menekülésre.

2. térkép. McKeesport, Pa. és Toledo, Ohio közösségeinek eredethelyei

3. térkép. Perth Amboy, N.J.; Neew Brunswick, N.J. és Trenton, N.J. közösségeinek eredethelyei

4. térkép. A 2. és 3. térkép összesítése

A TENGERENTÚLRA IRÁNYULÓ MIGRÁCIÓ LEZÁRÓDÁSA

Az I. világháborút megelőző évtizedben az Amerikába érkezett sokmillió migráns tömeg fokozatosan módosította a befogadó közeg viszonyulását. A kezdeti romantikusnak is mondató „aranykapu” vízió³⁵ már 1882-ben az első a kínaiak bevándorlását tiltó törvény (Chinese Exclusion Act) megszületése idején kezdett becsukódni, mert a kínai és a befogadó ország kultúrája közötti távolság nagy volt és a korábbi nagy vasútépítési időszak munkaerő kereslete lecsökkent. Az európai kivándorlás összetétele is kezdett változni. Az ún. új bevándorlók (Kelet és Dél-Európából) már kevésbé áthidalható kulturális-civilizációs távolságot mutattak. A fogadókészség részben a szakszervezetek ellenállása miatt, részben pedig az amerikai kulturális identitás gerincét adó északkeleti régió (New England) angol-szász-fehér értelmiségének a tudomány és a áltudomány határán mozgó

³⁵ Ennek ad kifejezést a portugál zsidó származású amerikai költő Emma Lazarus versének (The New Colossus, 1883) néhány sora: „Give me your tired, your poor, your huddled, masses yearning to breath free. The wretched refuse of your Teemingshore. Send these, the homeless, tempest-torn to me, I lift my lamp beside the golden door!,” amelyet 1903-ban egy bronz plaquetten helyeztek el a new yorki Szabadság szobor talapzatának belső oldalán 1986. évi renoválásig. Azóta a talapzatban lévő múzeumban helyezték el.

xenofób (nativist) engenetikai érvrendszere miatt is jelentősen csökkent. A bevándorlás-elleneséget is magában foglaló ún. „progresszív” politikai mozgalom, amely az 1890-es évektől az 1920-as évekig élte a fénykorát, majd a New Deal időszakára halt el, hívta életre az ún. Dillingham Bizottságot az USA törvényhozásának két házából plusz szakértőből pl. a neves antropológus Franz Boasból és másokból.³⁶

Theodore Roosevelt már 1906-ban egy a házelnökhöz írott levelében kérte, hogy a bevándorlást korlátozó törvénytervezet szelektív legyen a bevándorlók jellemét (értsd: kulturális karakterét) fizikai és mentális állapotát tekintve.³⁷ A Bizottság tevékenysége és a fokozódó társadalmi nyomás következménye, hogy az Immigration Act of 1917 (Literacy Test Act) kizárta az analfabétákat, illetve a fizikai vagy mentális defektusban szenvedőket. A restriktív követelése az 1894-ben Bostonban a Harvard Egyetemen végzett értelmiségiek által létrehozott széles civil koalíció, az Immigration Restriction League működésére nyúlik vissza, hangoztatva, hogy fajilag az új bevándorlók alsóbbrendűek az anglo-amerikai népességnél és gazdasági, nyelvi és kulturális okokból veszélyt jelentenek az amerikai életmódra és intézményekre.³⁸ Az egyébként sokszínű „progresszív” mozgalom bevándorlás-ellenes éle, az USA részvétele az I. világháborúban, valamint az 1920-ban történt Sacco és Vanzetti-féle állítólag anarchista rablógyilkosság és per, amely óriási nyilvánosságot kapott 1927-ig mind-mind erősítette a restriktív követelését, így született meg az 1921-es Emergency Immigration Act más néven Emergency Quota Act, amely a már beérkezettek 3%-ára csökkentette a bebocsátottak számát származási ország szerint. Ezt még 1924-ben 2%-ra vitték le. A diszkriminatív jellegű szabályozás azt jelentette, hogy észak-nyugat Európából

³⁶ Az eugenetika tudományos/áltudományos érvrendszerének felhasználását az 1907–1911 között működő Immigration Commission (ismertebb nevén Dillingham Commission), azaz az USA törvényhozásának két háza által felállított bevándorlást vizsgáló bizottság jelentéseiben is tetten érhetjük. Pl. a 41. kötetben kiadott jelentések 38. kötetét a bizottság külsős tagja, a neves antropológus, Franz Boas írta: *Changes in the Bodily Form of the Descendants of Immigrants* (1911) címmel.

³⁷ Idézi Tibor Frank: *Ethnicity, Propaganda, Myth-Making* Bp., 1999. 95. (továbbiakban Tibor Frank, 1999.)

³⁸ Ennek az érvrendszernek talán a leghatásosabb összefoglalása Madison Grant: *Passing of the Great Race or the Racial Basis of European History*. (A nagy faj elmúlása avagy az európai történelem faji alapja) c. műve. 1916-os megjelenése után négyszer adták ki újra 1926-ig. A gondolat rímelt Theodore Roosevelt egy 1907-ben kelt levelére, amelyet idéz Tibor Frank, 1999. 37., ahol az elnök faji öngyilkosságról beszél.

származó bevándorlók számát szinte érintetlenül hagyta (pl. az írországi és brit bevándorlóknak csak 19%-os csökkenést jelentett, az olaszoknak és kelet-európaiaknak 90%-ost vagy még nagyobbat).

Az 1927. évi módosítás Ázsiát teljesen kizárta, az afrikaiakat, az arabokat szintűgy. Az európai egyetemet végzettek mentesültek az 1921, illetve 1924-es kvóták alól.³⁹

Bár mint fentebb érintettük a kivándorlás melletti döntést meghozó egyének a befogadó ország viszonyrendszeréhez eleve mutattak bizonyos alkalmazkodást, képességet, hajlandóságot a bevándorlás számszerű felfutásával párhuzamosan megjelent (különösen az I. világháború éveiben és azt követően) a 100%-os amerikanizálódást követelők hangja és aktivitása. Ez a „progresszívek” részéről a nyelvi kritériumok szigorításában, illetve már 1906-ban az állampolgárság nyelvtudáshoz kötésében is. Az 1910-es évektől megjelentek a lakóközösségekhez kötődő kulturális-szociális munkaközpontok, a mozgalommá szélesedő *Settlement Houses*,⁴⁰ ahol a bevándorlók alkalmazkodását/akkulturációját illetve az integrálódását/asszimilációját szervezett nem-adminisztratív eszközökkel próbálták elősegíteni. Az amerikanizáció/asszimiláció szoros összefüggést mutat a társadalmi mobilitással. Ennek is egyik indikátora az a populáris hevület, amellyel a sikeres integrálódás példáit kívánták felmutatni. Ebbe a körbe tartoznak a „rags to riches” történetek, amelynek klasszikus mintája a tucatjával megjelentő ponyva jellegű irodalmi művek, ennek archetípusa Horatio Alger szerző *Ragged Dick* (Rongyos Dick) 1895 c. népszerű műve, melyben a cipőtisztító fiúból dúsgazdag ember lesz. Ennek az alapsémának sokkal színvonalasabb változatainak tucatjaival találkozunk a 20. század első évtizedeiben. Pl. *The Americanization of Edward Bok* (1920), Mary Antin: *The Promised Land* 1912, Abraham Cohen, *The Rise of David Levinsky* (1917). A dán Jacob Riis, *The Making of an American* (1901) hőse a bevándorlók által lakott nyomorúságos bérkaszárnnyak világából New York egyik legsikeresebb szociális munkása (settlement worker) lesz. Cél, hogy a szociális munkával kell előmozdítani a jó amerikaivá válást/americanizálódást. A német zsidó bevándorló Ludwig Lewisohn *Upstream* c. ön-

³⁹ A bevándorláskorlátozás folyamatáról és gondolatmenetéről lásd: Tibor Frank, 1999. 92–107 és Albert Tezla. i. m. 10–16.

⁴⁰ Lásd: Jane Addams (az első amerikai női Nobel Békédíjas 1931-ben) *Twenty Years at Hull House* önéletrajzi írását Chicago déli részében a 20-as és 30-as években működő Settlement House-ról.

életrajzi regénye és a *Rise of David Levinsky* plasztikusan mutatják be az akkulturáció/integráció valamint a társadalmi mobilitás szoros összefüggését. Ha a társadalmi mobilitás terén visszaesést tapasztal a bevándorló közösség a gettó világa felé taszítja a szereplőket, a felfelé törekvő mobilitás pedig a gyors integrálódás irányába mutat.

A tömeges migrációk elengedhetetlen kellékeként létrejövő hídfőállás közösségek tehát ellentétes irányokba, az integrálódás/asszimiláció vagy a gettósodás, azaz az enklávék nagy kulturális homogenitású szigetei irányába is mozgathatják a bevándorlókat. Ez utóbbi esetben csak idő és számok kérdése, hogy vagy a bevándorlók szigetszerű enklávéi, vagy a perforálódó befogadó társadalmak képezik a végső kimenetelt, a mozaikot.

Az olvasztótégely (melting pot) csúcshőmérsékleten való üzemeltetését követelő 100%-os amerikanizációt hirdető és az ezt alátámasztó „szakpolitikák” a „progresszív” mozgalmon belül is megszülettek szellemi ellenhatásukat, a *kulturális pluralizmus* gondolatát, amely egy új amerikai kultúrát, társadalmat szül. Legjelentősebb első szószólója a fiatalon elhunyt Randolph S. Bourne, aki 1916-ban az *Atlantic Monthly* folyóiratban megjelent Transnational America c. cikksorozatában kifejti, hogy a „melting pot” csődöt mondott, mert erőltette a new-englandi fehér angol-szász kultúrához való alkalmazkodást az „anglo-saxon conformity”-t. Javasolja e helyett a kettős identitás elfogadását hosszabb-rövidebb, de elkerülhetetlen átmenetként. A „melting pot” és a „kulturális pluralizmus” politikájának kettőssége napjainkig húzódik. A pragmatikus angol-szász hagyományoknak megfelelően működnek is,⁴¹ pl. az ellis islandi szűrő-fogadó álmomás valamint karantén és toloncház, melyen 1892 és 1952 között több mint 12 millió ember haladt át. 1965 óta nemzeti emlékhely.

⁴¹ Randolph S. Bourne: Trans-National America. = *Atlantic Monthly* (1916. július) 86–97. In. *War and theIntellectualsCollected Essays, 1915–1919* (Carl Resek szerk.) New York, 1964. 107–123.

EMERY REVES – EGY SIKERES MAGYAR EMIGRÁNS¹

BEVEZETÉS

Emery Reves (Révész Imre) Winston S. Churchill magyar származású irodalmi ügynöke, üzlettársa és a későbbiekben személyes bizalmasa az első világháború után hagyta el Magyarországot, több mint negyven évig sikeres üzleti- és sajtótevékenységet folytatott, a sajtópropaganda, a könyvkiadás és ennek nyomán a nemzetközi politikai közvélemény befolyásolása, a széleskörű kapcsolati hálók kiépítése terén rendkívül eredményesnek bizonyult. A brit politikus és a magyar származású, 1940 februárjáig (brit állampolgársága megszerzéséig) hivatalosan hontalannak számító közgazdász, újságíró, üzletember 1937-től 1965-ig tartó kapcsolata elsősorban üzleti jellegű volt, ám ezt kölcsönösen kamatoztatva mindketten nemzetközi ismertségre tettek szert. Az egzisztenciális és részben politikai okokból migránssá vált Revesről az eddig megjelent források és történeti irodalom száma elenyésző és jórészt angol nyelven hozzáférhető.² A tanulmány Reves életútjával, sajtó- és üzleti tevékenységével foglalkozik, érintve Churchill és Reves együttműködésének sikereit és buktatóit. Mindezzel azt kívánjuk bizonyítani, hogy a nemzetközi kapcsolatok történetében is olyannyira fontos személyes, üzleti kapcsolatrendszer az anyagi erő, a politikai hatalom és a közvéleményt befolyásolni képes eszközök (sajtónyil-

¹ A tanulmány a szerző 2013-ban megjelent könyve (*Az államférfi és a világpolgár. Winston S. Churchill és Emery Reves. Attraktor, Máriabesnyő*) vonatkozó fejezeteinek rövidített és átdolgozott változata.

² A Churchill – Reves levelezés egy részét közli: Martin Gilbert (ed.): *Winston Churchill and Emery Reves. Correspondence (1937–1964)*. Austin 1997. (továbbiakban Gilbert, 1997.) 1945 utáni levelezésükről és közös tevékenységükről ld. még: *The Emery and Wendy Reves Memorial Collection*. Winston Churchill Memorial and Library in the United States, Westminster College, Fulton. Reves pályájáról röviden: Roger Berthoud: *The Idealist Who Sold Churchill to the World*. = *Times*, 7. September, 1981. (továbbiakban Berthoud, 1981.)

vánosság, sajtópropaganda) segítségével jelentős mértékben alakíthatja a történeti események szereplőinek sorsát és ezzel magukat a történeti eseményeket is. A szerző további célja, hogy Reves írásai, a publikált és publikálatlan levéltári források, valamint a témához kapcsolódó memoárok, feldolgozások segítségével bemutassa azt a folyamatot, melynek eredményeképpen egy, a hazáját végleg elhagyó tehetséges üzletember a nemzetközi politika fő sodrába kerülve önálló politikai világképet és értékrendet alakít ki, ahhoz mindvégig ragaszkodik, a háttérből, többnyire közvetett módon befolyást gyakorol a politikai döntésekre. A munka elkészítése során a szerző saját kutatásai és publikációi mellett felhasználta a korabeli és az újabb, angol és magyar nyelven publikált forrásokat, visszaemlékezéseket, feldolgozásokat és a témára vonatkozó sajtóanyagot.³

BÁCSFÖLDVÁRTÓL A NEMZETKÖZI SAJTÓBIRODALOMIG

1937. február 25-én Winston Churchill Londonban első ízben fogadta az akkor még Révész Imre nevet használó újságíró-üzletembert. Reves egy későbbi interjúban így emlékezett a találkozóra: „A fürdőszobában volt és elkezdett beszélni, aztán megjelent az ajtóban teljesen meztelenül, kezében egy töröl-

³ A publikált Churchill-Reves levelezés mellett a cambridge-i Churchill College-ben található Churchill Archives Centre anyagai (*Churchill Papers*), valamint a brit államférfi munkái jelentették a tanulmány egyik fontos forrásbázisát. Churchill műveinek legteljesebb bibliográfiája: Frederick Woods: *A Bibliography of the Works of Sir Winston Churchill*. St Paul's Biographies, Winchester, 1979. Reves pályafutása során két nagy sikert aratott és nagy példányszámban kiadott művet írt, melyek a világháború okait és következményeit, valamint a nemzetközi föderalista mozgalom létrehozásának szükségességét tárgyalták. Az 1942-ben kiadott *A Democratic Manifesto* és az 1945-ös *The Anatomy of Peace* számos kiadást ért meg és több nyelvre is lefordították. Magyar nyelven mindkét mű 1947-ben jelent meg Budapesten a Káldor György Könyvkiadóvállalat gondozásában. A témához kapcsolódó rendkívül gazdag memoár irodalomból: John Colville: *The Fringes of Power. Downing Street Diaries 1939–1955*. London, 1985. (továbbiakban Colville, 1985.) John Colville: *Footprints in Time*. Norwich, 1984. (továbbiakban Colville, 1985.) Lord Moran: *Churchill. Taken from the Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940–1965*. Boston, 1966. (továbbiakban Moran, 1966.) Leo S. Amery: *My Political Life*. Vols. I–III. London, 1953–55. Duff Cooper: *Old Men Forget*. New York, 1954. Anthony Montague Browne: *Long Sunset. Memoirs of Winston Churchill's Last Private Secretary*. London, 1995. (továbbiakban Browne, 1995.) Violet Bonham Carter: *Winston Churchill: An Intimate Portrait*. New York, 1965.

közövel.”⁴ A nem kis nehézségek árán⁵ létrejött találkozó egy több mint két évtizedig tartó együttműködés, üzleti kapcsolat és személyes barátság kezdetévé vált. 1937 februárjától az 1965-ben bekövetkezett haláláig Révész 82 alkalommal találkozott Angliában Churchill-lel. Az 1904. február 16-án⁶ Újvidék városától 40 km-re észak-keletre fekvő Bácsföldváron, Révész Simon és Gizella egyetlen gyermekeként született Révész Imrének nem volt egyszerű idáig eljutnia. A Rosenbaumról Révészre nevet változtató zsidó fa- és gabonakereskedő apa családját előbb Újvidékre (ahol fia hegedülni tanult és ebben különösen tehetségesnek mutatkozott), majd a világháború kitörése után Budapestre költöztette.⁷ A család a magyar fővárosban a háború alatt szinte teljesen tönkrement és Révész Imre, aki vélhetően az anyagi nehézségek és a háború után erősödő antiszemitizmus miatt nem szeretett Budapesten élni, a szülők anyagi támogatásával 1922-ben a berlini egyetemen közgazdasági tanulmányokba kezdett. Ez a korszakban gyakori és tipikus volt, mert a numerus clausus törvény 1920 őszi bevezetése után „az emigráció immár minden, egyetemre törekvő zsidó számára komolyan megfontolandó lehetőség lett. A zsidó fiatalok reálisan látták, hogy többségüknek nincs lehetősége arra, hogy Magyarországon folytassanak felsőfokú tanulmányokat. A külföldi egyetemek színvonalas képzést, jó oktatást ígértek, az idegenben esetleg állásra is lehetett számítani. A kiváló középiskolákból származó, jó képességű diákok elindultak a

⁴ Berthoud, 1981. A beszélgetést a londoni *Times* riportere 1981 márciusában, fél évvel Révész halála előtt készítette a svájci Montreaux-ben. Révész ekkor már komoly memóriazavarokkal küszködött, így az interjú több tárgyi tévedést is tartalmaz (a *Cooperation Press Service*-t 1930-ban nem Párizsban, hanem Berlinben alapította, a Churchill-lel létrejött első találkozó időpontja nem 1935 vége, hanem 1937. február 25.)

⁵ Révész, aki ekkor Párizsban tartózkodott, csak Austen Chamberlain volt brit külügyminiszter és Charles Mendl, a párizsi brit nagykövetség sajtóattaséja közbenjárásával tudta kieszközölni a személyes találkozást Churchill-lel. Gilbert, 1997.23–25.

⁶ Révész Imre születésének pontos dátumát nem könnyű meghatározni. Martin Gilbert az 1904. szeptember 16-i dátumot jelöli. A Wendy Russellel közös síremléken 1904. szeptember 6-a szerepel, míg a hivatalos, az 1940. február 26-i keltezésű brit állampolgársági okiraton (*Certificate of Naturalization & Oath of Allegiance*) 1904. február 16. Részünkéről ez utóbbi tűnik a leginkább hiteles és elfogadható adatnak.

⁷ Emery Reves életrajzához: Gilbert, 1997. Introduction, 1–20. Garry Davis: *The Emery Reves Saga*. Online: www.worldservice.org/issues/aprmay97/reves.html.–2009. október 8. *The Wendy and Emery Reves Collection*. Ed. by Robert V. Roselle. Dallas, 1985. Berthoud, 1981.

németországi, ausztriai, svájci és csehszlovákiai német egyetemek felé.”⁸ A háború utáni német infláció miatt Révésznek azonban Berlinben az ott-honihoz hasonló nélkülözésekben volt része: „Emlékszem, hogy hat darab ötvenmillió címletű bankjegyre írtam a levelet a szüleimnek, mert ez olcsóbb volt, mint a levélpapír.”⁹ Két elvégzett szemeszter után megpróbálta tanulmányait Oxfordban folytatni, de jelentkezését elutasították. A párizsi Sorbonne-on azonban még sikerült elvégeznie egy jogi szemesztert.

Révész pályájának első nagyobb fordulata a zürich-i egyetemhez kötődik, ahol közgazdasági doktori képzésben vett részt és szoros barátságot kötött a szintén ott tanuló Neumann Jánossal, a későbbi világhírű matematikussal, valamint Fellner Vilmosossal, aki később ismert közgazdász professzorként Nixon amerikai elnök gazdasági tanácsadója lett. Az illusztris társaságot időnként kiegészítette Révész unokatestvére, Solti György, aki szintén ekkor kezdte zenei pályafutását. A zürichi tanulmányokhoz és a megélhetéshez szükséges anyagiakat Révész részben magán zeneórák adásával fedezte és részben azzal, hogy interjúkat készített a Svájcba látogató hírességekkel,¹⁰ majd ezeket újságcikkek formájában publikálta. Az 1926-ban közgazdász doktorrá avatott¹¹ Révész teljes energiával az újságírás és az azzal kapcsolatos üzleti tevékenység felé fordult, jó érzékkel kihasználva azt, hogy a Népszövetség genfi székhelyén rendszeresen megfordultak a nemzetközi diplomácia, a korabeli gazdasági és szellemi élet meghatározó alakjai. Egy genfi látogatása alkalmával Révész meghívást kapott Aristide Briand francia külügyminiszter ebédvel egybekötött sajtófogadására, ahol a francia politikus arról panaszkodott, hogy a diplomaták hiába egyeznek meg a Népszövetségben fontos ügyekben, hogyha a különböző országok sajtója azokat nemzeti szempontok alapján át- és félreértelmezi. Briand szavainak hatására érlelődött meg Révészben az ötlet, hogy nemzetközi sajtóügynökséget kell létrehozni, amelynek célja a nemzetközi eseményeket tárgyaló cikkek lefordítása, terjesztése és publikálása a legszélesebb körben: „... Támadt egy ötletem, miszerint szükség van egy olyan szervezetre, mely a világ eseményeit tárgyaló újságcikkeket ter-

⁸ Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York 1919–1945*. Bp., 2012. 82.

⁹ Berthoud, 1981.

¹⁰ Többek között politikusok (Francesco Nitti, Aristide Briand), írók és költők (Thomas Mann, Arthur Schnitzler, Rabindranath Tagore) voltak Révész interjúalanyai.

¹¹ Doktori disszertációja Walther Rathenau német nagyiparos és politikus gazdaságpolitikai elképzeléseiről szólt.

jeszti és publikálja; angol és német szerzők írásait a francia sajtóban, francia és német cikkeket a brit sajtóban és így tovább.”¹² Az ötlet megvalósítása azonban komoly nehézségekbe ütközött. Noha a nemzetközi sajtóügynökség létrehozásának tervét több politikus is (Robert Cecil a Népszövetség brit delegációjának képviselője, Henry de Jouvenal francia szenátor és üzletember, Louis Loucheur a francia elektromos ipar milliárdosa) elviekben támogatta, az anyagi segítség elmaradt. Családi nehézségek is adódtak, az apa halála után Révész családja visszaköltözött Újvidékre, Révész Imre pedig munkát kapott egy drezdai gyárban, ahol négy évig sajtómunkatársként és a vezetők számára készült beszédek szerzőjeként tevékenykedett. Ez a munka nem igényelt különösebb szellemi erőfeszítést, Révész úgy érezte, fölöslegesen szerzett diplomát és doktori címet. Végül, megvalósítva régi álmát, 1930-ban egy kis sajtóügynökséget nyitott Berlinben *Cooperation Press Service for International Understanding* néven. Első ügyfelei régi támogatói voltak. Robert Cecil, Henry de Jouvenal és Louis Loucheur cikkeit hat-hét európai újságnál tudta elhelyezni, a publikálás jogdíjait az első időszakban saját haszon nélkül visszajuttatta a szerzőknek. Az üzleti tevékenység sikeres beindulását a terjesztési és a szerzői kör folyamatos bővülése jelezte. Révész észak-európai újságok mellett cseh, osztrák és lengyel lapokkal is szerződéseket kötött, szerzői gárdája jórészt brit, francia és német szocialista, szociáldemokrata és liberális politikusokkal, gondolkodókkal bővült. Az ilyenfajta sajtótevékenységet azonban nem mindig fogadta osztatlan rokonszenv, ahogyan azt a későbbiekben Révész egy Churchillnek címzett, 1939. októberi levelében szemléletesen kifejtette: „Amikor 1930-ban elindítottam a Cooperation-t, Dr. Beneš azzal vádolt, hogy magyar revizionista vagyok, a magyarok pedig azzal, hogy a csehek fizetett ügynöke. Számos német demokrata francia kémnek tartott, Párizsban pedig úgy gondolták, hogy náci propagandát végzek. Borah amerikai szenátor 1934-ben úgy nyilatkozott rólam, hogy a Népszövetség melletti agitációm célja az Egyesült Államok csatlakoztatása a nemzetközi szervezethez.”¹³

Az kétségtelen tény, hogy a Révész által terjesztett cikkek szerzői náci és fasizmus ellenességüket sohasem tagadták, ezzel együtt a kommunizmust is elvetették, hangsúlyozva a megbékítési politika, a Népszövetség keretein belüli együttműködés és a leszerelés szükségességét. Mind-

¹² Gilbert, 1997. 3.

¹³ Uő. 221–222.

ezek egybeestek Révész személyes álláspontjával is, amelyet ugyanebben a levélben ismertet: „... Ami a kommunista irányultságomat illeti, az ugyanolyan ostobaság, mint a többi vádaskodás. Kapitalista vagyok, vagy legalábbis szeretnék az lenni! Minden körülmények között teljes mértékben individualistának tartom magamat és teljes szívemből utálok a kollektívizmus minden formáját. Úgy gondolom, hogy erre bizonyíték egész eddigi életem és pályafutásom.”¹⁴ Ennek a nyílt kiállásnak meg is lett a tragikus eredménye. Két hónappal a náci hatalomátvétel után Révészt berendelték a német külügyminisztérium sajtóosztályára, ahol közölték vele, hogy részletes információkkal rendelkeznek cégének nemzetiszocializmus-ellenességéről. A külügyminisztérium sajtóosztályának tanácsosa, miután megmutatta Révésznek a róla szóló összegyűjtött információkat tartalmazó aktát, azzal vádolta meg, hogy kizárólag német demokrata és szocialista szerzők cikkeit terjeszti, a német nemzeti álláspontot képviselő írásokat sohasem. Az események ezek után felgyorsultak. Révész irodáját 1933. április 1-jén náci rohamosztagosok megszállták és feldúlták. A Révész és cége elleni támadás a nemzetiszocialisták előre megtervezett akciójába illeszkedett. Ian Kershaw, az egyik legátfogóbb Hitler-életrajz szerzője szerint „a náci uralom első hetében a baloldal ellen indított frontális támadás mellett számos olyan szörnyű, „egyéni akcióra” is sor került, amelyet szélsőséges nácik a zsidók ellen követek el. Ez aligha meglepő, hiszen az antiszemitizmus kezdettől fogva a nemzetiszocialista mozgalom „ideológiai cementje” volt, amely egyrészt lehetőséget és alkalmat adott az akciókra, másrészt pótcselekvést jelentett a társadalmi berendezkedést fenyegető, forradalmi beállítottságú erők számára. A megrögzött antiszemita Hitler hatalomátvétele egy csapásra megszüntette a zsidók elleni erőszak korlátait. A zsidó tulajdonban lévő üzletek elleni támadások és a náci gonosztevők zsidóverései felsőbb parancsok és minden összehangolás nélkül is mindennapi jelenségeknek számítottak.”¹⁵ 1933 március végén azonban a németországi zsidóság ellen összehangolt fellépés történt, melyet a náci propaganda szerint a Németországból elmenekült és a külföldön élő zsidóság azzal provokált ki, hogy a német áruk nemzetközi bojkottját hirdették. Joseph Goebbels naplójából világosan kiderül, hogy erre az egyetlen – a nácik szerint jogos – válasz csakis egy, a német zsidósággal szembeni ellen-bojkott lehetett: „...A külföldi rémhírterjesztés mi-

¹⁴ Uo.

¹⁵ Ian Kershaw: *Hitler 1889–1936. Hybris*. Bp., 2003. 444.

att sok feladat hárul ránk. A Németországból emigrált sok zsidó ellenünk szítja az egész külföldet. Most isszuk meg a levét, hogy a régi állam semmit sem tett a külföldi propaganda terén. Védtelenek vagyunk ellenfeleink támadásaival szemben... A külföldi uszítás ellen csak akkor tudunk fellépni, ha elkapjuk a szervezőit, vagy legalább a haszonélvezőit: a Németországban élő zsidókat, akik eddig bántatlanul maradtak. Nagyszabású bojkottot kell hirdetnünk valamennyi németországi zsidó üzlet ellen. Akkor talán a külföldi zsidók is jobb belátásra térnek, ha németországi fajtestvéreik életéről lesz szó... Mindjárt írok is egy bojkott felhívást, és röviden tájékoztatom a sajtót...”¹⁶ Azon túl, hogy Révésznek tönkretették az üzletét és menekülnie kellett (1933. április 1-jén, az éjjeli expresszel kalandos körülmények között és jókora szerencséjével Párizsba), a bojkott nem volt annyira sikeres, mint ahogyan azt a későbbiekben a náci propaganda beállította. A zsidó üzletek nagy része április 1-jén amúgy is zárva tartott (ez a nap szombatra esett) és a német lakosság jó része akkor még inkább passzívan, mint tevőlegesen viszonyult a nácik akciójához. Mindenesetre a nácik előli folytonos menekülése tanulságaként 1940-ben Révész amerikai beutazó vízumot szerzett édesanyjának, az olasz kormány azonban megtagadta a lisszaboni kikötőbe készülő Révész Gizella Olaszországot is érintő átutazó vízumát. Az 1942 januárjában lezajlott újvidéki mézszárlás áldozatául esett Révész édesanyja és számos rokona, a maradék rokonság jó része a későbbiekben az auswitz-i koncentrációs táborban pusztult el.

A CHURCHILL–REVES EGYÜTTMŰKÖDÉS

A francia fővárosban Révész újraindította a *Cooperation*-t, ami anyagi szempontból nem volt egyszerű. Az addigra kialakított kapcsolati háló tekintetében azonban zökkenőmentes volt az újakezdés, a francia szerzők készségesen Révész rendelkezésére álltak. 1936 márciusában, első angliai útja során Révész felfigyelt Churchillnek a nemzetközi élet eseményeit tárgyaló cikksorozatára, melyet akkor az *Evening Standard* publikált. Az írások irodalmi és szakmai színvonala, valamint a Churchill által képviselt politikai nézetek alapján Révész úgy döntött, hogy a brit politikus írásaira a *Cooperation*-nak szüksége van. Austen Chamberlain mindezt röviden

¹⁶ Joseph Goebbels: *Napló*. Bp., 1994. 93–94.

közölte is Révésszel: „Miért nem szerzi meg magának Winstont? Ő közülünk a legjobb.”¹⁷ Az 1937. február 25-i Churchill–Révész találkozót március 1-jén újabb követte, de a hivatalos szerződéskötésre csak 1937 nyarán került sor. A *Cooperation* és Churchill között létrejött megegyezés szerint Révész cége hat hónapon keresztül kizárólagos jogokat kapott a Churchill-cikkek terjesztésére bárhol az európai kontinensen és a világon (kivéve az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok területét), többnyire 60–40%-os részesedéssel Churchill javára. A *Cooperation* azonban fenntartotta a jogot, hogy a további lapszerződések esetén a haszon megoszlása 50–50%-os legyen.¹⁸ A közös vállalkozás nem indult könnyen, „...Révész kezdetben csak filléreket gyűjtögetett Churchillnek. Rávette Paris Soir-t, hogy 9 font 9 shillinget fizessen az Evening Standard beli cikkeiért, míg a stockholmi Dagens Nyheter csak 4 font 4 shillinget volt hajlandó erre áldozni. Egy kis kaunasi (Litvánia) jiddis újság, nyolc shillingért kapta meg őket, azaz mai áron 12 fontért. Ezekből a másodközlési honoráriumokból Révész 40%-ot vett le magának, ami magas volt ugyan, de megdolgozott érte. Széles kapcsolati hálózatot hozott létre és működtetett, gondoskodott különböző fordításokról, megpróbálta elérni, hogy Európában egy időben jelenjenek meg a cikkek (amihez a helyi kiadók ragaszkodtak), s mindezt fax, vagy elektronikus levelezés nélkül, kizárólag kezdetleges légipostai szolgáltatásokra támaszkodva. Egyetlen hónap leforgása alatt, 1937 októberében, ő és Churchill tizenkilenc levelet váltottak. Közülük kilencet Churchill írt, aki a korábbi óvatosság után lelkes híve lett a Révész-féle vállalkozásnak ...”¹⁹ Roy Jenkins szerint Churchill már 1937-ben évi 2 ezer fontot kapott Révész cégétől, anélkül, hogy egyetlen újabb sort le kellett volna írnia, hiszen a *Cooperation* a már egyébként is megjelent, vagy megjelenő cikkeit terjesztette.²⁰ Révész a Roger Berthoud-nak adott interjújában az alábbi példával illusztrálta a *Cooperation* tevékenységét: „A következőképpen működtünk. Mondjuk Hitler tartott egy beszédet. Én felhívtam Churchillt, hogy reagáljon rá. Este 8-ra a titkára már telefonon lediktálta a választ párizsi irodánkknak. Ezt azonnal három nyelvre lefordítottuk és éjfélre már eljuttattuk a különböző lapok szerkesztősegeihez. Így másnap, amikor az emberek elolvasták Hit-

¹⁷ Gilbert, 1997. 6.

¹⁸ *Emery Reves to Winston Churchill. 20 June 1937.* In: Gilbert, 1997. 37–38.

¹⁹ Roy Jenkins: *Churchill. I–II.* Bp., 2005. I. 659. (továbbiakban Jenkins, 2005.)

²⁰ Uo.

ler beszédét, már ugyanakkor Churchill válaszát is megismerhették.”²¹ William Deakin, Churchill vezető irodalmi tanácsadója is nagyra értékelte Révész intellektuális és szervezési képességeit: „Zseniális volt. Mindig ámulatba ejtett a módszere – a világsajtó alapos tanulmányozása után elhelyezett egy cikket mondjuk az indonéz sajtóban 10 fontos nyereséggel, majd mindent rövidesen megtöbbszörözte a cikk globális terjesztésével. Nem csupán irodalmi ügynök és üzletember volt, de a nemzetközi események éles szemű megfigyelője is, naprakész tudással rendelkezett, különösen Közép-Európáról. Sohasem volt unalmas, mindig inspiráló beszélgető partnernek bizonyult és villámgyorsan megragadta az adódó lehetőségeket.”²²

A hivatalos Anglia azonban nem fogadta túl nagy lelkesedéssel a Churchill–Révész együttműködést, mert a *Cooperation Press Service* széleskörű nemzetközi publicitást adott Churchill megbékítés-ellenes álláspontjának, így Anglia „másik hangját” is megismerhette a világ. Az üzleti partnerek közötti információáramlás és információcsere fordított irányban is működött. Churchill elsőként Révéstől szerzett tudomást az 1938. november 17-én, a németországi és ausztriai zsidóság ellen rendezett pogromról, az ún. Kristályéjszakáról.²³ 1938 szeptemberében, a müncheni egyezmény idején különösen intenzívvé vált levélváltásuk, mindenben azonos álláspontot képviseltek; a náci Németországnak nem lehet engedni, akár katonai erővel is meg kell fékezni a Csehszlovákia elleni német agressziót. A müncheni szerződés aláírásának idején Révész arra bízta Churchillt, hogy tegyen egy franciaországi körutat, ezzel mintegy bizonyítva a francia politikusoknak, hogy Angliában létezik megbékítés-ellenes álláspont is. Ekkor már Churchill is érzekelte és nagyra értékelte a sajtó erejét. 1975. november 11-én Reves egy Martin Gilberttel folytatott telefonbeszélgetésben erre így emlékezett: „...1938. szeptember 22. Churchill Párizsba jött a müncheni válság idején, hogy támogatókat szerezzen politikájának... Mindenki ellene volt. A Ritz szállodánál egy tucatnyi ember előtt a francia tengerészetügyi miniszter háborús uszítónak nevezte. Elkísértem a Le Bourget repülőtérre. Útközben így szólt hozzám: Az általam írt cikkek sokkal fontosabbak, mint a parlamenti beszédeim. A sajtó csak egy, vagy két rövid bekezdést idéz belőlük, semmi többet.”²⁴ Emellett mindket-

²¹ Berthoud, 1981.

²² *Bill Deakin to Martin Gilbert*. In: Gilbert, 1997. 9.

²³ Martin Gilbert: *Churchill and the Jews*. London, 2008. 148.

²⁴ *Emery Reves: recollection*. In: Gilbert, 1997. 144.

ten hangsúlyozták az Egyesült Államok bevonását az európai stabilitás megóvása érdekében. Az amerikai kapcsolat a közös üzleti tevékenységben is egyre nagyobb szerepet kapott. Révész elsősorban a vezető New York-i napilapokat célozta meg és végül a *The Times* helyett több okból is a *New York Herald Tribune* mellett döntött: „... A két New York-i napilap közül a Herald Tribune sokkal jobb lesz nekünk, mint a Times. A The Times zsidó kézben van és manapság ez sok amerikai számára azt a láttszatot keltheti, hogy valamiféle »európai propagandát« folytatunk. A Herald Tribune helyzete itt olyan, mint Londonban a Daily Telegraph-é. Ez itt a legfontosabb konzervatív napilap, nagyon befolyásos és senki sem vádolhatja őket Amerika-ellenességgel. Ez a legjobb napilap számunkra, hogy ezen keresztül megszólítsuk a befolyással rendelkező közvéleményt és megnyerjük magunknak más amerikai lapokat is.”²⁵ 1939 februárjában Révész szerződést kötött a *New York Herald Tribune*-nal Churchill cikkeire, ezeket Hollandiából egy rövidhullámú rádióadón keresztül naprakészen küldték át az amerikai kontinensre. Alig egy hónappal a háború kitörése előtt, Révész szervező munkájának köszönhetően, Churchill egy nyolcperces rádióbeszédet tartott az Egyesült Államokban és a sorozat csak azért nem folytatódott, mert 1939 szeptemberében a brit politikus haditengerészeti miniszterként Chamberlain háborús kabinetjének tagjává vált.

Csehország német megszállása után a *Cooperation* már alig tudott náciellenes cikkeket eljuttatni az európai sajtóhoz, ezért Révész egy hosszabb memorandumot küldött Reginald Leeperhez, a brit külügyminisztérium sajtóosztályának vezetőjéhez. Az írás valójában a *Cooperation* által kifejtett sajtótevékenység helyzetét elemezte, kitérve a korabeli nemzetközi sajtó általános helyzetére. Révész ebben a tekintetben két országcsoportot írt le, a teljesen német befolyás alatt lévő kormányokat és sajtót (balti államok, Lengyelország, Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária és Görögország), valamint az erősödő német befolyás miatt csak részleges szólás- és sajtószabadsággal rendelkező államokat (Svédország, Dánia, Hollandia, Svájc és néhány dél-amerikai állam). Véleménye szerint az első csoportba tartozó országok esetében az adott helyzetben semmi remény nincs egy németellenes, angolbarát sajtópropagandára, a második csoportba tartozó államok sajtójának és közvéleményének megnyerésére azonban még van esély.²⁶ Ez utóbbiakat Révész a semleges sajtó (*Neutral*

²⁵ *Emery Reves to Winston S. Churchill. 10 February 1939.* In: Gilbert, 1997. 167–169.

²⁶ *Emery Reves to Reginald Leeper. 31 May 1939.* In: Gilbert, 1997. 187–193.

Press) kategóriába sorolta, de ide értette az ázsiai, amerikai, ausztrál és új-zélandi sajtóorgánumokat is. Noha a memorandumot Churchill is megkapta, sem részéről, sem a külügyminisztériumból nem érkezett hivatalos reagálás, a háborús események fölülírták Révész helyzetelemzését.

A nehézségek a *Cooperation* magyarországi tevékenységében is megmutakoztak. Az 1939. májusi Révész memorandum a magyar és bolgár sajtó helyzetét brit szempontból teljesen reménytelennek találta: „... Magyarországon és Bulgáriában a sajtó teljes egészében Németország szolgálatában áll. Úgy tűnik számomra, hogy ez a helyzet a közeljövőben nem is fog megváltozni.”²⁷ Ennek ellenére 1937 júliusa és 1938 júliusa között a *Pesti Hírlap*, a *Pester Lloyd* és az *Újság* tizenöt, *Cooperation* által terjesztett Churchill-cikket közölt. Az írások többnyire a nemzetközi élet eseményeit tárgyalták és kimaradtak belőlük a németellenes kirohanások. A náci propagandagépezet időnként tönkretette a *Cooperation* üzletét azzal, hogy az Angliában megjelent Churchill cikkek rövid német nyelvű és manipulált kivonatát azonnal és olcsóbban eljuttatta a különféle sajtóorgánumokhoz, amelyek ezek után már nem tartottak igényt az eredeti cikk megjelenítésére. Az ekkor Genfben tartózkodó Révész keserű hangú levélben panaszkodott Churchillnek a tisztességtelen német eljárás miatt, ugyanakkor jó lehetőségnek tartotta a mérsékelt nyugatbarát *Hungarian Quarterly* ajánlatát egy általános nemzetközi politikai áttekintést nyújtó, közép-európai témájú Churchill-írás megjelenítésére: „... Genfben találkoztam a budapesti *Hungarian Quarterly* kiadójával. Ennek az angolul megjelenő negyedéves folyóiratnak a célja az, hogy elősegítse a magyar-angolszász kapcsolatok fejlődését. A lapot kiadó társaság elnöke Bethlen gróf. Nagyon szeretnének öntől publikálni egy 3000 szavas cikket. A témát ön választhatja meg, de valamilyen Közép-Európát is érintő dolgot szeretnének. Egyedül azt kérik, hogy a cikk ne legyen nagyon németellenes. Ötven fontot készek fizetni érte, ami a magyar viszonyok között szokatlanul nagy összeg.”²⁸ Churchill kedvezően fogadta az ajánlatot, de ezen túl a levelekből csak annyi derült ki, hogy nem talált megfelelő írást a *Hungarian Quarterly* számára.

1937 nyarától 1939 szeptemberéig Révész a *Cooperation Press Service* élén kéthetente átlagosan harminc sajtóorgánumban jelentette meg Churchill írásait, világszerte ismertté téve ezzel a brit politikust és eszméit. Az

²⁷ *Emery Reves to Reginald Leeper. 31 May 1939.* In: Gilbert, 1997. 189.

²⁸ *Emery Reves to W. S. Churchill 20 September 1937.* In: Gilbert, 1997.63–64.

egyen szabadságát, valamint a demokratikus intézményrendszer védelmét oly fontosnak tartó Churchill nézeteivel Révész teljes mértékben azonosulni tudott. Ez megkönnyítette együttműködésüket, noha a háború éve alatt, különösen Churchill miniszterelnöki kinevezése után „Winstonnal a háborún és a fegyvereken kívül másról nem lehetett beszélni.”²⁹

A háború Révész pályafutásában is nagy változásokat hozott. 1939 szeptemberében Churchill levélben hívta fel az információs minisztérium élén álló Lord Macmillan figyelmét arra, hogy igénybe lehetne venni Révész sajtószolgálatát: „Az elmúlt több mint két évben kéthetente írtam cikkeket a világpolitikáról... A cikkeket több mint tizenhat nyelvre fordították le. Ezt a tevékenységemet most egy ideig szüneteltetnem kell, de azért írok önnek, hogy lépjen kapcsolatba egy nagyon figyelemre méltó személlyel, Mr. E. Reves-el, aki mesterien felépítette ezt az egész szervezetet. Magyarországon született, jelenleg hontalan, bár brit állampolgárságért folyamodott. Menekült státuszú és erősen náciellenes. Biztos vagyok benne, hogy nem talál alkalmasabb személyt a semleges sajtó megnyerésére, ezért kérem, hogy fogadja őt. Egyéb munkáit hamarosan befejezi és rendelkezésére fog állni. Még azt tenném hozzá, hogy üzleti tevékenysége során majdnem minden vezető angol és francia politikushoz szabad bejárása volt és legutóbb rádióadásokat szervezett az Egyesült Államokban, melyek során Mr. Eden, jómagam és számos más brit politikus is beszédet tartott...”³⁰ Macmillan fogadta Révészt, majd levelet is írt neki, amelynek másolatát Churchillnek is megküldte: „...az Információs Minisztérium használhatná az ön szolgálatait és azt a nagyon kiterjedt és hatékony intézményt, melyet ön hozott létre az újságcikkek terjesztésére a brit és a nemzetközi sajtóban. Személyesen is nagy benyomást tett rám az ön munkája... és bízom abban, hogy kölcsönösen előnyösen meg tudunk egyezni, hogy a minisztérium felhasználhassa az ön cégét az újságcikkek külföldi terjesztésére...”³¹ 1940 februárjában Révész brit állampolgársági kérelmét, jórészt illusztris támogatóinak (Winston Churchill, Anthony Eden, Clement Attlee, Samuel Hoare) köszönhetően kedvezően bírálták el. Ettől kezdve a Révész családi név Reves-re változott. A párizsi *Cooperation* iroda egészen a francia főváros német megszállásig működött, Reves emellett állást kapott az angol információs minisztériumban is. 1940

²⁹ Gilbert, 1997.13.

³⁰ *Winston S. Churchill to Lord Macmillan. 7 September 1939.* In. Gilbert, 1997. 215.

³¹ *Lord Macmillan to Emery Reves. 25 September 1939.* In. Gilbert, 1997. 217.

februárjában Churchill Lord Reith-nek, az információs minisztérium vezetőjének írott levelében Reves-t briliáns íróként jellemezte és hangsúlyozta, hogy írásaiban és tevékenységében erőteljesen képviseli a brit álláspontot. Négy hónappal később, Franciaország bukása után Alfred Duff Cooper-nek, az információs minisztérium új vezetőjének ajánlotta Reves-t, hogy segítségével épüljön ki a semleges államok közvéleményét megnyerni kívánó brit háborús propagandagépezet.³² Reves feladata tehát a semleges országok sajtójának megnyerése volt, ebben az ügyben egy hosszabb memorandumot intézett Churchillhez, amelyben felajánlotta a *Cooperation* szolgálatait, hangsúlyozva azt, hogy ebben a háborúban a propagandának legalább olyan nagy szerepe van, mint a fegyvereknek: „...Ebben a háborúban van egy új tényező, mely az első világháborúban még alig létezett... a propagandával, mint negyedik hadoszloppal, amennyiben ügyesen működtetik, számottevő eredményt lehet elérni... Nagyon veszélyes dolog azt hinni, hogy a német propaganda megbukott, mert a civilizált világ szembe fordult a náccikkal. Az a tény, hogy ezek a gengszterek világháborút robbantottak ki, továbbá hogy rákényszerítették a briteket és a franciákat erőforrásaik teljes mozgósítására, valamint legalább tizenöt európai semleges államot természeti erőforrásaik, nyersanyagaik, élelmiszerkészleteik átadására, jól mutatja a német propagandagépezet hihetetlen sikerességét.”³³

1940 júniusában Reves a francia Riviérán tartózkodott, ahol Fritz Thyssen német iparmágnás memoárjának angol nyelvű kiadásán dolgozott. A francia fővárosba éppen akkor tért vissza, amikor a németek már Párizs külvárosaiban jártak. Így már másodszor kellett menekülnie a náccik elől, ezúttal Londonba, melyet átmeneti megoldásnak tartott, mert már 1940 nyarán a brit propagandagépezet Egyesült Államokbeli felépítését tervezgette. Ezzel kapcsolatban 1940. július 9-én hivatalos felkérést is kapott a brit kormánytól, amely nem csupán az Egyesült Államokra vonatkozott, hanem az egész amerikai kontinensre. Az utazás azonban nem várt nehézségbe ütközött. 1940. szeptember 16-án Reves a londoni lakását ért bombatámadásban megsebesült, így csak a következő év februárjában érkezett meg New Yorkba, ahol immár harmadszor alapította újra a *Coope-*

³² *Emery Reves: Retrospect and Prospect*. Introduction by Richard M. Langworth, 29 February, 2009. Online: www.winstonchurchill.org/component/content/article/18-book-reviews/281-emery-reves-retrospect-and-prospect-213. június 25. (továbbiakban Langworth, 2009.)

³³ *Emery Reves to Winston S. Churchill. Memorandum, 31 January 1940*. In: Gilbert, 1997. 232–235.

ration Press Service-t, Cooperation Publishing Company néven. 1940 és 1942 között, több amerikai kiadóval is szerződve három olyan memoárt is kiadott, amelyeket korábban a nácikhoz közel álló, őket jól ismerő, de velük fokozatosan szembeforduló személyiségek írtak.³⁴ Ez a kezdeti lépés nem csupán jó antináci-propaganda volt, de az Egyesült Államokban kitűnő üzletnek is bizonyult.

Reves első önálló könyve 1942-ben *A Democratic Manifesto* címmel jelent meg és a szerző politikai hitvallásán túl az antifasiszta szövetség igazságos harcát kívánta alátámasztani és a háború utáni nemzetközi rendet a nemzetközi jog szigorú kontrollja alá rendelt föderalisztikus világkormány létrehozásával látta biztosítottnak. A kötet az 1945-ös *The Anatomy of Peace* című munka előfutárának tekinthető, noha ez utóbbi sokkal szélesebb nemzetközi visszhangot váltott ki. A *The Anatomy of Peace*-ben Reves a világkormány eszméjét a háború utáni béke megőrzése egyetlen eszközének tartotta, és ebben a tekintetben elvetette az Atlanti Chartában lefektetett, az önálló nemzetállamok, valamint a nemzeti önrendelkezés alapján álló nemzetközi rendet. 1945. október 10-én a *New York Times*-ban és más vezető amerikai napilapokban is nyílt levél jelent meg, többek között Albert Einstein és Thomas Mann aláírásával, melyben felhívták a figyelmet Reves könyvének fontosságára és aktualitására. Később Albert Einstein egy 1945. novemberi interjújában üdvözölte Reves könyvének világkormány-ötletét és egy év múlva, amikor Reves Chicagóban atomtudósokkal találkozott, egyenesen úgy fogalmazott, hogy Reves könyve nem más, mint az atombombára adott egyetlen helyes válasz. Ezek után az eladott példányszám az addigi nyolcezerről nagyon gyorsan nyolcszázezer fölé kúszott.³⁵

A háború után, 1946 januárjában Reves a floridai Miamiban találkozott Churchill-lel, akit mélységesen megrendített Reves családjának tragikus sorsa. Churchill hivatalos történetírója, Martin Gilbert szerint azonban Reves csak később, 1948 őszén közölte a brit politikussal az 1942-es újvi-

³⁴ A Reves által az Egyesült Államokban ekkor kiadott memoárok: Hermann Rauschning: *The Voice of Destruction: Hitler Speaks*. New York, 1940. Fritz Thyssen: *I Paid Hitler*. New York, Toronto, 1941. Első kiadása: Hermann Rauschning: *Hitler m'a dit*. Paris, 1939. *Between Hitler and Mussolini: Memoirs of Ernst Rüdiger prince Starhemberg*. New York, 1942.

³⁵ *Federalism in the History of Thought*. Emery Reves. Prefaced and edited by Maria Luisa Majocchi. = *The Federalist. A Political Review*. Year XXVIII, 1986, Number 2–3. 153. Online: www.thefederalist.eu. – 2013. június 25.

déki razzia és mészárlás részleteit. Reves magyar zsidó identitása önreflexióiban és pályafutása során talán leginkább a második világháború ártatlan polgári áldozatai iránt érzett őszinte részvételében érhető tetten. A brit államférfi zsidóság iránti általános rokonszenve ugyanakkor közismert volt³⁶ és ezt Churchill gyakran felhasználta személyes, anyagi boldogulására, valamint politikai karrierje építésére. Mindezt a korszak népszerű brit írója és rádióbemondója, Malcolm Muggeridge így látta naplójában: „... Egy teljesen váratlan meghívást kaptam Churchill titkárától, hogy találkozzam vele Westerhamben. Szolgálati autóban utaztam Emery Reves társaságában, aki már régóta Churchill irodalmi- és sajtóügynöke volt. Ebben a tekintetben Churchill teljesen úgy viselkedett, mint egy 18. századi angol nemes: szüksége volt egy zsidóra, aki a pénzügyeit kezeli és az ilyen esetekben ez általában sikeresen működött. Utazás közben Reves elmagyarázta, hogyan vált Churchill üzleti bizalmasává...”³⁷

Részben engedve irodalmi ügynöke rábeszélésének, Churchill ígéretet tett háborús memoárjának megírására.³⁸ Az előrehaladott korban olyannyira jellemző szentimentalizmus mellett a döntésben nagy szerepet játszott a Reves-szel fenntartott háború előtti gyümölcsöző munkakapcsolat. John Colville a memoárjában erről így vélekedett: „Különösen kedvelte azokat, akiket régóta ismert és akik hűségesen szolgálták. Nagyfokú részvétellel és rokonszenvvel viseltetett a nehézsorsú és egyszerű származású emberek iránt, ők valahogyan mindig felkeltették Churchill érdeklődését.”³⁹ Ugyanakkor a nagypolitikából átmenetileg kikerülve, Churchill újra rengeteg szabadidővel rendelkezett. Ettől kezdve, tizenkét éven át Reves állandó és szoros kapcsolatban állt Churchill-lel és nem csupán előnyös szerződéseket kötött a háborús emlékiratok kiadására,⁴⁰ folytatásos megjelentetésére és idegen nyelvű fordításaira, de véleményt nyilvánított a memoár tartalmi, szerkezeti és stilisztikai vonatkozásairól is. A nagy várako-

³⁶ Churchill és a zsidóság kapcsolatára bővebben: Martin Gilbert: *Churchill and the Jews.*, London, 2008.

³⁷ Malcolm Muggeridge: *Like it was: The diaries of Malcolm Muggeridge's.* London, 1981. 408. In. Gilbert, 1997. 311.

³⁸ *Emery Reves to Martin Gilbert: recollection. 20 January 1946.* In. Gilbert, 1997. 259–260.

³⁹ Colville, 1985. 125.

⁴⁰ Reves az Egyesült Államokban a *Houghton Mifflin, Dodd, Mead*, Kanadában a *Thomas Allen* kiadókkal kötött szerződéseket a világháborús memoárra. Erről bővebben: Langworth, 2009.

zással fogadott mű megjelenése végül elsöprő anyagi és szakmai sikert hozott szerzőjének és irodalmi ügynökének egyaránt. A Chartwell Irodalmi Alap is több millió fonttal gazdagodott, az idegen nyelvű kiadások jogát Reves vállalkozása szerezte meg.⁴¹ Noha a hat kötet valójában annak a története, hogy Churchill hogyan élte meg a háborút, a szerző írói tehetsége, az események ábrázolásának plasztikussága és drámai ereje vitathatatlan, s mindezt 1953-ban irodalmi Nobel-díjjal is elismerték. Utolsó közös irodalmi vállalkozásuk (*A History of the English-speaking Peoples*) negyedik kötetének 1958-as megjelenését követően a Churchill–Reves kapcsolat személyes barátsággá érett. Churchill 1955 áprilisában hivatalosan is visszavonult a politikától, és a következő év elején első ízben látogatta meg Reves-nek és élettársának (Wendy Russel⁴²) a francia Riviérán, a Monte Carlo melletti Roquebrune-ban lévő, La Pausa nevű villáját.⁴³ Az elkövetkező négy évből több mint egy évet, összesen mintegy négyszáz napot töltött itt, ami tizenkét látogatást jelentett. Churchill élvezte házigazdái kifogástalan vendéglátását (a nyugalmas légkör miatt a villát és a birtokot Pausaland-nak nevezte), többnyire zenét hallgatott és festett, Reves-ék pedig egyre inkább életcéljuknak tekintették híres angol vendégük szórakoztatását: „A nap nagy részét ágyban töltöm, ebédre és vacsorára kelek fel. A vendéglátóim, akik nagyszerűen ismerik a modern festészetet,

⁴¹ Nem egyszerű nyomon követni a második világháborús memoárból befolyó összegeket, mert a Chartwell Irodalmi Alapot részben az örökösödési adó elkerülése céljából hozták létre. Reves 1,65 millió font összegű szerződést kötött az Egyesült Államokbeli terjesztési jogokra, az idegen nyelvű kiadásokért és az újságokban történő folytatásos megjelentetésért 80 000 fontot (mai árfolyamon mintegy félmilliót) fizetett Churchillnek. Az azonban tény, hogy a hatkötetes mű hasznából a Churchill és a Reves családok dúsgazdaggá váltak.

⁴² Wynelle (Wendy) Russel az Egyesült Államokban a Texas állambeli Marshall városában született 1916. május 2-án. Ismert és keresett fotómodellként 1948-ban ismerkedett meg Emery Reves-el. 1964-ben Svájcban házasságot kötöttek (ez volt Wendy Russel harmadik házassága). In. Michael Granberry: Wendy Reves: 1916–2007. = *The Dallas Morning News*, March, 13, 2007. Obituaries.

⁴³ A francia Riviérán Roquebrune-Cap-Martin mellett található La Pausa nevű villa Robert Streitz tervei alapján 1928-ban épült, a francia divatvilág emblematikus alakja, Coco Chanel és akkori barátja, Hugh Grosvenor (Second Duke of Westminster) részére. Chanel a brit arisztokráciával történt szakítása (1930) után is megtartotta a villát, amely 1953-ban került Reves cégének a tulajdonába. *A History of English-speaking Peoples* című mű Disraeliről és Gladstone-ról szóló fejezeteit Churchill Reves villájában írta. Online: www.houseswithhistory.worldpress.com/2012/05/04/coco-chanel-villa-la-pausa/ – 2013. június 21.

s ismerik a műterem gyakorlatát is, Manet-ról, Monet-ról, Cézanne-ról és a többiekről beszélgetnek velem... Pompás gramofonjuk is van, amelyen állandóan Mozartot, vagy egyéb híres zeneszerzőt hallgatnak... Lényegében művészeti oktatást kapok nagyon szeretetre méltó oktatóktól.”⁴⁴ Ez még egyre súlyosbodó egészségi állapotán is segített, mindezt háziorvosa, Lord Moran is érzékelte: „... Winstont időnként jobb állapotban látjuk, mint amilyenben igazság szerint van. A Roquebrune-i Reves-házban tett látogatásai megsokszorozták erejét...”⁴⁵ 1960 ősze és 1964 nyara között összesen még hat alkalommal találkoztak, ebből háromszor a Churchill házaspár Wendyt is meghívta, általában ebédre vagy vacsorára. Reves mindvégig tartotta a kapcsolatot az immár nagybeteg Churchill-lel, 1964 júniusában utoljára látogatta meg Chartwellben. Emery Reves tizenhat évvel élte túl híres ügyfelét, munkatársát és barátját. 1981. szeptember 5-én, 77 éves korában hunyt el a svájci Montreaux-ben.⁴⁶

ÖSSZEGRZÉS

Emery Reves sajtóvállalatai, a *Cooperation Press Service*, majd a *Cooperation Publishing Company* nagy szerepet játszottak a brit és amerikai háborús erőfeszítések nemzetközi megismertetésében. Mindez jelentős hasznot hozó vállalkozásnak bizonyult, amely Churchill háborús memoárjának kiadásában tetőzött, egyaránt gazdaggá téve a szerzőt és irodalmi

⁴⁴ Mary Soames (ed.): *Speaking for Themselves: The Personal Letters of Winston and Clementine Churchill*. London, 1998. 603. Idézi: Jenkins, 2005. II. 468–469.

⁴⁵ Moran, 1966. 737.

⁴⁶ Reves 1945 után nemzetközileg is ismert és elismert műgyűjtővé vált. Roger Berthoud szerint a La Pausa villában komoly impresszionista festménygyűjtemény volt (Renoir, Cézanne, Degas), valamint antik bútorok, reneszánsz kori ékszerek, 16. századi spanyol szőnyegek. Berthoud, 1981. A nemzetközi ismertséget jelzi, hogy a világhálón több mint 129 ezer találat jelenik meg, mely nevével kapcsolatba hozható. Ezek döntő része két önálló kötetével, kisebb írásaival és műkereskedői tevékenységével kapcsolatos. A világhálóról letölthető műveinek, rövidebb beszédeinek, írásainak újabb gyűjteményes kiadása: Germain Adriaan (ed.): *Emery Reves*. Mauritius, 2011. Reves felesége 2007-ben hunyt el a franciaországi Mentonban. A család alapítványi támogatásával jött létre a virginiai Williamsburgban a *The Wendy and Emery Reves Center for International Studies at William & Mary College*. A Reves házaspár síremléke a College temetőjében található. Emery Reves műgyűjteményének egy része a Texas állambeli Dallasban, a *Dallas Museum of Art* kiállításában látható.

ügynökét. Reves tehetséges üzletember és önállóan gondolkodó, szuverén egyéniség volt, ahogyan ezt Anthony Montague Browne, Churchill személyi titkára is megállapította: „... a dolgokat nem direkt módon, hanem inkább elvi alapokon közelítette meg és az embernek az volt az érzése, hogy kiváló egyetemi professzor válhatott volna belőle.”⁴⁷ A hányatott sorsú üzletember-újságíró a személyes szabadságra és a demokratikus értékrendre épülő eszméihez mindvégig ragaszkodott. Az államférfi és a világpolgár pályafutása 1937-től sajátosan és kölcsönösen előnyösen kapcsolódott össze. Látszólag Reves-nek volt nagyobb szüksége Churchillre, de valójában éppen a háború előtti együttműködésük, közös munkájuk növelte meg mindkettőjük nemzetközi ismertségét. A sajtótevékenységből és könyvkiadásból származó üzleti haszon persze mindvégig és mindkettőjük számára fontos volt és biztos alapot teremtett, amelyre fel lehetett építeni az eszmékről, a politikáról, a nemzetközi viszonyokról nagyon hasonlóan gondolkodó brit politikus és az üzletember-újságíró különleges és eredményes együttműködését. A sikeresen működő üzleti vállalkozás, a közös elvi alapok és politikai értékrend nyomán kialakult kölcsönös bizalom Reves és Churchill között szoros személyes barátsággá érett, amelyet az együttműködés nehézségei sem feszítettek szét. Emery Reves nélkül Churchill a második világháború előtt nehezen válhatott volna nemzetközi híró, nácizmus ellenes-eszméket hirdető politikussá. 1945 után is Emery Reves-re volt szüksége ahhoz, hogy háborús memoárja igazi világsikert arathasson. Reves mindvégig tudta, hogy Churchill a brit és a nemzetközi politika első vonalához tartozik és szoros kapcsolatuk jórészt a háború előtti együttműködésüknek köszönhető. Az igazságos nemzetközi jogrend álmát dédelgető Révész Imre Emery Reves-ként Winston S. Churchill belső bizalmasai közé került, ami vagyona és írásai mellett pályafutásának talán a legnagyobb teljesítménye volt. A brit politikus mindezt értékelte és elismerte, mert hosszú élete minden szakaszában igényelte az olyan tehetséges, keményen dolgozó munkatársakat, akik hajlandóak voltak segíteni sokszínű, ellentmondásos, kudarcoktól, tévedésektől sem mentes, de kétségkívül világtörténelmi jelentőségű karrierjét.

⁴⁷ Browne, 1995. 217.

PALLAI LÁSZLÓ

„VALAHOL EURÓPÁBAN.”
NÉPESSÉGÁTRENDEZŐDÉS KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KORÁBAN

Radványi Géza 1947-ben forgatta a „Valahol Európában” című filmjét, amely rövid idő alatt nagy hazai és nemzetközi sikert aratott. A film címe már önmagában is sokat mondó. Egy a második világháború utáni általános európai jelenségre mutat rá. Ezért is érezték Európa szerte sokan nemcsak aktuálisnak, hanem sajátjuknak is a film cselekményét, melyet kiváló alkotói gárda készített.¹ Árván maradt gyermekek bandákba verődve, ott-honukat keresve csatangolnak, konfliktusba kerülve a helyi lakossággal. Közben megismerhetjük a szereplők háború okozta egyes tragédiáit. Jelzés értékű az is, hogy barangolásuk során a Marseillaise-t füttyülik. A film befejezése egyszerre tragikus és reménykeltő. Az egyik gyerek a konfliktusok során meghal, de a felnőtt főszerepet alakító Somlay Artúr szavai már az optimista jövőt sejtetik.

A második világháború alatt és az azt követő években menekülők sokasága lepte el az európai utakat, csonkacsaládok milliói kerestek menedéket, jelentős népességátrendeződés ment végbe. Gyermekek százezrei maradtak árván. Ezért is volt nagy jelentősége annak a kétoldalú gesztusnak, hogy az európai integráció elindulását jelentő francia-német „történelmi megbékélés” részeként a második világháborút követően kölcsönös gyermeküdtetési programokat hirdettek. A második világháború idején lezajlott etnikai változásoknak azonban tágabb történelmi háttere is van.

¹ A film a háború utáni állapotoknak köszönhetően szerény költségvetéssel készült. Művészeti értéke azonban kiemelkedő. A filmben statisztaként szereplő gyerekek közül számosan jelentős színészpályát futottak be. A rendező mellett olyan személyek közreműködtek a film elkészítésében, akik a következő évtizedek meghatározó alkotói lettek: pl. Makk Károly, Bacsó Péter, a Máriássy házaspár, Herskó János, az operatőr Illés György. 2000-ben, amikor újra megszavazta a filmes szakma a 12 legjobb magyar film listáját, ez az alkotás is bekerült közéjük. 1995-ben elkészült musical változata is, amelyet azóta is gyakran játsszák valamelyik budapesti vagy vidéki színházban.

Ezen események okainak magyarázata, tudományos hitelességű feltárása, forrásalapú megismerése napjainkban is komoly érzékenységeket, aktuálpolitikai indulatokat vált ki.

Egy jellegzetes kép a filmből²

A nemzeti, nemzetiségi kérdés, a nemzetállami gondolat régióink meghatározó problémája a modern nemzeteszme megjelenése, azaz a 18-19. század fordulója óta. Ez annak ellenére igaz, hogy az elmúlt bő két évszázad során Közép- és Kelet-Európában sorozatos és jelentős területi átrendeződések mentek végbe. Sem a soknemzetiségű birodalmak (Habsburg-birodalom, Török Birodalom stb.), sem a két világháború közötti kisállami rendszer, sem a második világháború után kialakult bipoláris világrend részeként megvalósult szovjet típusú berendezkedés, sem a poszt szocialista állami lét, de napjaink EU-integrációs folyamata sem tudta ezt a problémát megnyugtatóan rendezni. Nem ment végbe a nyugat-európai régióval ellentétben (a korábbi francia–német történelmi érintkezésekre, konfliktusokra gondolva) az a már említett „történelmi megbékélés”, amely megoldást jelentene a fent említett kényes kérdések megoldására. Éppen ellenkezőleg, azt tapasztaljuk, hogy számos régi, sok évtizedes események, régen élt történelmi, egyházi személyek, írók, politikai közszereplők megítélése heves aktuálpolitikai viták részévé válik, amelyek jelentősen megterhelik régióink országainak kapcsolatait. Ezek sorába tartozik a régióink-

² https://www.google.hu/search?q=valahol+eur%C3%B3pa+ban&client=firefox-a&rls=org.mozilla:hu:official&source=lnms&tbnm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi6pfqursjLAhXiHpoKHQ75B6YQ_AUICCgC&biw=1093&bih=482&dpr=1.25 letöltve: 2015. november.

ban a második világháború alatt végbement népességátrendeződés is. A közép- és kelet-európai régió társadalmainak megbékélését leginkább gátló történelmi örökségek sorában meghatározó szerepe van a 30-as évek második felének és a második világháború alatti kisebbségekkel szemben alkalmazott politikáknak. Itt elsősorban a kollektív kisebbségi jogvédelemre, a kisállami berendezkedés bukására, a kollektív bűnösség elvének alkalmazására, ill. a kisebbségekkel szemben alkalmazott tömeges megtorlásra, retorziókra és az ezektől való félelmekre kell gondolni. Ezek adják a háború alatti és utáni menekültáradat kialakulásának közvetlen okát.

Az első világháborút követően jelentős területi átrendeződések mentek végbe Közép- és Kelet-Európában. A hagyományos soknemzetiségű birodalmak felbomlottak. A helyükbe lépő új képződményeket azonban nem nevezhetjük valóságos nemzetállamoknak, hanem kisállamoknak, ill. utóállamoknak. A régió népességének kb. 25%-a kisebbségi sorban élt. Létszámában a legnagyobb a németység volt 12 millió fővel. Sajátos körülmény, hogy a Monarchia nemzetiségi politikusai az önálló államisághoz való jog felvetésénél érvrendszerként többek között az etnikai viszonyokra hivatkoztak, a konkrét határok meghúzásánál azonban erről már megfeledkeztek. Döntő volt a stratégiai, közlekedési, katonai szempontoknak való megfelelés. Ezt a tényt egyértelműen igazolja a magyarországi vasútvonalak jelenlegi elhelyezkedése.

A békerendszert megalkotó hatalmaknak szembe kellett nézniük azzal a körülménnyel, hogy a kisebbségi kérdés és a nemzetiségek jogainak nemzetközi szabályozása megoldandó probléma maradt.³ Annak rendezetlensége állandó konfliktusforrást jelenthet. Wilson amerikai elnök a felállítandó Népszövetségben látta azt a garanciát, amely nem pusztán a nemzetközi konfliktusokat képes meggátolni, hanem a kisebbségi jogvédelem hatékony intézményi garanciája is lehet. Mindkét elképzelése kudarcot vallott. Hasonlóan nem valósult meg az az elképzelése sem, hogy a népek önrendelkezési elve (az ún. wilsoni 14 pont része) alakítja ki a vitás kér-

³ A kisebbségi jogok nemzetközi garantálását a nyugati közvélemény bizonyos csoportja is – különösen az Egyesült Államokban – szükségesnek vélte. Ebben közrejátszott a törökök által az örményekkel szemben elkövetett népirtás és annak visszhangja. A török kormányzat az 1915-ben elkövetett tömeges megtorlásokat mindmáig nem hajlandó genocídiumként elismerni, ami Törökország esetleges EU-integrációs folyamatának egyik legkényesebb pontja, nem beszélve napjaink – azaz 2016 nyara – eseményeiről: pl. a török belpolitikai helyzet, a migráns kérdés kezelése stb.

dések esetén a határokat a Monarchia helyén. A többi antant hatalom az autonómia gondolatát is elutasította.

A kisebbségi jogok nemzetközi garanciájának funkcióját eredetileg a Nemzetek Szövetségének Egységokmánya rögzítette volna. Ez azonban, hasonlóan más pozitív törekvéshez hasonlóan az antant hatalmak vitáinak áldozatává vált. A kisebbségi jogvédelem általános nemzetközi szabályozása nem került bele az Egységokmányba. Ezt a kudarcot a kisebbségi jogok nemzetközi szabályozásának szükségességét felismerő politikusok és nemzetközi szervezetek más formában próbálták orvosolni. Bizonyos eredményeket sikerült is elérniük. Pozitív elemként említhető, hogy a Népszövetségbe való felvétel előfeltételeként fogalmazták meg a kisebbségvédelmi szerződések megkötését. Ezeket a követelményeket belefoglalták a legyőzött államokkal kötött békeszerződésekbe, valamint az újonnan létrejött (pl. Szerb-Horvát-Szlovén állam) soknemzetiségű országokkal, ill. az államiság előzményével már bíró, de jelentős területi gyarapodást elért (pl. Románia) országokkal aláírt egyezményekbe. A balti országokkal és más, hasonlóképpen soknemzetiségű régi-új államokkal kétoldalú szerződéseket kötöttek. A szerződések tartalma hasonló volt. Garantálni igyekezett a hátrányos helyzetű intézkedések tilalmát (pl. az állampolgárságtól való megfosztás tilalmát!), a vallásszabadságot, ill. a vallási hagyományokhoz igazodó szokások tiszteletben tartását, az önálló nyelvhasználatot, művelődési, kulturális, oktatási intézmények működtetéséhez való jogot. Ezen jogok gyakorlati érvényesülése nagyon egyenetlennek bizonyult a két világháború között. Kétségtelen pozitívuma, hogy nemzetközileg deklarálták ezeket a jogokat. A megsértésük esetén elméletben a nemzetközi jogi fórumokhoz lehetett fordulni, ami általában gyakorlati eredménnyel nem járt. Azonban a kollektív kisebbségi jogok megsértése mégis kapott bizonyos nemzetközi nyilvánosságot, ami számos esetben visszatartó erőt jelentett a többségi társadalom számára. Nem beszélve a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének máig meglévő jogtörténeti, intézménytörténeti értékeiről.⁴

A Monarchia szétesése után létrejött – már a nevében is a történetiség hiányát mutató – Csehszlovákiával a győztes nagyhatalmak 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-En-Laye-ben kötötték meg a kisebbségi

⁴ Kovács Péter: *Nemzetközi jog*. Bp., 2011. 335. (továbbiakban Kovács, 2011.)

szerződést.⁵ Az elvek szintjén a szerződés pontjai rendkívül pozitívak: „Cseh-Szlovákország kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja. Cseh-Szlovákország minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármely hitet, vallást, vagy hitvallást, nyilvánosan vagy otthonában, szabadon gyakoroljon, amennyiben ezeknek gyakorlata a közrenddel és a jó erkölcsökkel nem ellenkezik.”⁶ A szerződés számos pozitív diszkriminációt is tartalmaz: „A Cseh-Szlovák Kormánynak a hivatalos nyelv megállapítására vonatkozó intézkedését nem érintve, a nem csehnyelvű cseh-szlovák állampolgárok nyelvüknek a bíróság előtt akár szóban, akár írásban való használatára tekintetben megfelelő könnyítésekben fognak részesülni. ... Nevezetesen hasonló joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási, vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézményeket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják.”⁷

A szerződés jogilag nemzetközi garanciákat is tartalmaz: „Cseh-Szlovákország hozzájárul ahhoz, hogy amennyiben az I. és a II. fejezet rendelkezései⁸ oly személyeket érintenek, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezek a rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek és a Nemzetek Szövetségének védelme (garantie) alatt fognak állni. Ezek a rendelkezések a Nemzetek Szövetsége Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem változtathatóak meg. ... Cseh-Szlovákország hozzájárul ahhoz, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa minden egyes tagjának meg legyen a joga, hogy a Tanács figyelmét e kötelezettségek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívja és hogy a Tanács oly módon járhasson el és oly utasításokat adhasson, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hathatósaknak mutatkoznak.”⁹

Ez a nemzetközi garancia jelentős vitákat váltott ki. Azon vesztes államok, akik saját etnikai állományuk bizonyos részét elveszítették kisebbségvédelmi politikájuk nemzetközi keretét vélték benne felfedezni. A

⁵ A szövegét közli: *A kisebbségi jogok védelme*. Összeállította: Baranyai Zoltán. Bp., 1922. Hasonmás kiadás. Szeged, 2006.

⁶ Uo. 19.

⁷ Uo. 23.

⁸ A 8. és a 9. jegyzetben idézett jogok

⁹ Uo. 27.

győztes államok – adott esetben Csehszlovákia – saját belügyeikbe való beavatkozásnak értékelték a szerződés által biztosított Nemzetek Szövetségének Tanácsához való fordulást. A Nemzetek Szövetsége azonban korlátozott lehetőségekkel bírt. Önmagában kimondta hatáskörét a kisebbségek jogi védelmére, de ezen túl egyéb hatáskörrel nem bírt. Felmerültek olyan vélemények is, hogy az asszimiláció egy spontán és természetes folyamat az egységes nemzetállam kialakulásának irányába. Így az etnikai kisebbségek nemzetközi jogi védelme ezt az egységesülési folyamatot gátolná meg.¹⁰ Hasonlóan állandó politikai, jogi vita kísérte a Tanács illetékességének kérdését kisebbségi kérdésekben.

A két világháború közti csehszlovák és más – pl. román – nemzetiségi politika iránt gyakran fogalmazódtak meg nosztalgiai. A kisebbségek nemzetközi jogi helyzete valóban kedvezőbb volt. Az 1945 utáni időszakhoz képest a csehszlovák és román kormányzat módszerei is jelentősen eltértek. A nemzetközi szerződésekben biztosított jogok azonban gyakran sérültek. Az oktatási, művelődési intézmények sem működhettek olyan módon, amit a szerződések megköveteltek volna. A korabeli magyar külpolitika kisebbségvédelmi törekvései részben ezekre próbálta a nemzetközi közvélemény figyelmét felhívni. Az alapvető állampolgári- kisebbségi jogok sérülésével – jóval kisebb mértékben ugyan – a két világháború közti Csehszlovákiában is találkozni lehetett.¹¹ Nem véletlenül emeli ki a történeti kutatás, hogy a két világháború között kisebbségvédelemnek „a valóságban inkább deklaratív jellege volt”.¹² Bizonyos nyilvánosságteremtő erejét mutatja, hogy 1921 és 1939 között Közép- és Délkelet-Európából, valamint Felső-Sziléziából kb. 1050 petíciót nyújtottak be a Népszövetség Titkárságához deklarált kisebbségi jogok megsértése miatt.¹³

A harmincas évek második felére az első világháború utáni békerendezés fenntartását hivatott nemzetközi szervezetek jelentősen meggyengültek, ill. tevékenységük formálissá vált. Ez érvényes a Nemzetek Szövetségére is.

¹⁰ Búza László: *A kisebbségek jogi helyzete. a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében.* Bp., 1930. 200–201. (továbbiakban Búza, 1931.)

¹¹ Erre a jelenségre hívta fel a figyelmet: Kovács Éva: *A hontalanság ötödik éve: 1922.* Kassa. = *Medvetánc*, 1988. 4 – 1989. 1. sz. 35–48.

¹² Kessler, Wolfgang: *Die gescheiterte Integration. Die Minderheitenfrage in Ostmitteleuropa 1919-1939.* In: *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918-1939). Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten.* Herausgegeben von Hans Lemberg, Marburg, 1997. 175.

¹³ Búza, 1930. 176.

gére és a kisantra is. Ezzel párhuzamosan egyre nyíltabban fogalmazódott meg – elsősorban Németország részéről – a revízió gondolata. A német külpolitika jól látta, hogy területi, nagyhatalmi céljainak elérésére a legkedvezőbb területet a közép- és kelet-európai régió biztosítja. Törekvéseinek eléréséhez kedvező lehetőséget biztosítottak külgazdaság-politikai adottságai és a régió német kisebbsége. A kisebbségek kollektív jogainak és azok nemzetközi garanciái – amelyek eredetileg pozitív céllal fogalmazódtak meg – az agresszív külpolitikai törekvések eszközévé váltak. Hitler így fogalmazott: „Ti (a Birodalmon kívüli németek) kémkedő előőrsek lesztek. Bizonyos dolgokat elő kell készítenetek messze a frontok előtt. Az a feladatotok, hogy elleplezzétek a mi támadási előkészületeinket. ... Az én nevemben igazgatni fogjátok azokat az országokat és népeket, amelyekben most üldöznek és elnyomnak benneteket.”¹⁴ Ezek a kijelentések a németiség iránt általános ellenszenvet és gyanakvást váltottak ki.

A kényszer-mobilitás egyik sajátos oka volt a német hadigazdaság munkaerőhiányának kielégítése. Ennek mértéke folyamatosan növekedett. 1944-ben már 7,5 millió nem német dolgozott náci hadiüzemekben, természetesen nem önkéntes formában. A német munkatáborok, az ún. megsemmisítő táborok mellett a koncentrációs táborok egyik legfontosabb formái voltak, hiszen biztosították a német hadiipar működőképességét, amely csúcsát pontosan 1944-ben érte el.

A kollektív jogok és nemzetközi garanciák ezt követően hosszú időre – régióinkban mindmáig – negatív tartalmat, gyanús történelmi élményeket hordoztak magukban. Alkalmasak voltak egy állam destabilizálására, belügyeikbe való beleszólásra, majd teljes szétdarabolására. Csehszlovákia példája jól mutatta ezt a folyamatot. A régió meghatározó államát, mely a világ ipari termelőinek rangsorában a 10. helyet foglalta el a két világháború között, ütőképes hadsereggel rendelkezett, rövid idő alatt katonai erő alkalmazása nélkül szétdarabolták. Ebben a folyamatban a kisebbségi jogokra való hivatkozás is felhasználható eszköznek bizonyult. Csehszlovákia gyors szétdarabolása, Románia területi veszteségei 1940-ben sokkolta az országok akkori vezetőit és közvéleményét, valamint hosszú időre, napjainkig meghatározta viszonyulását a kisebbségekhez és jogaikhoz. Különösen érvényes volt ez a második világháború korára.

¹⁴ Idézi: R. Süle Andrea: A közép- s kelet-európai német kisebbségek kitelepítése a második világháború után. = *Medvetánc*, 1988. 4. – 1989. 1. sz. 126.

A második világháború során számos olyan megnyilatkozás, dokumentum született, amely látszólag a kisebbségek jogaival szembeni érzékenységet mutatta. Az 1941. augusztus 14-én elfogadott Atlanti Charta többek között a következőket tartalmazta: „... nem kívánnak semmiféle olyan területi változásokat, amelyek nem egyeznek meg az érdekelt népek szabadon kifejezett óhajaival. ... a náci zsarnokság végleges szétzúzása után olyan békét teremtenek, amely minden nemzet számára lehetővé teszi, hogy saját határain belül biztonságban éljen, és amely biztosítékot nyújt arra, hogy minden ember minden országban félelem és szükség nélkül élhessen.”¹⁵ A Szovjetunió 1941. szeptember 24-án nyilatkozatban csatlakozott az Atlanti Chartához, amelyben többek között a következőket fogalmazta meg: „A Szovjetunió külpolitikájában a nemzetek önrendelkezésének elve vezérelte és vezérli. A Szovjetunió államrendszerének alapját képező nemzetiségi politikájában ebből az elvből indul ki, amelynek alapja a nemzetek szuverenitásának és egyenjogúságának az elismerése. Ebből az elvből kiindulva a Szovjetunió védelmezi minden nép jogát az állami függetlenségre és országa területi sérthetetlenségére, jogát olyan társadalmi rendszer megteremtésére és olyan kormányzási forma megválasztására, amelyet az célszerűnek és szükségesnek tart, abból a célból, hogy országa gazdasági és kulturális felvirágzását biztosítsa.”¹⁶ Hasonló tartalmú dokumentumokat tudnánk még idézni, de közismert, hogy a valóságos történések egészen más irányba haladtak.

Javában zajlottak a délvidéki etnikai alapú megtorlások, amikor 1945 augusztusában a Jugoszláv Népfrent kongresszusa a következő határozatot fogadta el. „Népeink testvérisége és egysége kiterjed minden egyenjogú népünkre tekintet nélkül arra, hogy teljes egészükben vagy mint kisebbségek élnek a demokratikus föderatív Jugoszlávia határain belül.”¹⁷ Az idézett dokumentum kulcskifejezése az „egyenjogú népek” megjelölés, amelybe nem tartoznak bele a kollektív bűnösség elve alapján a náci Németországgal kollaboráló nemzetek. A kollektív kisebbségi jogokkal és általában a nemzeti kisebbségekkel szembeni gyanakvás és ellenséges ma-

¹⁵ Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Bp., 1983. 527. (továbbiakban Halmosy, 1983.)

¹⁶ Uo. 529.

¹⁷ Idézi: Balogh Sándor: A nemzeti, nemzetiségi kérdés és a kollektív felelősség Közép-Délkelet-Európában az 1940-es években. = *Múltunk*, 1990. 2. sz. 27.

gatartás dominanciája érvényesült. A háború alatt általánosan felerősödött a nemzeti érzés, a függetlenségi hagyomány, amelynek sok esetben másokkal szembeni (németellenes, magyarellenes stb.), kirekesztő tartalmával is találkozhattunk. Felerősödött a szláv összetartozás tudata, amely tovább táplálta a német- és magyarellenes érzületet. Ennek hagyománya még a háború után is tovább élt. Gomulka lengyel kommunista vezető 1947-ban így fogalmazott: „Külpolitikánk másik alapja: a szláv szolidaritás, amely nem csupán a Szovjetunióval, Jugoszláviával, Csehszlovákiával kötött és a jövőben Bulgáriával kötendő szövetségeink egyik motívuma, hanem a többi szláv néphez való gazdasági és kulturális, baráti lengyel közeledés forrása is.”¹⁸ A háború alatt a szláv népek között a németellenességet, vagy a magyarellenességet történeti érvekkel, példákkal is igyekeztek alátámasztani.¹⁹

A következmények, ill. az ezekből leszűrt helytelen tanulságok rendkívül tragikusnak bizonyultak. A második világháború alatt és azt követően a győztes államok abból a rosszul levont következtetésből indultak ki, hogy a korábbi évek tapasztalatai megmutatták, hogy csak az etnikailag homogén államok a stabilak, így ilyenek létrehozására kell törekedni. A kollektív jogok és azok bármilyen nemzetközi garanciája pedig káros egy ország stabilitása szempontjából. 1944-ben Gottwald, a csehszlovák kommunista párt vezetője a következőt nyilatkozta: „... nincs messze az a pillanat, amikor megkezdődik hazánk megtisztítása a német és a magyar áruló söpredéktől.”²⁰ Ehhez a hibás felismeréshez a nagyhatalmak is asszisztáltak. A potsdami értekezleten elfogadott nyilatkozat XIII. pontja rögzítette a közép- és kelet-európai német kisebbség kitelepítésének ütemét és mértékét. A határozat szövege tartalmaz bizonyos cinikus elemet, amikor egyszerre beszél a kitelepítések szükségességéről és az elvárt humanitárius módszerekről. „A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy egy részének Németor-

¹⁸ Uo. 31.

¹⁹ Ezt összegzi a lengyelek esetében: Wojciech Wrzesiński: *Zum Bild des Deutschen in den Augen der Polen*. In: *Menetekel. Das Gesicht des Zweiten Weltkrieges*. Herausgegeben von Peter Schönlein, Jörg Wollenberg, Jerzy Wyrozumski. Krakow-Nürnberg, 1991. 255–276.

²⁰ Idézi: A magyar kisebbség Csehszlovákiában. In: *Jelentés a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia)*. Medvetánc Könyvek. Bp., 1988. 191.

szágba történő áttelepítésére vonatkozóan intézkedéseket kell foganatosítani. Egyetértenek abban, hogy bármilyen áttelepítés történjék is, annak szervezeten és emberséges módon kell végbemennie.”²¹ Ez a nemzetközi környezet megteremtette a magyarság kollektív bűnössé nyilvánításának lehetőségét is. A következmények tragikusak voltak. Sokáig érvényesült a kisebbségekkel szembeni gyanakvás, intolerancia, hátrányos helyzetű intézkedések sokasága (pl. Beneš-dekrétumok), amelyeket a két világháború közötti kisebbségvédelmi szerződések tiltottak. Az ún. kassai kormányprogrammal kezdetét vették a „hontalanság évei”. Tömegesen veszítették el állampolgárságukat, állampolgári jogukat, vagyonbiztonságukat, alapvető emberi méltóságukat, a művelődéshez, oktatáshoz való jogukat. Az állampolgársághoz való jogot is csak 1948. október 12-én adták vissza Csehszlovákiában.

A letragikusabb következménnyel a tiszta etnikai határok kialakításának kísérlete járt. Rövid időn belül – a második világháború alatt és az azt követő években – Közép- és Kelet-Európa a sok évszázad alatt kialakult etnikai térképe gyökeresen átalakult. Oly mértékű átrendeződések mentek végbe, hogy szokás ezeket az éveket a „modernkori népvándorlás” időszakának is nevezni. Rövid idő legalább 20 millió ember állampolgársága változott meg, ennek többségét érthető módon a németiség adta. Ennek több formája is létezett. Részben a határok „mentek át” rajtuk, részben spontán módon menekültek a kollektív bűnösség alkalmazásától és a megtorlástól félve, mások az erőszakos kitelepítésnek, lakosságcserének lettek az áldozatai. Ezek a „hontalanság”, az „elhurcoltatás”, a „kitaszítottatás” évei voltak. Régióinkban ezek a kérdések, sőt azok felvetése is sokáig kényes tabutémának számítottak.²² A kisebbségekkel, azaz a háború alatt a vesztesékekkel szembeni negatív érzület belpolitikai kérdéssé is vált. Ez sajátos módon érvényes a vesztes Magyarországra is. Sokan magyarosították ekkor németesen hangzó családnevüket, nemcsak a jelenlévő szovjet csapatok által elszenvedett atrocitásoktól félve. Az alábbi korabeli fénykép is jól mutatja a háborús felelősség teljes áthárítását a magyarországi németekre.

²¹ Halmosy, 1983. 662.

²² Erre példa, hogy a felvidéki magyarság második világháború utáni hányattatást bemutató Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948.* c. műve, amely 1979-ben Bernben jelent meg először. Akkor nagy visszhangot váltott ki az a tény és jelezte a magyar politika változását a határon túli magyarsággal szemben, hogy az előszót Illyés Gyula írta.

A kitelepítés propagandája a pesti utcán²³

A „népvándorlás” résztvevőinek, áldozatainak pontos számát megbecsülni nem tudjuk. Az áldozatok, menekülők, kényszeráttelepítettek nagy száma, a hiányos adatok csak becsléseket tesznek lehetővé.²⁴ Az új határok közé való kerülést egyszerre motiválta a menekülés, a jól felfogott érdek, a megtorlástól való félelem, az ellenséges propaganda hatása, a határok változása, a kényszerűség. A történeti kutatás kevésbé hangsúlyozta a háború eseményei, a menekültek motivációi során a pszichológiai, lelki, az ellenséges propaganda által kiváltott szempontokat. A pusztítások, az emberveszteségek iszonyatos mértéke szükségszerűen magával hozta az indulatokat, a bosszú, a megtorlás érzésének eluralkodását. A katonák számára a halál élménye oly közelivé vált, hogy ez a morális fékeket gyakran

²³ https://www.google.hu/search?q=ki+a+haza%C3%A1rul%C3%B3+sv%C3%A1bokkal&espv=2&biw=1366&bih=675&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUK EwiQwKH6icbOAhVJjSwKHU7dCp4Q_AUIBygC#imgrc=wuczIWNLYaD4rM%3A
A Letöltve: 2016. augusztus.

²⁴ A továbbiakban és az alább közlendő táblázatban az alábbi kiadvány adatait vesszük alapul: *Köztes-Európa 1763–1993. (Térképgyűjtemény)*. Összeállította: Pándi Lajos. Bp., 1995. 492., 500.

teljesen kiiktatta, amit a hivatalos propaganda is tovább szított.²⁵ A német filmhíradó tudatosan és nagyon hatékonyan használta fel a szovjet csapatok által már elfoglalt területekről menekülő németek, különösen a nők „élménybeszámolóit.” Ez általános pánikot és félelmet keltett a közép- és kelet-európai németiségben, amit a kollektív bűnösség elvének folyamatos hangsúlyozása tovább erősített. A félelem mértékét jól mutatja, hogy 1945 januárjában zajlott lett a világtörténelem legnagyobb tengeri evakuálása – a Hannibál hadművelet –, amelynek során rövid idő alatt kb. 2,5 millió németet evakuáltak a Baltikumból és környékéről, gyökeresen átalakítva az évszázadokkal ezelőtt kialakult etnikai képletet.

Kép a baltikumi németek evakuálásról²⁶

²⁵ Ezt az általános németellenes hangulatot jól mutatja Ilja Ehrenburg magyar nyelven is olvasható könyve: *A Német*. Bp., 1945.

²⁶ <https://www.google.hu/search?q=unternehmen+hannibal&espv=2&biw=1366&bih=675&source=Letöltve:2016.augusztus>.

Az alábbi táblázat összegezni próbálja a háború alatt végbe ment főbb népesség átrendeződéseket. Tudva, hogy a pontos adatok közlését számos körülmény nehezíti, teljes, precíz képet sose kaphatunk. Többek között fontos az a körülmény, hogy a háború előtti és a háború utáni népszámlálási adatok esetlegesek, számos esetben megbízhatatlanok és az aktuálpolitikai helyzetnek megfelelően gyakran manipuláltak.²⁷

*Jelentősebb népességmozgások Közép- és Kelet-Európában
a II. világháború korában*

<i>Időszak</i>	<i>Létszám (kb.)</i>	<i>Honnan</i>	<i>Hova</i>
1939–1941	600 000 német	Baltikum, Nyugat-Beloruszszia, Nyugat-Ukrajna, Kelet-Galícia, Bukovina, Besszarábia stb.	Németország új határai mögé
1941–1944	784 000 német	Ua. + Olaszország, Horvátország	Ua.
1939–1940	1,7 millió lengyel, észt, lett, litván stb.	Kelet-Lengyelország, Baltikum	Szibéria
1941–1943	1,9 millió egykori szovjet állampolgár	Szovjetunió németek által megszállt területei	Nyugatra
1943–1945	7 millió német (összesített létszám)	Németek által korábban elfoglalt területek	Németország
1944–1947	5 millió német	egykori Lengyelország	német megszállási övezetekbe
1945–1949	2 millió lengyel	Szovjetunió új nyugati határai	Lengyelország új nyugati határai mentére
1945–1952	2,5 millió orosz	Szovjetunió	új szovjet területekre (pl. Kárpátalja)
1945–1949	3,4 millió német	Szudéta-vidék	német megszállási övezetek

²⁷ Erre utal az alábbi tanulmány is: Popély Gyula: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarok a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Bp., 1991.

<i>Időszak</i>	<i>Létszám (kb.)</i>	<i>Honnan</i>	<i>Hova</i>
1945–1949	1,9 millió szlovák (magyarok is!)	Szlovákia	Szudéta-vidék
1945–1946	130 ezer magyar	Szlovákia	Magyarország
1946	73 ezer szlovák	Magyarország	Szlovákia
1945–1946	206 ezer német	Magyarország	német megszállási övezetek
1944–1946	148 ezer német	Jugoszlávia	német megszállási övezetek
1944–1946	148 ezer német	Románia	német megszállási övezetek
1945–1946	157 ezer török	Bulgária	Törökország ázsiai része
1939–1948	1,1 millió zsidó	Európa	Palesztina

Az aktuálpolitikai helyzet, a történelmi tapasztalatok, negatív élmények erősen torzították a népszámláláskor összeírt tényleges kisebbségek arányát. A háborús események maguk is jelentősen bizonytalanná teszik a menekültek tényleges számának megbecsülését. A szovjet csapatok előrenyomulásával menekültek sokasága lepte el a német nagyvárosok, elsősorban pályaudvarok környékét. Ezek a helyszínek az 1945 kora tavaszi angolszász terrorbombázások célpontjaivá váltak: pl. Drezda, Magdeburg, Hamburg stb. A valóságos áldozatok számát csak jelentős szórással tudnánk megállapítani, mivel a menekültek bizonytalan száma nem mutat reális veszteséget, ha pusztán egy város háború előtti és utáni lakosságszámát hasonlítanánk össze.

A kollektív kisebbségi jogokkal szembeni gyanakvás és ellenkezés 1945 után sokáig meghatározta a kisebbségvédelem nemzetközi gyakorlatát. Maga az amerikai külpolitika is sokáig azt képviselte, hogy a személyes emberi, politikai jogok biztosítása elégséges forma a kisebbségi jogok érvényesüléséhez. A gyakorlat, különösen a mi régióinkban nem igazolta ezt a koncepciót. Mind az ENSZ keretében, mind a kiformalódó nyugat-európai integráció intézményi fejlődésében voltak és vannak bizonyos kezdeményezések, eredmények a különböző típusú kisebbségi jogok meg-

fogalmazására. Döntő előrelépést jogilag az ENSZ Közgyűlésének 1992-ben elfogadott *Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól* c. határozata hozott.²⁸

A második világháború alatti kitelepítések, tömeges migrációk számos országban évtizedes tabutémává, kényes belpolitikai, vagy nemzetközi kérdéssé vált. Régiókban a rendszerváltozások után mertek „bátrabban” hozzányúlni ehhez a kérdéshez: pl. a Beneš-dekrétumok megítélése. A Magyar Országgyűlés 2012. december 12-én határozatában január 19-ét *A magyarországi németek elhurcolásának emléknapjává* nyilvánította.²⁹ Az alábbi soproni emlékmű felavatásakor az egyik szónok a második világháború történéseinek tapasztalataikor ezt mondta: „Lám, ez van, amikor azt hisszük, hogy a cél szentesíti az eszközt...”³⁰

²⁸ Lásd erről bővebben: Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Pro Minoritate Könyvek. Bp., 1996. A határozat szövegét lásd: *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Szerkesztette: Majtényi Balázs – Vizi Balázs. Bp., 2003. 98–101.

²⁹ A teljes szöveg így szól: „1. A Magyar Országgyűlés január 19-ét, az elűzetés 1946-os kezdetének évfordulóját a magyarországi németek elhurcolásának emléknapjává nyilvánítja.

2. Az Országgyűlés

- szükségesnek tartja méltóképpen megemlékezni a II. világháború végén, valamint az azt követő időszakban - a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-i határozatának végrehajtásával - a kollektív bűnösség igaztalan vádjára és elve alapján üldöztetést, kisémmizést elszenvedő magyarországi német közösség emberi jogokat súlyosan sértő és igazságtalan elhurcolásáról;
- tisztelettel adózik mindazok előtt, akik a megaláztatások, elhurcolások áldozatai voltak, különös tekintettel azon egyházi, illetve világi személyekre, akik sokszor önként vállalták az üldöztetést és akár a halált is a rájuk bízott közösségek iránti felelősségvállalásból és szolidaritásból fakadóan;
- támogatja és szorgalmazza olyan megemlékezések szervezését, oktatási anyagok készítését, amelyek a magyarországi német közösség meghurcolásával, üldöztetésével, elűzésével kapcsolatosak.

3. Ez a határozat a közzétételét követő napon lép hatályba.”

Forrás: <http://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a12h0088>. OGY Letöltve: 2016. augusztus.

³⁰ http://archiv.evangelikus.hu/aktualis_2009-2011/201emergitur-non-submergitur-201d-2013-emlekmu-avatas-a-soproni-nemetek-kitelepitesere/?searchterm=None Letöltve: 2016. augusztus.

A soproni németek elhurcolásának emlékére felavatott szobor³¹

³¹ Az emlékművet 2010. május 15-én avatták fel. Rajta három nyelven olvasható ugyanaz a mondat. „Mergitur, non submergitur.”, azaz „Alámerül, de el nem süllyed.” Ezzel az idézettel búcsúzott híveitől és a várostól utolsó ígihirdetésében 1946-ban Ziermann Lajos evangélikus lelkész a kitelepítés előtt, utalva Lackner Kristóf 17. századi soproni polgármester híres mondatára. https://www.google.hu/search?q=al%C3%A1mer%C3%BCl+de+el+nem+s%C3%BCllyed&espv=2&biw=1366&bih=675&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjg5NDT6sXOAhVOKywkHdCACd0Q_AUIBigB#imgrc=HXVEuYqxmZdL6M%3A Letöltve: 2016. augusztus.

BÍRÓ-LUKOVICS ANIKÓ

**AZ ÁLLAMILAG PROPAGÁLT MIGRÁCIÓ,
MINT A NEMZETÁLLAMISÁG KIÉPÍTÉSÉNEK ESZKÖZE
CSEHSZLOVÁKIÁBAN 1945 UTÁN**

A II. világháborút követően Csehszlovákiában nagy méreteket öltött az országon belüli és kívüli lakóhely változtatás. Ez az állam szinte összes nemzetiségét, állampolgárát (és nem állampolgárát)¹ érintette közvetve vagy közvetlenül. Ezek egy része önkéntes, míg más része kényszerített volt, de közös jellemzője, hogy az államnak és politikusainak tevékeny szerepe volt benne. Ezek a népmozgások a németek kitelepítésével veszik kezdetüket. Ahogy a neve is utal rá, kényszer hatására történt, amit kezdeti időszakban nagy brutalitás jellemzett. 3 millió körül lehetett a kitelepítésekben érintett németek száma összesen – ide értve a szervezett transzportokat is. Ennek egyik sokáig ható következménye lett: egy nagyfokú munkaerőhiány a cseh országrészben, elsősorban a mezőgazdaság területén. Éppen ezért jobb munkafeltételeket biztosítottak, így sokáig vonzó célja is volt a munkaerő vándorlásnak. Sőt sokan véglegesen le is telepedtek, főleg azok, akik számításaikat nem találták meg Szlovákia területén nemzetiségtől, nemtől és kortól függetlenül.

Érdeemes néhány sor erejéig megvizsgálni, hogy hogyan is kezdődött és mi vezetett el addig, hogy Csehszlovákia a nem szláv kisebbségei ellen forduljon a II. világháború után. A gyökerek a müncheni egyezményig és a bécsi döntésig, illetve az oda vezető eseményekig nyúlnak vissza. A csehszlovák politikai vezetés félelme volt az egyik fő motívum: ami egyszer megtörténhetett az újra megismétlődhet, ha nem előzzük meg. Az ilyen jellegű események megakadályozásának kulcsát a határ mentén egy tömbben élő kisebbségektől való megszabadulásban látták, ugyanis a tapasztalataik azt mutatták, hogy a nagyhatalmi politikában könnyen felhasználhatók anyaországuk (értsd Csehszlovákia) ellen. Kezdetben Ed-

¹ A német és magyar nemzetiségű személyeket 1945. augusztus 2-án kelt 1945/33 számú Beneš-dekrétummal fosztották meg állampolgárságuktól.

vard Beneš és a köré csoportosult londoni emigráns kormány előrevetítette, hogy ha államuk újra létrejöhet, akár lemondanak olyan területekről, amelyeket többségében nem szlávok lakják.² Idővel a régi határhoz kezdtek ragaszkodni, sőt új területekkel is bővítették volna azt. Majd a németektől való egyoldalú megszabadulás is előtérbe került 1941-ben. Miután ezt 1943-ban elfogadták, a nagyhatalmak elkezdték szorgalmazni, hogy a magyarokat is hasonló sors várja. Ezzel a Klement Gotwald vezette moszkvai emigráns csoportok is egyetértettek,³ sőt a kassai kormányprogram megfogalmazása is az ő nevükhöz köthető.⁴ Ez azért figyelemre méltó, mert a kommunista hatalomátvétel után mégis Klement Gotwald személyéhez, és a kommunistákhoz kötik gyakran még a mai napig is a közvélekedésben a magyarság helyzetének javulását.⁵

A német és magyarellenességnek nem csak nemzeti-politikai okai voltak, hanem egyértelműen gazdaságiak is, e csoportok vagyonával akartak javítani a szlávok és a csehek társadalmi, gazdasági helyzetén.⁶ Így próbálták meg a nincsteleneket földekhez juttatni, illetve az átvonuló front ál-

² Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Pozsony, 2007. 205–210. vagy Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja, 2014. 31–32.

³ A csehek között is voltak, akik elleneztek a németek kiűzésének tervét pl. Rudolf Bechyně, Jaroslav Stránský és a Český Kurýr nevű lap köré csoportosulók. Ők főleg a világháború ideje alatt fejtették ki jelentős szerepet.

Karen Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca*. (ford. Farkas József) Online: Kalligram folyóirat archívum: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/1993/II.-evf.-1993.-januar/Csehszlovakia-igazi-arca-1945-1948>. letöltve 2016.február.

⁴ Popély Árpád: *A (Cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. t Somorja, 2006. 22.

⁵ Az interjú Takács Ferencsel. Készült: 2010.február 27-én.

⁶ A németek kiűzése után hátrahagyott vagyon és a földek szláv, főleg cseh nemzetiségűeknek való juttatása viszonylag zökkenőmentes volt, mivel a volt tulajdonosok már nem képeztek akadályt. A közvetlenül a német határ mellett fekvő Szudéta területeken a vagyon elfoglalása több esetben problémát okozott, ugyanis a volt német tulajdonosok éjjelente gyakran átjártak a határon. Akiket otthonaikban találtak, akár az életükkel is fizethettek az új vagyonért. Több ilyen esetet is elmeséltek később a deportált magyarok is pl. Karlovy Vary, Cheb környékéről. Ezekben a területeken megfigyelhető az is, hogy a németek földjeit megművelték, de házaik, lakásaik tabuvá váltak. A cseheket érintő földosztásról, belső mozgásokról a tanulmány további részében érintőlegesen kívánok csupán szót ejteni. Elsősorban Szlovákiában jelentkező, illetve a szlovákiai magyarokat érintő problémákra kívánok fókuszálni.

tal tönkretett falvak lakosait elhelyezni, továbbá a nagy építkezések során lerombolásra ítélt települések lakosait elhelyezni.⁷ Politikai presztízs lett a magyarellenesség, és egymást túllícitálva próbálták a különféle politikai pártok a magyarok vagyont felhasználni, szétosztani és e nemzetiség tagjaitól megszabadulni.⁸ Cél természetesen a minél nagyobb népszerűség és támogatottság volt. Az igazi nacionalizmus a magyarokkal szemben azután kezdett elharapózni, hogy a potsdami konferencián csupán a németek egyoldalú kitelepítését hagyják jóvá. A konferencia zárónapján jelenik meg a 1945/33-as Beneš-dekrétum, amely a németeket és a magyarokat megfosztja az állampolgárságuktól.

Paradox módon a potsdami konferencia lesz az, ami a német kisebbség helyzetében javulást hoz, mivel elvárja, hogy a németek kitelepítése szervezett legyen, és az életben maradáshoz szükséges holmikát magukkal vihessék.

A NAGY NÉPMOZGÁSOK CSEHSZLOVÁKIÁBAN

E szláv állam felkarolta a szervezett népmozgások kérdését, ami már 1945 tavaszától kezdődően a realizálódás útjára lépett. Ebben az esetben kétféle migrációt kell megkülönböztetni: azt, ami kényszer hatására következett be, ez gyakran fegyveres erők segítségét is jelentette, és azt, ami önkéntes volt, de propaganda hatására zajlott le.

Kényszerítés elsősorban a nem szláv kisebbségek, jelen esetben a németek és a magyarok mozgásában volt tetten érhető. Ide sorolható a szudétanémetek, az ún. anyások, és az „exponált” magyarok kiűzése, valamint a deportált magyarok „önkéntes” munkaszolgálatára is.

⁷ Az árvai és a lesti lakosok elhelyezésének problémáiról: Vadkerty, 2007. 160–165.

⁸ Különféle szlovák pártok gazdasági elképzeléseiről bővebben: Gaucsik István: *Le-morzsolódó kisebbség. A Csehszlovákiai magyarság jogfosztottságának gazdasági háttere. 1945–1948.* Pozsony, 2013. 112–140.

Popély Árpád: A második világháború utáni belső telepítések Dél-Szlovákiában. = *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2002. 3. sz. 29–50. Online: Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis:

<http://www.epa.oszk.hu/00000/00033/00011/popely.htm> letöltve 2016. január.

Szlovák államvezetés elképzeléseiről a magyarok tömeges kitelepítését illetően tájékoztatást ad Popély, 2014. 33–38.

Propaganda hatására a belső telepítés keretében szlovákiai szlovákok, és a más országokból érkező reemigránsoknak nevezett szlovákok (Magyarország, Jugoszlávia, Szovjetunió, Bulgária, Románia...) változtattak lakóhelyet.⁹

1945 májusában indult meg és egészen a potsdami konferenciáig (1945. július 17. – 1945. augusztus 2.) tartott a németek kiűzésének azon szakasza, amely leginkább bosszúhadjáratként értelmezhető. A szakirodalom vad kiűzésnek (csehül divoký odsun, németül wilde Vertreibung) nevezi. Ez cseh források alapján legalább 660 ezer embert érintett (a németek szerint legalább 100 ezerrel többet). Központi szervezés nélküli akció volt – bár a felső vezetők különféle fórumokon biztatták a lakosságot –, amit vad brutalitás jellemezett. Legkirívóbb esetek például a brünni halálmenet, vagy az Ústi nad Laben-i mészárlás.¹⁰

Majd még 2–2,2 millió németet telepítettek át marhavagonokban „humánus” körülmények között 1945–1946 során Németországba. (200 ezer német maradt, akik közül 60 ezer embert a cseh országrészen szórtak szét kényszerrel, 1948–49 között).¹¹ Az állam által 1948-ban indított a deportált magyaroknak szóló hetilap, a Jó Barát ezt az akciót így festi le: *„Csehszlovákia népi demokratikus kormánya elvetette a lélektelen megtorlás elvét. Kitelepítette ugyan a szudétanémeteket, de még a forradalom felhevült légkörében is megóvta őket a mélyen megalázott és kegyetlenül elnyomott cseh nép bosszújától. Háborús bűnösöket bíróság elé állította, szem előtt tartván a valóban humánus igazságszolgáltatás elvét.”*¹²

Szlovákiában a szudéta németekéhez hasonló méretű akcióra nem kerülhetett sor, többek között azért sem, mert a front nem észak-déli irányú volt, így nem magyarázhatták volna a tömeges emberáradatot a harcok

⁹ Vadkerty, 2007. 143–200.

¹⁰ Karen Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca*. (ford. Farkas József). Kalligram folyóirat archívum:

Online: 1. rész: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/1993/II.-evf.-1993.-januar/Csehszlovakia-igazi-arca-1945-1948> letöltve 2015. december. 10-én

2. rész: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/1993/II.-evf.-1993.-februar/Csehszlovakia-igazi-arca-1945-1948> letöltve. 2016. február.

¹¹ Suppan, Arnold: A szudétanémetek Prága és Bécs között. = *História*, 2002. 8. sz. 8–14. Online: [Historia adatbázis:](http://www.historia.hu/archivum/2002/0208suppan.htm)

<http://www.historia.hu/archivum/2002/0208suppan.htm> letöltve 2015. november.

¹² Jó Barát. 1948. augusztus. 11.1. évf, 3. sz. 1. vezércikk.

előli menekülésnek. Azonban a szlovákok is megtalálták a maguk mód-szereit a kisebbségek arányának csökkentésére.¹³ Első lépésként az ún. anyásokat üzték el, ők voltak azok a hivatalnokok, akik 1938. november 2-a után a visszatért Felvidékre költöztek be. Velük egy időben, 1945 tavaszán indul meg az „exponált” (bűnös) magyarok kiűzése is. Fortuna kegyeltjei kb. 20 kg-os csomagokat vihettek magukkal, a kevésbé szerencsésekkel akár az is megeshetett, hogy alsóneműben küldték át a határon.¹⁴ Motivációként egyértelműen a vagyonszerzést jelölhetjük meg, a bűnös magyarokat a betelepült szlovákok, partizánok és a helyi rendőrparancsnokok jelölték és toloncolták ki, gyakran felsőbb utasítás nélkül, vagy azt megelőzve. A magyarok¹⁵ ingó vagyona fosztogatóké lett, ingatlanait pedig többek között belső telepések kapták meg. Az exponáltként elűzött személyek pontos száma nem ismert, de a magyar Népjóléti Minisztérium adatai szerint 38 458 menekült érkezett Csehszlovákiából Magyarországra a lakosságcsere egyezmény aláírása előtt (1946. febr. 26), többségük ún. anyás lehetett.¹⁶ Popély Árpád adatai szerint 31 780 személy közülük egykori hivatalnok és családja volt,¹⁷ és a maradék 6 678 ember bűnös magyar lehetett.

A magyarok Csehországba való deportálása két lépcsőfokban valósult meg. Először 1945 őszén hurcoltak el magyar nemzetiségűeket kényszermunkára Csehországba. Ez az akció főleg felnőtt férfiakat érintett, akik elsősorban a mezőgazdasági betakarításban segédkeztek. Ez körülbelül 9 247 embert érintett.¹⁸

¹³ Többféle terv és elképzelés is született arra az esetre, ha a nagyhatalmak mégis jóváhagyják a magyarok tömeges kiűzését. Ezek olvashatók: Popély, 2014.

¹⁴ A Szlovákiából menekülők magyarországi elhelyezésükhöz, segélyezésükhöz, életkörülményeikhez támpontot nyújt: G. Jakó Mariann – Högye István: A magyar–szlovák lakosságcsere és előzményei 1945–1948. In. *Acta Atchivistica 2*. Szerk. Dobrossy István, Miskolc, 1995. 6–22.

¹⁵ Lévai járásban megesett, hogy 17 szlovák családot is megpróbáltak bűnös magyarokként átűzni a határon, de őket Magyarország nem fogadta. Ettől függetlenül ingó vagyonukból kiforgatták őket.

¹⁶ Vadkerty, 2007. 210–212.

¹⁷ Popély, 2006. 22.

¹⁸ Vadkerty Katalin: A csehszlovákiai magyarok felszámolásának terve és gyakorlata 1945–1948 között. In. *Madari za dunaj. Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945–1948 között. Szöveggyűjtemény a korszak tanulmányozásához*. Szerk. Rábai Lenke, Komárom, 2014. 5–29.

1946/47 telén kezdődött meg a második akció, amely lényegesen nagyobb szabású volt, mint az első. A 88/1945-ös Beneš dekrétum¹⁹ alapján szólították munkára a lakosságot,²⁰ bár ez nem jogosított föl karhatalmi erők használatára, valamint családok, idősek, és gyerekek áttelepítésére. Itt mégis ez történt. Gyakran rossz állapotban lévő marhavagonokban szállították el az embereket. Még a mínusz 20 fok körüli hőmérséklet és hófúvások ellenére sem szünetelt az akció. A munkásokat igénylő csehek számára is megdöbbenően sok volt a jelentkező között a gyermek, idős és a munkaképtelen. Azért volt szükség teljes családok áttelepítésére, mert ez az akció a munkaerőhiány enyhítésén kívül további célokat is szolgált: házak felszabadítása a betelepítési övezetben, asszimilálás, nyomásgyakorlás Magyarországra. Ugyanis miután kiderült, hogy Csehszlovákia kb. 90 ezer magyart akar egyoldalúan háborús bűnösnek bélyegezve átköltöztetni – szinte vagyontalanul – megtagadta a lakosságcsere lebonyolítását.

A csehszlovák hatóságok a deportálásokról így tájékoztatták a szlovák sajtón keresztül a polgárokat: *„Meg kell állapítani, hogy a munkaerő-toborzás pontosan a törvény előírásainak megfelelően zajlik, humánus és szociális módszerek alkalmazásával. A gyűjtőhelyekről a lakosokat vasúti személykocsikban szállítják a munkahelyekre, a csomagok a zárt teherkocsikban maradnak. (...) Egyes esetekben, amikor az elkerülhetetlenül szükséges, a dolgozókkal a családtagok is elmennek, elsősorban a közös háztartásban élő szülők és gyermekek. Ez ezen személyek beleegyezésével és kívánságukra történik, egyrészt, hogy a családok együtt maradjanak, másrészt pedig, hogy a család aktív kereső tagjának a gondozása alatt maradjanak. A toborzással nyert munkaerők igen előnyös munkafeltételekkel dolgoznak.”*(...)²¹

¹⁹ Dekrétumokról bővebben a teljesség igénye nélkül: *Dekréty Edvarda Beneša v povpjnovom obdobi*. Szerk. Štefan Šutaj, Prešov. 2004., *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, Szerződések*. Szerk. Szarka László, Komárom. 2005.

²⁰ Ezzel egy időben, illetve már korábban is, zajlott a szlovák nemzetiségűek önkéntesen alapuló toborzása. Csáberő a szlovákiaiainál jobb fizetés, különféle juttatások és előrelépési lehetőség volt. Ugyan ezt az akciót próbálták volna a magyarok körében is népszerűsíteni 1946 nyarán. Több tízezer magyar munkásra számítottak, munkaviszonyt, ami Szlovákiában nem volt meg, és szlávokkal egyenértékű bérezést ajánlották. Körülbelül 2 000 lehetett az önkéntes magyarok száma.

²¹ A cikket közli: Popély, 2014.

A későbbi visszaemlékezések, kortársi jelentések és levelek erőszakról, embervásárról, és gyakran kellemesnek egyáltalán nem mondható munkakörülményekről szóltak. Meg kell említeni, hogy a szállás és a munka nehézsége, és kizsákmányolás mértéke teljesen a gazda emberségétől függött. Így az életkörülmények az elviselhetőség széles skáláján mozogtak.²²

Hivatalos szlovák adatok szerint Dél-Szlovákia 17 járásának 363 községéből 9610 családot telepítettek át, ami legalább 41 666 személyt jelentett. A deportáltak 6602 lakóházat, 1149 katasztrális hold földet hagytak Szlovákiában. Popély Árpád felhívja a figyelmet arra is, hogy e számokat csak iránymutatásképpen szabad elfogadni. Ő az érintettek személyek számát 60 és 100 ezer közé teszi, korabeli magyar jelentések alapján. Például Pethő Károly katolikus lelkész egy évvel a deportálások után is legalább 60–65 ezerre becsüli a magyarok számát a cseh és morva országrészben.²³ Ezen időszakban már a csehszlovák hatóságok is elismerik egymás között, hogy jelentős volt a szökések aránya.

A kényszerközmunka az idézett dekrétum alapján maximum 1,5 év lehetett volna. Ezzel ellentétben ezek az emberek 2–2,5 évet töltöttek kint – főként béresként dolgozva – egy-egy cseh gazdánál. Változás alávett helyzetükben először 1948 tavaszán jelent meg, bár ez inkább még mindig az államnak kedvezett. 1948. március 5-én a prágai kormány határozatban mondta ki, hogy azon deportált magyar, aki kötelezi magát, hogy nem tér vissza Szlovákiába, hanem véglegesen a cseh és morva országrészekben akar letelepedni, visszakaphatja állampolgárságát. Döntésük megkönnyítésére elrendelik március 19-én a deportáltak vagyonának gyorsított elkobzását.²⁴

²² Teljesség igénye nélkül: *Hazahúzott a szülőföld(Visszaemlékezések, dokumentumok, a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953)* Szerk. Molnár Imre–Varga Kálmán, Bp., 1992., *A Szlovákiai magyarok kényszer kitelepítésének emlékezete 1945–1948.* Szerk. Szarka László, Komárom, 2003., *Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára.* Szerk. Molnár Imre – Szarka László, Komárom, 2007. *Magyar voltál! Ezért.* Szerk. Takač, Ladislav. Prešov, 2003., *Magyar Jeremiád. Visszaemlékezések, versek, dokumentumok a deportálásról, kitelepítésről, 1946–1948.* Szerk. Zalabai Zsigmond, Pozsony, 1995.

http://emlekezem.hu/szemelyes_tortenetek/kitelepites/felvideki_magyar_visszaemlekezések.html 2016.január

²³ Popély, 2014. 66–67.

²⁴ Popély, 2014. 141.

A letelepedési szándék népszerűsítésére is kiadták Prágában a *Jó Barát* című hetilapot, amely 1948. június 28-ától 1949. április 10-éig jelent meg, összesen 35 rész látott napvilágot. Feladata volt a csehországi letelepedés elősegítése, több számban is foglalkoztak a korlátozott állampolgárság adta előnyökkel. A szlovákiai vagyon konfiskálásával is megpróbálták hatni a hezitálókra. Már az első szám címlapján így írtak: „Azok akiknek kötelességük, hogy a csehországi mezőgazdaság segítségére legyenek (...) legtöbben megértéssel voltak, és a cseh és szlovák nép mellé álltak. Hasznos tevékenységük érdekében és annak elvártában, hogy továbbra is kitartanak (...) munkájukban (...) Csehszlovák köztársaság népi demokrata kormánya lehetővé tette, hogy polgári jogokhoz valamint tartós existencia alapításához szükséges eszközökhöz jussanak (...) volt szlovenszkói mezőgazdasági vagyonuk 80%-ának erejéig. Mindezen kedvezmények elérésének előfeltétel, hogy a magyar (...) személyek továbbra is csehországi helyükön maradnak. Szökési kísérletekkel ne zárja ki magát ezen előjogok adta lehetőségekből (értsd állampolgárság és 80%-os segély).”²⁵

A hetilap komoly propagandahadjáratot folytatott, főleg a letelepedésre próbálta olvasóit ösztönözni, valamint a kommunizmus szépségeit ecsetelte. Ennek ellenére fontos szerepet játszott a kint élők életében. Ez volt a legkorábbi engedélyezett magyar sajtótermék, és így évek óta először olvashattak anyanyelvükön ezek az emberek.²⁶ Már maga ez a tény az állam hozzájuk való viszonyában bekövetkezett változását sugallta. Próbáltak a hetilap munkatársai az embereknek segíteni. Különbféle hivataloknál, munkaadóknál közbenjárni a levélírók érdekében, legalábbis ezt mutattatták az olvasóiknak a szerkesztőségbe érkezett hálálkodó levelek megjelenítésével.²⁷ A hetilap a cikkein keresztül tájékoztatta a magyarokat jogaikról, járandóságaikról, az állampolgárságról, és később a visszaköltözésük menetéről is, sőt a fogékonyabbakat sportról, irodalomról, és házi praktikaikról is. Arról, hogy a segítő szándékú tevékenységük mennyire volt hatásos, nincs adat. Azonban a Földművelésügyi és Népjóléti Minisztérium, valamint a Tájékoztatásügyi Minisztérium közös kiadványaként jelent meg,

²⁵ Jó Barát 1948. június 28. 1. évf. 1. sz.

²⁶ Tudniillik még 1945-ben betiltottak minden nem szláv nyelvű újság megjelenését és külföldi behozatalát is.

²⁷ Természetesen a nézeteikkel egyet nem értő olvasói leveleket nem osztották meg a nyilvánossággal. Bibliotheca Hungarica könyvtárában található 23 olvasói levél. Közülük néhány elég kemény hangnemet is megüt, például a Deportált magyar asszony levele.

tehát, ha valóban vezette őket a segíteni akarás és nem csak a propaganda terjesztése, akkor valós felső szintű támogatás is állhatott a szerkesztőség mögött.

1948 októberében következik be a következő fordulat a deportált magyarok sorsában: hűségeskü fejében korlátlan állampolgári jogokat nyertek. Ekkor már világos volt, hogy az állampolgárokká lett emberek tovább nem tarthatóak erőszakkal munkaszolgálaton. Így 1949. január 1-től április 30-ig tartó időszakban szervezetten, vagonokkal hazaszállították őket.²⁸

A magyarok többszöri deportálása végül meghozta a kívánt eredményt: Csehszlovákia és Magyarország között létrejött a lakosságcsere egyezmény. Aláírására hosszabb konfliktusos időszak után²⁹ 1946. február 27-én került sor Budapesten.

Ez az akció 1946 februárjától 1948 decemberéig tartott. Szlovákiából kijelölt magyarok, míg Magyarországról a propaganda hatására jelentkezett szlovákok távoztak. Az egyezménynek köszönhetően a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) toborzási központokat, és akciókat szervezhetett. Több helyen is visszaéltek jogaikkal, és rémítgették a magyarországi szlovákságot. Gyakori panaszként jelent meg ellenük például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, hogy azt mondták a toborzási gyűlésen megjelenteknek, hogy ha nem mennek önként, később egy hátizsákkal fogják őket áttenni a határon. Erről a környékről gyakran jelentették, hogy többen alkoholos befolyás alatt írták alá a kérvényt, azt nem sokkal később visszavonták. Ezek a túlkapások olyan mértéket öltöttek, hogy a belügyminisztériumnak tájékoztatást kellett kiadni, hogy azon szlovákok, akik hazájukban maradnak, nem részesülnek semmilyen hátrányos megkülönböztetésben, és nem telepítik át őket később sem akaratuk ellenére.³⁰ A lakosságcsere során áttelepültek komoly lakóhely hiánnyal néztek szembe. Magyarországon azért, mert nem volt megfelelő mennyiségű és minőségű lakóház, ugyanis az eltávozók sokkal kevesebb vagyonnal rendelkeztek, mint az helyükbe jövők.³¹ Szlovákiában a problémát a párhuzamosan zajló belső és külső telepítés okozta, valamint az, hogy a hivata-

²⁸ Jó Barát 1948. december 1. 1. évf. 19. sz. Magyar nemzetiségű polgártársainkhoz című vezércikk. 1.

²⁹ „Vonatok Északnak és Délnek” *A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei*. Szerk. Szederjesi Cecília, Salgótarján, 2010.

³⁰ G. Jakó–Hőgye, 1995. 15.

³¹ Vadkerty 2007. 305.

lok nem mérték fel megfelelően a helyzetet. Sok magyarországi szlovák nem azt kapta, amit a toborzás során ígértek nekik,³² volt olyan is, aki visszazökött Magyarországra.³³

A lakosságcsere a magyar kisebbség számára a társadalomszerkezet megváltozásával is járt. A hatóságok törekedtek arra, hogy a kultúrateremtő és hordozó városi polgárságot, valamint a falusi nagy- és középbirtokosságot sújtsa.³⁴ Ezen túlmenően a belső telepítés során fontosnak tartották, hogy minden társadalmi réteg képviseltesse magát, így a távozó magyar értelmiség helyét akár a szlovák is átvehetné, így erősítve a szláv nemzettudatot, és segítve az asszimilálást.³⁵

Azonban a lakosságcsere nem csak a szlovákiai kisebbséget, hanem a magyarországi szlovákságot is negatívan érintette. A lakosságcsereig ez volt Magyarország egyik legnagyobb öntudattal rendelkező kisebbsége, amely megtartotta saját kultúráját, saját nyelvét, saját öntudatát. Ezt tette véglegesen tönkre a lakosságcsere, ugyanis pontosan a nemzetiséget megtartó elemek mentek el, vagyis az értelmiség, és a nagy nemzeti öntudattal rendelkező (főként) fiatalok.³⁶

A BELSŐ TELEPÍTÉS SZLOVÁKIA TERÜLETÉN

Önkéntes, de propaganda hatására lezajlott népmozgásnak a belső telepítések és a reemigránsok, vagy repatriánsok számítottak. A betelepítési övezet Szlovákiában azon déli magyar lakta terület járásai voltak, amelyekben az 1930-as népszámlálási adatok szerint 20%-nál magasabb volt a

³² Slovenský Národný Archív Bratislava (továbbiakban SNA-BR): Povereníctvo financií (továbbiakban Pf). 1044-es d. Különféle panaszokat, kérvényeket tartalmaz a lakáshelyzetükre vonatkozóan. Több tucat ilyen kérvény található itt, más országból származó reemigránsokra vonatkozóan is.

³³ Krupa András: Áttelepülés – visszatérés. Egy bükk-szentkereszti szlovák család kálváriája. in: „*Vonatok Északnak és Délnek*” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei Szerk. Szederjesi Cecília, Salgótarján, 2010. 176–185.

³⁴ Popély, 2006. 25.

³⁵ Vadkerty, 2007. 150.

³⁶ Bővebben Lázár György: *A magyarországi szlovákok és a lakosságcsere* <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/87-01/ch17.html#id514743> letöltve 2015. 11. 17. Vadkerty, 2007. 241.

magyarság aránya. Ez 20 déli közigazgatási egységet érintett teljes egészében, és még további öt szlovák többségű járás magyar falvait.³⁷

Már nagyon korán 1945 tavaszán megindult az állami propaganda a szlovákság körében, kezdetben különféle állami fórumokon keresztül. Többféle népszerűsítése jelent meg a belső telepítéseknek: volt, amely a magyarok kollektív bűnösségét hangsúlyozta, ezért az öntudatos szlovák érzelmű személy kötelessége³⁸ a déli területek benépesítése, a győztes, dicső szlovák kultúra terjesztése. Olyan is akadt, ami a történelmi múltra hivatkozik: „*A szlovák parasztnak és munkásnak, akiket kiszorítottak a gazdag déli területekről és századokon keresztül a hegyek között elnyomtak, meg kell ismét kapnia ezeket a régi szlovák területeket és lehetőséget a rendes emberi élethez.*”³⁹ „*Dél-Szlovákia gazdag és termékeny földjét, amelyről a magyar grófok és feudális urak a hegyek közé szorították a szlovák parasztot, ismét vissza kell adni a szlovák parasztságnak.*”⁴⁰

Más propaganda-szöveg a déli területek gazdagságát hangsúlyozta a toborzási beszédekben, amikor paradicsomi állapotokról, szinte munka nélkül termőföldekről szólt. Ezen kívül jól felszerelt háborús bűnösöktől elvett gazdaságokat ígértek a jelentkezőknek.⁴¹ Továbbá minden anyagi és erkölcsi támogatást megígértek a letelepülni vágyóknak.

A belső telepések négy csoportja különböztethető meg Vadkerty Katalin műve alapján: partizánok, kolonisták, árvai és lesti lakosok, valamint a reemigránsok vagy repatriánsok. Mindegyik csoportra, de főleg az első kettőre kimondottan jellemző, hogy maguknak követelték a helyben maradt és az elkobzás alá (még) nem esett magyarok vagyonát. Sürgették kitelepítésüket, és gyakran ellenséget láttak bennük. Ezt különféle fórumokon hangoztatták is, akár szóban, akár írásban is.

³⁷ Popély, 2002. Online: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00033/00011/popely.htm> letöltve 2016. január.

³⁸ Erre utal Vadkerty Katalin azon észrevétele is, hogy a szlovák kolonisták kérvényeikben szinte mindig feltüntették, hogy „Mivel nemzethű szlovák vagyok, jogot formálok földbirtokra a visszatért területeken.” Vadkerty, 2007. 145.

³⁹ Izsák Lajos: Felvidéki magyarság jogfosztása és kényszer kitelepítése. In. *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára.* Szerk. Molnár Imre–Szarka László, Komárom, 2007. 33.

⁴⁰ Izsák Lajos uo.

⁴¹ Vadkerty Katalin Belső telepítés Szlovákiában (1945–1949). In. *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára.* Szerk. Molnár Imre–Szarka László, Komárom, 2007. 43.

A partizánok voltak azok, akik a vérüket (némelyek csak az élelmüket) adták a hazáért, nekik mindenből a legjobb és a legtöbb jár. Saját érdekvédelmi szervezettel rendelkeztek. Ez a Szlovák Partizánok Szövetsége volt. A hivatalok letelepítésüket és jogaik védelmét kiemelten kezelték. Összetartóak, agresszívek a helyi szlováksággal és hivatalokkal szemben is. Ellenszenvük középpontjában az érdekeiket, kívánságaikat nem teljesítő komisszárok és rendőrök álltak. Őket rendszeresen irredentizmussal vádolták. Szinte már paranoiások volt a magyarokkal szemben: mindenhol összeesküvőket és szabotázs akciókat láttak. Általában szegényebb társadalmi rétegből kerültek ki. Többségében elégedetlenek voltak a számukra kiutalt birtokokkal, amihez a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal révén jutottak. Gyakran megkerülték a telepítésüket végző hatóságot a Partizán Szövetség segítségével, és egyenesen a Megbízottak Testületéhez fordultak egy-egy már másoknak fenntartott nagybirtok megszerzése érdekében pl. karvai határban lévő Lang- és Szarvasi birokok esetében is.⁴²

A kolonista olyan személy lehetett, aki már betöltötte 18. életévét és (elvieken) önállóan tudott gazdálkodni. Egy részük földönfutó volt, akinek semmije se maradt a harcok után. Gyakran az UNRA segélyekből kaptak ruhát is. Azonban voltak közöttük olyanok is, akiket kimondottan gazdasági érdekek vezéreltek, és mindent megtettek a körülményeik még jobbá tételére, minden lehetőséget kihasználtak, amit az állam biztosított pl. kedvezményes hitelek építkezésre, vissza nem térítendő támogatás földművelésre stb. Az állam szerveihez eljuttatott követeléseik és kéréseik azonban nemcsak gazdasági, hanem kulturális, vallási és közösségi jellegűek is voltak. Kérték saját, szlovák iskolák létrehozását,⁴³ szlovák tanítókat, lelkészeket is, új vagy jobb bekötő utakat, jobb áramellátást, napi postaszolgálatot stb.

A kolonistákon belül két csoportot kell elkülöníteni. Az elsőbe tartoztak azok, akik 1919-es földreform keretén belül zajló kolonizációs folyamat során telepedtek le Dél-Szlovákiában. Ők általában mezőgazdasághoz értő csehek- és morvák voltak. Általában egy-egy magyar település mellett önálló kolóniákon éltek, és nem a magyarokkal vegyesen. A bécsi

⁴² Vadkerty, 2007. 150–160.

⁴³ Ebben az időszakban a törvényi keretek csak az állam nyelvén való oktatást tették lehetővé. Így az ilyen jellegű kérés furcsán hathat. Megvizsgálásuk érdekes kérdéseket, akár vélt, vagy valós sérelmeket is felvethet.

döntést követően önként távoztak, vagy elűzték őket.⁴⁴ Szlovák hivatalok kimondottan akadályozták visszatérésüket 1945 után, hogy földjeiket szlovákok között oszthassák szét.⁴⁵ A másik csoportot a belső telepítés keretén belül 1945 után érkező szlovák, esetleg ruszin személyek, családok alkották. Jellemző volt rájuk, főleg a korai időkben, hogy egy-egy településre Szlovákia különféle vidékeiről jöttek, vallásilag, kulturálisan különböztek egymástól. Így nem tudták hatékonyan megvédeni érdekeiket, nem volt egységtudatuk. Ezért született meg később az ikresítés, amit korábban már használtak a lakosságcsere és a Csehszországba való deportálás során. Ennek lényege jelen esetben az volt, hogy hasonló kultúrájú, vallású személyek kerüljenek egy-egy régióba, településre. Ezzel is a magyarságba való beolvadásukat akarták hosszú távon megakadályozni.

Az árvai és lesti lakosok a belső telepéseken belül azért kerülhettek külön kategóriába, mivel náluk szülőföldjük elhagyása nem feltétlenül volt önkéntes. Településeiket lerombolásra ítélték még az első Szlovák Köztársaság ideje alatt megkezdett nagyszabású építkezések során, és az új Csehszlovák állam ezeket folytatta. Így otthonaik elhagyására kényszerültek, mivel sem a duzzasztógát mélyén, sem a katonai gyakorlótér közepén nem élhettek. Egy részük szívesen vállalta, hogy magyar-lakta területre költözik, elsősorban a Csallóközbe, mivel gazdag vidéknek tartották, és így jobb életet reméltek ott. Más részük hallani se akart arról, hogy magyar-lakta területeken éljen, őket általában kitelepített németek helyére irányították. Mások követelték az államtól, hogy építsen számukra új lakásokat.⁴⁶

Reemigránsok azok, kik külföldről tértek haza, főleg Európa más államaiból, általában valamelyik ősük származott el a történelmi Magyar Királyság területéről,⁴⁷ főleg a török idők után. Romániából, Lengyelországból, Bulgáriából, Kárpátaljáról és Magyarországról érkeztek, de volt olyan is, aki az USA-ból vagy Dél Amerikából tért haza. Őket a propaganda különféle eszközeivel győzték meg. A romániai szlovákság esetében olyan felelőtlen ígéretek is elhangoztak, amelyből az érintettek azt szűrték le,

⁴⁴ Letelepítésükről, életmódjukról, iskoláikról, elűzésükről ad mélyreható ismereteket: Simon Attila: *Telepések és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja. 2009.

⁴⁵ Erről bővebben: Popély 2002. Online: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00033/00011/popely.htm> letöltve 2016. január.

⁴⁶ Elhelyezésükről, problémáikról bővebben: Vadkerty, 2007. Pozsony, 160–165.

⁴⁷ Lengyelországból, és Kárpátaljáról érkezettek kivételt képeznek.

hogy nekik Szlovákiában minden ingyen jár. Így dolgozni nem akartak és ha valamiért fizetniük kellett volna, fel voltak háborodva. A repatriánsok általában eredeti lakhelyükön a szegényebb réteget képviselték. Megfigyelhető, hogy közülük többen később a szudéta területeken találják meg a boldogulásukat.⁴⁸ A reemigránsok esetében csak a Magyarországról érkezőket védtek nemzetközi szerződésben lefektetett szabályok. A többi esetben minden költséget a Csehszlovák állam állt, így a szállítását és a kárpótlását is. Ugyanis a hátrahagyott ingatlanokért járó állami ellenszolgáltatást nem garantálta semmi, és a kiköltözők ilyen jellegű kérvényeit rendre el is utasították.

A hivatalok egy dolgot azonban nem említettek a „Paradicsomba” vágyóknak: kevesebb lakható ingatlan van, mint amennyi személyt be akarnak telepíteni. Kezdetben nem jelentett problémát, így a korán jövők viszonylag jól jártak. A későbbiekben azonban, ahogyan a földek és a házak egyre jobban fogytak, kényszermegoldások születtek: egy-egy nagyobb házat több család lakott, ideiglenes faházakat építettek. Később pedig még nagyobb lett a gond. Elkezdtek a telepeseket még Szlovákiában tartózko-

⁴⁸ 2012 októberében volt szerencsém Karlovy Varyban 4 olyan személlyel interjút készítenem, akik reemigráció következtében kerültek Csehszlovákiába. Közös jellemzőjük, hogy mindannyian Magyarországon születtek, bár még kisgyermekek voltak, amikor átköltöztek. Három személy a Pilisből származott, egy pedig Békéscsabáról. Egy interjú magyarul készült egy testvérpárral, a többi csehül. Mindannyian ismerték egymást gyermekkorukból, mivel egy faluban Otoviceben laktak. Időben, a testvérpáron kívül, külön-külön készültek az interjúk. Egyikőjük meg is jegyezte, hogy a korban igazi magyar falu volt, mert mindenki magyar volt (értd. reemigráns, vagy szlovákiai magyar). A testvérpár említette, hogy ők kezdetben Szlovákiában éltek, ahol még szlovák nyelvtanfolyamon is részt vettek. Az egész családjuk, szülei és édesapja 3 testvére valamint annak családja együtt költöztek az előbb említett településre. Elmondták, hogy apai ágról a nagymamájuk morva, nagyapjuk szlovák volt, akik még az OMM idején születtek. Az ő gyerekeik már a trianoni Magyarország állampolgárai voltak (vagyis az apa). A második világháború után azért költözött át az egész család, mert részt kellett venniük Csehszlovákia építésében. Ez a korabeli CSÁB tipikus propagandája, némely területen úgy adták elő, hogy a családok kényszernek érzékké és ne lehetőséggé.

Az interjúalanyok gyerekeik kivétel nélkül cseh anyanyelvűek, ők maguk is ezen a nyelven végezték iskoláikat, sőt a napi érintkezés nyelve is ez náluk. Érdekes volt a Magyarországhoz fűződő viszonyuk: egy kivétellel mindegyikükre jellemző volt, hogy ha tehetette, rendszeresen látogatott Magyarországra családjával, gyermekeivel. Pozitív kötődés jellemezte őket, az előbb említett testvérpárt kimondottan. Mivel csupán 4 interjúról van szó, reprezentatívnak nem minősíthető, de mindenképpen elgondolkodtató a repatriánsokra vonatkozóan.

dó, de kiutasításra váró magyarok házába költöztetni. Így kialakult egy elég komoly konfliktusgóc is. Sok betelepített kezdett tiltakozni a helyzet ellen.⁴⁹ Így ezután alkalmazzák a bizalmiak jogi státuszát, akik a Csehországba deportált magyarok házait kapták meg, de mivel ezek többségében nem voltak elkobozva, így tulajdonjogot nem nyertek rá, csak üzemeltetőit. 2340 bizalmi család közül 1703 a kényszerközmunkások vagyonaiból kapott házat és 3884 hektár földet, amit más forrásból kiegészítettek 5829 hektárra.⁵⁰ A terv az volt, hogy a magyarokat véglegesen Csehországban tartják, és ott kapnak majd pénzbeli kárpótlást a Szlovákiában hagyott birtokok 80%-áért,⁵¹ de ez a szándék 1949-re megbukott a deportáltak állampolgárságának visszaadásával, és Szlovákiába való szervezett hazatérésükkel.⁵²

Komoly gondot jelentett a belső telepesek gazdálkodása is, ugyanis ők hegyi állattartó gazdálkodáshoz voltak szokva, és a síkvidéki növénytermesztés merőben idegen volt számukra. Igaz a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal megpróbálta a problémát orvosolni különféle gyorstalpalókkal, de a siker nem volt átütő. Gyakran előfordult, főleg a szegényebb, elmaradottabb kolonistáknál, reemigránsoknál, hogy a vetőmagot télen megették, így nem tudtak vetni, az anyakocát vemhesen levágták stb.⁵³

Vadkery Katalin rámutatott egy kutatásra alkalmas témára is: a kolonisták tömeges feljelentéseire. Ezek jogállásuktól különböző személyektől más-más indítatásúak voltak. Partizánok: gazdasági érdek, gyakran a hivatalok szlovák vezetőit is beperelték, mindenféle mondvacsinált ürügyekkel a haszonlesés okán. A kolonistákat egyrészt gazdasági érdekek vezették, másrészt a félelem, kisebbségi érzések, amik főleg azután erősödtek meg, hogy a magyarok visszakapták állampolgárságukat, így már ők is (ti. a magyarok) önérzetesebben léphettek fel polgártársaik el-

⁴⁹ Vadkerty, 2007. 165–171.

⁵⁰ Popély, 2014. 74.

⁵¹ Ezt a Jó Barát című hetilapban is megjelenik pénzsegély segély címén. Többször is felbukkan pl. 1948. augusztus. 4. 2. sz. 4. o, 1948. szeptember 1. 6. sz. 4.

⁵² Ekkor még megpróbálkozik a szlovák vezetés a Dél-akcióval, mely keretében újabb magyarokat szállítottak volna ki a cseh országrészbe, de most osztály alapon. Vagyonukat elkobozták, őket szétszórták Szlovákiai németek által hátrahagyott területeken. Bővebben Štefan Šutaj: *Nútné Presídlovanie Madarov do Ciech*. Prešov, 2005.

⁵³ Vadkerty, 2007. 178.

len. A reemigránsoknál pedig a hivatalok felelőtlen ígéretései is nagy szerepet játszhattak.⁵⁴

Popély Árpád a telepesek számát M. Faltan Földművelésügyi és Földreform Megbízotti hivatal munkatársának 1949 januárjában született jelentésre alapozva a következőképpen adja meg: 281 községbe, amiből 263 magyar volt, 5011 család összesen 23 007 szlovák érkezett.⁵⁵ Összesen 1881 házat és 44 822 hektár földet kaptak a németek és magyarok elkobzott javaiból. Tényleges számuk meghatározhatatlan, mivel róluk vezetett nyilvántartás nem tartalmazta a beköltő szlovák értelmiségieket és hivatalnok réteget, továbbá az ipari munkásság létszámát sem. Ezen kívül a vagyoni felmérés során nem számított belső telepesnek azon szlovák egyén és családja sem, akiknek eredeti lakóhelye a betelepítési övezetben volt, és azon belül változtattak helyet, vagy kaptak földet. 12 274 család ilyen család kapott dél-Szlovákia 252 községében 706 házat és 26 785 hektár földet.⁵⁶

A telepesek helyzetében az 1948-as év, az állampolgárság visszaadásának ideje, és az 1949-es év, a deportáltak visszatérése vízvázasztónak bizonyult. Főként a bizalmiak helyzete romlott, ugyanis a magyarok nem akartak elfogadni cserebirtokot, hanem a sajátjukat követelték vissza, így a bizalminak gyakran menni kellett.⁵⁷

Az állam megkezdte a kolonistái érdekében a nagyszabású lakásépítési terveit, a Nyitra akciót: 95%-os támogatással építettek házakat, a maradékot hitelből fedezték. Ezek jellemzője, hogy birtok is tartozott hozzá, és az állam szerződésben kötötte ki, hogy 1965-ig nem adják el őket, ennek ellenére 1960-ban már 400-an kérték, hogy elköltözhessenek. Az ONCSA házak⁵⁸ rendbetétele, és felújítsa is ekkor gyorsul fel.⁵⁹

A belső telepítési akció sikerét nagyban befolyásolta a nyelvhatár közelsége. Bizonyos területeken radikális változások következtek be pl. Po-

⁵⁴ Vadkerty, 2007. 184–190.

⁵⁵ Popély, 2002, Online: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00033/00011/popely.htm> letöltve 2016. január.

⁵⁶ Popély, 2014. 109–110.

⁵⁷ A bizalmiak tömeges megindulására panaszkodnak több településen is. Erre utalnak különféle jelentések. Például a dunaszerdahelyi járásra vonatkozóan több dokumentumban is megemlítik. SNA–BR. PF. 1040d. okr. Dun. Streda.

⁵⁸ Országos Nép- és Családvédelmi Alap által épített házak.

⁵⁹ Vadkerty, 2007. 195.

zsony és Kassa esetében, néhol pedig alig volt érezhető a változás. Kocsis Károly szerint 1945 és 1950 között Szlovákia déli betelepítési övezetébe, Pozsony és Kassa városát is számítva 236 000 bel- és külföldi szlovákot telepítettek le, közülük legalább 142 ezret az egykori visszatért felvidék területeire, 80 ezret Pozsonyba, további 14 ezret az egykori német falvakba.⁶⁰ Ezt a becslést elfogadva általánosítva elmondható, hogy 4 magyarra jutott legalább egy beköltöztetett szlovák.

A belső telepítés nem váltotta be teljes mértékben a hozzá fűzött reményeket, azonban a lakosságcserével együtt hozzájárult ahhoz, hogy a szlovák-magyar nyelvhatár délebbre tolódott ki, valamint szlovák nyelvszigetek alakultak ki.⁶¹

A KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTEL ÉS A KISEBBSÉGPOLITIKA VÁLTOZÁSA?

Az 1948 februárjában lezajlott kommunista hatalomátvétel nem járt a magyarok helyzetének azonnali javulásával, bár a mai közvélekedés gyakran feltételezi. Ahogy fent említettük, a kisebbség-ellenesség politikai hovatartozás nélküli volt, vagyis a kommunistákat is érintette. A nemzetiségi megkülönböztetés továbbra is látványos volt, pl. az 1948-as májusi választásokon.⁶² A változás csírái 1948 nyarán kezdtek megjelenni. Ezt több tényező együttállása okozta:

1. Világosság vált, hogy a magyar lakosság egy része a szülőföldjén maradhat, így sorsukat rendezni kell.
2. A szovjet politikában is változás állt be, az addigi elnéző magatartás helyett szorgalmazni kezdték a megbékélést.⁶³
3. Valószínűleg ekkorra ért be a magyar politikai vezetés tevékenysége is a határon túli, többek között csehszlovákiai magyarok érdekében.⁶⁴

⁶⁰ Popély, 2014. 110.

⁶¹ Popély, 2006. 25.

⁶² Magyarok nem vehettek részt, csak azok, akik előzőleg magukat szlováknak vallották, vagyis a reszlovakizáltak.

⁶³ Popély, 2006. 26, 73.

⁶⁴ Sipos Péter: Rákosi Mátyás és a szomszédos országok magyarságának ügyei 1945–1949. = *Világosság*, 1992. 8–9. sz. 711–719.

A magyarok hűségeskü fejében megkaphatták az állampolgárságot 1948. október 25-étől kezdődően, majd megjelenhetett az első hetilap az Új Szó, létrejött a Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok). Ez csak és kizárólag kultúregyesület lehetett, kimondottan akadályozták, hogy esetleg a magyarok érdekvédelmét is felvállalhasa. Majd megnyílt a lehetőség, hogy a szlovák elemi iskoláknak magyar tagozatai is létesülhessenek. Az önálló magyar iskolák 1950-től nyithatták meg kapuikat.⁶⁵

Miután a magyarok helyzete többé-kevésbé rendeződött, az állam elvárta tőlük, hogy a múlt sérelmeit ne tárják széleskörű nyilvánosság elé, vagyis a magyar nyomtatott sajtóban helye nem lehetett az ilyen jellegű írásoknak. Fábry Zoltán hívta fel erre a figyelmet Vándor József pozsonyi magyar konzulnak írt levelében.⁶⁶ Ez is volt az egyik oka, hogy csupán külső munkatársként vett részt az Új Szó működésében.

Igazi nagy fordulópontnak ígérkezett a magyar kisebbség számára a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottság Elnökségének 1950. január 6-i ülése. Ez a burzsoá kommunizmus elleni leszámolás előjátékának is tekinthető. Itt Lőrincz Gyula és Fábry István által benyújtott elaborátum alapján született meg egy 26 pontból álló határozatsomag a magyar kisebbség helyzetének javítására. Ezekben szerepelt a vagyonek Kobzás megszüntetése, az állampolgárság gyorsított megadása, a nemzeti bizottságok magyarokkal való feltöltése, a reszlovakizáltak Csemadok tagságának lehetővé tétele, az Új Szó példányszámának növelése, a hazatért deportáltak megfelelő elhelyezése és kártérítése stb. A kisebbségeknek azonban ilyen jellegű felkarolása tisztavirág életűnek bizonyult, az évek előrehaladtával egyre kevéssé érdeklődtek állami szinten problémáik iránt.⁶⁷ Az említett pontok közül több is megvalósult az 1950-es évek folyamán, még ha nem is az eredeti elképzelések szerint. Az egyik ilyen volt a deportáltak elhelyezésének és a kártérítés helyett kárpótlásának kérdése. 1950. augusztus 25-én megjelent a Megbízottak Testületének 6.669/1950-I/1. számú rendelete. Ez tartalmazta a deportált magyaroknak nyújtandó kárpótlást, és ügyeik rendezésének irányvonalát. Első lépésként a lakás- és földkérdés megoldását szorgalmazták.⁶⁸ Az eredetivel megegyező méretű cserebir-

⁶⁵ Popély 2006. 18–19.

⁶⁶ Popély, 2006. 118.

⁶⁷ Popély, 2006. 176.

⁶⁸ Reemigránsok lakáskérdésével is ugyan ebben az időszakban foglalkoztak. Kissé olyan benyomást kelt az ügy, mintha valamilyen módon sikerült volna a hivataloknak összekapcsolni őket.

tokok felajánlását rendelik el a földreform földjeiből, és az egyezményes földekből, ha a „toborzott” nem kaphatja vissza eredeti birtokát, és hajlandó legalább egy hektárral belépni a Szövetkezetbe.⁶⁹ Ebből is látszik, hogy a kommunista állam rögtön hasznot is akar húzni a jóságából. Mivel tudták, hogy magyarlakta területeken kicsi volt a hajlandóság a szövetkezetesítésre. Az éllovasok egyértelműen a belső telepesek voltak. Féltek is a hatóságok, hogy távozásukkal a megkezdett munka kárba vész, ugyanis ebben az időszakban is megfigyelhető a telepesek tömeges távozása.⁷⁰ Egyenlőre nem ismertek a cserebirtokok elfogadási hajlandóságának paraméterei, sem a távozó belső telepesek jegyzéke. Bár utalás van rá, hogy magyarok nem mutattak érdeklődést a felajánlott új birtokok iránt. Azokon a területeken, ahol nagy volt a lakásínség pl. dunaszerdahelyi járásban, lehetőséget adtak arra, hogy új építésű házakat kaphassanak,⁷¹ ennek feltárása további kutatásokat igényelne.

Második lépésként az élő leltár ügyét kívánták rendezni. Ez elsősorban szarvasmarhákat, lovakat, ritka esetben sertést jelentett. Elviekben gondosan összeírták és leltárba vették a deportálás miatt hátra maradt élő és holt leltárt, de gyakorlatilag ez kevés helyen történt meg. Az új tulajdonosnak, vagyis a belső telepesnek ki kellett volna fizetnie az állatok árát, de ez sok esetben nem valósult meg, pedig akár részletfizetés is lehetséges volt.⁷² Már maga a rendelet is utal arra, hogy gyakori volt, hogy a földművelések megsegítése miatt jutányos áron kínált állatállományt spekulánsok vették meg. Ebben az esetben elrendelték, hogy az állatot vissza kell adni az eredeti tulajdonosnak, illetve, ha ez nem lehetséges, akkor a pénzt, a meghatározott értéket kellett volna kifizetni.

A kormány becslései alapján a deportáltak által hátrahagyott állatállományának értéke 21 000 000 csehszlovák korona (Kčss) volt. Az érték kifizetett letét viszont ennek a töredéke volt, 6 000 000 korona.⁷³ Ezek a követelések szinte behajthatatlanok maradtak. Igaz elrendelték, hogy a községházán, városházán szembesítsék a feleket, és ha a meghatározott időn belül nem fizet az új tulajdonos, bíróság elé idézendő, s a jóság visszakerül eredeti tulajdonosához. Azonban ilyen esetekben gyakran elő-

⁶⁹ SNA-BR. PF. 1040.d. 6669/1950-I/1. számú rendelet szöveghű másolata.

⁷⁰ SNA-BR. PF. 1040.d. okr. Dun. Streda. Úradny Záznam. Vec: Sv. Michal n/o. likvidovanie žiadosti náboristov. 1951. 02. 28.

⁷¹ SNA-Br. Pf. 1040. d. Okres Dunajská Sterda. Zápisnica. 3. okt.1950.

⁷² Vadkerty, 2007.113–119.

⁷³ SNA-BR. PF 1403 d. a 6.669/1950-I/1 számú rendelet tervezete, bővített változat.

fordult, hogy az éj leple alatt a szlovák család az értéket jelentő vagyont magával vitte és ismeretlen helyre távozott.⁷⁴ Így a követelés behajthatatlan maradt.

16 000 000 Kčs volt az az összeg, amit a toborzottak állatállományának kárpótlására felhasználhattak. További 2 000 000 koronát szántak állat vásárlására azok számára, akiknek leltára eltűnt, vagy elkobozták. Családonként egy tehenet, vagy két fiatal állatot jelöltek kiadhatónak. Ezt ugyanúgy külön kellett kérvényezni, mint a kárpótlást magát. Nem járt automatikusan.

A harmadik pont rendelkezett a lakberendezési tárgyakért nyújtandó kárpótlásról. Itt jelzik, hogy a tárgyak irányadó értékét az Ipari és Kereskedelmi megbízott határozza meg.

Közel fél évvel később, 1951. február 21-én már kérték az előbb említett rendelkezés módosítását.⁷⁵ Az akció ellenőrzése után kiderült, hogy sokkal több kérvény van, mint ahogy az eredetileg látszott, ugyanis azt a legkülönbözőbb jogcímenek adták be, és nem egységes formában, ahogy kellett volna. Utaltak rá, hogy a toborzás nem volt megfelelően megvalósítva, ezért sok leltár eltűnt, vagy még a leltárba vétel előtt eltulajdonították egyes részeit. Ezért is kérik, hogy a kárpótlást átalányként sávosan emelkedő formában adják meg, ugyanis a kérvényezett összegek messze meghaladják az előírányzott pénzmennyiséget.

Az átalányt következőképpen határozták meg a holt leltár esetében:⁷⁶

Feltüntetett kár értéke (Kčs)	Kárpótlás mértéke (Kčs)
0– 3 500	Teljes összeg
3 500–12 000	3 500
12 000–25 000	5 000
25 000–50 000	6 500
50 000-től	8 000

⁷⁴ SNA–BR. PF. 1040. okr. Dun. Streda. Úradny Záznam. Vec: Sv. Michal n/o. likvidovanie žiadosti náboristov. 1951.2.28.

⁷⁵ SNA–BR PF 1040.d. C-leg.-41/1Dov.-1950. számú irat. kelt. 1951. február 21. Bratislava.

⁷⁶ Vadkerty, 2007. 117.

1952-ben a lakberendezési tárgyakért összesen 15 364 330 Kcs-t utaltak ki 3511 személy részesült számára.⁷⁷ Vadkerty Katalin adatai szerint 1951-es évben is hasonló nagyságrendű juttatások voltak.⁷⁸

A kárpótlások messze alulmúlták a deportáltak által elszenvedett károkat. Már a hivatali meghatározás is legalább 21 millióra becsüli az állatállomány értékét 1947-re vonatkozóan, azonban ez 1950-ben már 61 milliót ért. Állatok kárpótlásra ennek ellenére csak 16 000 000 számoltak. Még 10 000 000 gondoltak a berendezési tárgyakért. Kezdetben 1000 kérvényező családdal számoltak,⁷⁹ de ez legalább a hétszeresére emelkedett, viszont a támogatás ugyan akkora maradt.⁸⁰

A deportálások következtében többen voltak, akik szinte mindenüket elveszítették. Házukat leélték a betelepültek, előfordult, hogy csak a falak álltak, amikor hazatértek,⁸¹ állatállományuk, mezőgazdasági szerszámaik eltűntek.⁸² A kárpótlások kezdetén úgy tűnt, használható segítségnyújtás érkezik az állam részéről. Legalább részben pótolni szándékozták az elvesztett állatállományt, a fontos mezőgazdasági segéderőt. Ám az idő múlásával, a kérvények sokasodásával az akció jelképes lett, célja inkább a „falvak megnyerése a szocializmusnak”⁸³ és nem a magyarok életkörülményeinek javítása lett. A támogatás mértéke nem lehetett nagymértékű.

A háború utáni kisebbségpolitika, majd az ötvenes évek koncepciós pereinek (pl. burzsoá nacionalizmus) felülvizsgálata az 1961-ben meginduló újabb desztalinizációs időszakkal vette kezdetét. 1963-ban megtörtént a beismerés, hogy lakosságcsere módszereirért, a csehországi deportálásokért, reszlovakizációért nemcsak a burzsoá nacionalizmussal vádolt személyek a felelősek, hanem ez a teljes párt és ország politikája volt. Ekkor lehetőség nyílt a Csemadok érdekvédelmi tevékenységére is, sőt úgy tűnik, hogy Alexander Dubček által vezetett csehszlovák Párt támogatta is.

⁷⁷ SNA–BR. PF. 1403. d. Vykaz z dna 31. decembra 1952. (Kimutatást kelt. 1952. dec. 31)

⁷⁸ Vadkerty, 2007. Pozsony. 118.

⁷⁹ SNA–BR. PF 1403 d. a 6.669/1950-I/1 számú rendelet tervezete, bővített változat.

⁸⁰ Vadkerty, 2007. Pozsony. 118.

⁸¹ Interjú Hájas László. Készült 2010. március

⁸² SNA–BR. PF. 1040 d. obec Bodza, vagy 1041-es doboz teljes tartalma falvak szerint csoportosítva tartalmaz kérvényeket.

⁸³ SNA–BR. PF 1403 d. a 6.669/1950-I/1 számú rendelet tervezete, bővített változat.

Ugyanis több Csemadok által javasolt tervet beépítettek akció és pártprogramjukba a társadalom és politikai vezetők egy részének helytelenítése ellenére is. Például a 1945 után hozott kisebbségellenes törvények felülvizsgálata, nemzetiségi szervek létrehozása, öngazgatás elve stb. Ám a prágai tavasszal együtt ezeket a nézetek is eltűntek.⁸⁴

⁸⁴ Popély, 2008. 31.

A migráció jelenkori kihívásai

LAJOS VERONIKA

**MIGRÁNSVILÁGOK, JÓTÉKONYKODÁS
ÉS GYAKORLATI ALKALMAZÁSA.
LEHETSÉGES KULCSKÉRDÉSEK A KORTÁRS
MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK KUTATÁSÁBAN**

„Először azt gondoltam, hogy megváltjuk a világot, de most már inkább kérnünk kell az adományokat, és az embereket is nehezebb megmozgatni, hiszen nincs a krízis az orrunk előtt.” – számol be a SEM (Segítünk Együtt a Menekülteknek) csoportban tevékenykedő Luca a segítségnyújtás 2015 nyara óta megváltozott helyzetéről. „Nagyjából 20 rendszeres adományozónk van, és 40–50 önkéntesünk. Igaz, most leginkább külföldön vagyunk jelen, például Athénban, ami egy sokkal költségesebb műfaj. Kevesen tudnak annyi napra elszabadulni a munkahelyről, hogy érdemes legyen kiutazni Athénba” – olvashatjuk tovább szavait *A Keletitől számolom a második születésnapom* című cikkben,¹ ízelítőként arról, mi is az utóélete a tavaly nyári „önkéntességi láznak”.

2015-ben „A migráció problémája az egész országot elkezdte foglalkoztatni a hazánkat ért menekülthullám következtében, aminek hatására úgy gondoltuk, az [Debreceni] egyetemen is szükségszerű foglalkoznunk a témával. A migrációról történetileg és a maga konkrétságában, a közelmúlt eseményeinek tükrében is szó lesz a konferencián, amivel segítséget szeretnénk nyújtani a jelenség értelmezésében”.² – foglalta össze a 2015. november 26-án Debrecenben megrendezett *Menekültek, migránsok, új hazát keresők* című konferencia célkitűzéseit a rendezvény egyik szervezője, *Papp Klára*, a DE Bölcsészettudományi Kar dékánja.

A konferenciának a kortárs migrációs folyamatok megértésére és kontextusban történő értelmezésére törekvő céljával összhangban a továbbiakban pontosan a 2015-ös ún. menekültválság apropóján három jelenségről kívánok „hangosan gondolkodni”. Azaz tanulmányomban az alábbi témakörökhöz kapcsolódóan vázolok fel néhány lehetséges kulcskérdést:

¹ <http://abcug.hu/keletitol-szamolom-masodik-szuletesnapom/> Megjelenés: 2016. február 26. (2016. február 27.)

² <http://www.unideb.hu/portal/en/node/17089> (2015. november 23.)

1. a kortárs migránsvilágok természete és ennek kutatása (a transznacionalizmus és a módszertani nacionalizmus, az anyagi fordulat és a migrációkutatás összefüggése, az online és offline világok komplex együttese); 2. a jótékonykodás; és 3. a társadalomtudományi tudás gyakorlati alkalmazásának ügye, például a társadalmi konfliktusok kezelésében.

KORTÁRS MIGRÁN SVILÁGOK – TRANSZNACIONALIZMUS ÉS MÓDSZERTANI NACIONALIZMUS

A továbbiakban a kortárs migránsvilágok természetéhez és az ennek kutatásához kapcsolódó felvetések következnek. Vitathatatlan, hogy a 21. század elején az emberek világról szerzett tapasztalata sokszínű, többretegű és számtalan földrajzi helyszínhez, virtuális lokalitáshoz kötődik. Napjainkban már az is szinte közhelyszerű kijelentés, hogy ezek a komplex tapasztalatok társadalomtudományi megközelítésben egyrészt az alapvető ismeretelméleti kérdések és az olyan hagyományos fogalmak következetes újragondolásával érthetők meg, mint például a kultúra és az identitás, másrészt új módszertani és fogalmi eszköztár kialakításával.

A transznacionalizmus kifejezés sokak számára ismerős lehet. A migrációkutatásban a fogalmat Nina Glick Schiller, Linda Basch és Cristina Blanc-Szanton *Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration* című 1992-ben megjelent könyve alapján „olyan folyamatokként” definiálják, „amelyek segítségével a bevándorlók társadalmi kötelékeket építenek ki a kibocsátó és a befogadó országok között”.³ A transznacionális társadalmi tér a területiségtől független, egyidejűleg érvényben lévő, eltérő kulturális kötődések szociokulturális színterét jelöli. A szereplők lakhelye, a különböző társadalmi folyamatokban és interakciókban való részvétel helyszíne, életük valós földrajzi lokalitása nem egyezik meg kulturális és/vagy társadalmi azonosulásuk közegeivel, az identifikáció helyével.⁴

³ Nina Glick Schiller, Linda Basch és Cristina Blanc-Szanton: *Transnationalism. A New Analytic Framework for Understanding Migration*. New York, 1992. 1–24.

⁴ Nagyon érdekes, hogy a transznacionalizmus logikájának – vagyis annak, hogy a transznacionális társadalmi terekben élők kilépnek a „konténertársadalom” keretei közül – ellentmondanak a Kárpát-medencéből érkező határon túli magyar migránsok narratívái, amelyek nacionalista és etnikai fundamentalista jegyeket hordoznak. Az egész kérdésről bővebben lásd Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó: Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikái nemzeti és transznacionális térben. In: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Szerk. Feischmidt Margit. Bp., 2010. 152–169.

A kortárs migrációs folyamatok transznacionális jellegének felismerése a tapasztalati valóság társadalomtudományi megfigyeléséhez új módszer kialakítását tette szükségessé. A migrációkutatásban az 1980-as évektől vált bevett gyakorlattá az, hogy a szakemberek a vándorlási folyamat mindkét végpontján, a kiindulás helyszínén és a célállomáson is egyaránt végeznek etnográfiai terepmunkát, amelynek során a tudományos megismerés a befogadó és a kibocsátó társadalomban szerzett „ottlét” vagy „ott tartózkodás” tapasztalatára, illetve gyakorlatára (*practice of 'being there'*) alapoz.⁵

Egyet kell értenünk Melegh Attilának a 2015. november 16-án az MTA Székházában elhangzott előadásában mondottakkal,⁶ miszerint leegyszerűsítő és redukcionista lehet az a szemlélet, ami nincs tekintettel arra, hogy a migráció kortárs világunkban a globális és a lokális közötti dinamikus viszony, valamint a történetileg meghatározott világméretű egyenlőtlenség függvényében alakul. Azaz a vándorlás tipikusan olyan szociokulturális jelenség, amit nem lehet nemzeti szemszögből a maga komplexitásában megérteni és elemezni, aminek kutatásában szükségszerű hátrahagyni a módszertani nacionalizmust, illetve – Melegh szavaival élve – a módszertani európaizmust is.⁷

A modern társadalomtudományok az 1990-es évektől megerősödő világméretű változások hatására és a tudományos gyakorlatot középpontba állító reflexió következtében az utóbbi évtizedekben azzal szembesültek, hogy a nemzeti szemléletmód kritika nélkül képezi a tudományos gondol-

⁵ Ulf Hannerz: *Transnational Research*. In: *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Szerk. Bernard, H. Russell, Altamira Press, 1998. 240. és Uő.: *Being there... and there... and there! Reflections on Multi-Sited Ethnography*. = *Ethnography*2003, 4:2. sz. 2002. Az antropológiai migrációkutatásról tudománytörténeti összefoglaló magyarul: Prónai Csaba: *Migráció és kulturális antropológia*. Tudománytörténeti összefoglaló. In: *Tér és Terep I. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Szerk. Kovács Nóra és Szarka László, Bp., 2002. 347–366.

⁶ A *Globális migrációs folyamatok és Magyarország – Kihívások és válaszok* című konferenciát 2015. november 16–17-én a MTA TKKI rendezte. Melegh Attila előadása (Melegh, 2015) az első napon, a Plenáris nap 2. szekciójában hangzott el. Internetes elérhetőség: <https://www.youtube.com/watch?v=-R5cecmes7o> – 1.00 és 30.00 perc között.

⁷ Ez utóbbi arra vonatkozik, hogy Európában hajlamosak vagyunk az Európát érintő változásokat és kihívásokat Európa-centrikus megközelítésben szemlélni, miközben nem szentelünk kellő figyelmet a világ többi táján történeteknek és azok hatásának, illetve azok összefüggésének az európai színtérrel. Például a migráció esetében Európára fókuszálunk, mintha a „migráció Európában történne csak” (vö. Melegh, 2015).

ködés alapját, vagyis a nemzeti klasszifikációs elv tudományos praxisként működik.⁸ Ennek létezésére a kétezres évek elején először Andreas Wimmer és Nina Glick-Schiller kulturális antropológusok hívták fel a figyelmet *Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences* című (2002) cikkükben.⁹

A metodológiai vagy módszertani nacionalizmusnak (*methodological nationalism*) nevezett ismeretelméleti kiindulópontot jellemző elképzelések időben nem vezetnek túlságosan messzire, mindössze a két világháború közötti időszakig.¹⁰ A módszertani nacionalizmus annak felismerése, hogy a társadalmat és a kultúrát vizsgáló modern diszciplínák adatként kezelik azt a feltételezést, miszerint a nemzet, illetve a társadalmi csoport, a hely vagy terület és a kultúra összetartozik. Továbbá természetesnek veszik, hogy a nemzetalapú társadalom kulturálisan homogén és nemzeti szempontból integrált.¹¹ A nemzet belső kulturális diverzitását háttérbe szorító gyakorlatok, a kulturális különbségek eltörlésére, tagadására és homogenizálására irányuló törekvések azonban nemzetenként eltérőek, ahogyan annak meghatározása is, hogy milyen csoportokat tekintenek nemzetnek kívülinek és hogyan bélyegzik meg a kulturális idegenséget. A kultúra territorializációját, vagyis területi egységként történő felfogását megalapozta az a napjainkig Európa-szerte jelentős mértékben intézményesült gyakorlat, amely előírja az állam, a nemzet és a terület egybeírásának normáját.¹² A

⁸ Zombory Máté: *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után.* Bp., 2011.

⁹ Andreas Wimmer és Nina Glick-Schiller: *Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences.* = *Global Networks* 2.4 (2002) 301–334. <http://www.sociologyofeurope.unifi.it/upload/sub/documenti/Wimmer-Glick-Schiller-methodological-nationalism.pdf> (2015. december 3.)

¹⁰ Wimmer és Glick-Schiller a módszertani nacionalizmus három módozatát különbözteti meg: 1. mellőzés: a nemzeti elvek és a nacionalizmus jelentőségének mellőzése a saját nemzet kutatása esetén, 2. természetessé tétel: a nemzeti alapon szerveződő társadalmat a tudományos kutatás természetes egységének tekintették, 3. területi lehatárolás: az államhatárokon kívül és belül végbemenő folyamatok eltávolítása egymástól. Lásd részletesen: Wimmer és Glick-Schiller, 2002, magyarul: Andreas Wimmer és Nina Glick-Schiller, *Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok.* = *Magyar Kisebbség*, 9. évf. 2005. 3–4. (36–37.) sz. 164–210 – http://epa.oszk.hu/02100/02169/00029/pdf/2005_3-4_12_164-210_wimmer.pdf (2015. december 3.)

¹¹ Wimmer és Glick-Schiller, 2005. 185.

¹² Zombory, 2011.

módszertani nacionalizmus létezésének felismerése a modern társadalomtudományos gondolkodásmód és gyakorlat ismeretelméleti alapjait érintő kritika és önreflexív kutatói tekintet létrejöttének köszönhető.

KORTÁRS MIGRÁNSVILÁGOK – ANYAGI FORDULAT (*MATERIAL TURN*) ÉS ONLINE–OFFLINE SZÍNTEREK

Nem újszerű kijelentés, hogy a posztmodern megkérdőjelezte a világot hierarchikus bináris oppozíciókba – mint pl. a kultúra és természet, szavak és tárgyak, ész és test – rendező modern gondolkodásmód ismeretelméleti alapjait, annak következményével együtt. Az 1980–90-es években tapasztalható különböző típusú „fordulatok” voltak azok a változások, amelyek az oppozíciók korábban háttérbe szorult elemeit – a természet, a tárgyak, a test, stb. – a társadalomtudományi kutatások fókuszába emelték. Ez volt az az időszak, amikor az anyagikultúra-kutatásnak a dolgokat – vagyis a tárgyak tágan értelmezett fogalmát, beleértve a természeti környezetet, a tájat is – immáron aktív ágensként, cselekvőképességgel rendelkező, valódi társadalmi szereplőként tekintő új irányzata megjelent.

A transznacionalizmus fogalma mellett a társadalomtudományok „anyagi fordulata” (*material turn*) volt az, ami újabb és újabb irányokba terelte a migrációkutatást. Az „anyagi fordulat” egyrészt azt állítja, hogy a személyek és dolgok nem egymástól független létezők, hanem közöttük állandó kölcsönhatás van. Másrészt azt, hogy a tárgyak és dolgok a bennük hordozott, illetve nekik tulajdonított értékeknek köszönhetően önazonosságot teremthetnek, egyaránt befolyásolhatják az azonosulás és ön-megkülönböztetés folyamatát és társadalmi praxisát. Ebben az értelmezésben a tárgyak értékét a szakember számára is leginkább a belőlük kiolvasható jelentés adja és nem autentikusságuk, etnikus voltuk vagy anyagi értékük.¹³

Ugyanakkor érdemes arra is felfigyelni, hogy azok a tárgyak „amelyek nem fizikai mivoltukban, hanem hiányként, emlékként” vannak jelen a migránsok mindennapjaiban,¹⁴ illetve életútjában könnyen etnici-zálódhatnak

¹³ Árendás Zsuzsa és Szeljak György: Múzeum, bevándorlók, tárgyak. Bevezető gondolatok a tanulmányokhoz. In. *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon*. Szerk. Uők. Bp., 2014. 13.

¹⁴ Árendás és Szeljak: 2014. 13.

is olyan esetekben, amikor a „megszokott dolgok nélkülözése egy másik helyen felhívja a figyelmet azok hangsúlyos, sajátosan otthoni voltára,”¹⁵ mint például a japán lakásokba épített ultramodern fürdőszobák vagy az édesanya teáskészletének hiánya.

A migránsvilágok „anyagi fordulat” utáni kutatásának egyik izgalmas területe az a szakantropológia, amit a nemzetközi tudományosságban az *anthropology of the senses*, vagy *anthropology of the sensuous*, illetve *sensual anthropology* (továbbá a vitatott *sensory anthropology*) névvel illetnek. A hazánkban eddig kevésbé ismert tudásterületnek többféle magyar fordítása létezik. Az első változatot a neves folklorista, Voigt Vilmos vezette be 2009-ben, amikor az emberi érzékelés módjaival, vagyis a látással, tapintással és bőrérzékeléssel, szaglással, hallással és ízleléssel foglalkozó szakantropológiát az érzékek antropológiájának, máshol az érzékelés-antropológiának nevezte.¹⁶ Ugyanerre a szakterületre öt évvel később Bata Tímea (2014) egy könyvismertetésében az észleleti antropológia elnevezést használta.¹⁷

Ez a nemzetközi szintéren az 1980–90-es években létrejött tudásterület – vagyis az érzékelés-antropológia – a diszciplína egészéhez hasonló módszertani és ismeretelméleti kérdésekkel küzd, például a kulturális reprezentáció problémájával. Pontosabban azzal, vajon az antropológus rendelkezhet-e olyan pozícióval, amelyből képes bemutatni az érzékekre, illetve az érzékelésre vonatkozó kulturális sajátosságokat, vagy ez a helyiek sajátja. 2014-ben ért véget az a Néprajzi Múzeum vezette OTKA-kutatás, amely a múzeum-bevándorló-tárgy fogalmak összefüggésére építve tűzte célul budapesti bevándorlók tárgykultúrájának vizsgálatát. Ennek keretében *Földessy Edina* a látás, belelátás és láttatás kérdését, valamint a bőrérzés és tapintás érzékelési módját kutatta a fővárosi közel-keleti és egyiptomi migránsvilágokban. Mindkét érzékelési mód olyan időn és téren átívelő ágensnek tekinthető, amellyel a bevándorlók kötődéseket ala-

¹⁵ Wilhelm Gábor: Kelet- és délkelet-ázsiai migránsok tárgyi kultúrája Budapesten. In: *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon*. Szerk. Árendás Zsuzsa és Szeljak György. Bp., 2014. 163–164.

¹⁶ Voigt Vilmos: Az érzékek antropológiája. In: *Érzékek és vallás*. Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2009. 13–19.

¹⁷ Bata Tímea: Veszélyes vizeken. Patrick Lavolette: Extreme Landscapes of Leisure. Not a Hap-Hazardous Sport. Farnham: Ashgate. 2011. 205 p. = *Tabula*, 15(1), 2014. 1. szám http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.151a.php?bm=1&as=389&kr=A_10_%3D%222014%2015%281%29%22

kítanak ki közel-keleti és egyiptomi otthonaikkal és az ott élő, vagy ott élt családtagokkal, rokonokkal.

A belelátás kérdésének komplexitását jól szemléltető példa S. A. esete, aki egy magyar környezetet ábrázoló zsánerképben és annak hangulatában (kőkerítéses fakapu, növényzettel és a háttérben egy házzal) véli felfedezni az egyiptomi tartalmat: a régi polgári életet jelképező villákat és a néhány emeletes épületeket Alexandria úri negyedében.¹⁸ A tapintás esetében nagyon érdekes annak az egyiptomi férfinak a története, aki politikai okokból hagyta el hazáját és az 1950-es években érkezett Magyarországra. Ez az ember élete végéig hazájában vásároltatta ugyanazokat a fajta, feltehetően a gyermekkorának börtapasztalatában az otthon és a soha viszont nem látott észak-afrikai világot idéző pizsamákat, rendkívüli módon ragaszkodva az egyiptomi anyaghoz és fazonhoz.¹⁹ A szerzőnek eddig megjelent két tanulmánya határozott és jól kimunkált állásfoglalás mellett, hogy a mindennapok elemző leírásával párhuzamosan a kutató képes értelmezni a szociokulturális gyakorlatokba ágyazott észlelést és érzékelést is.

Az infokommunikációs technológia extenzív használata különösen jellemző a többféle és többirányú transznacionális (gazdasági-pénzügyi, nemzeti, társadalmi, rokoni-baráti, stb.) kötődést fenntartó migránsvilágokban és a migrációs folyamatokban. Ennek kutatása azonban jelenleg még nemzetközi szinten is meglehetősen kezdeti stádiumában van, miközben tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a kortárs migránsvilágok természetüknél fogva egyesítik az online és offline valóságokat. Ez a sajátosság egyébként hazánkban is jól megfigyelhető volt 2015-ben a menekültválság idején, elég csupán azt említeni, hogy szeptember elején a Magyar Telekom a kommunikációt és az információszerzést megkönnyítendő a menekültek tranzitzoneiban ingyenes wifiszolgáltatás kiépítését jelentette be.²⁰

A migránsvilágok „valós” társadalmi terének keretei közül „kilépve” tehát érdemes együtt értelmezni az online (közösségi média, fájlmegosztó oldalak, bevándorlók online közösségei, stb.) és offline színtereket, például

¹⁸ Földessy Edina: Az otthon látképe. Látás, belelátás és láttatás egyiptomi és közel-keleti bevándorlók tárgykultúrájában. In: *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon*. Szerk. Árendás Zsuzsa és Szeljak György. Bp., 2014. 243.

¹⁹ Földessy, 2014. 264.

²⁰ Lásd a vitákat generáló Facebook bejegyzést: <https://www.facebook.com/TelekomHU/posts/10153615881327996>

elemezni a bevándorló közösségek saját online megjelenését is. Amennyiben az egyéni életüket bemutató kortárs önreprezentációs gyakorlatokat vesszük szemügyre, akkor nagyon gyorsan szembesülünk az olyan internetes fájlmegosztó és közösségi oldalak alapvető szerepével is, mint például a Facebook. Kérdés, hogy a Facebook – kiegészítve a Facebook-profilokat működtető személlyel készített strukturált interjúval – vajon értelmezhető-e és milyen feltételek mellett a migráns élettörténetek egyik forrásaként.²¹

A továbbiakban a második pontként említett jótékonykodás jelenségéhez kapcsolódóan vázolok néhány tudományos igényű felvetést és észrevételt.

JÓTÉKONYKODÁS – SEGÉLYEZÉS IPAR – FEJLESZTÉS

Feltehetően mindenki számára ismert, hogy a 2015-ös ún. menekültválság idején jól láthatóan megugrott a jótékony cselekedetek és a jótékonykodást gyakorlók száma – pontosan a segítségnyújtásnak ez a fokozott jelenléte a tapasztalati valóságban és a virtuális világban az, ami ennek a jelenségnek a tudományos vizsgálatára ösztönöz.

A jótékonykodás, a jótékony cselekvés társadalmi konstrukció, ami a szociokulturális kontextusnak, a résztvevők elképzelésének és cselekvésének összefüggésrendszerében jön létre.²² A kulturális antropológiában a jótékonykodás tárgyalása elsősorban az 1970–80-as években kialakult fejlesztésantropológiában (*development anthropology*) tárgyalt segélyezés iparhoz (*aid industry*) kapcsolódik.²³ A fejlesztés az antropológiai tudás alkalmazásának egyik szakterülete, legyen szó a mezőgazdasági termelés

²¹ Szász István Szilárd: A Facebook-idővonal mint élettörténet? In. *Emlék, emlékezet, életút*. Szerk. Deáky Zita és Smid Bernadett. Bp., 2014. 299–308.

²² Zakariás Ildikó: A jótékonykodás nemzetiesítése iskolai programokban. In. *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Szerk. Feischmidt Margit, Glózer Rita, Ilyés Zoltán, Kasznár Veronika Katalin és Zakariás Ildikó. Bp., 2014. 341.

²³ A szakterület első amerikai intézménye az 1976-ban alapított Fejlesztés Antropológiai Intézet (*Institute for Development Anthropology*) volt, ami mellett Európaszerte hasonló szervezetek jöttek létre, például Nagy-Britanniában, Franciaországban vagy Dániában. Little, Peter D.: *Anthropology and Development*. In. *Applied Anthropology. Domains of Application*. Szerk. Kedia, Satish és Willigen, John van. Westport–Connecticut–London, 2005. 34.

hatékonyágának növeléséről vagy közösségfejlesztésről. A szakemberek a 20. század utolsó harmadában kezdték tudatosan és kritikusan tanulmányozni a fejlesztés következményét, tudatosították annak lokális előnyét és hátrányát, vizsgálat tárgyává tették (fejlődés)elmélet és gyakorlat összefüggését a fejlesztésben, és alkalmazni kezdték az antropológiai tudást, illetve szemléletmódot a problémamegoldásban.²⁴

A segélyezés ipar kezdete a második világháború végéhez köthető, amikor létrejöttek az olyan nagy nemzetközi szervezetek, mint az IMF (*International Monetary Fund – Nemzetközi Valutaalap*) vagy a Világbank (eredetileg *International Bank for Reconstruction and Development*). Kezdetben a támogatás jelentős része a háborús pusztításoknak áldozatul esett európai területekre érkezett. Az 1960-as évek végére, miután a korábban francia és brit gyarmati országok nagy része kivívta függetlenségét, rendkívüli mértékben elterjedt a segélyezés, sőt, egyre inkább láthatóvá vált az is, hogy ez szorosan összefügg a politikai és gazdasági haszonszerzéssel. Ennek következtében a fejlesztés területén hamarosan kialakult az a nézet, miszerint a segélyezés a neo-imperializmus egy formája.²⁵ Ám akárhogy tekintünk is a segélyezés kérdésre, az napjainkban is egy létező gyakorlat és feltehetően még hosszú ideig működni fog, ezért célszerű a segélyezés, mint imperializmus gondolkör meghaladására törekedni – vallja Katy Gardner és David Lewis. A szerzőpáros javaslata szerint érdemes inkább azt feltérképezni, hogy a kulturális antropológiai szemléletmód és tudás miként hasznosítható a fejlesztés során a különböző folyamatok, vakfoltok, hatalmi viszonyok, előfeltevések, stb. tudatosítására (reflexivitás), mindezek kritikai szemrevételezéséhez és hatékonyabbá tételéhez, továbbá az antropológia milyen alternatívákat tud nyújtani a fejlesztés jelenlegi gyakorlatának.²⁶ Ezen a ponton joggal vetődik fel a kérdés: miszerint hogyan kapcsolódik mindez a jótékonykodás kérdéséhez, különösen a 2015-ös ún. menekültválság idején megfigyelhető jelenségekhez?

²⁴ Természetes, hogy az alkalmazott, illetve a fejlesztés-fejlődés kérdésével foglalkozó szakantropológia történetében is változtak a bevett elméletek és kulcsfogalmak, ahogy az alkalmazási gyakorlatok és a kutatómódszertan is. Ennek kifejtésére azonban jelenkeretekben nem vállalkozom.

²⁵ Gardner és Lewis, 1996. 8–10.

²⁶ Gardner és Lewis, 1996. 11.

A kettő közötti összefüggés abban keresendő, hogy jelen esetben is célszerű lehet a menekültekért végzett jótékonykodás ilyen vagy olyan formában étikus tudományos kategóriákba és értékrendszerekbe sorolása mellett, illetve részben helyett, a lezajlott folyamatok kritikus, árnyalt és reflexív szemrevételezése, azok megértése és a résztvevők szemszögéből történő értelmezése (émikus gyakorlat). Mindez egyúttal gyakorlati és elméleti javaslatokkal szolgálhat a következő „vándorlási hullám” humánus, hatékony és érintett központú „kezeléséhez” és a letelepülők beilleszkedéséhez is (ez már átvezet az alkalmazott antropológia kérdéséhez).

A menekültválság idején a jótékonykodást gyakorlók tevékenysége három csoportba volt sorolható:

1. adomány: természetbeni vagy pénzzuttatás;
2. a különböző helyszíneken végeztek önkéntes munka és
3. az úton lévők elszállásolása, vagyis, saját otthonukban vagy egyéb ingatlanokban egy-két éjszakára szállást biztosítottak egy-egy család számára.

Ugyanakkor a társadalmi gyakorlat mellett markánsan tematizálódott a jótékonykodás jelensége az új médiában, vagyis az interneten elérhető különböző tartalmakban, amelyek olyan weboldalakon találhatóak, mint pl. az online újságok, blogok, wikik, fotó- és videómegosztók és közösségi oldalak. Különösen a Facebook töltött be jelentős szerepet a jótékony célú segítség megszervezésében. Viszonylag egyetértés mutatkozik abban is, hogy elsősorban a migránsokkal foglalkozó új civil szervezetek (pl. a nyáron alakult Migration Aid vagy a több mint két évtizede működő Menedék Egyesület) és a hozzájuk kapcsolódó önkéntesek voltak jelen a különböző gócpontokon (legalábbis a virtuális világban – Facebookon – és a köztereken is ők voltak jobban láthatók), mint például a vasútállomások és a környékén található egyéb közterületek, míg a hagyományos segélyszervezetek – mint pl. a Vöröskereszt – itt kevésbé jelentek meg.²⁷

²⁷ A civil szervezetek és az állampolgárok segítő tevékenységének vizsgálatát végezte Bernát Anikó és Simonovits Bori, a TÁRKI munkatársai, akik *A civil segítség evolúciója a magyarországi menekültválság idején – első benyomások* címmel tartottak előadást az MTA TKKI szervezésében megrendezett *Globális migrációs folyamatok és Magyarország – Kihívások és válaszok* című konferencián 2015. november 16–17-én. Többek között például azt is megállapították, hogy Debrecenben a városvezetés és a lakosság jelentős része is elutasító volt a menekültekkel szemben mind a retorika, mind a cselekvés szintjén – kivéve az önkéntes segítőköt – és a menekültek táborba kerültek. A Simonovits Bori vezette kutatás eredményei 2016 márciusában láttak napvilágot.

A továbbiakban eltekintek a jótékonykodás jelenségének behatóbb tárgyalásától és inkább néhány lehetséges összefüggést és kutatási kérdést ismertetek.²⁸ Többek között érdekes lehet a hétköznapi ellenállás, az ellenzékiesség és a jótékonykodás közötti viszony vizsgálata. A James C. Scott nevéhez fűződő szimbolikus ellenállás fogalma mindazokat a kollektív tevékenységeket és társadalmi gyakorlatokat foglalja magában, amelyeket a viszonylagosan hatalomnélküli emberek kortól és földrajzi területtől függetlenül az adott társadalmi rendszer működésével szembeni elégedetlenségük – egyfajta társadalomkritika – kifejezésére, illetve a rendszer szabotálása érdekében használnak.²⁹ Ez egyfajta praktikus és a háttérben érvényesülő érdekérvényesítés, mint például a vadorzás, a dezertálás vagy az adófizetés megtagadása, amelyek láthatóan nem tartoznak a megtervezett, jól kimunkált politikai cselekvés kategóriájába.³⁰ A nyílt politikai konfliktusok és az ellenállás mindennapi formái közötti lényeges különbség „a bölcs taktikában” rejlik.³¹ Témánknál maradván tehát felmerül a kérdés, hogy létezik-e összefüggés és amennyiben igen, milyen típusú a jótékonykodás és az ellenállás hétköznapi gyakorlata között? A 21. század elején a jótékonykodás tekinthető-e és milyen feltételek mellett a szimbolikus ellenállás egyik formájának? A gondolatot továbbszöve érdemes azt is átgondolni, hogy vajon milyen megosztottságot mutat a humanitárius elveken segítséget nyújtók csoportja: az egyéni jótékonykodással megfogalmazódó társadalomkritika általános rendszerellenességet jelent-e vagy eseti alapon működő egyet nem értés a kormányzatnak a menekültválság idején tett aktuális lépéseivel?

Ezek mellett izgalmas témának bizonyulhat még például *a)* a túlsegélyeztettség kérdése és a segélyek elosztásának ügye összekapcsolódva a ki a rászoruló és miért problémájával; *b)* az amatőr (ezen belül is a képzett

²⁸ Ezek egy része elhangzott az MTA TKKI szervezésében megrendezett *Globális migrációs folyamatok és Magyarország – Kihívások és válaszok* című konferencia 13. szekciójában (*A 2015-ös menekültválság társadalmi percepciói Magyarországon*) 2015. november 17-én, más része saját kiegészítés.

²⁹ Scott, James C.: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. New Haven, 1990. magyarul lásd Scott, James C.: *Az ellenállás hétköznapi formái*. = *Rep-lik*1996.23–24. 109–130.

³⁰ A hazai neoavangárd szcéna hétköznapi ellenállásként történő értelmezését lásd Havasréti József: *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavangárdban*. Bp., 2006.

³¹ Scott, 1996.

önkéntes, illetve a válsághelyzetre aktuálisan reagáló önkéntes jelentkezők) és a professzionális segítségnyújtás közötti kapcsolat, illetve konfliktusok ügye; *c*) a segítők stigmatizációja és pozitív kiemelése (diszkurzív megbélyegzés és társadalmi gyakorlat), valamint az erőszak témája (annak közvetlen – fizikai – és közvetett – strukturális, kulturális vagy szimbolikus – formái). A kortárs társadalmat vizsgálva különösen fontos lehet annak megértése, hogy *d*) a „hagyományos” és új média milyen szerepet játszik a vándorló emberek demonizálásában, az ellenségképzet megerősítésében és a fenyegetettség-érzet létrehozásában, valamint hogyan használható fel a média ezeknek a folyamatoknak a megerősítésében, illetve alakításában. Továbbá az is érdekes problémakör, hogy *e*) a személyes kapcsolatok és közvetlen interakciók képesek-e befolyásolni a menekültekről alkotott megértő/positív/támogató és kritikus/elutasító/ellenséges attitűdöt és miként teszik³² – legyen szó akár a déli határ mentén elhelyezkedő települések helyi lakosságáról vagy a fővárosban tevékenykedő önkéntesekről.

MENEKÜLTEK, VÁNDORLÓK ÉS AZ ALKALMAZOTT ANTROPOLÓGIA ÜGYE

A jótékonykodás jelenségének rövid tárgyalása után rátérek a jelen írás utolsó részében tárgyalt kérdésre, a társadalomtudományi tudás gyakorlati alkalmazására. A kutatáshoz való jog,³³ mondhatnánk úgy is, hogy a tudás és a kutatás demokratizálása, továbbá a részvételen és együttműködésen alapuló módszerek alkalmazása a kutatói gyakorlatban és az akció szemléletű kutatás napjainkban egyre inkább elterjed a társadalomtudományokban. A társadalmi részvétel fontossága és az érintettek bevonása a tudományos munkába azonban már évek óta megfigyelhető az olyan természettudományok esetében is, amelyek jelentősen építenek a társadalmi tevékenységekre, mint például a természetvédelmi biológia és az ökológia.

Egyetérthetünk Rózsa Erzsébettel (2014), az alkalmazott etikával foglalkozó filozófussal abban, hogy az interdiszciplinaritás kétségtelenül

³² Utóbbi két témakört Feischmidt Margit és kutatótársai, pl. Szerbhorváth György vizsgálták a szerb–magyar határ mindkét oldalán.

³³ Vö. Arjun Appadurai: *The Right to Research*. = *Globalisation, Societies and Education* 2006. 4:2, 167–177. http://people.ufpr.br/~clarissa/pdfs/Research_AppaduraiA.pdf (2015. december 6.)

gyakorlati tudásunk természetes létmódja a 21. század elején.³⁴ A gondolatot folytatva azt is hozzátehetjük, kétségen felül áll, hogy ugyanakkor a társadalomtudományok egyik nagy kihívása a gyakorlati értékű tudás létrehozása. Nincs ez másként a néprajz és kulturális antropológia tudományok esetében sem.

Az angolszász országokban az alkalmazás kérdése gyakorlatilag visszavezethető a diszciplína kialakulásának kezdetéig, vagyis az 1860–1880-as évekig. A szakemberek a kulturális antropológia hasznosságát már a tudományterület kialakulásakor felismerték, de a 20. század első fele volt az az időszak, amikor a gyakorlatban megvalósított alkalmazási lehetőségek, illetve a konkrét alkalmazások száma megnőtt. Ennek ellenére az antropológiai tudás gyakorlói (*applied* és *practical anthropologists*) egészen az 1970–80-as évekig meglehetősen esetlegesen voltak jelen a társadalompolitikai döntéshozatal folyamatában és a különböző szakpolitikai színtereken, mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában.

Napjainkban az alkalmazott antropológia olyan kutatáson alapuló, gyakorlati eredménnyel szolgáló, komplex módszertannal rendelkező tudásterületnek tekinthető, amely a lokális kulturális rendszerben nemcsak a változást képes elősegíteni, hanem a stabilitás fenntartását is támogatja.³⁵ A kortárs értelmű alkalmazott antropológia tehát nem kizárólag az átalakulást/átalakítást, hanem a kialakult helyzet megőrzését, vagy újraszervezését is támogatja, annak függvényében, hogy a kutató és a résztvevő helyiek közös tudása alapján melyik szolgálja jobban a helyi társadalom érdekeit, melyik stratégia veszélyezteti legkevésbé a lokális életvilág integritását.³⁶ A „beavatkozás” típusára (változtatás, megőrzés vagy újjászervezés) vonatkozó kérdés eldöntése gyakran problematikus, ezért nagyon gondos eljárást követel meg a kutatótól: egy olyan kommunikációs tér kialakítását, amely – ideális esetben – a helyiek számára lehetőséget biztosít a szabad véleménynyilvánításra, a reflexióra, a vágyak, ötletek, kritika és ellenvetés megfogalmazására.

³⁴ Rózsa Erzsébet: Gyakorlati tudás a filozófiai antropológia, a bioetika és az alkalmazott etika perspektíváiban. = *Tabula* 2014 15 (2). [http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.152a.php?bm=1&as=405&kr=A_10_=%222014%2015\(2\)%22](http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.152a.php?bm=1&as=405&kr=A_10_=%222014%2015(2)%22) (2015. március 3.)

³⁵ van Willigen, 2002. 10.

³⁶ Vö. Kotics József: Egy innovatív fejlesztési projekt konfliktuspotenciáljának alkalmazott antropológiai vizsgálata – Csernely esete. = *Anyagmérnöki Tudományok*, 38/1. kötet. 156.

Napjainkban az alkalmazott antropológiai kutatásnak három fő aspektusa látszik körvonalazódni:

1. elkötelezettség és felelősségvállalás a kortárs társadalmi valóságért, ami problémaorientált interdiszciplináris kutatást követel a komplex társadalmi-kulturális problémák hatékony orvoslása érdekében (összefüggésben azzal, hogy jelenleg gyakorlati tudásunk természetes létmódja az interdiszciplinaritás),
2. elmozdulás a részvételi és kollaboratív módszerek alkalmazása felé, és
3. a hangsúlyosabb jelenlét a szakpolitikai irányvonalak és tartalmuk meghatározásában. A globális folyamatjelenségeknek köszönhetően az antropológia alkalmazásának egy olyan praxisa van kialakulóban, az USA-ban legalábbis mindenképpen, ami egyrészt feloldani látszik a teoretikus megfontolások, az elmélet és a gyakorlat közötti különbségtételt, másrészt az antropológia és a rokntudományok szinergiájára épül.³⁷

Az alkalmazott kutatás termékei a gyakorlatban és az elméleti kutatásban is egyaránt hasznosítható ismeretek. Ezek közül az első az *empirikus adat*, a helyszínen tudományos módszerekkel gyűjtött információ, ami egyaránt jól felhasználható mind az akadémiai elméletalkotásban, mind az alkalmazott projektekben. A következő a *szakpolitikai javaslat*, vagyis egy következetes cselekvési terv egy adott szociokulturális probléma megoldására – az antropológusok jelenleg még a nemzetközi gyakorlatban is meglehetősen csekély mértékben tudják érdemben befolyásolni a szakpolitika megfogalmazását, a legtöbb esetben kutatóként adatokat szolgáltatnak, vagy elemzőként kutatási adatok kiértékelésével foglalkoznak. A harmadik a *közvetlen beavatkozás*, azaz az antropológusok végezte különböző akciók és beavatkozások a lokális társadalomban problémaként értelmezett kortárs kihívások adekvát megválaszolása érdekében, nem törvényi vagy állami, hanem mikroszinten.³⁸

Az antropológiai tudás alkalmazásának egyik szakterülete az egészségügy, vagyis az orvosi antropológia, ami tipikus példája annak, hogy az antropológiai tudás hatékony és hosszútávon érvényes alkalmazása nem nélkülözheti az interdiszciplináris kereteket. Az orvosi antropológia fo-

³⁷ Marietta L. Baba és Carole E. Hill: What's in the Name 'Applied Anthropology'? An Encounter with Global Practice. In: *The Globalization of Anthropology*. Szerk. Carole E. Hill és Marietta L. Baba. Washington, DC., (NAPA Bulletin 25.) 2006.196–200.

³⁸ van Willigen, 2002: 15. magyarul összefoglalva lásd Kotics, 2013: 156.

galma, a 2009-ben elhunyt neves dél-afrikai származású professzor, Cecil G. Helman szavaival élve, a következő: „Az orvosi antropológia arról szól, hogy az emberek a különböző kultúrákban és társadalmi csoportokban mivel magyarázzák a betegségeket, és mivel támasztják alá azokat a kezelési módokat, amelyekben hisznek, továbbá hogy kihez fordulnak betegség esetén. Az ilyen hiedelmeknek és gyakorlatoknak az emberi szervezet biológiai, lélektani változásaival, illetve a közösségi viselkedés módosulásaival való összefüggését is tanulmányozza – mind egészség, mind betegség esetén”.³⁹ „Az orvosi antropológia az emberi fájdalom, illetve szenvedés tanulmányozása, mindazoknak a lépéseknek, amelyeket az emberek annak érdekében tesznek, hogy megmagyarázzák a fájdalmat, illetve szenvedést és megszabaduljanak tőle.”⁴⁰ Látható tehát, hogy az orvosi antropológia szorosan kapcsolódik a bevándorlók, menekültek egészségügyi ellátásának kérdéséhez.

Nem kell nagyon messzire menni ezen a területen olyan hazai példákért, amelyek azt bizonyítják, hogy a vándorló ember szociokulturális hátterének ismerete nélkül bizony váratlan és elsöre talán értelmezhetetlen nehézségekkel, esetenként konfliktusokkal nézhet szembe az orvosi ellátást nyújtó személy. A legkézenfekvőbb példa az, hogy iszlám vallású nők rendszerint nem kérnek férfi orvosi segítséget, esetleg kulturális tabuk tiltják a beszédet egy-egy betegségről, vagy a betegség oka olyan rosszindulatú cselekvés, amit az intézményesült nyugati, európai orvoslásban nem fogadnak el a betegséget okozó tényezőként, mint például a „szemmel verés”. Az orvosi antropológia ráirányítja a figyelmet arra, hogy a betegségekkel kapcsolatos képzetek, az ember szociokulturálisan meghatározott attitűdje az egészséghez és a betegségekhez, illetve azok kezeléséhez, nem érthetők meg a társadalmi-kulturális kontextus ismerete nélkül.⁴¹

A kulturális kompetenciák hiánya mellett még megemlíthetjük a közösen beszélt nyelv hiánya okozta nehézségeket, illetve annak a lehetőségnek a hiányát, hogy a migráns saját anyanyelvén fejezhesse ki egészségügyi problémáját. Számos olyan tényező van tehát, ami rendkívül kiszolgáltatottá és sérülékennyé teszi a bevándorlók és különösen a menekültek

³⁹ Cecil G. Helman: *Kultúra, egészség és betegség*. Bp., 2003.

⁴⁰ Cecil G. Helman: *Culture, Health and Illness*. (5th edition) London, 2007.

⁴¹ Vö. Kisdi Barbara: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei. Egyetemi jegyzet*. Bp., 2012. 214. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/kisdi_barbara-kulturalis_antropologia.pdf (2016. január 3.)

csoportját a beteg szociokulturális hátterét figyelmen kívül hagyó egészségügyi ellátó rendszerben. Az orvosi antropológia, illetve az antropológiai tudás és megismerésmód különböző szakterületekhez (az egészségügy és a fejlesztés mellett, például az oktatáshoz, az üzleti élethez, iparhoz, a társadalompolitikához, a mezőgazdasághoz) kapcsolódó alkalmazási gyakorlata pontosan ezeket a problémákat és konfliktusokat igyekszik tudományos eszközökkel feltárni és arra a gyakorlatban, akár rendszerszinten is, megoldási lehetőségeket nyújtani – fentebb láthattuk, hogy akár szakpolitikai javaslatok formájában is.

BEFEJEZÉS

Tanulmányomban a kortárs migrációs folyamatok társadalomtudományi kutatásában három témakört emeltem ki: a kortárs migránsvilágok természetét, a jótékonykodást és a gyakorlati alkalmazás kérdését. Ezek egyrészt jól láthatóan körvonalazódnak a hazai és nemzetközi tudományosságban, másrészt, összhangban a konferencia céljával, hozzájárulhatnak a jelen helyzet, vagyis a menekültválság hazai jelenségének megértéséhez, a kialakult konfliktusok értelmezéséhez, továbbá azok gyakorlati megoldásához és egy hosszú távon jól működő integrációs stratégia kialakításához.

SÜLI-ZAKAR ISTVÁN

A GLOBÁLIS MIGRÁCIÓ TÁRSADALOMFÖLDRAJZI HÁTTERE

BEVEZETÉS

Évtizedek óta tanítom az egyetemen hallgatóimnak a Föld népességföldrajzát, demográfiáját, s 1990 óta a világ geopolitikáját.¹ Afrikai és közeli utazásaim során szembesültem az európai ember által elképzelhetetlen nyomorral, kiszolgáltatottsággal és az ökológiai katasztrófák szívbe markoló következményeivel. A szemeszterek utolsó óráin évek óta elmondom hallgatóimnak, hogy bármikor megérkezhet az az „utolsó csepp”, amely után a gátak elszakadnak, s hatalmas emberáradat indulhat a kilátástalanságból a remélt biztos élet felé. A geopolitikai gátakat-gátdiktatúrákat az elmúlt években a demokráciaexport, és az ún. arab tavasz hullámai elsodorták. A véreskező diktatúrák helyébe szétzilált, szétesett országok léptek, amelyek nem hogy útját állhatnák az újkori népvándorlásnak, hanem a zavaros helyzetet kihasználva olyan szervezetek is felvirágozhattak, amelyek önös érdekből erősítik a migrációt, s kihasználják a kiszolgáltatott embermilliók nyomorúságát. A folyamat 2015-ben elindult, jövője kiszámíthatatlan.

Meggyőződésem, hogy a mostani ún. migránsválság ennek a bonyolult, összetett és világméretű jelenség együttesnek csak egy piciny darabkája, mondhatni csak a jéghegy csúcsa. Azért nevezzük globális migrációnak, mert ez a napjainkban elkezdődött új típusú népvándorlás különbözik minden eddigitől, a középkori, vagy a 19–20. századi népvándorlásoktól, sőt különbözik az elmúlt évtizedekben lejátszódott migrációktól is, (így Nagy-Britannia – volt gyarmatok, Franciaország – volt gyarmatok, törökök – Németország) általában tehát a bipoláris jellegű népvándorlásoktól

¹ A tanulmány az „Anorganikus demográfiai robbanás, létbizonytalanság, ökológiai katasztrófák... Mi kell még egyéb a globális migrációhoz?” című írásnak, amely a „Baranyi Béla 70. A kapocs” címmel kiadott tanulmánykötetben (szerk. Tamás János, Popp József, Debrecen, 2016. 262–275.) jelent meg, némileg átdolgozott változata.

is. Ez egy globális jelenség, amely döntően a gazdag országok (földrészek) és szegény országok (szegény földrészek) között a posztmodern kor körülményei közepette, az informatika és a posztindusztriális világ adta lehetőségek felhasználásával zajlik. Angela Merkelnek a szíriai menekültek feltétlen befogadásáról elmondott szavai és a vele készített szelfik „pillanatok” alatt eljutottak a Szíria körüli menekülttáborokba, s indították meg az emberek százezreit. Ugyanakkor ezek a szavak Törökországban azonnal megalapoztak egy szíriai útlevelet hamisító iparágat. Az útra kelt migránsok sebtében gyártott tájékoztató anyagokat kaptak kézhez, s az úton gps-ek alapján közlekedtek.

A globális migráció szempontjából három célterület jelölhető ki. Az egyik az észak-amerikai gazdag országok (USA, Kanada), a másik a Csendes-óceán térségében fekvő fejlett országok (Ausztrália, Új-Zéland, Japán, Szingapúr, Dél-Korea) a harmadik pedig a gazdag nyugat-európai országok jelentik. Az USA és Ausztrália az elmúlt évtizedekben eredményes migrációs politikát dolgoztak ki, és igen hatékony védekezést valósítottak meg. Ezzel szemben a nyugat-európai országokat lényegében felkészületlenül érte 2015-ben a fokozódó globális migráció. Az EU korábbi intézkedései (Dublini egyezmények, Schengeni határvédelem) csődöt mondtak, s a 28 ország képtelennek mutatkozott közös fellépésre. Az eredmény: 2015-ben egymilliónál több menekült és illegális bevándorló érkezett a leggazdagabb európai országokba.²

A gazdag Európa migráns hinterlandját elsősorban a Banglades-től Törökországig terjedő dél-ázsiai terület és az afrikai kontinens jelenti. Ezen a területen él a hét milliárd főt meghaladó emberiség csaknem fele: közel 3,2 milliárd fő. A legnépesebb ország India 1,3 milliárd fős lakossága a mostani migrációs válságban lényegében még nem vesz részt, igaz az elmúlt 50–60 évben Nagy-Britanniába, Kanadába és az USA-ba milliók vándoroltak be az indiai-szubkontinenstől. Ugyanakkor a háború sújtotta

² In 2015, more than 1 million people crossed the Mediterranean Sea in search of international protection from the deteriorating security situation in Syria and Libya. The number of people expected to be granted refugee or similar status in Europe alone will likely exceed any previous crisis since World War II. In: *Migration flows: Facts, fiction and the politics in between* 8th Annual Bertelsmann Foundation/Financial Times Conference Remarks by Angel Gurría, OECD Secretary-General 13 April 2016, Washington, D.C. <http://www.oecd.org/migration/migration-flows-facts-fiction-and-the-politics-in-between.htm>, letöltve 2016. szept. 18.

SzírIA és Irak mellett a legfőbb kibocsátó Ázsiából napjainkban Afganisztán, Banglades és Pakisztán, s ők döntően az ún. balkáni útvonalon érkeznek. A mediterrán útvonalon főleg Afrika migránsai jönnek (elsősorban Eritrea, Szudán, Szomália, Etiópia területéről). Ebben az írásban a nyugat-európai célterület migrációs hinterlandját vizsgálom meg demográfiai, geopolitikai és ökológiai szempontok alapján.

NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS

Az emberiség története során az eltartóképesség alapvetően befolyásolta a népesség számát. Az eltartóképesség relatív fogalom, s újítások és innovációk révén egy adott terület eltartóképessége viszonylag rövid időn belül is jelentősen megváltozhat. Az őskor hosszú időszakában a gyűjtögető, halászó-vadászó (régI elnevezéssel a vadság állapotában élő) népesség száma nem tudta meghaladni az 5 millió főt. A neolitikumban az agrárforradalom révén viszont megindult a népességnövekedés. Az újkőkorban az emberiség „feltalálta” a növénytermesztést és az állattenyésztést, s ezzel jelentős mértékben visszaszorította a korábban gyakran visszajáró éhínségeket. Az újkőkor (a barbárság) korában a népesség előbb 3, majd 2 ezer esztendő alatt megkétszereződött, s a szakadatlan migráció eredményeként szétterjedt a Földön. A potamikus (folyómenti öntöző) civilizációk kialakulásával létrejöttek Földünkön az első nagy népességtömörülések, s a népesség számának megkétszereződéséhez ezer esztendő is elegendő lett. Jézus Krisztus megszületésekor az emberiség száma – a különböző becslések középértékét véve alapul – már elérte a 150–160 millió főt, a magyar honfoglalás idejére pedig már meghaladta a 300 millió főt. Ez a létszám az ipari forradalom kezdetére, a 18. század közepére megkétszereződött.³

A népességszám robbanásszerű emelkedését az ipari forradalom tette lehetővé.⁴ A gazdaság meginduló gyors fejlődésével párhuzamosan az egyéb földrajzi létformák is jelentős változáson mentek át. A mezőgazdaságban egyre több gépet alkalmaztak és ennek következményeként egyre nagyobb munkaerő szabadult fel, akiket a robbanásszerűen fejlődő iparvá-

³ SárfaIvi Béla – Bernek Ágnes: *A világnépesség növekedése, élelmezési problémák.* – In. Nánási Irén (szerk.): *Humánökológia, Medicina*, Bp., 1999. 313–332.

⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos> – 2016. február 11.

rosok, bányavidékek szívtak fel. Az ipari forradalom következtében az élelmiszertermelés és élelmiszerellátás látványosan fejlődött, az urbanizáció következtében lényegesen javultak a lakáskörülmények, s az ipari forradalomhoz köthetően soha nem látott mértékben növekedett az egészségügyi ellátás. Az új gyógyászati eljárások, a bevezetett oltások megszüntették a korábban hatalmas pusztításokat okozó járványokat, s jelentősen csökkent a gyermekhalandóság. Javultak az életfeltételek, emelkedett a közoktatás, látványosan nőtt a közlekedés színvonala. Mindezek jelentősen csökkentették a halálozások számát, amely így „elszakadt” a születések számától, s a köztük lévő különbség, azaz a természetes szaporodás egyre jelentősebb lett. Ezzel kezdetét vette a demográfiai robbanás.⁵

ORGANIKUS ÉS ANORGANIKUS DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS

A fejlett országokban megkezdődött demográfiai robbanás hatására 1700–1850 között, tehát 150 év alatt 600 millióról 1,2 milliárdra nőtt a népesség száma. Ez tehát 150 éves időszakot jelentett, de a következő népességszám megkétszereződéséhez (1850–1950 között) már csak 100 év kellett. A 20. században új jelenségként nemcsak az ún. nyugati civilizációban, hanem a gyarmati, félgymati országokban, tehát a fejlődő világban is megkezdődött a demográfiai robbanás. Ennek eredményeként a 20. század második felében 40 év sem kellett ahhoz, hogy a Föld népességének száma 2,5 milliárdról 5,3 milliárd főre növekedjen.⁶ Ebben az időszakban a fejlett országok többségében már látványosan csökkent a népességszaporodás, de a fejlődő világ államai – közöttük Kína és India – vitték igazán diadalra a demográfiai robbanást. Egyetlen generáció életében megháromszorozódott bolygónk népessége.⁷

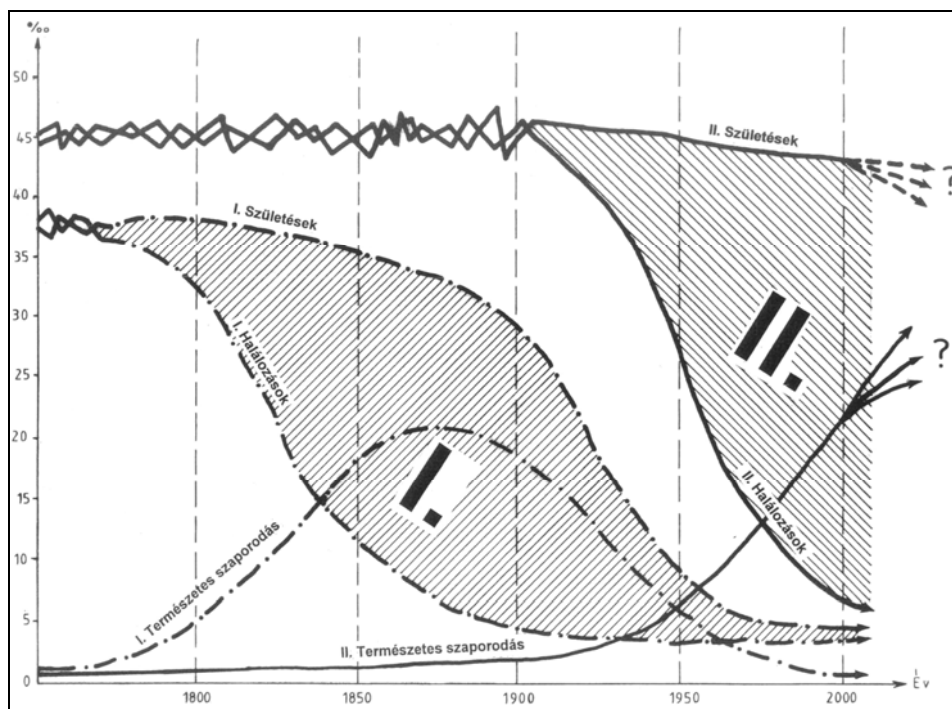
Az előrejelzések szerint a következő népességszám megkétszereződéséhez ismét egy hosszabb időszak, kb. 80–100 év lesz szükséges. A demográfiai robbanás tehát a 20. század végére veszített erejéből, azonban

⁵ Probáld Ferenc: *Az ipari forradalom és a népességrobbanás*. Szöveggyűjtemény, ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2003. 315.

⁶ <https://data.worldbank.org/data/reports> – 2016. február 11.

⁷ Sársfalvi Béla: Földrajzi szempontok a társadalomfejlődés vizsgálatához. – In: Nemes Nagy J. (szerk.) *Földrajz, regionális tudomány*. Eötvös Kiadó, Bp., 1995. 23–39.

nem mindenhol.⁸ Ha összevetjük a fejlett és a fejlődő országok demográfiai helyzetét, azt tapasztaljuk, hogy a fejlett országokban a 20. század elején-közepén mindenhol „lecsengett” a demográfiai robbanás, nem így a fejlődő országokban (1. ábra).

I. ábra. A demográfiai robbanás folyamata
(organikus = I. és anorganikus = II. kifejlődés)
Forrás: Saját szerkesztés

A fejlett országokban az általánossá váló iskolázottság, a műveltségi szint jelentős növekedése, a nők munkába állása, tehát a kétkeresős családmodell kialakulása azt eredményezte, hogy a korábbi egy nőre jutó 10–16 gyermekszülés 3–4-re, majd 1–2-re csökkent. Így a 20. század második felében alacsony szinten újra egymás közelébe került a születések és halálozások száma. A természetes szaporodás tehát igen alacsony szintre esett

⁸ Livi-Bacci, M.: *A világ népességének rövid története*. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 268.

vissza, illetve nagyon sok országban természetes fogyásba ment át. (Így Magyarországon 1981 óta nem természetes szaporodás, hanem természetes fogyás figyelhető meg.) Ezzel szemben a fejlődő országokban néhány kivételtől eltekintve (Kína, Törökország, Latin-Amerika) semmit sem veszített a demográfiai robbanás üteme. Az ok egyszerű, azok a változások és hatások, amelyek a fejlett országokban a demográfiai robbanás kialakítását eredményezték, ezekben az országokban nem érvényesültek. Különösen nem tapasztalható a női emancipáció előrehaladása, amely véleményem szerint elsősorban közrejátszott a fejlett országokban a demográfiai robbanás megszűnésében. Elmondhatjuk tehát, hogy itt kétfajta demográfiai robbanásról beszélhetünk, egy organikusról és egy anorganikusról.

A fejlett országokban (Nyugat-Európa, Észak-Amerika, Japán, Ausztrália, Új-Zéland, Izrael) a demográfiai robbanás a társadalomban szerves fejlődés eredményeként jött létre, hiszen a demográfiai robbanás elindulásának helyben kialakult társadalmi-gazdasági alapjai voltak. Majd ugyancsak a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményezte a demográfiai robbanás megszűnését. Így tehát ez a demográfiai folyamat organikusnak, a nyugati civilizáció társadalmi-gazdasági változásai eredményének tekinthető. Ezzel szemben a fejlődő világban a volt gyarmatosítók, az ENSZ-WHO és különböző segélyszervezetek egészségügyi segélyprogramjai eredményeként indult be a demográfiai robbanás, tehát egy külső hatásra, amelynek semmi köze nem volt a helyi társadalmi-gazdasági viszonyokhoz. Tehát a fejlődő világban létrejött demográfiai robbanás és az országok döntő többségében ma nincsenek meg azok a tényezők, amelyek a demográfiai robbanás lezárulásához szükségesek.⁹ A fejlett világ országaiban többsége gyors elöregedéssel és népességfogyással jellemezhető, míg a volt fejlődő világban csak néhány országban, országcsoportban történt ebben a tekintetben változás. Ezen a téren a kínai demográfiai robbanás politikai eszközökkel történt megállítása a legnagyobb jelentőségű. Ugyanakkor egyes térségekben a látványos gazdasági-társadalmi-életszínelvonalbeli pozitív változás eredményezte a demográfiai robbanás mérséklődését, illetve megszűnését (pl. Dél-Koreában, Szingapúrban, Törökországban, de ide sorolható a latin-amerikai országok döntő része is). Ezek az országok a 20. század második felében még a demográfiai robbanás állapotában voltak, és ezzel magyarázható az, hogy alig több mint 30 év kellett a népességszám megduplázódásához. Ugyanakkor a 20. század végétől Kelet-Ázsia és La-

⁹ Nánási Irén (szerk.): *Humánökológia*. Medicina Könyvkiadó, Bp., 1999. 386.

tin-Amerika országai már jórészt kiestek a gyorsan fejlődő népességű országcsoportból, s ezzel magyarázható, hogy a jelenlegi megkettőzési szakasz jóval hosszabb lesz, mint a múlt század végi volt. Sajnálatos módon a ma is leggyorsabb népességnövekedést produkáló országok éppen az európai migrációs célterület hinterlandjában (Dél-Ázsiában és Afrikában) helyezkednek el.¹⁰

Vizsgáljuk meg néhány ország népességszám gyarapodását az elmúlt évtizedekben. A fejlődő országok életében fontos dátumnak számít 1960, azaz „Afrika éve”, amikor a legtöbb gyarmat elnyerte függetlenségét. Ez az évszám azért is kedvező arra, hogy kiindulási időpontként szolgáljon, mert a nemzetközi segélyszervezetek egészségügyi támogatásai ekkortól éreztették igazából hatásukat. Összehasonlításként írom ide, hogy 1960-ban Magyarországon 9,98 millió fő élt, 2015-ben pedig 9,89 millió fő, tehát a 55 év alatt a népességszám látszólag nem változott (természetesen a két évszám közötti időszakban Magyarország népessége 10 millió fölött is volt, 1980-ban 10,7 millió fővel tetőződött a népességszám, azonban a mostani érték az 1981 óta tapasztalt természetes fogyás miatt már egy jelentős évi 30–40 ezer fős csökkenés eredménye).

A dél-ázsiai országok közül Indiában 1960-ban 458 millióan, 2015-ben pedig már 1311 millióan éltek, Pakisztánban pedig a 45 millióról 188 millióra, Bangladesben a 40 millióról 160 millió főre nőtt a népesség. A régóta háborúskodó Irakban 6 millióról 35 millióra növekedett (a nagy menekülthullám előtt) a népesség száma. Jemenben 1961-ben még csak 5 millió fő élt, 2015-ben viszont már 26 millió. Találkoztam olyan népességbecsléssel, amely szerint ebben a kis sivatagi-hegyi országban 2060-ban többen fognak élni, mint a Föld legnagyobb területű országában, Oroszországban.¹¹

A dél-ázsiai és észak-afrikai országokhoz képest is megdöbbentő méretű volt a fekete-afrikai országok népességgyarapodása.¹² 1960–2015 között ezekben az országokban általában ötszörösére növekedett a lakosság száma, s ennek köszönhetően Afrika aránya a világnépességen belül 9%-ról 17%-ra növekedett. Például Tanzániában 10,3 millióról 51,8 millióra, Ugandában 7,3 millióról 37,8 millióra, Kenyában 6,2 millióról 44,9 millió

¹⁰ Süli-Zakar István: A világ mezőgazdasága. In. Tóth J. (szerk.) *Általános társadalomföldrajz* I. Dialóg Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2001. 165–260.

¹¹ <https://geoba.se> Letöltve: 2016. február 11.

¹² https://www.nyugatijelen.com/allaspont/chirmiciu_andras/afrika_50_ev_utan.php – Letöltve: 2016. február 11.

főre növekedett a lélekszám. Legmagasabb értékeket Elefántcsontpart esetében tapasztaltam, ahol az 1960-as 3,6 millió főről 2014-re 22,2 millió főre, azaz 6,17 szorosára nőtt a népesség száma. Afrika helyzete tehát különösen aggasztó demográfiai szempontból. 1900-ban még alig haladta meg a kontinensen a lakosság száma a 100 millió főt, s 1960-ban a gyarmati felszabadulás évében 279 millió fő élt itt, s egyetemistaként már akkor is azt tanultam, hogy a kontinens túlnépesedett, eltartóképessége nem igen növelhető. Ehhez képest ma már négyszeresénél is többen élnek a kontinensen. Természetesen az 1,2 milliárdnyi ember jelentős részének ma alacsonyabb az egy főre jutó GDP-je, mint 1960-ban volt. A demográfiai becslések alapján 2050-ben Afrikában már 2,4 milliárdnyi ember él, s csak az elkövetkező 20 évben Fekete-Afrikában a mainál 500 millió emberrel többen fognak élni. Ez a növekmény megegyezik az EU mai népességszámával. A 21. században Nigéria lesz a harmadik ország (amennyiben nem esik szét), amelynek népességszáma meghaladja majd az egymilliárd főt.

Napjainkban minden nap kétszázezer fővel növekszik a Föld népessége, s a növekedés döntő része (körülbelül 180–190 000 fő) Dél-Ázsiára és Afrikára jut, így az itt élő embertömeg a mai 3,2 milliárd főről 2050-re 5 milliárd fő fölé emelkedik (Afrika 2,4, Dél-Ázsia 2,6 milliárd fő). Csaknem elképzelhetetlen, hogy ezek a riasztó népességbecslések ne teljesüljenek. Olyan változásokra lenne szükség, többek között a műveltségi színvonal jelentős emelkedésére, eredményes felvilágosításra, a fogamzásgátlás elterjedésére, s különösen a nők társadalmi megbecsülésének emelésére, emancipációjuknak kivívására, amelyre ma igen kevés esély mutatkozik. A sok gyermek vállalására többek-között vallási-társadalmi és gazdasági hagyományok és kényszerek készítetik az ázsiaiakat és afrikaiakat. Még a legstabilabb államokban is hiányzik a szociális háló, a legtöbb országban ismeretlen a nyugdíj intézménye, ugyanakkor a gyermekmunka általánosan elterjedt. Alapvető fontosságú, hogy a férfiak társadalmi tekintélyét mindenekelőtt az utódok száma határozza meg.

A hosszú távú előrejelzések a világnépesség 10–12 milliárdos tetőzését jósolják, s ekkor a lakosság fele 5–6 milliárd fő már Dél-Ázsiában és Afrikában, tehát Európa migrációs hinterlandjában él. 2050–2060 körül ez a hatalmas népesség már igencsak túllépi a természeti környezet véges eltartóképességét. Ezt követően a demográfiai előrejelzések már lassú csökkenést tételeznek fel. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a 20. század közepe óta a demográfiai robbanás világunkban a legsúlyosabb feszültségek forrása, s különösen a gyengébben fejlett (szegény) országokban fel-

emésztí az erőforrásokat, sajnos anélkül, hogy problémáik megoldásához akárcsak közelíteni tudnánk.¹³ A fokozódó túlnépesedés a közeljövőben is alapja lesz számos geopolitikai, társadalmi és gazdasági, valamint környezeti problémának.

A LÉTBIZTONSÁG HIÁNYA DÉL-ÁZSIÁBAN ÉS AFRIKÁBAN

A hidegháború és a bipoláris világ megszűnésekor Francis Fukuyama amerikai politológus optimista és igen merész tanulmányt közölt a *National Interest* folyóirat hasábjain. Véleménye szerint egy idilli, csaknem paradicsomi kor előtt állunk, hiszen a liberális demokrácia globális hegemóniára jutott, s a nyugati fogyasztói kultúra végső győzelmével elérkezett a „történelem vége”.¹⁴ Vele szemben többen felléptek, s legerősebb kritikusa Samuel P. Huntington a *Foreign Affairs*-ben arról cikkezett, hogy a nyugati civilizáció a jövőben sem jut világméretű győzelemre, sőt vallási és civilizációs törések mentén reped szét a világ, melyet a civilizációs konfliktusok sora fog jellemezni.¹⁵

A két vitázó bővebben könyv formájában is kifejtette nézeteit arról, hogy az emberiség egy utópikus boldog korba érve valóban eljutott a történelem végéhez, illetve, hogy a világ nem halad egy egyetemes civilizáció felé, sőt az egyre inkább szembeforduló civilizációk sűrűsödő összeecsapása várható.¹⁶ A több mint 20 éve tartó vitának ma sincs vége, az azonban elgondolkodtató, hogy 1990 óta évente átlagosan 5 kisebb-nagyobb fegyveres konfliktus robbant ki Földünkön döntően Dél-Ázsiában és Afrikában. Ez a térség tehát egy valóságos puszkaporos hordó. A gyakori válságok kiváltó okainak egyikeként a gyarmati múltat szokták emlegetni. A gyarmati kizsákmányolás megalázó és embertelen jellegén túl fontos jövőbemutató következményekkel járt az is, hogy a gyarmatokon osztozkodó nyugat-európai nagyhatalmak pillanatnyi erőfölénye döntött a kérdéses területek

¹³ Sárfalvi Béla–Bernek Ágnes: A világnépesség növekedése, élelmezési problémák. – In. Nánási Irén (szerk.): *Humánökológia*. Medicina, Bp., 1999. 313–332

¹⁴ Fukuyama F.: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1994. 600. (továbbiakban Fukuyama, 1994.)

¹⁵ Huntington, S. P.: *A civilizációk összeecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1998. 652. (továbbiakban Huntington, 1998.)

¹⁶ Fukuyama, 1994. 600.; Huntington, 1998. 652.

feldarabolásáról. A határok meghúzásában a politikai alku volt a meghatározó, nem pedig a földrajzi, etnikai vagy vallási helyzet. Így az Oszmán Birodalom szétszabdalásakor Nagy-Britannia és Franciaország a Közel-Keleten birodalmi érdekeik alapján kreálták meg Irakot, Szíriát, Palesztinát és Jordániát. Figyelmen kívül hagyták a nyelvi, nemzeti és a vallási megosztást, Moszul korábbi kormányzási regionális szerepkörét, vagy a jelentős lélekszámú kurd nemzetet, amelyet a négy új ország között osztottak szét.¹⁷

Afrika felosztásakor a jórészt vonalzóval meghúzott határok sem vették figyelembe az etnikai vagy a földrajzi-történelmi tényeket és előzményeket. Ezek az önkényes határmeghúzások máig hatóan éreztetik negatív hatásait. A függetlenné vált államokban mindennaposak a politikai, törzsi és vallási ellentétek és villongások. Az uralomra jutó közösség általában fegyverrel érvényesíti akaratát, illetve torolja meg korábbi sérelmeit (Rwandában – a korábbi Ruandában – 1994 áprilisa és júniusa között a hutu milíciák 800 000 tuszit gyilkoltak meg az etnikai ellentétek miatt).

1960-at követően a legtöbb térségbeli országban antidemokratikus, diktatórikus államberendezkedés alakult ki. A véreskező diktátorok évtizedekre bebetonozták hatalmukat: Moamer Kadhafi 1969–2011, Háfez al Aszad 1970–2000, Szaddám Husszein 1979–2003, Hosni Mubarak 1981–2011 között élet és halál urai voltak országaikban. Szaddám Husszein vegyifegyvert is bevetett kurd „alattvalóival” szemben, Idi Amin Uganda diktátora pedig terrorral terjesztette országában az iszlám vallást. Robert Mugabe ugyancsak terrorral üldözte el a fehér farmereket Zimbabweből. Ugyanakkor tapasztalhattuk, hogy ezek a diktátornak, akik a „rendet” véres terrorral biztosították útját állták a globális migrációnak is. A „gát” – azaz rezsimeik eltüntetésé után – a helyükbe lépett „szétesett” államok nemhogy akadályai, de részesei, sőt előidézői is a mostani népvándorlásnak. Az állami korrupció elképzelhetetlen méretű a térségben. Az országok vezetői saját tulajdonuként kezelik hazájuk erőforrásait, de magántulajdonuként értékesítik az országba érkező külföldi segélyeket is.¹⁸

A törzsi-vallási lázadások, „felszabadító” háborúk, a polgárháborúk állandósultak. Sok függetlenné vált állam szétesett, hadurak ellenőrizte „tartományok” egymással civakodó-háborúskodó egyvelegévé vált. Több or-

¹⁷ Békési László: *A politika földrajza*. Aula Kiadó, Budapest, 2004. 206.

¹⁸ Taylor, Peter J.: *Political Geography*. Longman Scientific & Technical, Hong Kong, 1989. 308.

szágban – Szomália, Líbia, Jemen – vagy nincs is központi kormányzat, vagy hatalma csak a terület kicsiny darabkáján érvényesül. A vallási üldöztetés általános (a szudáni polgárháborúnak 3–4 millió döntően keresztény halálos áldozata volt, Nigériában mindennaposak a muszlimok és keresztények közötti összecsapások), a háborús helyzet Afrika és Dél-Ázsia országainak többségében állandósult. A „csúcspontot” a terrorista „államok” létrejötte jelenti: az Iszlám Állam Irak-Szíria területén, a Boko Haram Nigériában, az Al-Shabaab Szomáliában, ahol a féktelen erőszak a napi rutin része lett. Dél-Ázsiában és Afrikában elmosódtak a rendteremtés, a bűnözés és a hadviselés, a bünszervezetek és a magánhadseregekkel rendelkező korrumpált kormányképviselők és a gerillamozgalmak között a határok. Az állami erőszakszervezetek mellett és helyett fontos szerepet kapnak a klánok, a rablóbandák és a hadurak dekoncentrált fegyveres osztagai, magánhadseregei. Az emberi élet veszélyeztetése a térségben állandósult.¹⁹ Még a világmédia nagy teret szentel a fejlett országokban elkövetett terrortámadásoknak, s az áldozatoknak, addig a fejletlen államok – gyakran nagyságrendekkel nagyobb – áldozatait esetleg csak egy rövid hír erejéig jutnak el a médiafogyasztókhoz. Így például a korábban is említett 800 ezer tuszi áldozatról a gyilkosságok elkövetéskor Európa vagy Amerika lakói alig értesültek. A nyugati civilizáció igazából a hollywoodi „Hotel Rwanda” című filmből értesülhetett a borzalmak valóságáról, a gyilkosságok méretéről. Bangladesztől az Atlanti-óceánig nagyítóval kell keresni azokat az országokat, térségeket, ahol kielégítő az emberek létbiztonsága. Úgy gondolom nemcsak Szíria, Irak és Afganisztán menekültjei érdemlik ki az üldözötti megkülönböztetést, mert a térségből elinduló további százmilliók is jogosan érzik magukat üldözöttek.

ÖKOLÓGIAI KRÍZIS

A világban jelentkező ökológiai-egészségügyi problémák Dél-Ázsiában és Afrikában hatványozottan jelentkeznek. A hagyományos önellátó mezőgazdaság az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásai miatt – beszámítva a népességrobbanás és a politikai létbizonytalanság káros következményeit is – súlyos válságba került. A növénytermesztés és az állattenyésztés a tér-

¹⁹ Pap Norbert – Tóth József (szerk.): *Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 1999. 318.

ség első, s csaknem kizárólagos foglalkoztatója. 1960 körül a legtöbb országban a primér ágazat foglalkoztatta az emberek 90%-át, s az egyéb ágazatok azóta sem tudták érdemben munkával ellátni a mezőgazdaság (a falvak) által kilökött százmilliókat. (2002-ben például a körülbelül 6 milliós Lagosban mindössze 20 000-en dolgoztak az iparban! Lagos jelenlegi népessége 13–15 millió, az agglomerációval együtt 21–22 millió, ami a felvetett problémát tovább növeli.) Az emberek jelentős része a nagyvárosok szaporodó nyomornegyedeiben, vagy menekülttáborokban vegetál. A fejlődő világ urbanizációs robbanása sem hasonlít az ipari forradalmat követő korábbi városrobbanáshoz. Akkor a gyors ipari fejlődés vonzotta az egykori parasztok millióit a számukra munkát nyújtó városokba, itt azonban az agrártérségek valósággal kilökök a felesleges embertömegeket, akik jobb híján kötnek ki a nagyvárosok nyomornegyedeiben. Ezek a trópusi óriásvárosok népességüket tekintve már elhagyták a klasszikus nagyvárosokat, növekedésük azonban nem tekinthető egészségesnek, inkább rákos burjánzásra hasonlít.²⁰ A trópusi hagyományos önellátó mezőgazdaság úgynevezett „vándorló” földművelést jelent, azaz 4–5 évenként a gyorsan kimerülő talajok miatt az őserdőtől kell égetéses eljárással új termőföldeket elhódítani.²¹ A gyorsan szaporodó falusi közösségek egyre nagyobb erdőterületek kiirtására kényszerülnek, másrészt az értékes trópusi fák rablógazdálkodásszerű kitermelése következtében is gyorsan fogy az erdőterület, melynek nagyon súlyos ökológiai következményei vannak.²² A trópusi hagyományos mezőgazdaság már a 20. század végére elérte eltartóképességének végső határait. Tehát a legnagyobb foglalkoztató, a mezőgazdaság sem képes új munkaerőt felvenni, a jelenlegi művelési szinten csak az elemi reprodukcióra van lehetőség. Egy esetleges modernizálás (gépesítés) társadalmi hatásai kiszámíthatatlanok, de biztosra vehető, hogy további százmilliók városokba özönlését provokálná ki. Az elmúlt évtizedekben, amikor Kelet-Ázsia és Latin-Amerika képes volt fogadni a fejlett országokból kitelepült ipart India, Pakisztán, Banglades ki-

²⁰ Kerényi Attila: *Környezettan – Természet és társadalom-globális szempontból.* – Mezőgazda Kiadó, Bp., 2003. 425.

²¹ Süli-Zakar István: A világ mezőgazdasága. In: Tóth J. (szerk.) *Általános társadalomföldrajz* I. Dialóg Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2001. 165–260.

²² Bora Gyula – Korompai Attila (szerk.): *A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza.* Aula Kiadó, Bp., 2001. 428.

vételével Dél-Ázsia és Afrika kimaradt ebből az iparosodásból. Elsősorban az analfabetizmus és a megfelelő munkakultúra hiánya miatt.²³

A fogyó vízkészlet a félsivatagos-sivatagos területek oázisgazdálkodását veszélyezteti. A legújabb szakvélemények szerint elfogytak azok a vízbázisok, amelyre az elmúlt évtizedekben Szaúd-Arábia vagy Irán viszonylag jelentős öntözéses gazdálkodást hozott létre. Ezeken a területeken tehát hamarosan fel kell adni az oázisgazdálkodást, a kimerülő vízbázisok miatt. Ugyancsak végveszélybe került a szavannakon és a félsivatagos területeken folyó legeltető vagy nomadizáló állattenyésztés. Elégge közzismert a Száhel problémája.²⁴ A szakvélemények jelentős része az éghajlatváltozással, illetve a globális felmelegedéssel magyarázza az itteni ökológiai tragédiákat. Valóban egy-egy aszályos év, vagy súlyos aszályos ciklus az állatállomány, sőt az emberek millióinak életét veszélyezteti. Erre figyel fel általában a média. Valójában a Száhel évezredek óta egy félszáraz terület, s a nedves időszak késése vagy rövidege korábban is jelentős pusztítással járt. A valódi probléma azonban inkább társadalmi jellegű. A demográfiai robbanás következtében a gyorsan növekvő népességszámot az állatállomány riasztó méretű bővülése követte, hiszen az állatlétszám nagysága a társadalmi rang alapja. Tehát a sokasodó nemzetiségfők, családfők tekintélyük megőrzése érdekében őseikhez hasonlóan mértéktelenül növelik állományukat. Így a gyarapodó nomadizáló közösségek egyre kisebb területre szorulnak vissza, s a növekvő állatlétszám egyre kíméletlenebbül pusztítja a természetes takarmánybázist. Különösen a száraz évszakokban folyik a legelőterületek túllegeltetése. Nem is annyira a legeltetés, hanem az állatok patájának lazító, felszínpusztító tevékenysége a káros. A fellazított felszín a szélerozió áldozatává válik, s terjed az elsivatagosodás. A nagyarányú pusztítás következtében a növényzet a nedves évszakban sem képes regenerálódni, s így a Szahara évről évre a Száhel rovására, déli irányba terjed.

Dél-Ázsiában és Afrikában – még a félsivatagos területeken is – a nedves évszakokban tekintélyes mennyiségű eső esik. Az édesvíz visszatartása és tárolása azonban szinte sehol sem megoldott. A száraz évszakban általa-

²³ Bernek Ágnes (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 436.; Hajdú Zoltán: A politikai földrajz alapjai. In: Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz* II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001. 21–42.

²⁴ Süli-Zakar István: A világ mezőgazdasága. In: Tóth J. (szerk.) *Általános társadalomföldrajz* I. Dialóg Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2001. 165–260.

nos a vízhiány. Százmilliók szenvednek az ivóvízhiánytól, s a fiatal nők teljes napi feladata, hogy a család számára megszerezzék a napi édesvízadagot. Szélsőséges aszályos időszakban ezrek és ezrek halnak szomjan, vagy költöznek a segélyszervezetek által fűrt kutak köré. Az ilyen kutak körül néhány éven belül tízezres, sőt százezres menekülttáborok jönnek létre. A természeti katasztrófák – a háborús veszélyhelyzet mellett – tehát lökészerűen növelik a menekülttáborok számát. Különösen Fekete-Afrikában több százezres táborok keletkeztek az ökológiai krízis eredményeként.

Az afrikai, dél-ázsiai országok fiataljai közül viszonylag sokan végeznek európai egyetemeken, ugyanakkor a Guineai-öböl egyik országában a számon tartott orvosok háromnegyede nem otthon, hanem főként Nyugat-Európában praktizál. Pedig az itt élő embereket a világ többi részéről már jórészt eltüntetett szörnyű betegségek sora is sújtja. Elterjedt népbetegség ma is a TBC, a trahoma és a paratífusz. A malária évente csak Afrikában 700–800 ezer ember halálát okozza. Az ebola, vagy az AIDS, a HIV-fertőzés terjedésére az európai média is felfigyel, de a szifilisz, a hepatitisz B, C, a lepra, a bőr és nemibetegségek, a különböző bőrparaziták (tetű, bolha, atka, rüh), és az alig ismert egyéb trópusi betegségek pusztításáról már nem igen vesz tudomást a világ. A menekülttáborokban élő tíz- és százezrek egészségügyi gondozását általában egy-két amerikai, vagy európai önkéntes orvos próbálja ellátni.²⁵

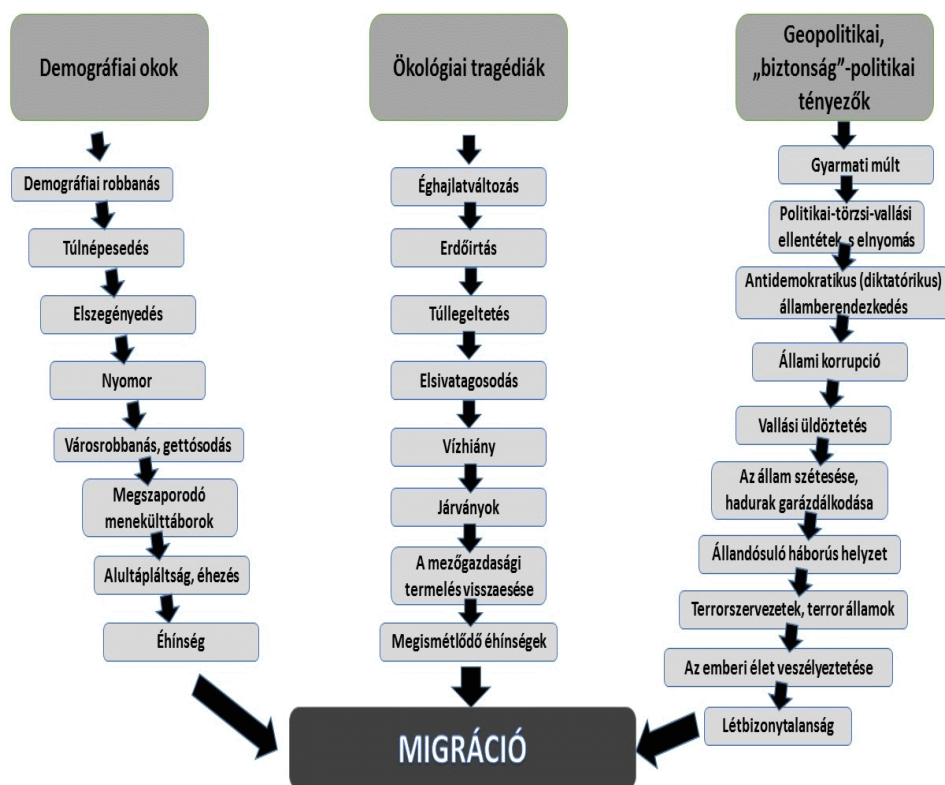
ÖSSZEGZÉS

Néhány héttel ezelőtt az egyik televíziós csatorna világpolitikai műsorában egy francia forgatócsoport Gabonban készített riportjára figyeltem fel. A riporternak a főváros, Libreville külvárosában élő 22 éves fiatalember arról beszélt, hogy szüleine bízta feleségét és három gyerekét, s ő Európába indul. Tudomásom szerint Gabonban nyugodt politikai körülmények vannak, a kormány az egész országot ellenőrzése alatt tartja, s mivel elegendő csapadék hull, a szomjhaláltól sem kell tartani. A fiatalemberhez azonban eljutott a migráció, mint újdonság (innováció), mint egyfajta lehetőség, tehát ő is vállalkozik a kipróbálására. Valószínűleg nagyon sokan gondolkodnak Afrika-szerte hozzá hasonlóan. Az ENSZ menekültügyi szervezete szerint a Földön kb. 250 millió embertársunk kényszerült me-

²⁵ Kerényi Attila: *Általános környezetvédelem – Globális gondok, lehetséges megoldások*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1995. 397.

nekülésre, migrációra és jelenleg zsúfolt menekülttáborokban él, döntően Afrikában és Dél-Ázsiában. A törökországi táborokból elindult százezreket előörsnek tekinthetjük.

Afrika és Dél-Ázsia túlnépesedett, elszegényedett, a leginkább „élhetetlen” nagyrégiói Földünknek, ahol pusztít a klímaváltozás, az elsivatagosodás, az éhezés, és a vízhiány. Nagy jóindulattal sem találunk olyan országot, amelyet európai értelemben biztonságosnak tekinthetünk, sőt az itt élőknek a naponta megélt terror miatt a pusztta életük is állandóan veszélyben forog. Ezek a földrészek a demográfiai robbanás elhúzódása miatt kimeríthetetlen emberforrások a Nyugat-Európa felé tartó migrációnak (2. ábra). Az afrikai-ázsiai kilátástalan sorsú százmilliókat természetesen vonzza – a médiából megismert – európai biztonság, jólét és gazdagság, a saját szülőföldjükön ismeretlen béke és nyugalom.

2. ábra. A dél-ázsiai és afrikai migráció társadalomföldrajzi gyökerei
Forrás: Saját szerkesztés

Nyugat-Európa vezető politikusai alaposan túlbecsülik lehetőségeiket, amikor a 2015-ben tapasztalt módon segíteni igyekeznek az üldözöttek befogadásával. Meggyőződésem, hogy a gazdag Európai Unió minden lehetősége eltölpül a tanulmányomban érintett problémák megoldásához szükséges erőforrások nagyságához képest.

VETŐ GÁBOR

A KÖZÖS EURÓPAI MENEKÜLTÜGYI RENDSZER ELVEI

Az Európai Unió a szabadság, biztonság és jog érvényesülése térségének keretén belül tűzte ki célul egy, az európai integráció egészére kiterjedő menekültpolitika létrehozását. Az eddig a tagállamok által lényegében teljesen önállóan meghatározott nemzeti menekültpolitikák részben közösségi szintre való delegálása ésszerű lépés volt. Hasonlóan a többi bel- és igazságügyi együttműködéshez, az EU belső határainak lebontásával megvalósuló közös belső piac megkövetelte a tagállamok fokozottabb együttműködését a menekültügyben is.¹

Miután az 1999-ben hatályba lépett amszterdami szerződés lehetővé tette a minősített többséggel történő közösségi jogalkotást a menekültügy területén, megindult a Közös Európai Menekültügyi Rendszer (CEAS)² kiépítése. A rendszer alapvető célja egy azonos szabályokon és feltételeken alapuló, egységes nemzetközi védelmet biztosító térség létrehozása volt az EU területén.

A CEAS lényegében közösségi jogszabályokból áll, amelyek a tampei, hágai és stockholmi tanácsi programok keretében kerültek kidolgozásra. Ezek közül a legfontosabbak a tagállamok menedékkérőkkel szembeni kötelezettségeit meghatározó három irányelv (befogadási, kvalifikációs, eljárási), valamint a menedékkérelmek elbírálásának felelősségét a tagállamok közt meghatározó dublini rendelet. A rendszer emellett néhány közösségi intézményt is létrehozott (Európai Menekültügyi Alap,³ Európai

¹ Battjes, H. [2006] *European Asylum Law and International Law*. Leiden: M. Nijhoff, 26–28.

² Common European Asylum System. Bár a kifejezés magyar rövidítése is használatos (KEMR), a tanulmányban nagyobb elterjedtsége miatt az angol rövidítés kerül alkalmazásra.

³ Az Európai Menekültügyi Alapot 2014-től a vele lényegében megegyező Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap váltotta fel.

Menekültügyi Támogatási Hivatal), azonban mivel kevés anyagi forrással rendelkeznek, szerepük igen korlátozott, kiegészítő jellegű.⁴ Az uniós jogszabályokban előírt kötelezettségek végrehajtása a tagállamok feladata maradt.

A CEAS jogi keretei viszonylag egyértelmű szabályokat állapítanak meg a menekültek befogadásáról és a tagállamok felelősségéről. Ugyanakkor tartalmazznak általános elveket is, melyek jelentősége különösen az olyan menekültválságok esetén fontos, mint a mostani. Hivatalosan ezen elveknek kell biztosítani a rendszer működőképességét biztosító rugalmasságot a humanitárius szempontok és tagállamok közti együttműködés tekintetében. A tanulmány célja ezen elvek ismertetése és gyakorlati alkalmazásuk bemutatása.

A HUMANITÁRIUS ELVEK

A Közös Európai Menekültügyi Rendszer elveinek többsége humanitárius jellegű és a nemzetközi védelmet élvezőkkel szembeni állami bánásmódra vonatkozik. Ezen elvek túlnyomó többségét már a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi genfi egyezmény rögzítette. Bár az egyezményt egyesek a nemzetközi szokásjog részének tartják, alkalmazása napjainkban sem tekinthető egyértelműen univerzálisnak.⁵ Európában azonban az emberi jogok magas szintű regionális védelme évtizedek óta biztosította a genfi egyezményben foglaltak végrehajtását.

A genfi egyezmény elveinek célja garantálni, hogy az államok valóban védelmet nyújtsanak az arra rászoruló menedékkérőnek. A legfontosabb kötelezettség a visszaküldés tilalmának (non-refoulement) alkalmazása, vagyis a menedékkérő olyan országba való visszaküldése, ahol üldöztetésnek lehet kitéve.⁶ Ezen kívül a menedékkérőket nem lehet megkülönböztetni faj, vallás, vagy származási ország szerint, csupán meg kell felelniük a menekült fogalmának.⁷

⁴ Trybus – Martin – Rubini [2012] *The Treaty of Lisbon and the Future of European Law and Policy*. Cheltenham, 365–366.

⁵ Hathaway [2005] *The Rights of the Refugees Under International Law*. Cambridge – New York – Melbourne. 24–26.

⁶ Genfi egyezmény 33. cikke

⁷ A genfi egyezmény 1. cikke tartalmazza a definíciót: Faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politi-

A többi humanitárius elv az állam védelmét megszerző menekült jogait és kötelezettségeit határozza meg. A menekültek vallási és lelkiismereti szabadságot élveznek, az állampolgárokkal megegyező mértékben férnek hozzá az alapfokú oktatáshoz, egészségügyhöz, állami segélyekhez. Bár jogukat több területen (pl. munkaerőpiac) ideiglenesen korlátozhatják, az egyezmény szellemisége egyértelműen a menekült a befogadó államba való teljes integrációját biztosítja.⁸

Az emberi jogok evolúciós fejlődése, valamint Európában a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) évtizedes jogfejlesztő tevékenysége tovább emelte a menedékkérők védelmének szintjét. Alkalmazásra került a gyermek mindenképp felett álló érdekének elve, ami a kiskorú menedékkérők fokozott védelmét követelte meg, valamint a család egységének elve, ami a menedékkérők családegyesítését könnyíti meg.

Miután az EJEB joggyakorlata egyre szigorúbban értelmezte a kínzás és embertelen bánásmód tilalmát, a visszaküldés tilalmának fogalma is átértelmeződött. Míg a genfi egyezmény kivételes esetekben (súlyos bűncselekmények, háborús bűnök elkövetése) lehetővé tette menedékkérők visszaküldését nem biztonságos országokba, a strasbourgi bíróság esetjoga következtében az európai államok már senkit nem küldhetnek vissza olyan államba, ahol kínzásnak vagy megalázó, embertelen bánásmódnak lehetnek kitéve. Az EJEB szigorúságára jellemző, hogy a 2011-es *M.S.S.-ügyben* Görögországot is ilyen nem biztonságos állammak minősítette, mert menekültügyi ellátórendszerének súlyos hiányosságai embertelen bánásmódot eredményezhetnek.⁹

A lisszaboni szerződés 2009-es ratifikációjával a hozzá csatolt uniós Alapjogi Charta is jogerőre emelkedett. A Charta az említett elvek többségét szó szerint rögzíti, a többire pedig egyértelműen utal. Az EJEB mellett így az Európai Unió Bírósága is képessé vált a humanitárius elvek ítéleteken keresztül történő értelmezésére és fejlesztésére.¹⁰

kai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni.

⁸ Hathaway [2005] 730.

⁹ ECtHR – *M.S.S. v Belgium and Greece* [GC], Application No. 30696/09

¹⁰ O’Nions [2014] *Asylum – a Right Denied A Critical Analysis of European Asylum Policy*. Ashgate. 75–76.

Miután a humanitárius elvek már másutt rögzítve voltak, a CEAS dokumentumai csupán utalnak amúgy is kötelező alkalmazásukra. A tagállamok az elvek megsértéséért komolyan szankcionálhatók Strasbourg vagy az EU Bírósága által.¹¹ Tény, hogy önmagukban a regionális bíróságok ítéletei csak korlátozott hatással bírnak az európai államok menekültpolitikájára, hiszen számos no-entry politika áll rendelkezésükre, hogy a nem kívánt menedékkérőket távol tartsák. Nyilvánvaló az is, hogy nem minden jogsértést szenvedő menedékkérő jut el a strasbourgi bíróságig. Mégis, az EU tagállamainak menekültvédelme rendelkezik a legmagasabb sztenderdekkel a világon, aminek betartását a tagállamok saját jogállamisága mellett államok felett álló jogi rezsimek is garantálnak – szemben más fejlett országokkal. Részben ez is magyarázza, hogy miért tartanak a világ minden tájáról Európába azok a menedékkérők, akik ezt megengedhetik.

A TAGÁLLAMOK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉT SEGÍTŐ ELVEK

A Közös Európai Menekültügyi Rendszer elveinek másik csoportja a tagállamok menekültügyben való kooperációját kívánja segíteni. Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés 80. cikke két fő elvet rögzít, ezek a szolidaritás és felelősség tagállamok közötti igazságos elosztása, beleértve annak pénzügyi vonatkozásait.¹²

Az elvek azt a problémát akarják orvosolni, hogy az Európai Unió tagállamait földrajzi okokból különböző mértékben éri el a menedékkérők. Mivel a dublini rendelet alapján általában¹³ az első uniós tagállamban kell elbírálni kérelmüket, a rendszerben értelemszerűen kódolva van a túlterhelődés, amit ezen elveknek kellene ellensúlyozni. Az említett rendeletben még más hasonló tartalmú elvek is megjelennek: kölcsönös bizalom, kéz-

¹¹ Nagy-Britannia és Lengyelország opt-outot kapott, így nem kötelezik őket az Alapjogi Charta rendelkezései.

¹² EUMSZ 80. cikke: „Az Unió e fejezetben meghatározott politikáira és azok végrehajtására a szolidaritás és a felelősség tagállamok közötti igazságos elosztásának elve az irányadó, ideértve annak pénzügyi vonatkozásait is.”

¹³ Csupán akkor nem az első uniós kell államnak elbírálnia a menedékkérelmet, ha a menedékkérő egy másik tagállammal szorosabb kapcsolatban van (rendelkezik az állam vízumával, vagy az nemrég járt csak le, illetve családtagja már menedékkérelmet nyújtott ott be).

zelfogható szolidaritási intézkedések, felelősségi szabályok közötti egyensúly megteremtése.¹⁴

Az elvek szerint tehát a tagállamok kölcsönösen bízhatnak egymás nemzeti menekültügyi rendszereinek a humanitárius követelményeknek megfelelő működésében, hitet téve a nemzetközi védelem egységes európai térségének léte mellett.¹⁵ Ha a nagyobb terhelés miatt bizonyos tagállamok nem képesek ennek megfelelni, a tagállamoknak azt a szolidaritás és felelősség megosztásának szellemében kell helyreállítaniuk.

Az említett elvek azonban kevés konkrétumot tartalmaznak, így alkalmazásuk a tagállamok értelmezésétől függ. A felelősség megosztásának elvéből például egyértelműen következik, hogy a kevésbé megterhelt érintett tagállamoknak át kell vállalni az anyagi terhek egy részét, ezek mértéke azonban meghatározatlan, lényegében a tagállamok jóhiszeműségére van bízva. Még kevésbé egyértelmű, hogy a felelősség megosztásába beletartozik-e, hogy a tagállamok átvállaljanak olyan menedékkérőket, akik kérelmének elbírálása nem az ő felelősségük lenne. Az érvényben lévő dublini rendelet mérlegelési záradéka ezt lehetővé teszi, ha a tagállam saját maga emellett dönt.¹⁶ A kellően homályos együttműködést segítő elvek mellé – szemben a humanitárius elvekkel – nincsenek is kikényszerítő rezsimek rendelve.

Az Európai Unió saját forrásai részben biztosíthatják az elvek alkalmazását. A 2014-ben létrehozott az Európai Menekültügyi Alapot felváltó Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap például anyagi támogatást nyújthat a tagállamok menekültügyi ellátórendszerének fejlesztésére, azonban ennek mértéke igen korlátozott, így nem alkalmas egy komolyabb migrációs válság kezelésére.¹⁷

¹⁴ Az Európai Parlament és a tanács 604/2013/eu rendelete

¹⁵ Noll, G [2002] *Negotiating Asylum: The EU Acquis, Extraterritorial Protection and the Common Market of Deflection*, M. Nijhoff, 191.

¹⁶ 2015-ben a menekültválság során Németország a dublini rendelet mérlegelési záradékára hivatkozva bírálta el a korábban már más uniós tagállamokban (leginkább Magyarországon) regisztrált menedékkérelmeket.

¹⁷ Magyarország például 2015-ben 7 millió euró támogatást kapott uniós intézményektől migrációval kapcsolatos feladatok ellátására, ami az állam 60 milliárd forintnyi összköltségének (amibe beletartozik a magyar határra épített kerítés költsége is) mintegy 3,5%-a. Magyar Idők, forrás: <http://magyaridok.hu/belfold/retvari-bence-magyarorszag-tavaly-200-millio-eurot-forditott-a-bevandozlasra-314947/>, (letöltve, 2016-02-09)

Az együttműködést segítő elvek ellenére a tagállamok menekültpolitikájára az önérdékkövetés a jellemző, melynek leggyakoribb példája a terhek áthárítása. Ennek legismertebb példája Görögország és Olaszország, ahova a menedékkérők túlnyomó többsége érkezik. A dublini rendelet következetes végrehajtása fenntarthatatlan terheket róna a két államra, amit a menedékkérők másodlagos mozgásának hallgatólagos tudomásul vételével ellensúlyoznak, a terheket így részben áthárítva a többi tagállamra.¹⁸ Ez értelmezhető az elégséges szolidaritás és a felelősség megosztás hiányából fakadó lépésként is.

A Közös Európai Menekültügyi Rendszer tagállami együttműködést segítő elvei tehát csak igen korlátozottan funkcionálnak. Ez nem meglepő, hiszen a menekültügy a bevándorlási politikához is kapcsolódik, amely önálló alakításához – nem korlátozva az uniós állampolgárok belső migrációját – minden állam érzékenyen ragaszkodik. Az Európai Unió tagállamainak társadalmi eltérése állnak hozzá a migrációhoz és a menedékkérők befogadásához. A menekültválság kibontakozásáig jellemzően a menekültügyi nyomásnak kevésbé kitett, „régibb” tagállamok társadalmi (Svédország, Dánia) voltak a legbefogadóbbak, míg a legelutasítóbb társadalmak az „új” tagállamok, leginkább a visegrádi és balti országok (Magyarország, Lettország) közül kerültek ki.¹⁹

A hiányos kooperáció ellenére a CEAS mégis többé-kevésbé működőképesnek bizonyult, míg a menedékkérők száma relatíve alacsony maradt. Míg azonban 2004 és 2010 között évente kevesebb, mint 300 ezer személy kért menedéket az EU területén, a megváltozott geopolitikai helyzet (mindenekelőtt a szíriai polgárháború) miatt 2014-ben már 627 ezer, 2015-ben pedig több mint 1 millió fő tette ezt meg.

A többszörösére növekedett menekültügyi terhek esetén nyilvánvalóan sokkal nehezebb az államok közti együttműködés. Nyilván ezért nincs általános megoldás a jelenlegi menekültválságra sem európai, sem nemzetközi szinten. A szolidaritás és a teherelosztás elvei az UNHCR dokumentumaiban már jóval korábban megjelentek, de érvényesülésük az államok önkéntes vállalásaitól függ.²⁰ Az Európai Uniónak, mint politikai integrációnak és egy elvben egységes, nemzetközi védelmet biztosító térségnek

¹⁸ O’Nions [2014] 101–102.

¹⁹ Európai Bizottság [2012] Special Eurobarometer 380 ‘Awareness of Home Affairs’

²⁰ Protection of Asylum-Seekers in Situations of Large-Scale Influx No. 22 (XXXII) – 1981. Forrás: <http://www.unhcr.org/3ae68c6e10.html>, (letöltve 2015-12-02).

demonstrálnia kellett, hogy a menekültválság kihívása ellenére képes a tagállamok közti szolidaritás és felelősség elosztás elveit valódi tartalommal megtölteni.

Menedékkérők száma az EU-ban 2004–2015

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Menedékkérők száma (ezer fő)	277	235	197	223	225	267	259	309	335	431	627	1056

Forrás: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics,
(letöltve 2016-02-09)

**A TAGÁLLAMOK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉT SEGÍTŐ ELVEK
GYAKORLATI ALKALMAZÁSA A MENEKÜLTVÁLSÁG SORÁN**

A Jean-Claude Juncker vezette Európai Bizottság érzékelve a Közös Európai Menekültügyi Rendszer a menedékkérők növekvő számából fakadó problémáit, már 2015 tavaszán egy új migrációs stratégiával állt elő, amelynek része volt egy 20 000 EU-n kívül tartózkodó menedékkérőt a tagállamok közt elosztó letelepítési kvótarendszer, valamint a tagállamok egyenlőtlen terhelését ellensúlyozó áthelyezési rendszer terve is.²¹

Az említett intézkedések célja a lisszaboni szerződésben is rögzített szolidaritás és felelősségelosztás elvek gyakorlati megvalósítása volt. Bár a menedékkérők tagállamok közt történő részleges elosztása korábban is felmerült, gyakorlati megvalósítása csupán néhány, párszáz menedékkérőre kiterjedő kísérleti projekt lett.²² A Bizottság azonban a menekültválság-

²¹ Európai Bizottság [2015] Európai Migrációs Stratégia, 5–6. Forrás: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_hu.pdf, (letöltve 2016-02-09)

²² Trybus – Martin – Rubini [2012] 367.

ból fakadó különleges helyzetre tekintettel feltételezte, hogy a tagállamok most hajlandók lesznek az anyagi terhekhez való hozzájáruláson túl menedékkérő személyek befogadását is vállalni.

Egy kvótarendszer kialakítására a jogi alapot az EUMSZ 78. cikkének (3) bekezdése biztosítja, amely harmadik országok hirtelen beáramlásának szükséghelyzete esetén lehetővé teszi átmeneti intézkedések meghozatalát különleges jogalkotási eljárás keretében. Az így meghozott határozatok azonban csupán egyszeri döntésnek minősülnek és nem hoznak létre állandó mechanizmust.

A menekültválság súlyosbodásával a korábban felvetett kvótalétszámok egyre jelentéktelenebbé váltak. Bár az Európai Tanács 2015. július 25–26-i ülésén sikerült konszenzussal megállapodni 40 000 menedékkérő Olaszországból és Görögországból más tagállamokba való áthelyezéséről, a Bizottság és a menedékkérők többségét befogadó Németország komolyabb vállalásokat akart rögzíteni. Angela Merkel német kancellárnak végül sikerült meggyőznie a minősített többséghez szükséges számú tagállamot egy újabb, 120 000 főre kiterjedő egyszeri kvótarendszer létrehozására.²³ Miután megszületett a Tanács 2015/1523 határozata a 40 000 főre kiterjedő terv végrehajtásáról, így szeptember 22-én minősített többséggel elfogadásra került a Tanács 120 000 menedékkérőre vonatkozó 2015/1601 számú határozata is. Az Európai Unió végül tehát 160 000 menedékkérő Olaszországból és Görögországból történő²⁴ áthelyezését rögzítette.²⁵ A kvótarendszer nem vonatkozott az *opt-outtal* rendelkező Egyesült Királyságra, Írországra és Dániára, bár biztosította későbbi önkéntes részvételük lehetőségét, hasonlóan az EU társult államaihoz.²⁶

A kialakított letelepedési és áthelyezési kvóták igyekeztek tekintettel lenni a tagállamok eltérő befogadási kapacitásaira: a népesség mellett fi-

²³ <http://www.theguardian.com/world/2015/sep/08/angela-merkel-eu-refugee-sharing-plan-may-not-be-enough-germany-europe>, (letöltve 2016-02-02)

²⁴ A 120 000 fős kvótából az eredeti tervzet szerint 54 000 főt Magyarországról helyeztek volna át. A magyar kormány azonban arra hivatkozva, hogy az országba érkező menedékkérelmek elbírálása a dublini rendelet értelmében Görögország feladata lenne, visszautasította, hogy a kvótarendszer kedvezményezettje legyen.

²⁵ Emellett továbbra is vállalta 20 000 Európán kívül tartózkodó menekült befogadását.

²⁶ Az Egyesült Királyság a kvótarendszerben való részvétel helyett 20 000 válságövezet melletti táborokban élő menedékkérő befogadását vállalta a következő öt évben. Forrás: <http://www.businessinsider.com/afp-pm-merkel-confirms-uk-staying-out-of-eu-refugee-quotas-2015-9>, (letöltve 2016-02-11)

gyelembé vették a GDP nagyságát, az 1 millió főre jutó menedékkérelmek átlagát, valamint a munkanélküliségi rátát is. Valójában kvóta szerint a tagállamokra jutó menedékkérők száma elhanyagolható mértékű anyagi és társadalmi terhet jelent. Az eddig szétosztott 66 000 menedékkérőből például Franciaországnak 12 962 fő, Lengyelországnak 5082 fő, Magyarországnak 1294 fő jutott. Az Európai Unió minden céltagállamnak menekültenként 6000 euró támogatást biztosít, ráadásul a visszaélések visszaszorítása érdekében az áttelepítésben csupán olyan állampolgárságú személyek vehetnek részt, akik körében uniós szinten 75% feletti a kérelmek pozitív elbírálásának aránya.²⁷

A kvótarendszer – korlátozottsága ellenére – számos tagállam nyílt vagy burkolt ellenállását váltotta ki. Bár végül a 120 000 főről szóló kvóta ellen csupán Csehország, Szlovákia, Magyarország és Románia szavazott (míg Finnország tartózkodott), az igennel szavazó tagállamok többsége is a határozat támogatásával letudva vélte a terhek megosztásából fakadó kötelezettségét. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi Európai Unióban a tagállamok nem hajlandóak további vállalásokra a belpolitikailag kiemelkedő fontosságú bevándorlási politikához kapcsolódó menekültügy területén. A többször fölvetett állandó kvótarendszer tervének rövidtávon megvalósíthatatlan voltát időközben Németország is tudomásul vette, és már nem is tartja szükségesnek.²⁸

A szolidaritás és tehermegosztás elvei tehát a menekültválság során csupán egy ideiglenes, a menedékkérők töredékére kiterjedő, így a válság kezelésében inkább szimbolikus szerepet játszó kvótarendszer létrehozására voltak elegendőek az Európai Unióban. Az elvek e korlátozott, de mégis kézzel fogható érvényesülésének sikeréhez azonban a tagállami végrehajtás is szükséges. Mivel a menedékkérők áthelyezésére két év áll rendelkezésre, az elmúlt hónapok minimális eredményei (mindössze néhány száz menedékkérő áthelyezése történt eddig meg) még nem jelentik a kvótarendszer bukását.

A kvótarendszer ellen különösen a nemmel szavazó V4 államok tiltakoznak. Magyarország és Szlovákia már keresetet is benyújtott az Európai Unió Bíróságán a Tanács 120 000 főre vonatkozó 2015/1601 számú hatá-

²⁷ http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5698_en.htm, (letöltve 2016-02-14)

²⁸ <http://www.welt.de/politik/ausland/article152191765/Szydlo-sucht-Harmonie-und-schaufelt-neue-Graeben.html>, (letöltve 2016-02-13)

rozat érvénytelenítésére.²⁹ Bár a többi tagállam egyelőre nem kérdőjelezte meg a terv végrehajtását, lelkesedésük egyértelműen csökkent, nem függetlenül a 2015. november 13-i párizsi terrortámadástól.³⁰

A tagállamoknak azonban feltehetően minimális esélyük van jogi úton vállalt kötelezettségeiktől megválni. Az ideiglenes kvótarendszer ugyanis a szolidaritás és a felelősségvállalás elveinek legjelentősebb megnyilvánulása, amely nem jár a tagállamokra nézve aránytalan terhekkel. Ráadásul a tagállamok számára egy safeguard klauzula alapján lehetőség van korlátozott mértékben (30%-ban) megváltani a kvótát pénzbeli hozzájárulással, ami megnehezíti a rendszer nemzetbiztonsági alapon történő visszautasítását.

A kvótarendszer végrehajtása előtt számos más akadály is áll. A leggyakrabban a menedékkérők másodlagos mozgásának megakadályozásának kérdése merül fel. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi védelemmel járó jogok élvezésének a céltagállamra való korlátozása és a menedékkérők mozgásának indokolt korlátozása önmagában nem tudja megakadályozni a másodlagos mozgásokat, de mindenképpen az azoktól való tartózkodásra ösztönzőek. Valószínűsíthető, hogy a menedékkérők jelentős része amint legálisan megteheti, elhagyja majd a kevésbé vonzó tagállamokat, azonban ez már nem menekültügyi kérdés lesz.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban a Közös Európai Menekültügyi Rendszer két csoportra osztott elvei kerültek bemutatásra. A rendszer humanitárius elveit az uniós tagállamok a belső és a nemzetközi jogban foglalt kötelezettségeiknek megfelelően alkalmazzák. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának jogfejlesztő tevékenységének köszönhetően, az európai államok a legmagasabb szinten biztosítják az emberi jogok védelmét, így a menedékhez való jogot is. Szemben más fejlett államokhoz, az európai államokat az emberi jogi kötelezettségeik megsértéséért államok feletti jogi rezsimek szankcionálhatják.

²⁹ <http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/court-of-justice-of-the-european-union-european-union-challenges-to-mandatory-plan-to-relocate-refugees/>, (letöltve 2016-02-14)

³⁰ A terrortámadás két merénylete hamis papírokkal, menedékkérőként érkezett Európába.

A rendszer együttműködését segítő elveinek alkalmazására az EU tagállamait az EUMSZ 80. cikke kötelezi. Az elvek alkalmazásának mértéke azonban – konkrétumok híján – jórészt a tagállamok önkéntes vállalásaitól függ. Mivel a tagállamok a nemzeti érdeküket a menekültügy területén is érvényesítik, a jelenlegi menekültválságot nem lehet az említett elvek alkalmazásával megoldani.

Mégis, az összesen 160 000 menedékkérő tagállamok közti áthelyezésére vonatkozó ideiglenes kvótarendszer elfogadása bizonyítja, hogy bár a CEAS elvei alapján történő tagállami kooperáció csak korlátozottan működőképes, de így is jóval hatékonyabb, mint a nemzetközi szintű.

TÓTH-MATOLCSI LÁSZLÓ

**AZ OKTATÁS MINT INTEGRÁCIÓS ESZKÖZ HATÉKONYSÁGA.
ELSŐ ÉS MÁSODIK GENERÁCIÓS BEVÁNDORLÓ GYEREKEK
TANULMÁNYI EREDMÉNYESSÉGE ALAPJÁN**

Tanulmányomban azt a kérdést állítottam vizsgálódásaim fókuszába, hogy milyen trendek mutathatók ki az első- és második generációs bevándorló gyerekek iskolai teljesítményének alakulásában. Azaz vannak-e olyan speciális sajátosságai az iskolai teljesítménynek, amelyek releváns módon függhetnek össze azzal a ténnyel, hogy a gyerekek vagy szüleik bevándorlóként érkeztek jelenlegi befogadó országukba. Vizsgálataimhoz az OECD tagországokban 2000 óta háromévente elvégzett PISA-felmérés eredményeit és az ennek tanulságait feldolgozó szakirodalmat vettem alapul. A felmérés, amelyet 2000-ben végeztek el először, három területen vizsgálja a 15 éves tanulók készségeit, az alkalmazott matematikai és természettudományi ismeretek, illetve a szövegértés vonatkozásában. Ennek köszönhetően mind a vizsgálat körébe vont populáció, mind az időkeret egyaránt erősen lehatárolt, így a levont tanulságok érvényessége is korlátozott lesz, de ettől függetlenül vizsgálatunk arra mindenképpen alkalmas lehet, hogy fontosabb trendeket kimutasson. A konklúziókat három nagy szempont köré csoportosítottam, bár látni fogjuk, hogy ez a három sem választható el szigorúan egymástól. Egyrészt megpróbálom összegezni azokat a trendeket, amelyek a kibocsátó ország-befogadó ország kontextusában jelennek meg, azaz számba veszem azokat a tanulmányi eredményt befolyásoló tényezőket, amelyek kimondottan a származási ország és/vagy a befogadó ország társadalmi-gazdasági-politikai sajátosságainak, eltéréseinek eredményei. Másfelől kísérletet teszek annak kimutatására, hogy mennyiben befolyásolja a migráns gyerekek teljesítményét az a tény, hogy első- vagy második generációs bevándorlóként érkeztek a befogadó országukba. Harmadrészt pedig általánosságban próbálom felvázolni a migráns gyerekek nemi hovatartozása kapcsán kimutatható, érdeminek tűnő különbségeket és azokat a tényezőket, amelyek ezeket a különbségeket magyaráz-

hatják. Ez a szempontrendszer persze már azt is előrevetíti, hogy a migráns gyerekek teljesítményét leginkább befolyásoló tényezők között fontos szerepet kap mind a származási ország-befogadó ország kontextus, mind az a tény, hogy első- vagy második generációs bevándorlók-e. Ezen kívül, úgy tűnik, hogy releváns szerep jut még az iskolai teljesítményben a szülők társadalmi státuszának, a kulturális különbségeknek (itt különösen is két tényezőnek: a társadalmi szokásoknak és a munkakultúrának) és ez utóbbihoz kapcsolódóan a származási ország regionális elhelyezkedésének. Nem hanyagolható el továbbá a befogadó ország migránsokkal kapcsolatos hivatalos politikájának és társadalmi attitűdjének hatása sem. Kiemelt szerepe van természetesen a nyelvhasználat kérdésének, de ez utóbbi nagyon összetett befolyásoló tényező, úgy tűnik, hogy a nyelvhasználat hatása csak más tényezők hatásával együtt lehet meghatározó vagy éppen elhanyagolható. Megelőlegezve néhány későbbi megállapításunkat, arra következtetésre juthatunk, hogy a származási nyelv ismerete és a befogadó ország nyelvéhez viszonyított helyzete önmagában nem lesz ösztönző vagy hátráltató tényező az iskolai teljesítményben. (Nyilván itt most azt a magától értetődő szempontot nem elemezzük részletesen, hogy az iskola-rendszerben való részvétel feltételezi a befogadó ország nyelvének valamilyen szintű ismeretét.) A nyelv kérdése ugyanis szorosán összefügg elsősorban is a szülők társadalmi státuszával (iskolai végzettségével, anyagi helyzetével), vagy önmagában véve azzal a ténnyel, hogy ők maguk beszélik-e a befogadó ország nyelvét.

Ha azt nézzük, hogy milyen hatása van a származási ország és a befogadó ország közötti hasonlóságoknak vagy eltéréseknek a gyerekek iskolai teljesítményére, akkor több lényeges szempontra bukkanhatunk. Egyrészt, úgy tűnik, hogy a származási ország regionális elhelyezkedése meghatározó tényező. A kutatások eredményei alapján ugyanis vannak olyan „problémás” régiók, (Nyugat-Európa, Közép- és Dél-Amerika, Észak-Afrika és Nyugat-Ázsia) amelyeknek szülöttei a matematikai készségek terén rendre gyengébb teljesítményt produkálnak a többiekhez képest, és vannak olyanok is (India, Kína, Vietnám), ahonnan az átlagosnál jobb teljesítményt produkáló gyerekek érkeznek.¹ Ezekre a különbségekre találha-

¹ Mark Levels and Jaap Dronkers: Educational performance of native and immigrant children from various countries of origin. = *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 31. No. 8. November 2008. 1422. Illetve lásd még Jaap Dronkers, Rolf van der Velden and Allison Dunne: Why are Migrant Students Better Off in Certain Types of Educational Systems or Schools than in Others? = *European Educational Research Journal*, Vol.

tunk kézenfekvő magyarázatot. A jobb teljesítményt felmutató – főleg délkelet-ázsiai országokból érkező – gyerekek (és szüleik) ugyanis más munkakultúrát és motivációs szintet hoznak magukkal. A kínai vagy indiai bevándorlók gyerekei azt az – elsősorban a puritán életvitelt és szigorú munkakultúrát preferáló – életszemléletet sajátítják el otthon, ami sikeressé tudja tenni őket és így versenyelőnyhöz juttatja a befogadó ország iskolarendszerében és munkaerőpiacán is. Az átlagnál gyengébb teljesítményt produkáló gyerekek kibocsátó régiói más életszemléletű és más munkakultúrájú országokat foglalnak magukban. Ezekben az országokban az önmegvalósítás igénye, a fogyasztói szokások, a kitolódott gyerekkor (ami a felelősségvállalás érzésének későbbi kialakulásával is jár) önmagában is olyan tényezők lehetnek, amelyek a rosszabb iskolai teljesítményt magyarázhatják. Ugyanakkor az is fontos szempont, és ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az eltérő kultúrák a sikert és a teljesítményt is eltérően értékelik. „A nyújtott teljesítmény magasabb értéke az amerikai zsidók, görögök és protestánsok között összefügg ezeknek a kisebbségi csoportoknak az egyre magasabb mobilitási hajlandóságával az afroamerikai, a dél-itáliai és a francia kanadai közösségek leszármazottaihoz képest.”²

Van azonban más vonatkozása is a származási ország és a befogadó ország kontextusában kimutatható hatásoknak. Úgy tűnik ugyanis, hogy az adott ország kulturális-vallási háttere is jelentős hatást gyakorol az iskolai teljesítményre. A felmérések eredményeiből az látszik, hogy különösen az iszlám országokból érkező gyerekek azok, akik rendszerint alulteljesítenek az iskolában, helybéli vagy más migráns kortársaikhoz képest. Azok a muszlim gyerekek ugyanis, akiknek szülei a származási országban magasabb társadalmi-gazdasági státusszal rendelkeztek, rendre rosszabb teljesítményt mutattak a katolikus, protestáns vagy ortodox országokból érkezőkhöz képest.³ Ennek a jelenségnek a magyarázata összetett, amennyiben

11 (1) 2012. 30., valamint J. Dronkers and M. de Heus: Immigrants'Children Scientific Performance in a Double Comparative Design: The Influence of Origin, Destination, and Community. =*CREAM Discussion Paper*, No 13/12. 12. http://www.cream-migration.org/publ_uploads/CDP_13_12.pdf

² Levels and Dronkers, 2008. 1407. A kérdéshez lásd még Jaap Dronkers and Fenella Fleischmann: The Educational Attainment of Second Generation Immigrants from Different Countries of Origin in the EU Member States. = In. *Quality and Inequality of Education. Cross-national Perspectives*, edited by J. Dronkers. Dordrecht/ Heidelberg/ London/ New York: Springer. pp. 163–204.

³ Ehhez lásd még Dronkers et al., 2012.

egymást erősítik a befogadó és a kibocsátó országban szerzett tapasztalatok. A magyarázat egyik része az lehet, hogy az iszlám kultúrkörből érkező gyerekekkel szemben eleve előítéletesebbek a nyugati társadalmak, mert úgy tekintenek rájuk sokan, mint akik nem hajlandók és nem képesek az integrációra. Ez felerősíti a gyerekek otthonról hozott élményeit, miszerint a származási országukban (amelyben a döntő többség az iszlám híve) nem találtak vallási-kulturális különbségekkel, azaz nem kellett eltérő mintákkal szembesülniük. Ráadásul a tradicionális iszlám társadalmak többségének szokásrendszere és szociális mintái sok ponton élesen ütköznek a nyugati társadalom elfogadott értékeivel, elég, ha itt elsősorban a köz- és magánszféra elválasztásának kérdésére, a vallási előírások nyilvános és közsférában való érvényességének problémáira, vagy a nemek egyenlőtlenségének megítélésbeli különbségeire gondolunk. (Elengedhetetlen ugyanakkor annak rövid érzékeltetése, hogy nem létezik olyan, hogy „iszlám” társadalom vagy „iszlám” országok, abban az értelemben, hogy az iszlám országok politikai és társadalmi berendezkedése egymástól is nagyon eltérő értékészletre és mintákra épülhet. Szíria például a polgárháború előtt egy kulturálisan-etnikailag és vallásilag is nagyon színes társadalom volt, de a közel-keleti arab országok egy részében is természetes tapasztalat keresztények és muszlimok egymás mellett élése. Hogy mennyire éles lehet a kontraszt két iszlám többségű társadalom között, arra említhetnénk példaként Szaúd-Arábiát, ahol a legszigorúbban vett iszlám szellemű törvénykezés érvényesül, vallási rendőrséggel, a nők férfiaknak való teljes magán-, és a legutóbbi időig közéleti alávetettségével. A másik oldalon viszont ott van Törökország, a kemalizmus révén modernizált, nyugatosított társadalomszerkezetével, amelyben, bár az utóbbi időben mutatkoznak az iszlám erősödésének jelei, alapjában véve mégis a nyugati típusú alapértékek érvényesülnek. Mindezzel együtt is kénytelenek vagyunk az „iszlám országok” gyűjtőfogalmát használni, abból a praktikus okból kifolyólag, hogy eme rövid áttekintés keretei között nincs lehetőségünk az iszlám országokból érkezők országonkénti elkülönítésére. Másfelől a trendek azt mutatják, hogy ebben a vonatkozásban nem a konkrét ország számít, hanem hogy túlnyomórészt iszlám többségű-e a társadalom, ahonnan jönnek.) Mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy az iszlám országokból érkező gyerekek tanulmányi eredményekben mutatkozó hátránya a második generációnál már kiegyenlítődhet, főleg akkor, ha a befogadó ország nyelvét beszélik otthon. Ebben a vonatkozásban külön vizsgálatot érdemlő kérdés, de itt csak utalni tudunk rá, hogy a be-

fogadó ország nyelvének elsajátítása és az erre való készség megint csak összetett probléma. Gondoljunk itt azokra az országokra, ahol jelentős létszámú migráns közösségek élnek viszonylag egy tömbben (mondjuk egy nagyobb város egyik negyedében), és ahol a sarki fűszerestől az autószerelőn át a helyi iskola tanítójáig mindenki beszéli a közösség nyelvét. Egy ilyen közösségben a gyerekek számára nem annyira ösztönző a befogadó ország nyelvének elsajátítása, és sokan nem is tanulják meg rendszeren. Ez viszont nyilván negatívan fog visszahatni mind iskolai teljesítményükre, mind a munkaerőpiaci elhelyezkedésük esélyeire. Ráadásul a többségi nyelv elsajátításának elutasítása lehet tudatos döntés, amennyiben az adott csoport őrzi az otthonról hozott szokásait és ezek a tradíciók lényegesen eltérnek a többségi társadalom értékészletétől. Ilyen esetben az anyanyelv ugyanis a szokások továbbélője, illetve a közösség belső kohéziójának erősítője. A jelenség pedig önmagát erősítő folyamattá válhat, ugyanis, ha a többségi társadalom elutasító a migráns csoporttal, vagy a csoport tagjai nem tudnak sikeresen integrálódni, akkor a bevándorlók egy idő után egyre inkább a csoport belső összetartásának megerősítésében, kulturális háttérének megőrzésében fogják keresni a megoldást, mert „egy kisebbségben lévő etnikai csoporttal szembeni diszkrimináció, melynek forrása a csoport tagjainak közös származása, a helyben született generációknál a származásból fakadó tényezők erősödéséhez vezethet. [...] Ugyanakkor a bevándorlók ragaszkodása a vallásukhoz, amely a befogadó ország népességében nem elterjedt, mint amilyen az iszlám is Európában, nagyrészt a származási ország hatásának következménye, különösen azokban az esetekben, ahol a származási ország a vallásos hovatartozás tekintetében nagyfokú homogenitást mutat. Ez a helyzet olyan fontos európai bevándorló csoportok esetében, mint a törökök vagy észak-afrikaiak, akik olyan országokból érkeznek, amelyekben a népesség több mint 90%-a muszlim.”⁴ (Érdekes, bár a téma szempontjából nem szorosan a tárgyhoz tartozó vonatkozása a kérdésnek, hogy hasonló jelenség olyan kisebbségi csoportok esetében is kimutatható, amelyek nem bevándorlóként, de kisebbségi létben élnek egy állam területén, mondjuk határváltozás miatt. Jó példa lehet erre a romániai magyar kisebbségen belül a székelység egy tömbben élő csoportja, akik között köztudottan elég sokan nem vagy nem megfelelően sajátítják el az államnyelvet, ami viszont a velük szembeni bizalmatlanságot erősíti a román többség részéről.)

⁴ Dronkers and Fleischmann, 2010. 180.

A befogadó országok felől nézve a kérdést, több hipotézis is megfogalmazódott az utóbbi időben az oktatási eredményeket feldolgozó szakirodalomban, amelyek többsége, legalábbis úgy tűnik, igazolást is nyert. Ilyen hipotézis volt az, amely feltételezte, hogy a befogadó országok migránsokkal kapcsolatos attitűdje befolyásolja az oktatásban (és tegyük hozzá, a munkaerőpiacon is) nyújtott teljesítményt. Valóban az látszik, hogy azokban az országokban, amelyekben a társadalom elfogadóbb a bevándorlókkal, vagy amelyek régóta befogadó országnak számítanak, jobb teljesítményt nyújtanak a gyerekek az iskolában. Ennek magyarázata is többrétű és, mint a többi esetben is, kétoldalú. A fogadó ország migránsokhoz való hozzáállása ugyanis visszahat arra, hogy a migránsok maguk hogyan próbálnak integrálódni és érvényesülni a többségi társadalomban. Ha a fogadó ország nyitott, és kedvező honosítási, vagy integrációs politikával segíti a bevándorlók beilleszkedését, akkor ez kedvezően hat a gyerekek iskolai teljesítményére.⁵ Illetve, egy tradicionális befogadó országban a kormányzat és a döntéshozók jobban ismerik a migránsok integrálásának speciális problémáit és a működőképes modelleket. (Érdekes, hogy e tekintetben az állampolgárság megszerzésének lehetősége nem annyira releváns tényező, mint esetleg feltételeznénk.⁶ A vizsgálatok tanulsága szerint például az állampolgárság birtoklása főleg a nők számára jelent ösztönző tényezőt, náluk is elsősorban a második generációs migránsoknál, de igazán csak akkor, ha a szüleik társadalmi státusza alacsony.⁷ Ehhez képest a második generációs férfiak esetében az állampolgárság megszerzésének lehetősége vagy birtoklásának ténye, úgy tűnik, nem bír érdemi ösztönző erővel.) A többségi társadalom migránsokkal kapcsolatos attitűdje legalább olyan fontos tényező, mint a kormányzat politika jellege. Ez utóbbit illetően egyébként szintén egy eléggé elterjedt hipotézis nyert megerősítést, miszerint Európában – országtól függetlenül – a baloldali beállítottságú kormányok elfogadóbban állnak hozzá a migránsok integrációjának kérdéséhez, tehát egy-egy migráns csoport vagy generáció sikeres oktatási és munkaerőpiaci beilleszkedéséhez még akár ez a tényező is komolyan hozzájárulhat. Mindazonáltal, úgy tűnik, hogy a kormány-

⁵ Dronkers and Fleischmann, 2010. 201.

⁶ Az állampolgárság és a honosítás integrációra gyakorolt hatásairól lásd: Maarten Peter Vink, Tijana Prokic-Breuer and Jaap Dronkers: Immigrant Naturalization in the Context of Institutional Diversity: Policy Matters, but to Whom? = *International Migration*, Vol. 51. (5) 2013, 1–20.

⁷ Dronkers and Fleischmann, 2010. 195.

zati politika milyensége mellett a migráns közösségekkel szemben a társadalomban jelen lévő elfogadottság-elutasítottság is erőteljesen hat az iskolai és munkaerőpiaci teljesítményre. Főleg az újabban célországággá vált befogadó országokban mutatható ki erős társadalmi ellenállás a bevándorlókkal szemben, és ez az „insider-outsider” megkülönböztetés nehezíti a migránsok beilleszkedésének folyamatát. Ez a jelenség sokszor vezet odáig – bármilyen furcsán hangzik is –, hogy egy-egy migráns vagy kisebbségi csoport tagjai saját magukat kezdik el diszkriminálni, azaz, a társadalmi elutasítottságot érzékelve eleve távol tartják magukat bizonyos iskolatípustól vagy állástól. Ilyen „öndiszkriminációra” való hajlamot mutattak ki például az Egyesült Államokban, afroamerikai gyerekek körében végzett vizsgálatok eredményei. Az afroamerikai fiatalok jelentős része ugyanis azért nem törekszik bizonyos pályákra (ilyen például az egyetemi-tudományos karrier), mert úgy vélik, hogy etnikai-kulturális háttérük miatt eleve nem lesz lehetőségük ezekbe az állásokba bejutni. Ennek egyébként az ellenkezője is előfordul, mert bizonyos migráns csoportok gyerekei számára éppen hogy ösztönzőleg hat az az „elvárás”, hogy származási háttérük miatt diszkriminálhatják őket. „Kao and Thompson kimutatott olyan bizonyítékokat, amelyek alátámasztják azt a feltevést, hogy a migráns gyerekek származásától függ, hogy hogyan kezelik az őket jövőben esetlegesen érő diszkriminációt. Az Egyesült Államokban az afroamerikai gyerekek sokkal kevésbé törekednek tudományos pályákra, ha azt gondolják, hogy diszkrimináció éri őket. Ehhez képest a dél-ázsiai amerikai gyerekek számára a diszkriminációval összefüggő tapasztalatok ösztönzőleg hatnak a jobb iskolai teljesítmény elérésében. Ezek és más kulturális különbségek eltérő iskolai teljesítményt eredményezhetnek az eltérő régiókból származó migráns gyerekek között.”⁸

A harmadik fontos problémakör, ami a származási ország-befogadó ország kontextusában merül fel, az iskolarendszerhez kapcsolódik. Nagyon érdekes tanulságokat fogalmaznak meg a tanulmányi eredményeket értékelő vizsgálatok ebben a vonatkozásban. Egyrészt a migráns gyerekek szüleinek kulcsszerepe van az iskolaválasztástól egészen az iskolában nyújtott teljesítményig. Az látszik, hogy a szülők társadalmi státuszának és a nyelvhasználatnak van egymással összefüggő kiemelt jelentősége, főleg az első generációs gyerekeknél, akiknek szülei nem helyben születtek. Azok a szülők ugyanis, akik nem rendelkeznek kellő információkkal a fo-

⁸ Levels and Dronkers, 2008. 1407.

gadó ország oktatási rendszeréről, az iskolatípusokról (pl. mert maguk sem rendelkeznek iskolai végzettséggel, vagy nem beszélik jól a fogadó ország nyelvét) az alacsonyabb tudásszintet elváró és nyújtó iskolatípusok felé terelik a gyerekeiket. Ha mindez azzal párosul, hogy a szülők nem beszélnek a fogadó ország nyelvét (ami főleg az első generációs bevándorlók között fordul elő), az két szempontból is negatívan hat a gyerekek teljesítményére. Egyfelől a szülők elveszíthetik tekintélyüket a gyerekek előtt, hiszen utóbbiak már kétnyelvűek, tehát nem tudják ösztönözni őket a jobb iskolai teljesítményre, másfelől nem képesek segíteni nekik a megfelelő iskolatípus kiválasztásában.⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a szülők státusza és nyelvismerete, illetve a fogadó ország iskolai rendszeréről meglévő információik olyan tényezők, amelyek jobban befolyásolják gyermekek iskolaválasztását, mint azok tanulmányi eredményei.¹⁰ A szülők azonban más vonatkozásban is befolyásolják gyerekek integrációját. „Dacára a származási országban bírt viszonylag alacsony társadalmi-gazdasági státuszuknak, azok a migránsok, akik születési helyükön magas iskolázottságra tettek szert, hajlamosak úgy tekinteni magukra, mint akik magas társadalmi státusszal rendelkeznek és ennek megfelelően is viselkednek ... beleértve az oktatással és iskolával kapcsolatos attitűdjeiket is, és erőteljesen befolyásolja őket az az iskolázottsági szint és társadalmi helyzet, amit a származási országban elértek. A magas iskolázottsággal rendelkező bevándorlók viszonylag magas társadalmi státuszt tulajdonítanak maguknak, ami viszont magas oktatási elvárásokkal párosul. A bevándorlók mind kulturális forrásaikat és személyes társadalmi státuszukat is hajlamosak továbbörökíteni a gyerekeiknek, és így pozitívan befolyásolják teljesítményüket, viselkedésüket és oktatásban elért eredményeiket.”¹¹ E mellett az iskolarendszer jellege is hat a migráns gyerekek teljesítményére, mert, ahogy Dronkers és szerzőtársai megjegyzik, „azt találtuk, hogy mind a származási mind a befogadó ország oktatási rendszerének jellege hatással van a migráns gyerekek iskolai teljesítményére, függetlenül a származási ország gazdasági és politikai fejlettségétől, a befogadó ország helyben

⁹ Dronkers and Fleischmann, 2010. 199.

¹⁰ Jaap Dronkers, Mark Levels and Manon de Heus: Migrant pupil's scientific performance: the influence of educational system features of origin and destination countries. = *Large-scale Assessments in Education*, 2013, 1:10. 4.

¹¹ Mathieu Ichou: Who They Were There: Immigrants' Educational Selectivity and Their Children's Educational Attainment. = *European Sociological Review*, Vol. 30. (6) 2014, 751–752.

született gyerekeinek átlagos iskolai teljesítményétől vagy a célország GDP-jének mértékétől.”¹² Azaz óvatosan kell kezelni azt a hipotézist is (mert, hogy nem igazán bizonyítható), miszerint önmagában a származási ország gazdasági fejlettsége eleve jobb iskolai teljesítményt eredményezne a migráns gyerekeknél a befogadó országban.

Vizsgáljuk meg most azt a kérdést, hogy van-e kimutatható különbség az első és a második generációs gyerekek tanulmányi teljesítménye között. Ezt a kérdést egyébként összevonva tárgyalom a nemi hovatartozásra vonatkozó megállapításokkal, mert a két szempont több szinten is kapcsolódik egymáshoz. Kiindulópontként annyit általánosságban kijelenthetünk, hogy a második generációs gyerekek átlagosan jobb teljesítményt nyújtanak és teljesítményük nagy átlagban megegyezik a nem bevándorló családban született gyermekekével. Ennek magyarázata részben kézenfekvő. Ők már helyben születtek, tehát a nyelvet, főleg, ha a szülői háttér és a lakóhelyi közösség nem akadályozza ebben őket, anyanyelvi szinten beszélnek. Ez az iskolai teljesítményüket egyértelműen pozitívan befolyásolja. Ehhez hozzájárul az a tényező is, hogy a helyben születettek már eleve a befogadó ország oktatási rendszerében kezdik iskolai „pályafutásukat”, tehát helyben szocializálódtak, ezért nem érvényesül az otthoni iskolában szerzett – sokszor eltérő tapasztalatok – negatív hatása. Valószínűsíthető, hogy az ilyen gyerekek szülei régebb óta élnek már a befogadó országban, ami azt is jelenti, hogy nagyobb eséllyel tudtak beintegrálódni a munkaerőpiacra, így társadalmi státuszuk, anyagi helyzetük stabilabb, mint az újonnan érkezetteké. Ami viszont a szülők kapcsán kimondottan érdekes, hogy míg az első generációs migráns gyerekek esetében igen jelentős a szülők iskolai végzettségének, társadalmi státuszának és nyelvismeretének hatása az iskolaválasztásban és a tanulmányi eredményekben (lásd fent), addig a második generációsok esetében ez a hatás nem annyira jelentős, illetve mértéke megegyezik a „bennszülött” gyerekekénél érvényesülővel. Kimondottan a második generációs migránsoknál kimutatható még a vallásos hovatartozás szignifikáns hatása. A kutatások azt mutatják, hogy ez elsősorban a nők esetében igaz, ugyanis a római katolikus, protestáns és zsidó vallású nők iskolázottabbak, mint kortársaik, és mint az ugyanolyan vallási hovatartozással bíró férfi társaik, míg a keleti-ortodox nők iskolázottsági szintje jóval alacsonyabb kortársaikéhoz képest. Külön érdekes az iszlám vallású nők esete, ők ugyanis egyenlően iskolázottak

¹² Dronkers et al. *Large-scale Assessments in Education*. 22.

kortársaikhoz képest, viszont jóval iskolázottabbak, mint a saját csoportjukban lévő muszlim férfiak.¹³ A jelenségnek van egy másik sajátos oldala is, egykori gyarmattartó országoknál mutatható ki ugyanis, hogy a gyarmati területekről érkező migráns nők még kortársaikhoz képest is iskolázottabbak. A jelenség magyarázata az lehet, hogy a muszlim nők származási országukban (bár ez, mint láttuk, függ a konkrét országtól) általában elnyomott helyzetben vannak, társadalmi szerepük a család ellátására, a reprodukcióra korlátozódik, az oktatásban való részvétel és a közéleti szerepvállalás lehetősége pedig teljesen vagy nagyrészt el van zárva előlük. Így a befogadó országban az oktatásba történő belépés egyet jelenthet ebből a korlátozott szerepből való kikerüléssel, mert ez azt jelenti, hogy ki léphetnek az otthon négy fala közül, munkát vállalhatnak és megjelenhetnek akár a közélet különböző fórumain is. Van, aki például ezzel magyarázza azt, hogy a franciaországi fejkendő-vitában muszlim lányok voltak az események elindítói és főszereplői, akiknek az a gesztusa, hogy nem voltak hajlandók levenni az iskolában a kendőjüket, kifejezetten politikai akció volt.¹⁴ Nem azt jelezte ugyanis, hogy nem fogadják el a francia állam laikus jellegét, a magán és a közszféra elválasztását, hanem azt, hogy ők a meggyőződéseikkel, szokásaikkal együtt akarnak részei lenni a francia társadalomnak, és ezekkel a tradícióikkal együtt szeretnének kilépni a nyilvános térbe. Ez, sok esetben, frusztrálhatja az azonos csoportba tartozó férfiakat, akik a hagyományos női szerep felbomlásával kénytelenek szembesülni, főleg akkor, ha a csoporton belül a nők még sikeresebbek is (mondjuk a munkaerőpiacon) mint ők. A nőknek ez a lehetőség tehát óriási motiváló erőt jelent, és sokkal jobb iskolai teljesítményre sarkall, míg, úgy tűnik, a férfiak esetében a helyzet pont fordítva van, mert ezzel elveszíthetik hagyományos szerepüket a családban, a társadalomban, ezért sokszor passzivitásba menekülve, kívülállással reagálnak a megváltozott helyzetre. A kutatások eredményei arra is utalnak ugyanakkor, hogy a többségi társadalomhoz tartozók magas iskolázottsági szintje a második generációs migráns férfiak esetében ösztönző hatással bír, míg a második generációs nők esetében ez a hatás nem érvényesül.¹⁵ A nemi hovatartozás hatása tehát erősen összefügg a vallásos hovatartozással is, és ennek a két tényezőnek a kombinációja meglehetősen eltérő eredményeket eredmé-

¹³ Dronkers and Fleischmann, 2010. 185.

¹⁴ Seyla Benhabib: *L'affaire du foulard (A kendővita)*. = *Kellék*, 2008. 35. 21–30.

¹⁵ Dronkers and Fleischmann, 2010. 193.

nyez az iskolai teljesítmény vonatkozásában. „Konklúzióképpen fel kell hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy a vallás hatása erősen eltér a nők és a férfiak között. Amíg a valláshoz való kapcsolódás negatív hatást gyakorol a férfiak iskolai teljesítményére, addig ez a hatás a nőknél elhanyagolható. Sőt, más vallások esetén a valláshoz történő kapcsolódás pozitívan befolyásolja a nők iskolázottsági szintjét (római katolikus, protestáns, keleti nem-keresztény, zsidó) a férfiakét viszont nem. Mindazonáltal a vallásgyakorlás intenzív jellege pozitív, de mérsékelt hatást gyakorol mindkét nem tagjainak iskolai teljesítményére.”¹⁶

Összegezve a PISA-felmérések és a szakirodalom megállapításait, úgy tűnik, hogy az oktatás hatékony integrációs eszköz lehet, de hatékonysága nagyban függ egyéb tényezőktől. Az egyértelműen látszik, hogy önmagában véve nem elegendő a migránsok beintegrálása az oktatási rendszerbe ahhoz, hogy társadalmi beilleszkedésük sikeres legyen. Az egyik legmeghatározóbb tényező, amely az oktatásban mutatott teljesítményt meghatározza, a szülők társadalmi státusza. Ezen belül is iskolázottságuk szintje és a befogadó ország nyelvének megfelelő szintű ismerete (a kettő persze erősen összefügg), anyagi helyzetük és az iskolarendszerről rendelkezésre álló információik. A szülők ugyanis jelentős hatással vannak mind az iskolaválasztásra, mind az iskolában mutatott teljesítményre, így befolyásolják gyerekeik tágabb értelemben vett társadalmi integrációjának sikerességét is. (Ez persze nem csak a bevándorlók gyerekeire, de a „bennszült” családokra is igaz.) Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy ha a sikeres integráció előfeltétele az oktatási rendszerbe való belépés és az ott nyújtott minél jobb teljesítmény, akkor azt is látnunk kell, hogy a jó iskolai teljesítmény előfeltétele viszont a szülők és általában a családok minél sikeresebb integrálása. A szülői-családi környezetből „kiszakított” gyerek hiába jár iskolába, nagy valószínűséggel nem tud sikeresen integrálódni sem az oktatásban sem a munkaerőpiacon.¹⁷ Sőt, bizonyos kutatások azt mutatták ki, hogy sokszor a társadalmi-gazdasági státusz nagyobb súllyal esik latba a migránsokhoz való viszonyulás esetén, mint a kulturális értékészlet, hiszen „a társadalmi távolság a helyben születettek és a bevándorlók között nem pusztán kulturális értékeken alapul, hanem a társadalmi-gazdasági háttér különbségein is. A bevándorlók közösségein belül azokkal a felnőttekkel kevésbé bánnak előítéletesen, akik az őslakosokhoz viszonyítva

¹⁶ Dronkers and Fleischmann, 2010. 186.

¹⁷ Dronkers and Fleischmann, 2010. 164.

nagyobb társadalmi-gazdasági és kulturális tőkével rendelkeznek, és így jóval nagyobb az esélyük arra, hogy azokat a forrásokat biztosítsák gyermekeik számára, amelyekkel ösztönözhetik a felemelkedésüket, és nagyobb valószínűséggel tudják meggyőzni a gyerekeiket arról, hogy ez a felemelkedés számukra is lehetséges.”¹⁸ Hogy milyen modell lehet működőképes ebben a tekintetben, arra most itt nem tudunk kitérni, pusztán a probléma összetett, többdimenziós voltára szeretnénk felhívni a figyelmet. Ugyanígy lényeges szempontnak tűnik a nemi hovatartozás kérdése, aminek kezelése igen nagy körültekintést kíván. Azt láthatjuk ugyanis, hogy a bevándorlók gyerekei között a lányok sokkal motiváltabbak a jó iskolai teljesítményre és könnyebben tudnak integrálódni is.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a jó iskolai teljesítmény és az ennek folyományaként megvalósuló sikeres társadalmi integráció elsősorban nem az eltérő kulturális háttér és értékrend összeegyeztetésének kérdése (bár, néhány konkrét esetben ez is szükséges). A sikeres integrációban a bevándorlók esetén ugyanazok a tényezők játszanak szerepet, mint az őslakosok esetében, ahogy sikertelenségük sem eltérő származásukra vagy kultúrájukra vezethető vissza, hanem zömmel azokra az egyéb mikro-szintű tényezőkre (szülők alacsony iskolai végzettsége, társadalmi státusza, rossz iskolaválasztás stb.), amelyek miatt egy helyben született gyerek is nehezebben fog tudni érvényesülni.

¹⁸ Dronkers and Heus, 2013. 5.

DAJNOKI KRISZTINA – KŐMÍVES PÉTER MIKLÓS

**MIGRÁNSOK INTEGRÁCIÓJA
A MUNKAERŐPIACON ÉS AZ OKTATÁS VILÁGÁBAN
– LEHETŐSÉGEK ÉS KÉRDÉSEK**

BEVEZETÉS

A hazánkba érkező migráns hullámmal kapcsolatos téma az elmúlt időszakban központi jelentőségűvé vált. Szinte nincs olyan nap, hogy a média ne foglalkozna a migráció kérdésével és nincs olyan ember, akinek ne lenne véleménye a kialakult helyzettel kapcsolatban. Az attitűdök vegyesek. Vannak, akik sajnálják a háborús övezetből érkező, otthonukat elvesztett családokat, míg mások az álláshelyüket féltik, valamint a médiából hallható erőszakos cselekedetek miatt akár a családjukat is és ellenségesen állnak az integráció kérdéséhez, legyen szó akár oktatásról, akár munkaerőpiacról.

Jelen tanulmány célja a Magyarországra érkezett és a jövőben érkező migránsok munkaerőpiaci lehetőségeinek vizsgálata, mindenekelőtt a munkaerőpiaci integráció és az oktatási rendszerrel kapcsolatos kihívások szempontjából. Elemezzük a hazánk felé irányuló migrációs hullámmal érkező személyek előtt álló lehetőségeket, illetve a vonatkozó hazai szociális-szociális rendszerek – kiemelten a munkaerőpiac és az oktatás – fejlesztési szükségleteit és prioritásait. Definiálni kívánjuk azokat a kérdéseket és fölvetéseket, amellyel a migránsok integrációja során szembe kell néznünk.

Tanulmányunk nem tér ki a déli (magyar–szerb) határra épített kerítés hatásaira a migrációs útvonalak kapcsán. Nem foglalkozunk továbbá azokkal a politikai célkitűzésekkel sem, amelyek célja a Magyarországra érkező migrációs hullám eltérítése és fizikai távoltartása. Tanulmányunk készítése során abból a feltételezett helyzetből indultunk ki, hogy az országba érkehetnek – és érkeznek is – olyan külföldiek, akik tartósan itt kívánnak maradni. Életkort tekintve több korosztályt is reprezentálnak, magyar nyelvismerettel nem rendelkeznek, iskolai képzettségük pedig hiányos, vagy nehezen alátámasztható hivatalos iratokkal. Vizsgálatunk célja mindenekelőtt az iskolai tanulmányokat folytató vagy munkavégzésre ké-

pes aktív migráns népesség előtt álló kihívások elemzése. Véleményünk szerint az ország területére irányuló migráció és a hazánkban hosszabb ideig megjelenő migránsok becsatornázása az oktatás és a munkaerőpiac területére, létfontosságú a migránsok sikeres társadalmi integrációja szempontjából.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy a kvóta alapján Magyarországra allokált és a kifejezetten Magyarországon regisztráló menedékkérők, menekültstátuszt itt elnyert személyek között – oktatási és munkaerőpiaci szempontból nézve – nincsen érdemi különbség.

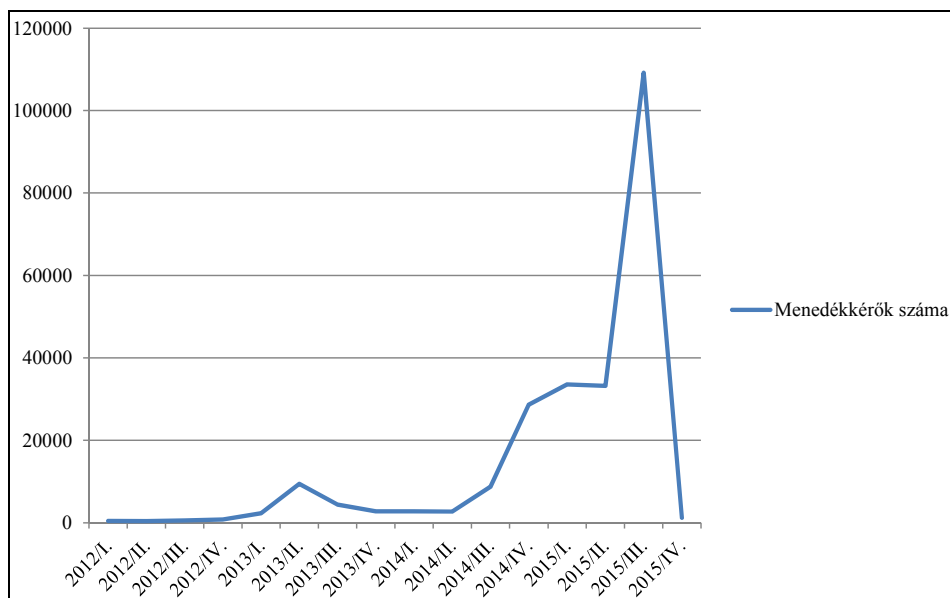
A Magyarországra érkező menedékkérőket, menekülteket, oltalmazottakat és befogadottakat együttesen migránsként említjük, a fenti jogi státuszok használatára csak abban az esetben kerül sor, amennyiben az szakmailag, jogilag indokolt.

STATISZTIKAI ADATOK BEMUTATÁSA A MIGRÁCIÓVAL ÖSSZEFÜGGÉSSEN

Az utóbbi években, és különösen 2015-ben a Magyarországra érkezett migránsok száma jelentősen emelkedett. Az 1951. évi menekültügyi egyezmény alapján a *menedékkérő* olyan személy, aki „faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása vagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja származási országának védelmét igénybe venni.”¹ A hazánkba érkező menekültek menedékkérőként nyújtják be a kérelmüket, de nem mindenki kapja meg a menekült státuszt.

A Központi Statisztikai Hivatal adatközlése szerint csak a 2015. év harmadik negyedében 109 175 menedékkérő érkezett hazánkba, míg a 2015. év első két negyedében egyenként 33 000 körüli volt a menedékkérők száma (1. ábra). Ez jelentősen meghaladja a 2014-es év összesített adatait, amikor 42 777 menedékkérelmet regisztráltak Magyarországon. A 2013-as évi 18 900-as létszámot, különösen pedig a 2012-es egész éves, összesített 2157-es menedékkérői számot pedig többszörösen felülmúlja.

¹ Forrás: Statisztikai Tükör. 2015/47, 2.p. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult14.pdf> Utolsó letöltés dátuma: 2016. 01. 31.

1. ábra. Menedékkérők számának alakulása 2012–2015 között (fő).

Forrás: KSH, 2016.

A kiugró – és egyre növekvő – menedékkérői szám 2015. utolsó negyedében drasztikusan visszaesett: ekkor összesen 1 172 személy regisztrált menedékkérőként hazánkban.² Ez utóbbi visszaesés nyilvánvaló módon összefüggésben áll a déli határszakasz lezárásával és a menekültügyet szabályozó jogszabályok – mindenekelőtt a menekültügyi eljárás – jelentős átalakulásával.

A nemzetközi védelmi kategóriák alapján különbséget kell tennünk menekült, oltalmazott és befogadott státuszok között.

Menekültnek minősül a „harmadik ország olyan állampolgára, aki faji, illetőleg vallási okok, nemzeti hovatartozása, politikai meggyőződése vagy meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása miatti üldöztetéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldöztetéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy olyan hontalan személy, aki korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva a

² Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Adatközlése. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wnvn001.html Utolsó letöltés dátuma: 2016. 01. 31.

fenti okoknál fogva nem tud, vagy az üldöztetéstől való félelmében nem akar oda visszatérni (...).”³

Az oltalmazott „olyan harmadik országbeli állampolgár vagy hontalan személy, aki nem minősül menekültnek, de akivel kapcsolatban megalapozott okokból azt kell feltételezni, hogy származási országába, illetőleg hontalan személy esetében a korábbi szokásos tartózkodási helye szerinti országba való visszatérése esetén (...) súlyos sérelem elszenvedése tényleges veszélyének lenne kitéve.”⁴

Olyan személyek esetében, akiket nem lehet visszaküldeni a származási országukba, az Európai Unió egyes tagállamai egyedi védelmi kategóriákat alkalmaznak. Magyarországon ilyen kategória a *befogadott*: „a visszaküldés tilalma fennáll, ha az elismerését kérő származási országában faji, illetve vallási okok, nemzeti hovatartozása, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai meggyőződése miatt üldöztetés veszélyének (.....) lenne kitéve, és nincs olyan biztonságos harmadik ország, amely befogadja.”⁵

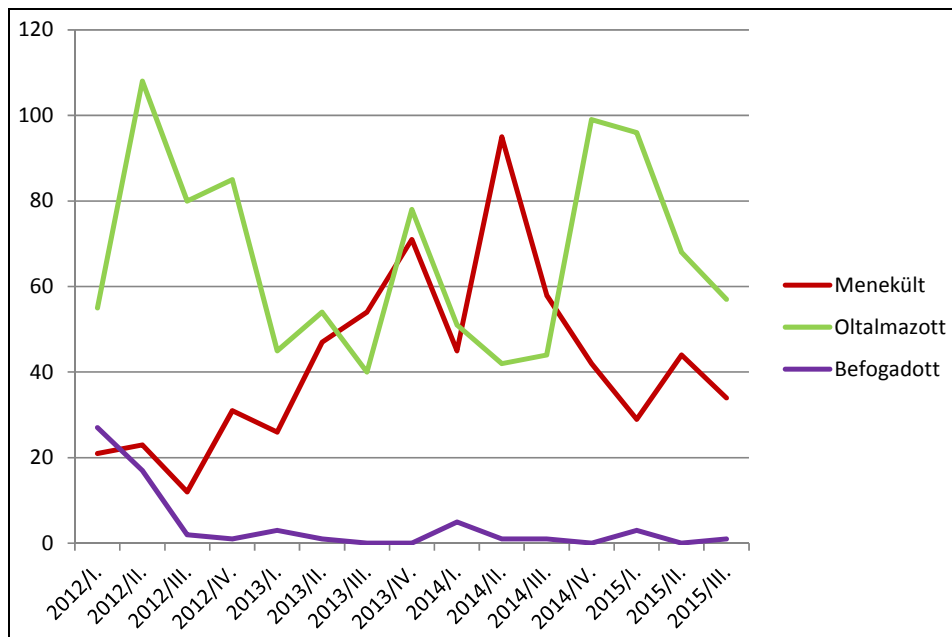
Az eredmények már pusztán ránézésre is jól szemléltetik a hazánkba érkező migráció jellegének és volumenének változását. A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatközlése alapján a menedékjogi kérelmek számát megnézve állampolgárság szerint megállapíthatjuk, hogy 2014-ben legnagyobb arányban koszovói (21 453 fő), afgán (8 796 fő) és szíriai (6 857 fő) menekültekről volt szó.⁶ Ezzel szemben a menekült, oltalmazott és befogadott státuszt kaptak száma az egyes negyedekben nagyon alacsony (2. ábra).

³ Forrás: 2011/95 EU irányelv, kvalifikációs irányelv In. *Statisztikai Tükör*, 2015/47, 2. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult14.pdf> Utolsó letöltés dátuma: 2016. 01. 31.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Forrás: Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Adatközlése.

2. ábra. A menekült, oltalmazott és befogadott státuszú migránsok számának alakulása 2012–2015 között (fő)
 Forrás: Statisztikai Tükör, 2015; KSH, 2016

A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján 2010-ben a Magyarországon státuszt kaptak száma összesítve mindössze 273 fő volt, ami 2011-ben 205 főre esett vissza. 2012-ben 462 főre emelkedett és az ezt követő években is 400 fő felett maradt (2013. évben 419 fő; 2014. évben 483 fő).

Az Európai Unió tagállamai közül Magyarország 2014-ben az ötödik legtöbb menedéjogi kérelmet regisztráló állam lett. A legtöbb kérelmet Németországban nyújtottak be (202 ezer). Ezt követte Svédország (81 ezer), Olaszország (65 ezer), valamint Franciaország (64 ezer). Hazánkban közel 43 ezer menedéjogi kérelmet regisztráltak, szemben a 2012-es adatokkal, amikor mindössze 2 157 menedéjogi kérelmet nyújtottak be Magyarországon. Ugyanakkor a benyújtott közel 43 ezer kérelemből mindössze 5 fő esetében volt lehetőség az eljárás lefolytatására.⁷

⁷ Forrás: Statisztikai Tükör, 2015/47, 4.p. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult14.pdf> Utolsó letöltés dátuma: 2016. 01. 31.

2015. I. félévére a Koszovóból érkező menedékkérők száma már meghaladta az előző éves számokat és elérte a 23 920 főt. Az Afganisztánból érkező menedékkérők száma drasztikusan megemelkedett (17 906 fő), de a szíriai menedékkérők száma is félév alatt meghaladta a tízezer főt (10 975 fő). Az egyéb állampolgárságú menedékkérők kérelmet kérők száma 2014-es 4 299 főről 2015. I. félévére 7 478 főre emelkedett.⁸

Szemléletesen válik egyértelművé a volumenváltozás mértéke. A korábbi migrációs létszámot többszörösen meghaladó 2015-ös eredmények tették igazán láthatóvá hazánk szinte teljes területén a migrációt, mint jelenséget. Tényszerűen csak Magyarország egy kisebb földrajzi részét érintették a migránsok útvonalai, vagyis az ország további részein a helyi és országos sajtó témaválasztása lehetett erős befolyással a közvetett példák nyomán kialakuló benyomásra.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy míg egy átlagos nyugat-európai polgár 15%-át, egy magyar jövedelmének 27%-át költi élelmiszerre, szemben egy afrikai és ázsiai lakossal, akik 60–80%-át. Ha az élelmiszer árak tovább nőnek és ezek az emberek nem tudják majd megfizetni, úgy millió számra indulhatnak meg Európa felé a megélhetés reményében és tömeges bevándorlásra számíthatunk. „Európa legnagyobb kihívása nem a pénzügyi-gazdasági válság, hanem az Afrikából érkező migráció olyan korszakban, amikor az EU-ban is csődöt mondott a multikulturális társadalmi modell”.⁹

AZ OKTATÁS JELENTŐSÉGE A MIGRÁCIÓS HELYZET KEZELÉSÉBEN

Az oktatási integrációs igények – a minimális emberi elvárásokon túlmenően – jogi előírásokból fakadó módon is megjelennek. Az iskolaköteles korú gyermekek oktatásáról kötelező gondoskodni, míg a munkaképes felnőttek esetleges iskolarendszerű továbbképzése több álláslehetőséget nyithat meg a migránsok előtt. Ezzel részint párhuzamosan a migránsok munkavállalásának elősegítése erősítheti a társadalom pozitív képét a tar-

⁸ Forrás: Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Adatközlése.

⁹ Forrás: Szabadtéri agrármúzeum? Interjú Dr. Popp József agrár-közgazdasági kutatóval a magyar és európai mezőgazdaságról, *Science Focus*, 2012/3. szám, BBC, 2012. január–február, 35.

tósan hazánkban tartózkodókról. A gazdaságilag önálló és – főként – önelátó migránsok habitusa csökkentheti az eltérő kultúrák által esetlegesen okozott feszültségeket.

Tanulmányunk egyik kiindulópontja, hogy a Magyarországra érkező migránsok egy része hosszabb ideig is az országban él majd. Ez a réteg kor és nem, továbbá legmagasabb iskolai végzettség szerint is igen heterogén csoportot alkot. A migránsok egy tekintélyes hányada családostul, gyerekekkel vág neki az Európai Unióba vezető útnak.

Az oktatás jelentősége a migrációs krízis szempontjából nézve több ok miatt is rendkívüli jelentőséggel bír. Egyfelől a migráns, iskolaköteles korú gyermekek nem maradhatnak megfelelő oktatás nélkül, hiszen a menekülés közben felgyülemelő tanulmányi lemaradást csak hosszú idő elteltével képesek bepótolni. Egyértelmű, hogy az iskolarendszer képes a tanulók társadalmi mobilitását elősegíteni. Társadalmi mobilitás alatt az egyén, illetve – tágabb értelemben – egy család társadalmi helyzetének változását értjük, vagyis a társadalmi helyzet erősödését, gyengülését. A szociológia tudománya természetesen elsőként a vizsgált alany társadalmi helyzetét próbálja felmérni, hiszen annak hiányában nem állapítható meg, hogy kinek emelkedett vagy süllyedt társadalmi státusza, ki tekinthető mobilnak vagy immobilnak.¹⁰

A társadalmi mobilitás mértékét legkönnyebben az adott iskolák eredményességének és hatékonyságának felmérésével lehet vizsgálni. Egy iskola eredményességét a különböző iskolai tényezők (például tanítási órák száma, költségáfordítás, a személyi és tárgyi feltételek megléte), az eredményesség (ezen belül az egyéni tantárgyi tudás, a képességek javulása és a személyiségfejlődés) és a külső tényezők (például a tanulók családi háttere, az iskola székhelyéül szolgáló település jellegzetességei, az iskolát körülvevő környezet) együttes vizsgálatával lehet felmérni. A fenti deskriptorok alapján meghatározhatjuk az iskola hatékonyságát, illetve az ott végzett komplex pedagógiai tevékenység hozzáadott értékét. Egy-egy oktatási intézményt akkor nevezhetünk nagy hozzáadott értékű iskolának az egyes tanulók szempontjából, ha az egyén az iskolában zajló oktatási-nevelési tevékenységnek köszönhetően nagyobb fejlődést ér el, mint ameny-

¹⁰ Róbert Péter: Társadalmi mobilitás. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György: *Társadalmi riport* 1990. Budapest, TÁRKI. 356–357.

nyit az iskola társadalmi környezete indokol.¹¹ Meggyőződésünk szerint migráns gyermekek esetében a társadalmi mobilitás mértékének mérése nagyobb kihívást jelent, mint magyar kortársaik esetében. A menekülés, a lakóhely külső kényszer hatására történő megváltoztatása ugyanis komolyan rombolhatja a korábban jó társadalmi-egzisztenciális helyzetben élő családok pozícióit is. Ugyanakkor nem kizárható, hogy egy korábban jobb helyzetben élő család érdemben több segítséget tud nyújtani a gyermekek fejlődése során, mint amennyi aktuális társadalmi helyzetük szerint elvárható lenne.

Magyar gyermekek esetén az oktatási-nevelési rendszer óvodai, általános iskolai, középiskolai (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola) és felsőfokú (alapképzés, mesterképzés) tanulmányokból állhat össze. Az általános iskolai évek során végzett szocializációs, oktatási és nevelési munkát, tantárgyi-tudományos alapozást követően kerülhet sor a különböző középfokú iskolákban folytatott tanulmányok megkezdésére, amelyek célja bizonyos esetekben – szakiskolai, szakközépiskolai tanulmányok esetén – szakismereti alapozással, szakmai és szakmacsoportos képzéssel, pályaorientációval is kiegészül. Felsőfokú tanulmányok megkezdésére érettségi vizsga sikeres teljesítése esetén van lehetőség.¹²

Migráns gyermekek esetében számtalan további kihívással is szembe kell nézni. Ezek egyike – a migránsok oldaláról – a magyar nyelvismeret hiánya, míg az oktatási rendszer esetében a magyarul nem beszélő gyermekek oktatásával kapcsolatos tapasztalatok, ismeretek hiánya. Igaz ugyan, hogy a magyar felsőoktatás számos szakot indít idegen nyelven, ezekre azonban tipikusan nem magyar állampolgárok jelentkeznek, ráadásul a nemzetközi szakok tipikus tudományterülete sem a pedagógia. Külföldi tanárok pedig jellemzően az idegen nyelvek tanításában vesznek részt, anyanyelvi oktatóként. Ez persze nem jelenti azt, hogy a magyar felsőoktatási rendszer ne lenne felkészült a speciális nyelvi igényekkel rendelkező diákok képzésére: elegendő itt az évek óta jó eredményekkel működő nemzetiségi tanítói képzésekre (például német, román, szlovák kulturális örökségvédelmi célokkal) gondolni. Nem lehet azonban sikeresen

¹¹ Frigy Szabolcs: Az iskola hozzáadott értéke a társadalmi mobilitás tükrében. *Magiszter*, 2012. tél. 5.

¹² Zámbo Katalin: Tanulmány a külföldi diákok bevándorlásáról az Európai Unióba. Magyarország jelentése az EMH részére. *Európai Migrációs Hálózat*, Magyarország, 2012. 9–10.

beilleszteni a magyar oktatási rendszerbe a migráns gyermekeket (illetve a munka világába a felnőtteket) megfelelő magyar nyelvismeret nélkül, amelynek biztosítása érdekében szükség van magyar és idegen nyelv oktatásával foglalkozó tanárookra és tanítókra.

Itt elengedhetetlenül szükséges a magyar és az európai műveltség mellett a migráns gyermekek származási országának kultúráját is tanítani, a harmonikus együttélés és együttműködés megteremtése értelmében minden, fentebb felsorolt kulturális örökséget értékként kell tálni. Fel kell hívni ugyanakkor a figyelmet arra is, ha a származás szerinti ország és a befogadó ország, jelen esetben Magyarország kultúrája, társadalmi szokásai, jogrendje között jelentős eltérés észlelhető. A magyarországi tartózkodás idején a migránsok mindenekelőtt a magyar elvárások szerint kötelesek élni életüket. Hazánkban jelenleg nincsenek hatályban olyan jogszabályok, amelyek jelentősen korlátoznák a migránsok szokásainak gyakorlását – ellentétben például azzal a francia jogszabállyal, amely nem teszi lehetővé az arcot teljesen elfedő ruhák iskolai viselését. A fenti tilalom hiánya viszont könnyen lehet, hogy az országban jelen lévő migránsok alacsony számából fakad.

A migráns szülők gyermekeinek magyarországi oktatási rendszerben való jelenlétét vizsgáló korábbi kutatás szerint az állam igyekszik adatgyűjtéssel tisztázni az itt tanuló gyermekek személyes hátterét. Ilyenkor a név és az állampolgárság mellett gyűjtenek információt a gyermek (vagy család) státuszát illetően is (például menekültek), illetve egyedi megjegyzésekkel is segítik a könnyebb értelmezést (például valamely szülő állampolgárságának feltüntetésével). Jellemző ugyanakkor, hogy a kutatás során feljegyzett pedagógusi kommentek szerint hasznos volna felmérni a tanuló anyanyelvét és nyelvismereteit, a családban beszélt nyelvet, a szülőkkel való kapcsolattartás nyelvét és a magyar nyelvismeret fokát is.¹³

A gyermekkorú migránsok oktatása mellett arra is fel kell készülni, hogy a felnőtt korú migránsokat oktatások, képzések során készítsük fel a munkaerőpiaci integrációra. Erre több ok miatt is szükség lehet: részint a hiányos, Európában nem valid tudás, részint az okiratokkal nem alátámasztható ismeretek megléte okán. Az iskolapadba hosszabb idő után visszatérő diákok motiválása nagy kihívás, azonban több lehetőség is adódik annak sikeres megvalósítására. Ezek egyike a tanulási eredmények

¹³ Bukus Beatrix: A migráns hátterű tanulók körére vonatkozó fogalmak és az adatgyűjtés összefüggésrendszere. *Iskolakultúra*, 2011/I. 103.

szerinti oktatásszervezés, vagyis az az oktatási modell, amely azt fejezi ki, hogy egy adott kurzus teljesítését követően a diákok, tanulók milyen feladatok elvégzésére lesznek képesek és alkalmasak.¹⁴ Ezt R. M. Harden orvosképzéssel összefüggésben megalkotott modelljének parafrázálásával szemléltetünk. Ezek szerint a tanulási eredmények belső körében a szakembertől elvárható technikai kompetenciák felsorolása található. Ezt követi az a kör, amely azt írja le, hogy egy szakember hogyan közelíti meg az általa ellátandó feladatot tudása, döntéshozatali képessége, szakértelme és megfelelő attitűdje birtokában. A tanulási eredmények külső körét a szakember fejlődésével kapcsolatosak.¹⁵

Kérdés, hogy egy, a magyartól teljesen eltérő oktatási rendszerben, más nyelven megszerzett tudás miként kategorizálható a hazai oktatási rendszer hosszú évtizedek során kialakított, folyamatosan finomhangolt rendszerébe. Kiindulva továbbra is a meghatározott szaktudással rendelkező fiatal migráns felnőttek élethelyzetéből, célszerű segítségül hívni a Magyar Képesítési Keretrendszer szintleíró deskriptorait. A rendszer negyedik szintjének – általában véve ide soroljuk a középiskolák különböző fajtáit – birtokában az emberek az alábbi leírásnak felelnek meg: „a tudás adott szakterületen (szaktárgy, szakma) belül magába foglalja a tények, fogalmak, fontosabb folyamatok és összefüggések mellett a terminológia értő ismeretét. Az összefüggések felismerése már megjelenik bonyolultabb, több tényezős jelenségek vizsgálatában, illetve az adott szakterületnek más területekhez való viszonyításában is. A megfelelő szabályrendszerek elsajátítására az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazásához szükséges procedurális tudás épül. Az értelmi képességek fejlettségét a rendszerben való gondolkodás, az absztrakció bizonyos formái, problémamegoldó stratégiák működése jellemzi. Kialakul az önálló információszerzés és feldolgozás képessége, amely lehetővé teszi az adott szakterület keretében összetett és újszerű problémák megoldásának megtervezését és kivitelezését, esetleg a szükséges korrekciók elvégzését. Ezt segíti az önálló tanulás folyamatosan fejlődő képessége. A megfelelő tudás- és képességszint elérésének feltétele az új feladatok elvégzésére való nyitottság, az elköteleződés a tudás folyamatos gazdagítására, új ismeretek befo-

¹⁴ Declan Kennedy: *Tanulási eredmények megfogalmazása és azok használata*. Gyakorlati útmutató. University College of Cork, Quality Promotion Unit, 2007. 17.

¹⁵ R. M. Harden: Learning outcomes and instructional objectives: is there a difference? *Medical Teacher* 24(2). 153.

adására. A feladatvégzés során nincs már szükség folyamatos irányításra. Az önállóság igénye és a felelősség vállalása megfelelő (harmonikus) egyiséget alkot.”¹⁶ Leegyszerűsítve a fenti leírást, voltaképpen a migránsok iskolai végzettségének bekegatorizálása során arra van szükség, hogy az MKKR szintleírásokkal összevevük tudásukat. Amelyik tudásszint elvárásainak megfelel az adott migráns, annak a szintnek megfelelő munka elvégzésére lehet alkalmas – nem megfeledkezve itt az egyes munkakörök betöltéséhez esetlegesen szükséges speciális engedélyekről, kamarai tagságról.

A migránsok sikeres integrációjának másik kulcsa – életkortól, nemtől és iskolai végzettségtől függetlenül – az úgynevezett akkulturációs folyamat lehetséges kimenetei. Ez a folyamat alapvetően függ az egyes migránsok saját és a befogadó ország kultúrájához fűződő viszonyától. Amennyiben a migráns megőrzi saját kultúráját és ezzel párhuzamosan elfogadja a befogadó közösség kultúráját, integrációról beszélünk. Szegregáció esetén a migráns megtartja ugyan saját kultúráját, de ugyanakkor elutasítja a befogadó társadalmát. Amennyiben a migráns saját kultúráját elveti és elfogadja a befogadó ország kultúráját, akkor asszimilációról beszélhetünk, míg ha saját kultúráját is elveti és a befogadók kultúrájától is elzárkózik, akkor marginalizációról van szó.¹⁷

MIGRÁNSOK INTEGRÁCIÓS LEHETŐSÉGEI A MUNKAERŐPIACON

„Az Európai Unió integrációs szakpolitikájában egyre hangsúlyosabban fogalmazódik meg az igény, hogy a társadalomtudományos kutatási adatok alapján a kutatók objektív, többé-kevésbé standard társadalmi mérőszámokkal tudják jellemezni a bevándorlók társadalmi integrációját.”¹⁸ A

¹⁶ Falus Iván–Imre Anna–Kotschy Beáta: *Az OKKR szintjei és szintleírásai. Szintézis*. 11 Forrás: http://413.hu/files/Képesítési%20keretrendszerek%20menü%20anyagai/3_3_3_falus_imre_kotschy.pdf Utolsó letöltés dátuma: 2016. 02. 01.

¹⁷ Illés Katalin–Medgyesi Anna (szerk.): *A migráns gyerekek oktatása*. Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, Budapest, 2009. 19.

¹⁸ Osvát Anna: *Bevándorlás és Integráció – Beszámoló az MTA TK kisebbségkutató Intézet által szervezett konferenciáról*. In. *Társadalmi Együttélés – A kisebbségi lét dimenziói Interdiszciplináris e-folyóirat*, 2013. http://www.tarsadalmiegyuttes.hu/data/files/bevanderlas_konferencia_ktXDps.pdf letöltés dátuma: 2016. 02. 01.

társadalmi integráció gyakorlati megvalósulása szorosan kapcsolódik a munkavállaláshoz, a munkaerőpiacra való beilleszkedéshez, amelynek egyik akadálya abban az előítéletes magatartásban, negatív attitűdökben rejlik, ami munkaerőpiacon diszkriminációként meg is nyilvánul.

HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS A MUNKAERŐPIACON

A munkanélküliség a világon sehol nem jelent azonos veszélyeztetettséget minden munkavállaló számára. A munkaerőpiac kockázata bizonyos csoportjaikat jobban érinti, és fokozottan fenyegeti a munkanélkülivé válás veszélye. A veszélyeztetett csoportokhoz többnyire „természetes” tulajdonságjegyeik alapján sorolódnak az egyes munkavállalók. Ezen csoportok közös jellemzője a gyenge piacstratégiai védekezési lehetőség, a társadalmi struktúrában elfoglalt alacsony pozíció, valamint mindezek eredményeképpen a hátrányos munkaerőpiaci helyzet.¹⁹ Hátrányos helyzetüket tovább nehezíti, hogy sok esetben nem alkalmazhatók automatikusan a munkanélküliség kezelésére kialakított eszközök, illetve, hogy foglalkoztatásukban tartós eredményt csak specifikumaik figyelembevételével lehet elérni. Nemzetközi normák és tapasztalatok szerint többirányú, összehangolt – államilag támogatott – programok kidolgozásával és működtetésével lehet és kell csökkenteni a hátrányos helyzetű csoportok munkanélküliségi veszélyeztetettségét. Ennek érdekében:

- a meglévő foglalkoztatáspolitikai eszközöket hozzáférhetőbbé kell tenni a veszélyeztetett csoportok számára;
- a munkaerőpiaci pozíciójuk javítása érdekében csökkenteni kell lemaradásukat, meg kell ismerni és aktivizálni konvertálható értékeiket, képességeiket;
- a munkavállalási hátrányokkal küzdők részére speciális foglalkoztatáspolitikai eszközöket kell kidolgozni, illetve a meglévőket ilyen irányban bővíteni. Olyan foglalkoztatási formákat kell kialakítani és támogatni, amelyek képesek e sajátos munkaerő adottságainak és korlátainak elfogadására és hasznosítására.²⁰

¹⁹ Csehné Papp Imola (szerk.): *Munkaerőpiaci alapfogalmak: A munkaerőpiac működése*, SZIE GTK, Gödöllő, 2008.

²⁰ Csehné Papp Imola, Horesnyi Julianna, Szellő János, Vincze Imre: *Munkaerő-piaci ismeretek*. SZIE GTK, Gödöllő, 2009.

A munkanélküliség által különösen veszélyeztetett csoportok a következők: fiatalok és pályakezdők; nyugdíjkorhatár közelében lévők, időskorúak; nők; etnikai kisebbségek; megváltozott munkaképességű emberek; tartósan munkanélküliek, valamint a menekültek, bevándorlók.

Az elmúlt évek statisztikai adatai²¹ alapján a munkaerőpiaci diszkrimináció egyértelműen növekedést mutat. A hátrányos helyzetű csoportok elhelyezkedési lehetősége nehézségekbe ütközik. A 2012-es év eredményei alapján a 19–64 év közötti válaszadók 15%-a érezte úgy, hogy valamilyen okból, valamilyen területen diszkriminálva van. Az eredmények alapján az álláskeresés, valamint az elbocsátás-létszámleépítés esetén az iskolai végzettség és az életkor után a jelölt egészségi állapota miatt következik be az elutasítás, illetve az elbocsátás. A hivatali ügyintézés esetében a származás miatti hátrányos megkülönböztetést a válaszadók közel egynegyede jelölte meg, amit az iskolai végzettség és az egészségi állapot követ.

A munkaerőpiacon megélt hátrányos megkülönböztetés okának a megkérdezettek összességében legnagyobb arányban (27,8%) az iskolai végzettséget jelölték meg (1. táblázat), melynek jelentőségét más kutatások is megerősítik.²² A második legmagasabb arányt (24%) az életkor mutatja. Ennek hátterében megint kettősség tapasztalható. A munkáltatók egyrészt idősnek tartják a jelöltet a meghirdetett munkára vagy éppen a fiatalkorára és gyakran az ebből adódó tapasztalatlanságára, gyakorlat hiányára hivatkozva utasítják el a jelöltet álláskeresésnél, de leépítés, elbocsátás esetén is hasonló indokok állhatnak fenn. Az életkor után az egészségi állapotot (14,4%), a családi körülményeket (12%), illetve a származást (10,9%) jelölték meg a válaszadók a hátrányos megkülönböztetés okaként. A megkérdezettek mindössze 6,3%-ban jelölték meg a nemek szerinti megkülönböztetést, ugyanakkor megállapítható, hogy a családi körülményt szinte kizárólag a nők jelölték meg a hátrányos megkülönböztetés okaként, vagyis távolról sem igaz, hogy a férfiak és nők munkaerőpiaci egyenlősége már megvalósult.²³

²¹ Központi Statisztikai Hivatal (2013): Magyarország, 2012. Budapest, 2013.05. 02. 195.

²² Máté Domicián: Az iskolázottság szerepe a munkatermelékenységben egy ágazati megközelítésben A visegrádi országok példáján keresztül. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat*, 2014. 45–61.

²³ Statisztikai Tükör: Munkaerő-piaci diszkrimináció. Központi Statisztikai Hivatal, 2012/81. VI. évfolyam 81. szám, 2012. október 30. Budapest, 2–4.

1. táblázat.

A munkaerőpiacon megélt hátrányos megkülönböztetés megoszlása előfordulás és ok szerint (%)

Hátrányos megkülönböztetés oka	<i>Állás-keresésnél</i>	<i>Elbocsátásnál, létszám-leépítésnél</i>	<i>Hivatalos ügyintézésnél</i>	Összesen
<i>Iskolai végzettség</i>	29,3	27,1	21,8	27,8
<i>Életkor</i>	25,5	24,2	15,6	24,0
<i>Egészségi állapot</i>	12,8	17,0	16,8	14,4
<i>Családi körülmények</i>	12,4	11,1	12,8	12,0
<i>Származás</i>	9,3	9,6	24,2	10,9
<i>Nem</i>	6,5	6,3	5,3	6,3
<i>Egyéb ok</i>	4,3	4,7	3,4	4,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Statisztikai Tükör, 2012.

A diszkriminációt több dimenzióban az Európai Unió is vizsgálta 2012-ben.²⁴ A munkahelyi diszkrimináció eredményei azt mutatják, hogy a leg-súlyosabb diszkriminációs tényezők Magyarországon az alábbiak: 55 év feletti kor (75%), etnikai hovatartozás (70%), fogyatékoság, rokkantság (54%), és a nem (44%). Az említett tényezők tekintetében Magyarország megelőzi az EU27 átlagát.

A diszkrimináció, mind az Európai Unió országaiban, mind Magyarországon komoly gondokat okoz. A tiltó jogi szabályozások nem minden esetben jelentenek védelmet a hátrányosan megkülönböztető viselkedéssel szemben. Ahhoz, hogy a diszkrimináció csökkenjen, szükség lenne arra, hogy az emberek viselkedése, valamint az attitűdök, illetve normák szintjén is változások következzenek be.²⁵

²⁴ European Commission: Special Eurobarometer 393 Discrimination in the EU in 2012. Report, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_393_en.pdf

²⁵ Csizsár Kata, Münnich Ákos: A diszkriminatív viselkedést meghatározó tényezők vizsgálata In. Münnich Ákos (szerk.) *A mentális egészséget és egészségmagatartást befolyásoló tényezők*, Didakt Kiadó, Debrecen, 2005. 51–82.

A hátrányos megkülönböztetés mellett ugyanakkor meg kell említenünk azt a tény is, miszerint a népszámlálási és adminisztrációs nyilvántartások adatai szerint a migráns népesség foglalkoztatási helyzete jobb, mint a magyaroké. A migráns népességnél mind a foglalkoztatási, mind az aktivitási ráta átlagosnál magasabb értéket mutat.²⁶ A harmadik országból érkező bevándorlók gazdasági aktivitása a hazai népességhez képest magas; az OEP 2009-es adatai alapján több mint 70 százalékuk aktív, míg a hazai társadalom esetében ez az arány mindössze 40 százalék.²⁷

Ezt erősíti meg a „Biztos út a magyar munkaerőpiacra?!” című kutatás eredménye is, miszerint „a harmadik országbeli állampolgárok úgy vélik, a Magyarországon a szükséges iratok – korántsem egyszerű beszerzését követően – a magyar állampolgárokhoz hasonló esélyekkel rendelkeznek a munkaerőpiacon. Sőt, a kvalifikált, több nyelvet beszélő munkaerő gyakran előnyként éli meg a nem-magyar nemzetiségét.”²⁸

„A munkaerő-piaci integráció kihívásai Magyarországon – A harmadik országbeli munkavállalók beilleszkedésének esélyei és korlátai” című, 2011-ben készült kutatás²⁹ vizsgálta, hogy mennyire van az országnak szüksége az ideiglenesen vagy végképp bevándorolni kívánók munkájára a jelenben és a jövőben. A kutatás alapját szakértői interjúk és kérdőíves vizsgálat jelentette, amely tükrözi a harmadik országokból érkező migráció ellentmondásos megítélését.

²⁶ Kováts András: Bevándorlók integrációja Magyarországon korábbi kutatások adatai alapján. In. *Bevándorlás és Integráció – Magyarországi adatok, európai indikátorok* (szerk.: Kováts András), Budapest, 2013. 25–41. http://www.kisebbsegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/Bevandorlas_e%CC%81s_integracio_minden.pdf letöltés időpontja: 2016.02.05.

²⁷ Kisfalusi Dorottya: A bevándorlók szociodemográfiai jellemzői, kulturális és társadalmi erőforrásokkal való ellátottsága, migrációs céljaik és motivációik. In. *Bevándorlók a magyar társadalom tükrében: méltóság, igazságosság és civil integráció.* (Szerk.: Göncz Borbála, Lengyel György, Tóth Lilla), Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2012. 19–60.

²⁸ Dél-Alföldi Regionális Társadalomtudományi Kutatási Egyesület: *Biztos út a magyar munkaerőpiacra?! A bevándorlók munkaerőpiaci helyzete Magyarországon.* Záró tanulmány, Szeged, 2009. 62.

²⁹ Juhász Judit, Makara Péter, Makara Eszter: A munkaerő-piaci integráció kihívásai Magyarországon – *A harmadik országbeli munkavállalók beilleszkedésének esélyei és korlátai.* Kutatási Zárótanulmány, Pantha Rhei Társadalomkutató Bt., Budapest, 2011. június, 37–39.

A külföldiek foglalkoztatásában szerepet játszó tényezők minősítései alapján (2. táblázat) megállapítható, hogy az átlagértékek viszonylag homogének és a középértékhez húznak. A rangsort vizsgálva a válaszadók kiemelték, hogy a külföldi munkavállalók rugalmasabbak, mobilabbak és olcsóbban vállalnak munkát. A vállalkozó válaszadók esetén a legmagasabb átlagértéket a belső munkaerő alacsony mobilitása mutatja, amit a rugalmasabb kínálat és a magyar nyelv ismerete követ.

2. táblázat.

A külföldiek foglalkoztatásában szerepet játszó tényezők minősítése 1–5-ig

	Összes válasz	Vállalkozók
<i>A külföldiek mobilabbak, rugalmasabb kínálat</i>	3,41	3,17
<i>A külföldiek olcsóbban dolgoznak</i>	3,25	2,83
<i>A belső munkaerő mobilitás alacsony</i>	3,25	3,58
<i>A magyar nyelv ismerete</i>	3,22	3,00
<i>Hazai nem vállalkozik az adott munkára</i>	3,18	2,92
<i>A külföldiek igénytelenebbek a munkakörülményekre</i>	3,12	2,75
<i>Nincs megfelelően képzett hazai munkaerő</i>	3,12	2,67
<i>Meglévő kapcsolati hálók</i>	3,10	2,58
<i>Tisztességesen, megbízhatóan dolgoznak</i>	2,65	2,08

Forrás: Juhász et. al, 2011.

A kutatás azt is vizsgálta, hogy a szakértők (munkavállalói érdekképviselet, vállalkozás, NFSZ, állami önkormányzati szerv, kutató, NGO) szerint milyen hatással van a magyar gazdaságra, társadalomra a külföldiek munkaerő-piaci részvétele. Az eredmények alapján a leginkább kiemelt pozitív hatás, az hogy így lehet betölteni a kevésbé vonzó, rosszul fizetett állásokat. A legjelentősebb negatív hatásnak azt tartották, hogy a külföldiek itthoni munkavégzése konzerválja a rossz munkakörülményeket (3,00), valamint hozzájárul az előítéletek növekedéséhez (2,9).

A Budapesti Corvinus Egyetem 2001-ben lezajlott kutatása bevándorlók (n = 500) körében is végzett vizsgálatokat. A mintavétel alapját a harmadik országból érkezett, 18 év feletti személyek alkották, akik tartózkodási (52%), bevándorlási (6,4%), illetve (nemzeti vagy európai) letelepedési engedéllyel (41,7%) rendelkeztek. Zárt kérdéssel vizsgálták, hogy a bevándorlók milyen fő céllal érkeztek Magyarországra. Az eredmények alapján a válaszadók közel 40%-a munkavállalási céllal érkezett, 17,8%-uk tanulni jött, közel egyharmaduk valamilyen családi okból, 10%-uk pedig nem családi okból történő végleges letelepedés szándékával érkezett hazánkba.³⁰

BEFOGADÓ MUNKAHELY SZEMLELET KIALAKÍTÁSA – EGY LEHETSÉGES JÓ GYAKORLAT ADAPTÁLÁSA

Intézményi szinten az esélyegyenlőség megvalósításának sikere attól függ, hogy a munkaerő-piaci szereplőket – munkáltatókat és munkavállalókat – sikerül-e az elérendő cél teljesítésének szolgálatába állítani, és rendelkezésre állnak-e az érdekérvényesítéshez szükséges eszközök és kellékek. Az esélyegyenlőségi követelmények szervezeti megvalósítását az Európai Unió a szervezetek társadalmi felelőssége (CSR – Corporate Social Responsibility) részének tekinti, amely akkor válik tényleges gyakorlattá, ha az esélyegyenlőség követelménye beépül a szervezeti kultúrába, a vezetési stílus szerves részévé válik.³¹

A bevándorlók esetében a munkaerő-piaci integráció sikeressége vagy kudarca kihat a folyamat egyéb dimenzióira is: a társadalmi beilleszkedésre, a kulturális adaptációra, az otthonosságérzet és az identitás alakulására. A bevándorlók egyéni jellemzői és a kontextuális tényezők (a letelepedési hely munkaerő-piaci sajátosságai, a fogadó ország migrációs politikája, az

³⁰ Kisfalusai Dorottya: A bevándorlók szociodemográfiai jellemzői, kulturális és társadalmi erőforrásokkal való ellátottsága, migrációs céljaik és motivációik. In. *Bevándorlók a magyar társadalom tükrében: méltóság, igazságosság és civil integráció.* (Szerk.: Göncz Borbála, Lengyel György, Tóth Lilla), Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2012. 19–60.

³¹ Koncz Katalin: *Karriermenedzsment.* Aula Könyvkiadó, Budapest, 2004. 516.

etnikai közösség jelenléte, illetve helyzete az adott országban) egyaránt meghatározzák a beilleszkedés lehetőségeit.³²

A megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatására Tardos (2013) egy modellt dolgozott ki, melyet az mtd Tanácsadói Közösség (2011) „Munkahelyi esélyegyenlőség – vállalati felelősségvállalás II. Esélykonferenciáján” mutatott be (4. ábra).³³ Véleményünk szerint a modell kiinduló pontja lehet a bevándorlókat, migránsokat befogadó munkahelyi szemlélet kialakításának. Az integrált folyamatciklus kiindulópontja a megfelelő stratégiai tervezés és az esélyegyenlőségi terv kidolgozása. Tulajdonképpen már ezen a ponton eldől, hogy a szervezet hogyan áll a migránsok befogadásához, illetve a vezetői szemlélet mit tükröz. Napjainkban a globalizációnak köszönhetően a vezetői-tulajdonosi szint sok esetben külföldi szemléletmódot, akár globális orientációt tükröz, így erről az oldalról vizsgálva a kérdést, feltételezhetjük, hogy a vállalat a profitszerzést szem előtt tartva, a leendő munkavállaló képességeire, készségeire, tudására koncentrál és nem a származására. A stratégiai tervezés ahhoz nyújt esélyt, hogy a szervezetek emberi erőforrásaik megszerzéséről, hasznosításáról, megtartásáról, fejlesztéséről, esetleg a tőlük való megválás módjáról előretekintő, szisztematikus módon gondolkodjanak, cselekedjenek. A hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok, köztük a migránsok foglalkoztatása esetén is hosszabb és rövidebb időtávú tervekre, körültekintően megszervezett tervezési folyamatokra, jól kiválasztott szereplőkre és szempontokra van szükség.

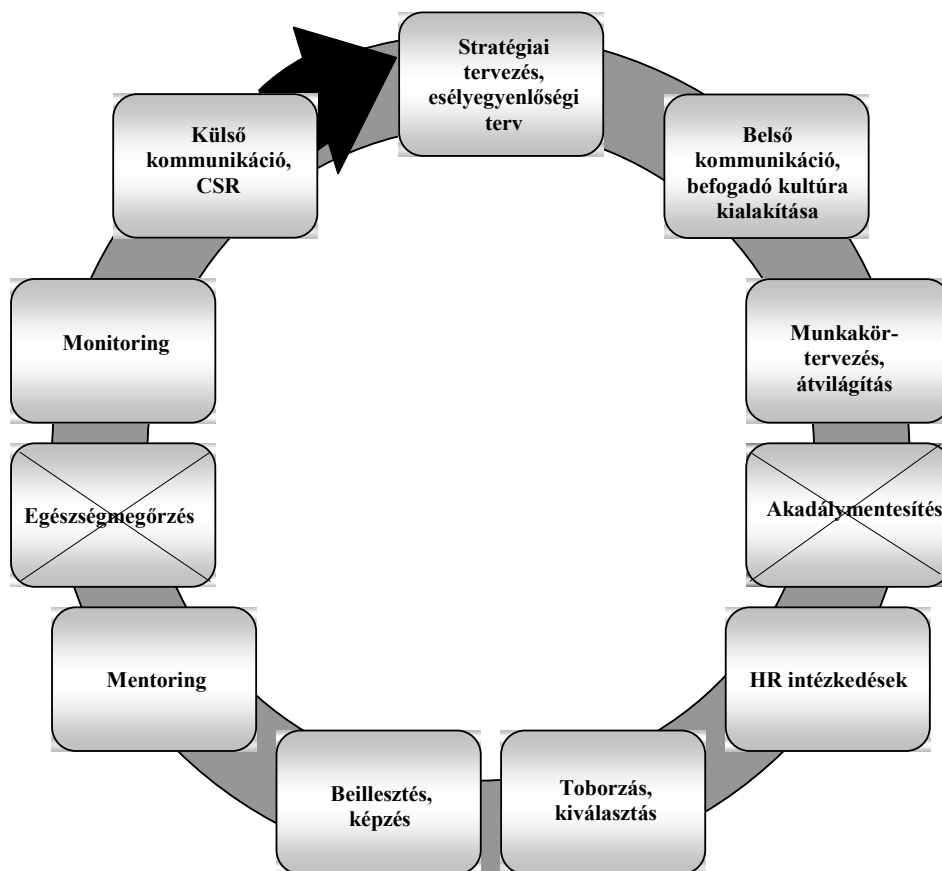
A szervezetek esélyegyenlőségi stratégiája – amely minden hátrányos helyzetű munkavállalói csoportra vonatkozik – csak akkor képzelhető el elméletben, és valósítható meg a gyakorlatban, ha a szervezetek nem csak ennek a stratégiának a kidolgozásával, hanem ennek a stratégiának az alapját is jelentő szervezeti filozófia, misszió, vízió, tehát összességében a fontosabb tartalmi arculati elemekben/területeken is megjelentetik az esélyegyenlőség gondolatát.³⁴ Az esélyegyenlőségi terv alkalmas eszköz

³² Gödri Irén: Bevándorlók munkaerő-piaci integrációját meghatározó tényezők Magyarországon – a kapcsolati erőforrások szerepe. *Statisztikai Szemle*, 86. évf. 6. szám. 2008. 533–563.

³³ Tardos Katalin: Jó gyakorlat a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatására. In: *Kultúra és Közösség*, IV. évf., 1. szám, 2013, 69–82.

³⁴ Berényi András, Kollár Csaba: Szervezeti ismeretek – A munka világába való visszatérés – Az esélyegyenlőségi stratégia alapjai In: Székelyné Kovács Eszter, Szabó Gabriella: *Esélyegyenlőségi kommunikációs ismeretek a munka világában* – HR., Fo-

lehet a munkáltató számára, hogy a munkahelyi esélyegyenlőség előmozdításával kapcsolatban rá háruló feladatokat, elvárásokat hatékonyan teljesítse.

4. ábra. Befogadó munkahely integrált folyamat ciklus modellje
Forrás: Tardos, 2013 alapján módosítva

Az esélyegyenlőségi terv elkészítésének eredményei:³⁵

- A szolgáltatás a tudatos társadalmi szerepvállalás (Corporate Social Responsibility) erősítését és a munkahelyi sokszínűség növelését biztosítja a szervezetnél, amely ma már nagymértékben befolyásolja a cég megítélését a hazai és a külföldi piacon egyaránt
- Az esélyegyenlőségi terv külső, széles körben végzett kommunikációja növeli a cég üzleti sikereit, mert javítja a cégről alkotott képet a stakeholderek (tulajdonosok, fogyasztók, versenytársak, szállítók, kormányzat, bank, helyi közösségek) körében.
- Az intézkedések bevezetése lehetővé teszi nagyobb potenciális munkavállalói csoport elérését a toborzás során, sokszínű munkavállalói kör kialakítását, a hátrányos helyzetű munkavállalók megkülönböztetésének csökkentését, a lojális, céghez hűséges munkavállalói csoport kialakítását, ezáltal a fluktuáció minimalizálását.
- Kialakul egy olyan eljárásrend, amely hosszútávon biztosítja az esélyegyenlőségi szempontok és az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülését.

A befogadó munkahelyi szemlélet modelljét tekintve nincs szükség minden egyes lépés adaptálására, mivel például az akadálymentesítés nem feltétlenül jelenik meg központi kérdésként a bevándorlók esetében, ahogy az egészségmegőrzés sem. Ugyanakkor nagy jelentőséggel bír a külső és a belső kommunikáció. Nem elég a befogadó vezetői szemlélet, a leendő munkatársakat is fel kell készíteni a bevándorló kolléga érkezésére. Ennek egyik lehetséges módja az érzékenyítő tréningek szervezése.

A befogadó munkahely programot a szervezet valamennyi tagjára ki kell terjeszteni, mivel így nem áll fenn a diszkrimináció, az elitképződés vagy más egyéb káros, csoportokra jellemző jelenség előbukkanása.³⁶

³⁵ Csapó Beatrix, Lattner Ildikó: Esélyegyenlőségi stratégia, terv készítése. <http://www.esely.gak.hu/node/24> letöltés dátuma: 2015.04.13.

³⁶ Franche, R.L., Krause, N.: Readiness for Return to Work Following Injury or Illness. In: Schultz, I.Z., Gatchel, R.J. (eds.): *Handbook of Complex Occupational and Business Media*, Inc., New York, 2005, 5–22.

ÖSSZEFOGLALÁS

A migránsok és menekültek integrációja igen jelentős kihívás, amellyel az EU-nak és tagállamainak szilárd integrációs rendszerek kiépítése révén kell szembenézniük. Az integrációnak kétirányú folyamatot kell jelentenie, amelyben a szociális partnerek, a helyi önkormányzatok és a civil társadalom is jelentős szerepet tölt be. Kiemelten kell kezelni a munkaerőpiaci hozzáférést, konkrétan a képzettségek elismerését és a szakmai és nyelvi képzést.³⁷ Jelen tanulmány a teljesség igénye nélkül rövid áttekintést nyújt a bevándorlók, migránsok integrációjának hátteréről, különös tekintettel az oktatási és munkaerőpiaci helyzetre, mely által megfogalmazhatók azok a kérdések, amelyekkel a migránsok integrációja során szembe kell néznünk.

Kutatási lehetőségek és javaslatok az oktatással megvalósuló integráció területén:

1. A magyarul nem beszélő emberek oktatására felkészült iskolák feltérképezése.
2. A szükséges oktatási fejlesztések felmérésének előkészítése.
3. Nemzetközi jó gyakorlatok gyűjtése a migráns fiatalok oktatásával kapcsolatban.
4. Egyedi szakképzési modellek kidolgozása a menekültek felnőttképzési integrációja érdekében.
5. Az előzetes képzettség és a szerzett tudás elismerés (validáció) lehetőségeinek kidolgozása.
6. Nemzetközi jó gyakorlatok gyűjtése a menekültek felnőttképzésével összefüggésben.
7. Feltárni a menekültek oktatási rendszerének kapcsolódási lehetőségeit az ifjúságpolitikai intézményhálózathoz.
8. Az esetlegesen módosítandó jogszabályhelyek összegyűjtése, elvi kodifikációs javaslatok megfogalmazása.

³⁷ Európai migrációs stratégia. SOC/525 Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye, Brüsszel, 2015. december 10. <https://webapi.eesc.europa.eu/documentsanonymous/EESC-2015-04319-00-00-AC-TRA-HU.docx> letöltés dátuma: 2016.02.05.

Kutatási lehetőségek és javaslatok a munkaerőpiaci integráció területén:

1. Menekültek integrálása a munkaerő-piacra – lehetséges modell felállítás.
2. Menekültek által betölthető munkahelyek kínálatának felmérése és elemzése.
3. A menekültek befogadásának és integrációjának HR oldaláról releváns kérdései.
4. A menekültek vállalkozói kompetenciáinak felmérése és fejlesztése.
5. A magyar munkaadók felkészítése harmadik (nem uniós tag) országból érkező munkavállalók fogadására és alkalmazására.
6. A hazai népesség migrációs érintettségének vizsgálata.

PIEROG ANITA – SZABADOS GYÖRGY NORBERT

**MIGRÁNSOK, CIVILEK, SZERVEZETI LEHETŐSÉGEK
CIVIL SZERVEZETEK A MIGRÁNSOKÉRT,
A MIGRÁNSOK ÁLTAL**

BEVEZETÉS

A népvándorlás, népmozgalom nem új keletű. A migráció témája iránti érdeklődés az elmúlt időszakban erőteljessé vált, az Európai Unió irányába történő népvándorlási tendencia indukálta. Az Európai Unió, és Magyarország is igen nagyfokú figyelmet fordít a harmadik országokból, és főleg nem Európából bevándorló, betelepülni vágyó emberekre. Ennek több oka is van, amelyek sok esetben valóságok, de sok esetben előítélet miatt kialakult, torz, sokszor nagyított képzetek. Az elmúlt évtizedekben is jelen volt ez a jelenség, amellyel kapcsolatos hitek, tévhitek, adatok nem teljesen egységesek, illetve a média hatására az emberek véleménye nem feltétlenül a helyes irányba terelődött. A médiában, a problémák megoldása során igen gyakran olyan civil szervezetek munkatársai nyilatkoznak, amelyek láthatóan sokat tettek a lehetetlen helyzetekbe került emberek túlélésének, napi ellátásának biztosításában. Épp ezért érdekes párhuzamot vonni a migrációs jelenségek és az azokkal foglalkozó civil szervezetek munkája között.

MIGRÁCIÓ ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

Mielőtt a címben feltüntetett témára térnénk érdemes áttekinteni néhány statisztikai adatot a migrációval kapcsolatban.

2013-ban megközelítőleg 3,4 millió bevándorló érkezett az EU-28 tagállamába, míg a hivatalos adatok szerint legalább 2,8 millió kivándorló hagyta el az Európai Unió tagállamait. A 3,4 millió bevándorló közül 1,4 millióan harmadik országoknak, 1,2 millióan pedig egy másik uniós tagállamnak az állampolgárai voltak, továbbá 830 ezren olyan uniós tagállamba „vándoroltak be”, amelyben állampolgársággal rendelkeztek (ilyenek

voltak például a hazatérő és a külföldön született állampolgárok). 6100 bevándorló egyetlen országban sem rendelkezett állampolgársággal.¹ 2014-ben igen jelentős mértékben nőtt a migráns menedékkérők száma az egész Európai Unió területén. 2014-ben 714 300 menedékjogi kérelmet nyújtottak be Európában, mely 47%-kal több mint 2013-ban volt.² Magyarország nem tartozik a legfőbb célországok közé, még annak ellenére sem, hogy 2014-ben több mint kétszeresére nőtt a menedékkérők száma 2013-hoz képest. Jellemző, hogy a menedékkérők még az eljárás lefolyása előtt elhagyják az országot.

1. táblázat. A menedékkérők, és státuszt kapott személyek száma 2011–2015 között

Időszak	Menedékkérő	Menekült státuszt kapott	Oltalmazott	Befogadott
2011	1 693	52	139	14
2012	2 157	87	328	47
2013	18 900	198	217	4
2014	42 777	240	236	7
2015. szeptemberig	175 963	107	221	4

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, 2015³

A legfrissebb KSH Statisztikák szerint Magyarországon csekély mértékben nőtt azoknak a száma, akik az elmúlt évtizedben menekültstátust kaptak. Míg 2003-ban 1565-en szerepeltek a nyilvántartásokban, addig tíz évvel később közel 2400-an. A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal

¹ Eurostat (2015): *A migrációra és a migráns népességre vonatkozó statisztika*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/hu 2016. január

² KSH (2015,a): *Menekültügyi világnap, 2015. június 20.* Statisztikai Tükör 2015/47 1. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult14.pdf> 2015. november

³ KsSH(2015,b): *Magyarországra érkezett menedékkérők és a nemzetközi védelemben részesülők száma.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wvvn001.html (2015. november)

adatai alapján 2013-ban számottevően, közel kilencszeresére nőtt a kérelmezők száma a 2012. évhez képest.

2014-ben a menekültügyi hatóság menekültként 240 főt ismert el, míg kiegészítő védelemben 236 főt részesített, ami az összes ügyben szereplő személy csupán 9,4%-át jelentette (hogyha azokat a menedékjogi kérelmeket vesszük számításba, ahol lefolytatásra is került a menedékjogi eljárás). Az Európai Unió néhány tagállamával történő összehasonlításban látható, hogy Magyarországon volt a legalacsonyabb azon menekültügyi eljárások aránya, ahol döntés született 2014-ben. Ez két tényezővel van összefüggésben: egyrészt a kérelmek nagy számával és összetettségével, másrészt pedig azzal, hogy a kérelmezők elhagyták hazánkat más EU tagállamba és így nem volt lehetőség az eljárás lefolytatására. 2015 elején folytatódott Magyarországon a menedékkérők számának erőteljes növekedése, 2015 első negyedében 33 542 fő kérelmezőt regisztrált a menekültügyi hatóság, ennek jelentős hányadát az év elején érkező koszovói migráns hullám adta. 2015. március 31-ig 23 257 koszovói kérelmező folyamodott menekültstátusért. Ugyanez a tendencia érvényesült az EU 28 tagállamában is. 2015 elején a menedékkérelmek száma elsősorban januárban és februárban volt jelentős, majd a negyedév vége felé a számuk csökkent. A koszovói kérelmezőkön túl továbbra is jelentős számban fordultak a különböző konfliktusövezetekbe tartozó országok állampolgárai menedékjogért a magyar hatóságokhoz, így 2015 első negyedében 4125 afgán és 2458 szíriai állampolgár terjesztett elő menedékjogi kérelmet. Növekedett a rossz biztonsági helyzetű országokból származó menedékkérők száma is. A nemzetközi védelemben részesített személyek száma továbbra is alacsony, ami annak tudható be, hogy a kérelmezők döntő többsége a menekültügyi eljárás lefolytatása előtt elhagyja a befogadó államot és így az ország területét is. 2015 első negyedében a menekültügyi hatóság 29 főt ismert el menekültként és 96-ot oltalmazottként, a nemzetközi védelemben részesítettek között elsősorban a konfliktusövezetekből érkezett személyek találhatók meg. A 2015 első negyedévére jellemző elismerési tendenciák az év hátralévő részében még változhatnak, de továbbra is úgy tűnik, hogy Európára és ezen belül Magyarországra nehezedő illegális migrációs nyomás erős marad. A regisztrációs számok ugyanakkor a valóságnak csupán egyik oldalát mutatja. A kormányzati tájékoztatás (miniszterelnöki hivatalt vezető miniszter) alapján ugyanis „... olyan ország vagyunk”, ahol idén 400 ezer ember ment át és 170 ezren

működtek együtt a hatóságokkal...”.⁴ Ezt egy másik forrás is megerősítette. Január 1-től december 29-ig összesen 391 369 illegálisan az országba érkezett bevándorlóval volt dolga Bevándorlási Hivatalnak, de decemberre ez a szám oly módon lecsökkent, hogy december 30-án például egyetlen illegális bevándorló sem érkezett).⁵ A migránsokkal foglalkozó civil szervezetek nyilatkozata és a migrációs jelenségeket megélő helyi lakosság álláspontja igen sok esetben élesen különbözött. Ilyen volt a különféle károkozások, szemtelés, viselkedés. Az ellenőrizetlen, nagy tömegű, sokszor önálló értékrendjeit és életmódjait követő folytonosan mozgó csoportok hol barátságosabb, hol erőszakosabb és kiszámíthatatlanabb viselkedésmódja ugyanis számtalan helyi konfliktust eredményezett a tavalyi illegális határátlépő dömping fennállása alatt.

Úgy véljük, a migrációs probléma mögött több dolog állhat. Egyrészt a nagyméretű embertömeg, mely sokakban félelmet kelt. Másrészt a kulturális különbségek. A migránsok többségének a vallása az iszlám, amely a keresztény vallástól sokban eltér. Valójában nem is feltétlenül vallások összeütközése áll mögötte, hanem a nyugat európai, mára nagymértékű szekularizáció, azaz az elvallástalanodás és az iszlám hívők közötti szembenállás. Hazánkban a vallás az emberek egy jelentős részének életében nem tölt be szerepet. A KSH 2011-es népszámlálási adataira támaszkodó kiadvány (2011. évi Népszámlálás-10. vallás, felekezet kötete)⁶ ír arról, hogy míg az 1930-as években itthon a népesség közel 90%-a katolikus, református vagy evangélikus (nem vallásos és nem válaszoló 0%) volt, addig mára (2011) 38,9% katolikus, 11,6% református, 2,2% evangélikus, 45,4% nem vallásos vagy nem nyilatkozott. A migránsok életében a vallás létszükséglet, amely szoros összefüggésben áll az életmóddal is. Míg az Uniós felmérések a vallás fontosságát európai értékek között az utolsó helyeken említik⁷ (a népesség 4–5%-a említi a három legfontosabb személyes értékek között, és csupán 3% szerint egyik az EU-t legjobban reprezentáló értékek között), addig az iszlám identitás igen erős az musz-

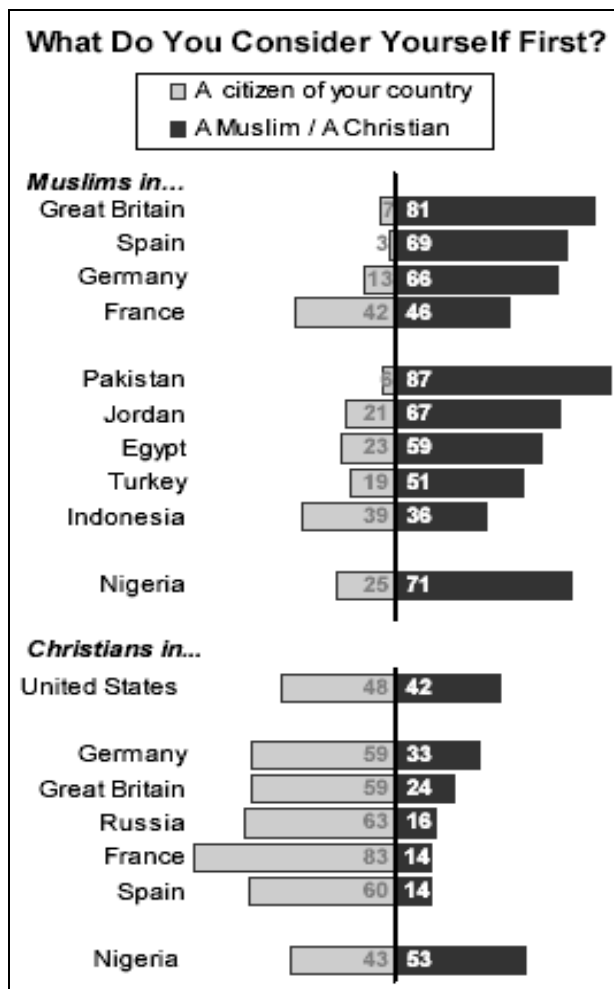
⁴ Kormány.hu (2015): <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/az-illegalis-bevandorlas-es-a-terrorizmus-kez-a-kezben-jar> (2016.01.08)

⁵ Albert Á. (2015): *Majd négyszázezer migránst fogtak el idén a rendőrök.* [http://abcug.hu/majd-negyszazezer-migranst-fogtak-el-iden-a-rendorok/\(2016.01.09\)](http://abcug.hu/majd-negyszazezer-migranst-fogtak-el-iden-a-rendorok/(2016.01.09))

⁶ http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_10_2011.pdf

⁷ The values of the Europeans. 2012. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_value_en.pdf (2016.01.08)

limok lakta európai országokban is – írja egy 2006-os felmérés⁸. Míg a megkérdezett muszlimok számára a vallás elsőrendűbb az állampolgárságnál, addig a keresztények esetében a helyzet gyakorlatilag fordított.

1. ábra. Ön elsősorban kinek tekinti magát?
Forrás: *The values of the Europeans*. 2012

⁸ Muslims in europe: economic worries top concerns about religious and cultural identity <http://www.pewglobal.org/files/pdf/7-6-06.pdf> (2016.01.08)

CIVIL SZERVEZETEK, SZERVEZŐDÉSEK ÉS A MIGRÁCIÓ

Az első konkrét találkozása az átlagembernek ezzel a témával akkor történt, amikor a televízióban is sugározni kezdtek különböző bejátszásokat az áramló tömegekről, a problémáikról, a helyzetükről. Ezt követően jöttek a tudósítások a segítségnyújtókról, akik vagy szervezetekhez kapcsolódóan, vagy önállóan vettek részt a migránsok segítésében. Ugyan csak tranzit ország vagyunk, ahogyan a statisztikai adatok is tükrözik, de ettől függetlenül sok probléma és konfliktus övezte, övezi a migránsokat. Ennek kezelésében, és az ellátásukban segédkeztek a civilek. A jelenséghez köthetően egy nemzetközi csoport is létrejött, Migrations Aid névvel,⁹ amelynek célja a bevándorlók segítése étellel, itallal, ruhával orvosi ellátással, illetve hogy megadjanak minden támogatást számukra, amely az életüket, a lelküket rendbe teszi.

Az eddigiek alapján látható, hogy a civil szerveződések hogyan is kerülhettek képbé ebben a témában. „Nem csak többségi és kisebbségi, de akár két kisebbségi találkozási esetén is a másik gondjának, bajának megismerése javítja az együttműködési készséget, csökkenti a félelmeket, *horribile dictu* jobbá teszi a világot. Ferenc pápa például nagyon szeretné már, hogy komoly változások történjenek a világban. Mindannyian érezzük – mondja például a bolíviai beszédében is¹⁰ – hogy ez nem mehet tovább, de hogy konkrétan mit is kell csinálni, azt ebben a krízisben a civilek mutatják.”¹¹

A migrációs problémát, amelyet valamilyen formában kezelni kell, nehéz meghatározni, hogy pontosan kinek és hogyan kellene. A tanulmányának nem célja ezzel foglalkozni. Elsősorban a civil szervezetek szerepével és a migrációs érintettség témájával kapcsolatos kérdések fogalmazódtak meg bennünk, amelyből kifolyólag a figyelem-felkeltés, vitaindítás a cé-

⁹ *Migrationsaid*: <http://www.migrationaid.net/csoport/>

¹⁰ Greenpeace Magyarország (2015): *Ferenc pápa teljes bolíviai beszéde most először magyarul* http://greenpeace.blog.hu/2015/07/28/ferenc_papa_teljes_boliviai_beszede_most_elo_szor_magyarul?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201601 (2016.01.08.)

¹¹ Zsolt P. (2015): *Civil Világ – VII. adás után, A migráns-kérdés megoldáskereső katalizátorai, Segítő szervezetek 2.* http://mandiner.hu/cikk/20150814_zsolt_peter_civil_vilag_vii_adas_utan_a_migrans_kerdes_megoldaskereso_katalizatorai_segito_szervezetek_2 (2016.01.08)

lunk. A civil szerveződéssel, civil szervezetekkel és érintettséggel kapcsolatban több kérdés merülhet fel. A teljesség igénye nélkül a legátfogóbb kérdéseket fogalmaztuk meg, amelyek továbbiakat vethetnek fel, és vizsgálatokat igényelnek/igényelhetnek. A kérdések egy részére tudunk válaszolni részben vagy teljes egészében. A következőkben a felmerült kérdéseket, az azokra adható válaszokat, valamint a vizsgálódási lehetőségeket vázoljuk.

Formalizált civil szervezetet hozhat-e létre külföldi? Illetve vehet-e részt tagként civil szervezetben külföldi? Ez a kérdés részben megválaszolható, hiszen a Civil törvény¹² illetve az idén márciusban életbe lépett új Ptk.¹³ áttanulmányozásával a két klasszikus civil szervezettel kapcsolatban vannak leírások. A harmadik új szervezeti forma, a civil társaság esetében még csak utalás sincs arra vonatkozóan, hogy ki hozhatja létre, pusztán annyi, hogy két személy elegendő hozzá.

Az alapítványok esetében a szervezet tevékenységét irányító kuratórium kapcsán a Ptk. úgy fogalmaz, hogy a kuratórium három természetes személyből áll, akik közül legalább kettőnek állandó belföldi lakóhellyel kell rendelkeznie. Azonban a pontos beazonosíthatóság alapfeltétel, ennek megfelelően az alapító okiratban rögzíteni kell az alapítók alap adatait, név és lakhely tekintetében. Az alapítványokhoz történő csatlakozás feltételeit az alapító okiratban köthetik ki. A csatlakozási szándékot a kuratórium fogadja el, vagy utasítja el.

Egyesület létrehozásával kapcsolatban a hatályos jogszabályban nincs egyértelműen meghagyva, hogy lehet-e külföldi alapító. Az alapszabályban azonban, újonnan létrehozott szervezetek esetében pontosan fel kell tüntetni a tagok nevét és lakhelyét. Az alapszabályban rendelkezhetnek az egyesület alapítói, tagjai, hogy kik lehetnek tagok. Korlátozhatnak és megengedőek lehetnek. Azonban a törvényi rendelkezésből arra lehet következtetni, hogy belföldi, vagy külföldi személyek esetén minden esetben bejelentett, állandó lakcím kell annak, aki tag akar lenni.

De ellenőrizhető-e, hogy az iratok, és a megadott cím valós egy külföldi esetén?

¹² 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100175.TV (2015. november)

¹³ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300005.TV (2015. november)

Valószínűleg érdekes és indokolt vizsgálati lehetőség lehet az, hogy felmérjük, hány civil szervezetnek van külföldi tagja? Vajon milyen feltételeket határoznak meg a civil szervezetek a csatlakozás esetén, vannak-e egyáltalán valamiféle erre vonatkozó feltételek?

A következő kérdés, hogy jött-e, jön-e létre a migránsok között civil önszerveződés, mely a civil szervezetekre jellemző tulajdonságokkal bír? Kell-e formalizálni? Lehet-e formalizálni? Hogyan lehet a menedzselését segíteni? Csak a migránsok munkáját segítsük, vagy azokat a civil szervezetek is, akik segítséget, támogatást nyújtanak számukra? Hogyan, milyen formában tudnak segíteni egyáltalán? Erre valamiféle választ részben tudunk adni, elsősorban az iszlám közösségekre vonatkozóan. A legutolsó népszámlálás szerint (2011) 5579 fő vallotta magát iszlám vallásúnak. Rostoványi¹⁴ szerint itthon honos közösség nem igazán mutatható ki, azok inkább etnikai alapon azonosíthatóak. *„Az újabb muszlim közösségek eredete a szocialista időszakra nyúlik vissza, az ekkor letelepültek azonban egyrészt általában valamely szekuláris(abb) berendezkedésű országból érkeztek, másrészt a szinte teljesen szekularizált, sőt, a vallásos gyakorlatot a háttérbe szorító, gyakran bármely vallással ellenséges környezetben nem gyakorolták vallásukat (nyilvánosan). Letelepédvén integrálódtak a befogadó társadalomba.”* Itthon alapvetően három nagyobb iszlám vallású csoporttal lehet számolni: a letelepültekkel, a helyi áttértekkel és a menekültekkel. A menekültek száma igen alacsony, mivel az országunk elsősorban tranzit ország. Csicsmann¹⁵ szerint a 90-es években három iszlám egyházi közösség is alakult az országban, és több tucat iszlám civil szervezet is működik. A 2011-ben elfogadott új egyházügyi törvény 14 államilag elismert egyházzal tesz említést, amelyek között a három iszlám közösség egyike sincs felsorolva, és csak az előbbi három közül egynek van lehetősége elismertetni a későbbiekben magát. Az iszlám közösségek becslésére vonatkozóan is találhatunk adatokat a szerző munkájában. *„A három korábbi egyház összesen – az SZJA 1%-os felajánlásokat tekintve – sem képes 1000 fő támogatót maga mögé felsorakoztatni. A vezetők elmondása szerint a tagok száma szervezetenként 300 fő környékén mozog, azonban egy – egy jelesebb vallási ünnep során akár 3000 főt is képesek*

¹⁴ Rostoványi Zsolt (2008): *Az európai muszlim közössége differenciáltsága*. <http://mta.hu/fileadmin/2008/11/04-muszlim.pdf> (letöltve 2012.10.21) 138.

¹⁵ Csicsmann László: *A magyarországi muszlim kisebbségek társadalmi integrációjának kihívásai az európai tapasztalatok tükrében*. Pro Publico Bono Online Támop Special. Corvinus Egyetem, Budapest. 6. (továbbiakban Csicsmann, 2011.)

mozgósítani”. A 2001-es népszámlálás során 3500 fő körüli mohamedán népességről szólt az adat, maga az iszlám közösség azonban már az elnevezés miatt is tiltakozott. Nemrégiben Sulok¹⁶ 33 ezer főre becsülte a hazai iszlám vallásúak számát, Csicsmann¹⁷ azonban úgy látja, hogy a téma szakértői mintegy 10–15 ezres muszlim közösségről beszélnek itthon. Nagyjából 50%-uk arab származású, 40%-uk nem arab országból származik, 10%-uk áttért muszlim.

A migránsok önszerveződésének kérdése esetén feladat, hogy támogassuk azokat a szerveződések, melyek segítik őket a szülőföldjükre történő visszatérésben a háborút követően. Ennek támogatása úgy valósulhat meg, hogy a nemzettudatuk és a kulturális önazonosságuk megőrzését segítő civil szervezeteket támogatjuk, a menedzsmentjét erősítjük. Ezen túlmenően lehetőség, hogy a menekült közösségek civil szerveződéseinek formalizálását, szabálykövető jellegét, jogtudatát erősítjük.

Azon civil szervezetek munkájának támogatására is szükséges lehet, amelyek nagyobb számban találkoznak migránsokkal. A civil önszerveződésen túl vannak formalizált keretek között működő szervezetek is. Érdeemes megemlíteni egy alapítványt és egy egyesületet is, akiknek a nevében egyértelműen benne van a migráció. Az Artemisszió Alapítványt, és a Menedék – Migránsokat Segítő Egyesületet. A google keresőbe beírva a migráns és egyesület, vagy alapítvány szavakat elsőként ezeket dobja ki. De vajon ténylegesen mennyien vannak? Illetve a tevékenységektől függetlenül mennyien vannak a támogatók? Szervezetük fejlesztése indokolt lehet azért, hogy a tevékenységük hatékonyabbá válhasson. Ehhez elengedhetetlen annak feltárása: kik, mennyien és milyen formában foglalkoznak a migránsokkal? Illetve feltárni, hogy a migránsok szerveződnek-e? Milyen formában, hogyan működnek? Milyen segítségre lehet szükségük?

Látható volt a tévében a hazai illegális migráció felfutása során, hogy számos, igen eltérő területeken tevékenykedő civil szervezet vett részt a migránsok segítésében. Mindenki „szerepelt” a tévében? Mennyi szervezet volt valójában a segítők között? Milyen tevékenységűek ezek? Hogyan, milyen aktivitással vesznek részt a segítésben? Csak adományokat gyűjtenek, vagy jelen vannak, és enni-inni valót osztanak?

¹⁶ Sulok S. (2010): *Muslim Minority in Hungary. Paper written for the Warsaw Symposium on the Muslim Minorities in Eastern and Central Europe*. Budapest, November 2010. (Manuscript)

¹⁷ Csicsmann, 2011. 7.

A harmadik kérdéskört megnézve elsősorban azt lehet kiemelni, hogyan és mit érdemes vizsgálni. A szervezetek valós számát, tevékenységük intenzitását egy országos valószínűségű mintavételre alapozott, civil szervezetek körében történő felvételezés adhatná meg pontosan.

Az előzőekhez kapcsolódóan felmerül a kérdés, hogy támogató civil szervezeteknek milyen a szakmai kompetenciája? A résztvevők milyen összetételűek? Szociális munkások, tolmácsok, egészségügyi szakemberek alkotják elsősorban ezeket a szervezeteket? Vagy csupán lelkes, elhivatott, de szakmai képzettséget nem birtokló önkéntesek a bázis?

A szervezetek bázisát jelentő személyek szakmai kompetenciájának vizsgálata is azon elv mentén valósulhatna meg, hogy vizsgálatot végeznénk civil szervezetek körében. Az önkéntesek szakmai kompetenciája mellett, azzal összefüggésben érdemes lenne a hozzáállásukat is vizsgálni. Erre kérdőíves felmérés és kvalitatív, interjúkra alapozott kutatások adhatnának választ.

Bevándorlók az ország egész területén élnek. Hogyan viszonyulunk hozzájuk? Magához a migráció jelenségéhez? Ezt elnevezhetjük migrációs érintettségnek. Mennyire vagyunk érintettek általuk? A migrációs érintettség kérdése több területet is magába foglal, éppen ezért ezzel a témával szintén érdemes lenne részletesebben foglalkozni.

Először a civil szervezetek migrációval kapcsolatos érintettségének vizsgálatára térnék ki.

A civil szervezetekkel kapcsolatos statisztikák nem foglalkoznak az emberek megélhetésének, anyagi boldogulásának kérdésével. Egyes szerzők szerint egyre jelentősebb a figyelem a szegénység és nyomor csökkentése irányába. Akkor a civil szervezetek miért feministák, vagy környezetvédők, miért nem szegénységcsökkentők? A civileknek kulcsszerepet kellene betöltenie a szegénységcsökkentéssel kapcsolatos ügyek pártolásában, részvételben és a fenntartható szegénységcsökkentés elősegítésében, vagy épp olyan fontos problémák enyhítésében, mint napjaink migrációs válsága. Az érintettség vizsgálat összekapcsolható azzal, hogy pontosan feltérképezzük a migránsokkal foglalkozó szervezetek pontos számát. Feltételezhető, hogy a szervezetek esetében vannak fokozatbeli eltérések. Vannak igen aktívak, vannak kevésbé, nyilván a kapcsolódás egyes területei is jelentősen eltérhetnek.

A HAZAI NÉPESSÉG MIGRÁCIÓS ÉRINTETTSÉGÉNEK VIZSGÁLATA

A hazai értékvizsgálatok története nem olyan régmúltra tekint vissza. Érték az, amit az emberek fontosnak tartanak – írja Valuch Tibor a mai magyar társadalomról írt könyvében.¹⁸ Az elmúlt hónapok eseményei rávilágítottak arra, hogy egy teljesen új jelenséggel, a nemzetközi migráció kérdésével érdemes komolyabban foglalkozni, és a politikai döntéshozóknak-hosszú távú érdekeiket szem előtt tartva – is érdemes azzal tisztában lenniük, hogy miként is viszonyul a mai magyar társadalom a migráció jelenségéhez. Ez a jelenség nevezhető a mai magyar társadalom migrációs érintettségének, ahol az érintettség igen erősnek tekinthető akkor, ha például egyes állampolgárok segítenek a migránsok ellátásában, célzott adományok gyűjtésében és az is az érintettség egyik formája, ha beállítódásuk elsősorban érzelmi jellegű és nem tevékeny, szimpatizáns vagy épp elutasító. Továbbá különösen érdekes az a kérdés, ahogyan a migráció jelenségére tekintenek, fontosnak tekintik-e, illetve mennyire konzervatív beállítódású a társadalom a migráció jelenségével kapcsolatban. Ezekre a kérdésekre nagymintás, valószínűségi mintavételre alapozott kérdőíves felmérés adhat választ.

ÖSSZEFOGLALÁS

A népmozgalom, népvándorlás problémaköre igen széles aspektusú. Ugyan Magyarország nem elsősorban célországként szerepel a vándorló emberek fejében, mégis fontos a téma, hiszen az emberek a politika, a média, a szóbeszéd hatására jelentős problémaként, és veszélyforrásként élik meg. A tanulmányban a migráció és a civil szervezetek, szerveződések jelenségével, kapcsolatával foglalkoztunk. Célunk elsősorban gondolatébresztés, illetve lehetséges vizsgálati aspektusok felvázolása volt. Ennek eredményeképpen öt átfogó kérdést fogalmaztunk meg, melyek egy részére adható egyértelmű válasz, más részére azonban nem. Azon kérdések esetében, melyek nem válaszolhatóak meg indokolt lenne egy átfogó, akár országos reprezentatív felmérés végzése, hogy árnyaltabb képet kap-

¹⁸ Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Bp, 2001.

hassunk a helyzetről, esetleg pontosítsunk a torzult szám adatokon, melyeket látni, hallani lehet. Két fő csoportra bontható a vizsgálati javaslatainkat. Egyik azon civil szervezetek számának, működésének és tagjainak felmérése, akik migránsokkal foglalkoznak. A másik pedig az egyének migrációs érintettségének feltárása.

A KÖTET SZERZŐI

BARTA RÓBERT	egyetemi docens, DE Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
BÍRÓ-LUKOVICS ANIKÓ	PhD-hallgató, DE Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
BOZZAY RÉKA	egyetemi adjunktus, DE Bölcsészettudományi Kar, Néderlandisztika Tanszék
DAJNOKI KRISZTINA	egyetemi docens, DE Gazdaságtudományi Kar, Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék
GELLÉN JÓZSEF	nyugalmazott egyetemi adjunktus, DE Bölcsészettudományi Kar
KŐMÍVES PÉTER MIKLÓS	PhD-hallgató, DE Gazdaságtudományi Kar, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
LAJOS VERONIKA	tudományos munkatárs, MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport
PALLAI LÁSZLÓ	egyetemi adjunktus, DE Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
PIEROG ANITA	egyetemi adjunktus, DE Gazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Vezetéstudományi Tanszék

- PUSZTAI GÁBOR egyetemi docens, DE Bölcsészettudományi Kar, Néderlandisztika Tanszék
- SURIGIN, SZERGEJ VASZILJEVICS igazgatóhelyettes, Ruszkij Mir Alapítvány (Moszkva)
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN egyetemi tanár, professor emeritus, DE Természettudományi és Technológiai Kar, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék
- SZABADOS GYÖRGY NORBERT egyetemi adjunktus, DE Gazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Szervezés és Kommunikáció Tanszék
- TÓTH-MATOLCSI LÁSZLÓ egyetemi adjunktus, DE Állam- és Jogtudományi Kar, Közpolitikai és Alkalmazott Szociológiai Tanszék
- VETŐ GÁBOR kutatási asszisztens, PhD-hallgató MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Lendület-HPOPs Kutatócsoport, DE Állam- és Jogtudományi Kar

Speculum Historiae Debreceniense

(Sorozatszerkesztő: Papp Klára)

SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST. Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM. Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Iff. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...” GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZŰNÉSE MAGYARORSZÁGON. Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS 17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. *Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás*. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ‘KÉT HAZÁBAN’...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISS ANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor*, Debrecen, 2012.
10. „NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!” TANULMÁNYOK SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ. Szerk. *Velkey Ferenc*. Debrecen, 2012.
11. *Jeney-Tóth Annamária*: „... URUNK UDVARNÉPE ...” UDVAR ÉS TÁRSADALMA BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE IDEJÉN A KOLOZSVÁRI SZÁMADÁSKÖNYVEK TÜKRÉBEN. Debrecen, 2012.
12. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*, Debrecen, 2013.
13. FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN. Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely*, Debrecen, 2013.
14. SMALL NATIONS ON THE BORDERLINES OF GREAT POWERS. Eds. *Attila Bárány – Satu Matikainen*, Debrecen – Jyväskylä, 2013.
15. BETHLEN GÁBOR KÉPMÁSA. Szerk. *Papp Klára és Balogh Judit*. Debrecen, 2013.
16. KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN. Szerk. *Pieldner Judit, Papp Klára, Tapodi Zsuzsa, Forisek Péter és Papp Klára*, Debrecen, 2013.
17. „EKLEZSIÁKNAK, EGYHÁZI SZOLGÁKNAK EGYETLENEGY DAJKÁJA” TANULMÁNYOK BETHLEN GÁBOR EGYHÁZPOLITIKÁJÁRÓL. Szerk. *Dáné Veronka – Szabadi István*, Debrecen, 2014.

18. MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK: AZ ARISZTOKRÁCIA VÁLTOZÓ TÁRSADALMI SZEREPE Szerk.: *Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint*, Debrecen, 2014.
19. JÓSIKA ANTAL KOLOZSI FŐISPÁN TEVÉKENYSÉGE ÉS ÍRÁSAI. A tanulmányokat írta: *Papp Klára*, a forrásszövegeket gondozta: *Papp Klára és Tóth Orsolya*, Jósika Antalnak a katolikusokról szóló, latin nyelvű írását átírta és a szöveget fordította: *Tóth Orsolya*, Debrecen, 2015.
20. *Iff. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA” II. ADATTÁR ZEMPLÉN MEGYE 18. SZÁZADVÉGI TÖRTÉNETÉHEZ. Debrecen, 2015.
21. *Orosz István*: A FŐNIX ÉS A BÁRÁNY VÁROSA. Debrecen, 2015.
22. A „NAGY HÁBORÚ” ÉS EMLÉKEZETE. Szerk. *Püski Levente és Kerepeszki Róbert*, Debrecen, 2015.
23. KATOLIKUS ÚJJÁSZÜLETÉS DEBRECENBEN. Szerk. *Orosz István és Papp Klára*, Debrecen, 2015.
24. *Papp Imre*: AGRÁR- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A 18. SZÁZADI FRANCIAORSZÁGRÓL. Szerk. *Bárány Attila, Györkös Attila és Jakab Melinda*, Debrecen, 2016.